

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ БАНКІВ

Монографія

У двох томах

Том 1

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ БАЗОВИХ БАНКІВСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора А. О. Єпіфанова
і доктора економічних наук, професора Т. А. Васильєвої*

Суми
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2012

УДК 330.131.7:336.717
ББК 65.262.101-09
У67

Рекомендовано до друку вченою радою Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України”, протокол № 5 від 03.02.2012

Рецензенти:

О. М. Колодізєв, доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри банківської справи
Харківського національного економічного університету;

А. Я. Кузнєцова, доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової та організаційної роботи
Університету банківської справи Національного банку України;

О. Д. Вовчак, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри банківської справи Львівської комерційної академії

У67 **Управління** ризиками банків [Текст] : монографія у 2 томах.
Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій /
[А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / за ред.
д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф.
Т. А. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2012. – 283 с.

ISBN 978-966-8958-83-0

ISBN 978-966-8958-85-4 (Т. 1)

У першому томі монографії досліджено теоретико-методологічні основи та практичні механізми управління ризиками базових банківських операцій. Систематизовано вітчизняний та зарубіжний досвід банківського ризик-менеджменту, виявлено проблемні питання та сучасні тенденції розвитку управління кредитним, інвестиційним та депозитним ризиками банків.

Видання призначене для фахівців у галузі фінансів і кредиту, студентів та аспірантів економічних спеціальностей, викладачів, співробітників банків та науковців.

УДК 330.131.7:336.717
ББК 65.262.101-09

© Єпіфанов А. О., Васильєва Т. А.,
Козьменко С. М., 2012

ISBN 978-966-8958-83-0

ISBN 978-966-8958-85-4 (Т. 1)

© ДВНЗ “Українська академія банківської
справи Національного банку України”, 2012

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	4
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. Основні теоретичні положення управління ризиками банківської діяльності.....	9
1.1. Економічна природа банківських ризиків	9
1.2. Напрямки класифікації банківських ризиків	26
1.3. Узагальнення науково-методичних підходів до управління ризиками банківської діяльності.....	37
1.4. Організаційне забезпечення ризик-менеджменту банку	50
1.5. Вплив банківських ризиків на ціноутворення	64
1.6. Значення ризик-менеджменту у забезпеченні рівноваги банку	71
1.7. Ризики в системі протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом	82
РОЗДІЛ 2. Управління кредитним ризиком	92
2.1. Економічна сутність кредитних ризиків банківської діяльності	92
2.2. Концептуальні засади побудови механізму управління кредитним ризиком банку	102
2.3. Управління індивідуальним кредитним ризиком	128
2.4. Управління портфельним кредитним ризиком	137
2.5. Удосконалення регіональної структури кредитного портфеля як напрямок управління кредитним ризиком банку.....	147
2.6. Використання модифікованих методів стратегічного портфельного аналізу в управлінні кредитним ризиком банку	153
2.7. Прогнозування кредитного ризику на основі збалансування обсягів кредитних та депозитних операцій	160
РОЗДІЛ 3. Управління інвестиційним ризиком.....	168
3.1. Інвестиційні ризики банку, методи їх оцінювання та мінімізації	168
3.2. Методологічні засади формування ефективних інвестиційних портфелів	180
3.3. Управління інвестиційними ризиками у системі проектного фінансування	193
3.4. Концесія як інструмент управління інвестиційними ризиками	201
РОЗДІЛ 4. Управління депозитним ризиком	221
4.1. Економічна природа та сутність депозитних ризиків банку	221
4.2. Система показників та методика оцінювання депозитних ризиків	229
4.3. Методичне забезпечення мінімізації депозитних ризиків банку	238
ВИСНОВКИ.....	245
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	248
ДОДАТКИ.....	280

ВСТУПНЕ СЛОВО

Керівники найбільш впливових міжнародних фінансових організацій (зокрема, Бен Бернанке – керівник ФРС, Маріо Драгі – голова ЕЦБ, Крістіна Лагард – голова МВФ) у своїх останніх публічних виступах неодноразово зазначали, що настання другої хвилі світової економічної кризи є достатньо імовірною подією. Також вони вважають, що одним із основних напрямків збільшення захищеності національних та міжнародних фінансових ринків від шоківих потрясінь є підвищення ефективності управління банківськими ризиками.

Даному питанню була приділена істотна увага на останній зустрічі міністрів фінансів та керівників центральних банків найбільших країн світу (велика двадцятка), яка відбулась у червні 2012 року в Мексикі. За результатами вказаної зустрічі були збільшені фінансові ресурси МВФ на суму понад 450 млрд доларів США. Дані ресурси планується використовувати для підтримки фінансової стійкості банківських та фінансових систем країн-членів МВФ. Також були досягнуті домовленості щодо удосконалення інституційних засад системи забезпечення стабільності на світових фінансових ринках. Зокрема, прийнято рішення про створення Ради з Фінансової Стабільності (Financial Stability Council), одним із завдань якої буде удосконалення контролю за банківськими ризиками. Таким чином, очевидна перманентна зацікавленість як провідних економічно розвинутих країн світу, так і країн, що розвиваються, в удосконаленні наукових підходів до управління банківськими ризиками.

Банківські системи практично всіх країн світу протягом 2008–2011 років функціонували у досить складних умовах. Негативний вплив валютного та кредитного фінансових ризиків у більшості країн спричинив погіршення ефективності діяльності банків, зменшення рентабельності активів та капіталу, істотне погіршення якості кредитних портфелів банків. Загострення фінансової кризи зумовило різкий відтік депозитних ресурсів з банків та проблеми з ліквідністю.

Руйнівні наслідки впливу світової фінансової кризи на функціонування банківських систем країн світу, їх вразливість до коливань на світовому та національному фінансових ринках, локальні проблеми в діяльності значної кількості банків та реальна загроза мультиплікативного перетворення наслідків цих проблем на системні банківські кризи обумовлюють необхідність удосконалення методичного забезпечення управління ризиками банків. Необхідно підкреслити, що дана проблема має транснаціональний характер і притаманна як країнам з розвинутою економікою, так і державам з ринком, що формується.

Під впливом глобалізаційних та лібералізаційних процесів, турбулентності на світовому фінансовому ринку збільшуються масштаби та швидкість дифузії кризових явищ між національними ринками. Відповідно зростає важливість регулюючого впливу наднаціональних фінансових інституцій на забезпечення відповідної якості управління ризиками базових банківських операцій окремих країн світу. Обґрунтування економічної природи цих ризиків, передумов їх виникнення, об'єктивного їх рівня, а також розробка механізмів їх зменшення є науковим підґрунтям для активізації системних досліджень у цій сфері. Таким чином, тематика монографії “Управління ризиками банків” є актуальною та може сприяти удосконаленню методичних підходів до мінімізації ризиків банківської діяльності у посткризових умовах.

Левент Ковач (Levente Kovács), доктор філософії в галузі фінансів (Ph.D. in Finance), доцент, завідувач кафедри економічних відносин Інституту світової та регіональної економіки, м. Мішкольц, Угорщина; Генеральний секретар Асоціації банків Угорщини

ПЕРЕДМОВА

Світова фінансова криза, що охопила банківський сектор більшості країн світу у 2008 році, виявила принципові недоліки в організації системи управління ризиками банківської діяльності як на макро-, так і на мікрорівні. Банківський сектор України зазнав суттєвих негативних фінансових наслідків, що виявилися в істотному зменшенні банківського капіталу, збитковості банківської діяльності, зниженні ліквідності та фінансової стійкості банківських установ. Таким чином, розвиток банківського менеджменту у посткризовий період повинен спрямовуватись на подолання принципових недоліків в організації системи управління ризиками банківської діяльності, які були виявлені в умовах загострення світової фінансової кризи. Недостатня ефективність системи ризик-менджменту у банках України спричинила виникнення цілого ряду негативних наслідків як для фінансового сектора держави, так і для добробуту громадян. Отже, проблема розвитку науково-методичних підходів до управління ризиками банківської діяльності в посткризових умовах розвитку економічних відносин є актуальною та має практичне значення.

Відповідно до статті 2 Закону України “Про банки та банківську діяльність” зміст банківської діяльності полягає у залученні у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та їх розміщенні від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Таким чином, до основних (базових) операцій банку, які визначають специфічний характер його функціонування як фінансового посередника, доцільно відносити: депозитні, кредитні (інвестиційні) та розрахунково-касові. Остання група операцій не спричиняє для банку фінансових ризиків, оскільки виконуючи функцію посередника у безготівкових розрахунках та обслуговуючи готівковий грошовий обіг, банк здійснює лише комісійно-посередницьку діяльність, що безпосередньо не пов’язана із залученням або розміщенням ресурсів клієнтів.

Інші базові операції є вагомим джерелом ризиків банківської діяльності. Зокрема, ризики депозитних операцій, пов’язані з непередбачуваним відтоком ресурсів, що може спричинити різке погіршення ліквідності банку та знизити його рентабельність і фінансову стійкість. Потрібно підкреслити, що у 2008 році істотне зростання ризиків депозитних операцій спричинило критичне погіршення фінансового стану у багатьох банків та змусило Національний банк України вдатись до крайніх заходів – введення мораторію на дострокове зняття депозитів населенням. Кредитним та інвестиційним операціям притаманний

ризик неповернення грошових коштів клієнтами. Даний ризик, у порівнянні з ризиком депозитних операцій, проявляється більш повільно, однак його негативні наслідки набагато складніше усунути. Негативний вплив кредитного ризику, спричинений кризою 2008 року, відобразився в істотному погіршенні фінансових показників діяльності банків за результатами 2009 та 2010 років. Наприклад, за результатами 2008 та 2009 років обсяги резервів за кредитними операціями банків збільшились у 2,4 та 2,3 раза відповідно. Різке погіршення кредитного портфеля спричинило збитки банків України за результатами 2009 та 2010 років у сумі 38,4 та 13 млрд грн. відповідно. Зазначені збитки перевищили кумулятивний прибуток банків за усі попередні роки. Для багатьох банків проблема підвищення якості кредитного портфеля залишається критично важливою навіть в 2011–2012 роках.

У даному монографічному дослідженні розкриваються теоретичні підходи та практичні аспекти управління базовими ризиками банку. Розділ 2 роботи присвячено дослідженню кредитного ризику банку. Найбільша увага приділяється аналізу інструментів управління індивідуальним та портфельним кредитним ризиком. У розділі 3 монографії вивчаються методи оцінювання та мінімізації інвестиційних ризиків банку. Зокрема, досліджуються напрямки удосконалення управління інвестиційними ризиками проектного фінансування. Підходи до управління ризиками депозитних операцій проаналізовано у розділі 4 дослідження.

У монографії систематизовано методологічні засади та викладено інноваційні теоретико-методичні підходи до управління базовими банківськими ризиками. Зокрема, у роботі подано результати ґрунтовного аналізу сучасних поглядів на розуміння сутності ризиків банківської діяльності, узагальнення принципів формування систем ризик-менеджменту в банках, формування системи факторів виникнення основних видів ризиків у банківській діяльності. На цій основі авторами сформовано цілісне уявлення про сучасний інструментарій ефективного управління банківськими ризиками, розроблено та викладено пропозиції щодо його удосконалення та розвитку з урахуванням потреб сьогодення.

Монографія підготовлена авторським колективом у наступному складі: д-р екон. наук, проф. А. О. Єпіфанов (загальна редакція, підрозділ 1.1); д-р екон. наук, проф. Т. А. Васильєва (загальна редакція, підрозділ 2.2); д-р екон. наук, проф. С. М. Козьменко (підрозділ 2.3); д-р екон. наук, проф. О. В. Козьменко (підрозділ 2.6); д-р екон. наук, проф. І. О. Школьник (підрозділ 2.6); д-р екон. наук, проф. С. В. Леонов (підрозділ 2.4); д-р філософії в галузі фінансів, доцент Левент Ковач

(вступне слово, підрозділ 1.6); канд. екон. наук, доц. Т. Г. Савченко (підрозділ 1.6); канд. екон. наук, доц. І. М. Боярко (підрозділ 3.3); канд. екон. наук, доц. Л. Л. Гриценко (підрозділ 3.4); канд. екон. наук Я. М. Кривич (підрозділ 1.4); канд. екон. наук, доц. Д. Л. Циганюк (підрозділ 1.4); канд. екон. наук, доц. Ж. М. Довгань (підрозділ 2.1); канд. екон. наук К. М. Д'яконов (підрозділи 2.3–2.6); канд. екон. наук О. М. Діденко (підрозділ 4.1); канд. екон. наук, доц. І. М. Кобушко (підрозділ 3.1); канд. екон. наук, доц. І. Д. Скляр (підрозділ 3.1); канд. екон. наук А. О. Бойко (підрозділ 4.2); канд. екон. наук, доц. О. В. Кузьменко (підрозділ 4.3); канд. екон. наук, доц. П. М. Рубанов (підрозділ 3.2); канд. екон. наук О. М. Пожар (підрозділ 2.1); О. Б. Афанасьєва (підрозділ 4.1); О. В. Котляревський (підрозділ 1.5); О. О. Куришко (підрозділ 1.7); А. В. Буряк (підрозділ 2.7); С. Д. Богма (підрозділ 1.2); О. О. Котенко (підрозділ 2.7); Г. С. Ласукова (підрозділ 1.4); М. Г. Олешук (підрозділ 4.2); Я. О. Гусєв (підрозділ 1.3); В. В. Оніщенко (підрозділ 1.3); О. В. Радченко (підрозділ 1.5); В. Н. Гланц (підрозділ 1.7); Т. О. Пожар (підрозділ 1.7); Д. В. Боронос (підрозділ 3.2); С. В. Дубовик (підрозділ 3.2); І. В. Красюк (підрозділ 2.2); Г. А. Малиш (підрозділ 2.5); О. В. Ісаєва (підрозділ 4.3), канд. екон. наук О. П. Заруцька (підрозділ 1.2); М. І. Самсонов (підрозділ 4.2); канд. екон. наук, доц. О. В. Абакуменко (підрозділ 3.3); канд. екон. наук, доц. О. В. Луняков (підрозділ 1.1); канд. екон. наук Л. Ю. Сисоєва (підрозділ 3.1).

РОЗДІЛ 1

Основні теоретичні положення управління ризиками банківської діяльності

1.1. Економічна природа банківських ризиків

Динамічні процеси розвитку і трансформації сучасного ринкового середовища призводять до істотного посилення конкурентної боротьби на внутрішніх та зовнішніх ринках, що, в свою чергу, зумовлює виникнення нових та модифікації існуючих факторів, які впливають на організацію та ефективність здійснення банківської діяльності. Це закономірно супроводжується актуалізацією проблеми підвищення ефективності управління ризиками банківської діяльності.

Ризик є складовою банківської діяльності, оскільки для неї, як і для будь-якої фінансово-економічної діяльності, характерним є високий рівень залежності прийняття управлінських рішень від впливу значної кількості факторів та дій контрагентів, котрі важко передбачити з необхідною точністю. Саме з невизначеністю, або з імовірнісними процесами, зумовленими важкістю точного передбачення перебігу подій у майбутньому, як правило, пов'язується виникнення ризику.

Аналіз концептуальних положень ризикології дозволяє відмітити, що в наукових дослідженнях досі відсутній єдиний підхід до визначення самої категорії “ризик”. Разом з тим формування ефективної системи управління фінансовими ризиками банку передбачає наявність чіткого категорійно-понятійного апарату, тобто встановлення змістовного наповнення визначення дефініції “фінансовий ризик”, виходячи із загальнонаукових концепцій, сформованих вітчизняними та зарубіжними вченими. Для досягнення зазначеної мети необхідно врахувати етимологію категорії “ризик”.

У закордонних словниках для позначення категорії “ризик” використовуються співзвучні слова: в англійській мові – “*risk*”, у французькій – “*risque*”, в італійській – “*rischio*”, в німецькій – “*risiko*”, в іспанській “*riesgo*” тощо. На думку філологів, дана категорія походить від латинського терміна “*rescum*”, який в перекладі значить “скеля” або “небезпека” [157; 424] та вживався прадавніми мореплавцями для позначення небезпеки зіткнення з прибережною скелею.

Отже, етимологічно категорія “ризик” завжди пов'язується, насамперед, з проявом небезпеки або з непевністю у різних сферах господарської діяльності та суспільно-економічного буття. Упродовж

тривалого часу поняття ризику не лише асоціювалося з негативними проявами життєвих ситуацій, а й часто вживалося як їх синонім.

Неоднозначність у трактуванні змістовного та сутнісного розуміння категорії “ризик” у сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, на нашу думку, пов’язана з намаганням узагальнити у даній категорії всю сукупність різнорідних факторів небезпеки та всіх їх можливих наслідків для тих або інших різновидів діяльності. Часто автори намагаються поєднати різні, іноді кардинально відмінні, наукові підходи до трактування категорії “ризик”. У цілому, узагальнюючи наявні погляди на дану проблему, можна говорити про існування двох основних напрямів трактування даної категорії [291; 296]:

- результативний – при визначенні ризику увага акцентується, в першу чергу, на результаті події (успіху або невдачі), при цьому ризик, як правило, розуміється як можливість настання якоїсь несприятливої події;
- процесний – визначення ризику узагальнює проходження цілісного процесу від дії факторів формування ризикової ситуації до отримання результату внаслідок її існування.

Приклади трактувань поняття “ризик” в рамках даної систематизації подані в додатку А.

З іншого боку, в сучасній теорії ризику також чітко виокремлюються два протилежні погляди на трактування категорії “ризик” – класичний, представниками якого є Дж. Міль та І. Сеньйор, і неокласичний, прибічниками якого виступають А. Маршалл, А. Пігу, Дж. Кейнс. Принципові розбіжності між представниками даних підходів визначаються різним сприйняттям характеру співвідношення між непевністю та ризиком (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Порівняльний аналіз класичних та неокласичних поглядів на сутність категорії “ризик”

Складова теорії ризику	Класична теорія ризику	Неокласична теорія ризику
Етимологічне джерело ризику	Непевність	Небезпека
Онтологічна сутність ризику	Імовірність отримання збитків і затрат від обраного рішення та стратегії діяльності	Імовірність відхилення від намічених цілей
Співвідношення понять “ризик” та “непевність”	Ототожнюються	Розмежовуються

Джерело: [117]

У класичній теорії першоосною виникнення ризику вважається непевність – стан, коли неможливо досягти вказаної об’єктивної квантифікації майбутньої ситуації. Ризик сприймається як функція прямої

залежності: “чим вища непевність, тим вищий ризик і – навпаки” [403; 422]. При цьому ці два поняття безпосередньо пов’язуються з горизонтом часу: чим триваліший період, тим більшими стають непевність і ризики. Тобто в класичному підході ризик та непевність до певної міри ототожнюються і розглядають як імовірність отримання збитків і додаткових витрат від обраного рішення і стратегії діяльності.

Стан непевності можливий у будь-якій суспільно-економічній ситуації, якщо наперед неможливо виявити причинно-наслідковий зв’язок між основними елементами процесу діяльності чи суспільного буття [117]. Непевність породжується непередбачуваністю кінцевого результату, який може або збігатися з очікуваним, або бути кращим чи гіршим за нього. В умовах непевності кінцевий результат можна передбачити лише наближено, узявши одне з потенційно можливих значень. Така непевність зумовлюється, як правило, суб’єктивним сприйняттям реальних явищ.

Пошук шляхів кількісного виміру якісно окресленого стану непевності, який є проявом суб’єктивного сприйняття об’єктивних подій, поступово призвів до виділення як основного джерела і прототипу ризику “ступеня можливості настання небезпечної події” – стану небезпеки [412; 157]. Прибічники такого підходу вказували, що початковим етапом процесу виникнення ризику є небезпеки, які можуть бути різного походження і при певних обставинах призводитимуть до збитків та будуть трансформуватись у ризики [436; 464; 462].

Для прихильників неокласичної теорії ризику відмінність між ризиком і непевністю полягає в тому, що ризик супроводжується можливими характеристиками неконтрольованих змінних, а непевність – ні [363]. Так, згідно з теорією американського економіста Ф. Найта ризик є результатом будь-якої діяльності, яку можна виміряти за допомогою методів теорії ймовірності і закону великих чисел [228]. У випадку неможливості подібних розрахунків результат діяльності є невизначеним.

Такий підхід є виправданим лише з позиції математичної теорії дослідження операцій, в якій розрізняють задачі прийняття рішень при наявності ризику і в умовах невизначеності. Однак у практичній діяльності часто зустрічаються ситуації, пов’язані з ризиком, при яких визначити імовірність появи того чи іншого наслідку дуже складно, майже неможливо. Отже, незважаючи на те, що інструментарій теорії ймовірності та математичної статистики є базовим для оцінки ризиків будь-якого роду, ототожнювати поняття “ризик” та “ймовірність” недоцільно.

Аналогічний підхід до розмежування понять “ризик” і “невизначеність” простежується в роботах учених М. Лапусти і Л. Шаршукової

[188], А. Лобанова і А. Чугунова [376] та інших. Зокрема, М. Лапуста і Л. Шаршукова відзначають, що ризик характеризує ситуацію, коли настання невідомих подій є досить ймовірним і може бути оцінене кількісно, а невизначеність, в свою чергу, характеризує ситуацію, коли ймовірність настання подій оцінити заздалегідь неможливо [188, с. 46]. На думку учених А. Лобанова і А. Чугунова, основна різниця між ризиком і невизначеністю полягає в наявності даних щодо кількісної ймовірності настання подій. Про невизначеність говорять тоді, коли ймовірність наслідків доводиться визначати суб'єктивно через відсутність статистичних даних за попередні періоди [376, с. 13].

Взаємозв'язок між поняттями “ризик” і “невизначеність” простежується в працях В. Вітлінського і П. Верченко [72], А. Ястремського [381], І. Іващук і Е. Оконської [144] та інших.

Так, В. Вітлінський і П. Верченко вважають, що “під невизначеністю, яка породжує ризик, розуміють, перш за все, ситуацію, коли більшою чи меншою мірою відсутня інформація про структуру і можливі стани як об'єкта дослідження і ухвалення рішень, так і внутрішнього середовища” [72]. Крім того, В. Вітлінський визначає ризик “як економічну категорію в діяльності суб'єктів господарювання, що пов'язана з подоланням невизначеності, конфліктності в ситуаціях оцінювання, управління, неминучого вибору” [127]. На думку А. Ястремського, категорія “невизначеність” відображає об'єктивну неможливість отримати абсолютні знання про внутрішні і зовнішні умови функціонування соціально-економічних систем, неоднозначність їх параметрів [381]. На думку І. Іващук та Е. Оконської, економічний ризик виникає в умовах невизначеності, коли немає вичерпної інформації про умови ухвалення рішень [144]. І. Бланк визначає, що “ризик – ймовірність виникнення несприятливих наслідків у формі втрат доходу або капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення фінансово-господарської діяльності” [40]. В Економічній енциклопедії під редакцією С. Мочерного наголошується, що ризик – це атрибут ухвалення рішення в ситуації невизначеності. При цьому вказується, що невизначеність – це широке поняття, що означає неоднозначність, відсутність знання про результати і умови рішення [125, с. 214]. Л. Донець визначає ризик “як небезпеку втрати ресурсів чи недоодержання доходів порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів” [121].

Порівнюючи класичний та неокласичний підходи, необхідно зазначити, що погляди неокласиків є лише логічним розвитком класичних. Так, неокласична теорія передбачає, що генетично ризик виникає із невизначеності, яка є особливим об'єктивним станом, що згодом викликає суб'єктивне сприйняття небезпеки – непевність. Тобто її

прихильниками, як правило, лише уточнюється механізм виникнення причинно-наслідкового зв'язку між непевністю та ризиком на основі виділення первинних причин формування стану непевненості. Разом з тим окремі вчені пояснюють виникнення ризику з “невизначеності”, навіть минаючи “непевність”, хоча характеризують невизначеність як множину значень різних параметрів: станів, випадків, альтернатив, подій тощо [381; 464]. Тим самим, як бачимо, все-таки припускається існування проміжних ланок між невизначеністю та ризиком.

На нашу думку, цей підхід до обґрунтування сутності поняття “ризик” є правомірним, оскільки саме невизначеність і є тим джерелом, що породжує ризик, але акцентувати увагу тільки на причинах, не зважаючи на наслідки, недоцільно.

Такий підхід дозволяє розуміти етимологію ризику як економічної історико-логічної категорії, в якій невизначеність і незнання обумовлюють появу об'єктивної непевності, що сприймається суб'єктами діяльності як стан відчуття небезпеки. З цього можна зробити висновок, що ризиком є тільки суб'єктивно усвідомлена небезпека. Зокрема, з позиції американського вченого А. Віллетта, ризик є чимось об'єктивним, хоч і корельованим із суб'єктивною непевністю, або інакше – об'єктивним корелятом суб'єктивної непевності [465]. О. Ястремський зазначає, що “ризик можливий лише тоді, коли приймаються рішення в умовах невизначеності, а особа, яка приймає рішення, зацікавлена в результатах рішення [379].

Отже, непевненість або небезпека можуть бути визначені лише для певного різновиду процесу діяльності та з погляду відповідного суб'єкта і об'єктів управління. Відповідно, розкриття невизначеності або імовірнісного характеру процесу через визначення небезпеки та непевненості щодо досягнення його встановленої мети і зумовлює появу неоднозначності у розумінні окремих понять категорії “ризик”, наявних у сучасній науковій літературі.

Ретроспективне дослідження розвитку неокласичних трактувань поняття “ризик” дозволяє виділити чотири етапи розвитку підходів до його визначення (табл. 1.2), послідовний перехід між якими розкриває фокусування в різні проміжки часу наукового пізнання на виявлення тих або інших аспектів сутності даного комплексного і неоднозначного поняття.

У таблиці 1.2 наведено приклади типових визначень, в яких перевага надається тому або іншому сутнісному аспекту категорії “ризик”. У сучасній практиці широкого розповсюдження набуло визначення ризику, засноване на непевненості у майбутньому стані, що проявляється через ступінь будь-якого відхилення від мети діяльності. На нашу

думку, такий підхід не є правомірним, оскільки порушує причинно-наслідковий логічний зв'язок ризику із станом небезпеки з огляду на можливість відхилень як негативного, так і позитивного характеру.

Слід зазначити, що існування двох протилежних за своїм змістом точок зору щодо наслідків ризику є важливим аспектом проблеми недосконалості понятійно-категорійного апарату сучасної ризикології. Прихильники першої точки зору (А. Сигаєв [312], А. Благодатін, Л. Лозовський, Б. Райзберг [38], А. Загородній, Л. Вознюк, Т. Смовженко [137], В. Севрук [307], С. Светлова [304], Ю. Масленченков, Ю. Тронін [207], В. Вітлінський [74] та ін.) вважають, що поняття “ризик” не припускає можливості отримання позитивного результату (наприклад, доходу) і пов’язане тільки з негативним результатом (збитком, витратами).

Таблиця 1.2 – Генезис неокласичних підходів до визначення категорії “ризик”

Етап розвитку досліджень категорії “ризик”	Основний зміст сутності категорії “ризик”	Приклади визначень ризику
До 1920 р.	Ступінь відхилення від мети діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - невизначеність, пов’язана з можливістю отримання результату, відмінного від очікуваного, внаслідок змін обставин у процесі реалізації прийнятих рішень [379]; - можливість появи випадку з результатом відхилення від мети, що відбувається з певною об’єктивною закономірністю [462; 294]; - відхилення від визначених ефектів, що виникають в процесі ведення господарської діяльності [411]; - можливість появи відхилення від мети, для досягнення якої приймається рішення [438; 403]; - це – не втрата, якої можна зазнати під час реалізації господарського рішення, а можливість відхилення від мети, заради якої приймалось рішення [381; 398]; - це – породжена невизначеністю прояву агресивних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища можливість відхилень реального перебігу керованого процесу від передбаченого сценарію та у підсумку – від очікуваного результату (мети) [31]
1920–1970 рр.	Реалізація шансу	<ul style="list-style-type: none"> - шанс виграти або шанс програти [320]; - імовірність понесення фірмою втрат або одержання прибутку в процесі здійснення підприємницьких операцій у порівнянні з встановленими завданнями” [372; 90]; - небезпека появи негативного результату на одне очікуване явище називається ризиком, а можливість позитивного відхилення при певних вихідних параметрах на одне очікуване явище має назву “шанс”

Етап розвитку досліджень категорії "ризик"	Основний зміст сутності категорії "ризик"	Приклади визначень ризику
1960–1980 рр.	Результат діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - діяльність, пов'язана з подоланням непевності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість якісно і кількісно оцінити імовірність передбачуваного результату, невдачі і відхилення від цілі [90; 105]; - причина, рухома сила, здатна породити небезпеку чи привести до втрати, збитку [108]; - подія чи групи споріднених випадкових подій, які наносять збиток об'єкту, котрий володіє даним ризиком [308]
З 1980 р.	Ситуація, процес	ситуація, пов'язана з наявністю вибору з можливих альтернатив шляхом оцінки імовірності настання ризикованої ситуації, яка викликає як позитивні так і негативні наслідки [124]

Так, А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко вважають, що ризик – це “усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами” [137]. Є. Брігхем вважає, що ризик – “це можливість того, що може статися якась несприятлива подія” [53]. С. Мочерний пов'язує ризик з невизначеністю, непередбаченістю, випадковістю поведінки суб'єктів ринкових відносин, що можуть завдавати збитків [128]. О. Стоянова в підручнику “Фінансовий менеджмент” визначає, що ризик – це “...ймовірність виникнення збитків або недоотримання доходів у порівнянні із прогнозованим варіантом” [348].

Даний підхід до визначення сутності поняття “ризик” використаний і в більшості законодавчих актів, пов'язаних з ризиками різного роду та виду. Так, відповідно до Закону України “Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності” ризик – “кількісна міра небезпеки, що враховує ймовірність виникнення негативних наслідків від здійснення господарської діяльності та можливий розмір втрат від них” [279]. У Законі України “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності” зазначено, що ризик – це “можливість виникнення та ймовірні масштаби наслідків негативного впливу протягом певного періоду часу” [280]. На нашу думку, даний підхід значно спрощує розуміння поняття “ризик”.

Прихильники другої точки зору (О. Єгорова [124], О. Лаврушин [186], Дж. Шортрід [459], Т. Райс, Б. Койлі [287], Л. Романенко, А. Коротєєва [292], Д. Гриджук [107]) вважають, що поняття “ризик”

припускає можливість отримання як позитивного, так і негативного результату.

Необхідно відзначити, що позитивний результат ризику в економічній літературі називається шансом. Так, О. Лаврушин, Н. Антонов і М. Пессель у своїх роботах зауважують, що ризики утворюються при відхиленні дійсних даних від оцінки сьогоденного стану і перспектив майбутнього розвитку. Ці відхилення можуть бути позитивними і негативними. У першому випадку мова йде про шанси отримання прибутку, а в другому – про ризики [186, с. 342; 12, с. 145]. Аналіз такого трактування дозволяє зробити висновок, що за змістом “шанс” – це протилежність ризику, так би мовити “антиризик”.

Разом з тим науковий підхід, при якому ризик може мати позитивні наслідки, позбавляє вчених мотивації для подальшого розвитку методології мінімізації ризиків. З урахуванням цього ***ризик необхідно розглядати як ймовірність настання подій, що приводять до негативних наслідків***. Тобто, на наш погляд, більш правильно вважати ризиком тільки суб’єктно усвідомлену небезпеку появи негативного результату.

У свою чергу, невиправданим також є трактування ризику як результату діяльності, оскільки він може існувати і при її відсутності, тобто не бути наслідком “активного відношення людини до оточуючого середовища, зміст якого складає доцільність його змін і перетворень” [346]. Не всі прояви ризику в практичній діяльності можна визначити через форму активних дій людини по відношенню до оточуючого світу. При цьому варто враховувати слушно виділений в цьому контексті В. Глуценком та В. Фурсовою [99] часовий аспект ризику, який визначає не безпосередній, а опосередкований характер впливу діяльності на ті процеси, які обумовлюють виникнення ризику.

Крім того, некоректним, на нашу думку, є й визначення ризику тільки як ситуації, оскільки, з урахуванням механізму виникнення ризиків, наведеного вище, ризикова ситуація є лише сукупністю умов та обставин, які створюють відповідне середовище для певного виду діяльності, суб’єктивне відношення до яких можливо визначити якісно через сприйняття небезпеки та кількісно – через оцінку ризику. Тобто в ситуації ризику завжди об’єктивно існує можливість оцінити імовірність подій, передбачити їх виникнення в результаті здійснення певної діяльності, що власне і відрізняє її від ситуації невизначеності, при якій імовірність настання результатів рішень фактично не встановлюється. Таким чином, ситуація ризику обумовлюється появою ризику і пов’язана з наявністю вибору із можливих альтернатив з метою виходу з неї, однак вона не є самим ризиком.

У фінансовій теорії ризик найчастіше розглядають як можливість відхилення кінцевого результату від запланованого. При цьому він, як правило, ототожнюється з можливими фінансовими збитками, спричиненими реалізацією певного управлінського, організаційного чи технічного завдання або несприятливим впливом оточуючого середовища, в т.ч. зміною ринкових умов, форс-мажорними обставинами [117]. Так, зокрема, прихильники класичної теорії ризику Дж. Міль та Н. Сенсор визначали ризик з точки зору відшкодування можливих збитків, які пов'язані з підприємницькою діяльністю, та ототожнювали його з математичними очікуваннями втрат, що можуть відбутися в результаті обраного рішення [216; 308]. В свою чергу, Дж. Кейнс, Т. Бачкаї, Д. Мессен пов'язували ризик з можливим недосягненням цілей, заради яких приймаються рішення [32; 155] та вбачали кількісний параметр його оцінювання у відхиленнях отриманих показників від запланованих. При цьому припускалася можливість як негативної, так і позитивної дії ризику. Згадані погляди отримали розвиток у роботах Г. Марковиця та В. Шарпа, які запропонували здійснювати вимірювання ризику за відхиленням очікуваного значення зміни прибутку від його середнього значення [365; 447].

Проте, на нашу думку, ризик в усіх аспектах економічної діяльності необхідно розглядати у взаємозв'язку з категорією “дохід”, тобто розрізняти при формуванні підприємницького прибутку специфічну складову, природа виникнення якої пов'язана з ризиком. Ця складова, за пропозицією Дж. Міля [216], була названа платою за ризик. Окремі положення відносно обґрунтування впливу ризику на прибутковість діяльності містяться також в дослідженнях А. Сміта, Ф. Б. Хоулі, Ф. Найта. Так, зокрема, Ф. Найт [228] вказує на те, що прибуток можна розглядати як виграш від ризикових ситуацій.

У цьому випадку, на наш погляд, більш доречним є визначення, що прибуток та його зміни – це відображення (прояв) дії ризику в процесі діяльності якогось суб'єкта господарювання. Поясненням цього може бути графічна інтерпретація зв'язку міри ймовірності здійснення події “ризик” та очікуваного прибутку в процесі розширення підприємницької діяльності, запропонована О. Васюренком, В. Подчесовою [59; 61; 250] (рис. 1.1). При цьому правий графік рис. 1.1 відображає типовий зв'язок між ризиком та прибутком з урахуванням ймовірності настання ризик-події щодо можливої зміни величини прибутку.

Теоретично цілком припустиме зростання ризику та прибутку внаслідок розширення підприємницької діяльності, що відображено на лівому графіку рис. 1.1.

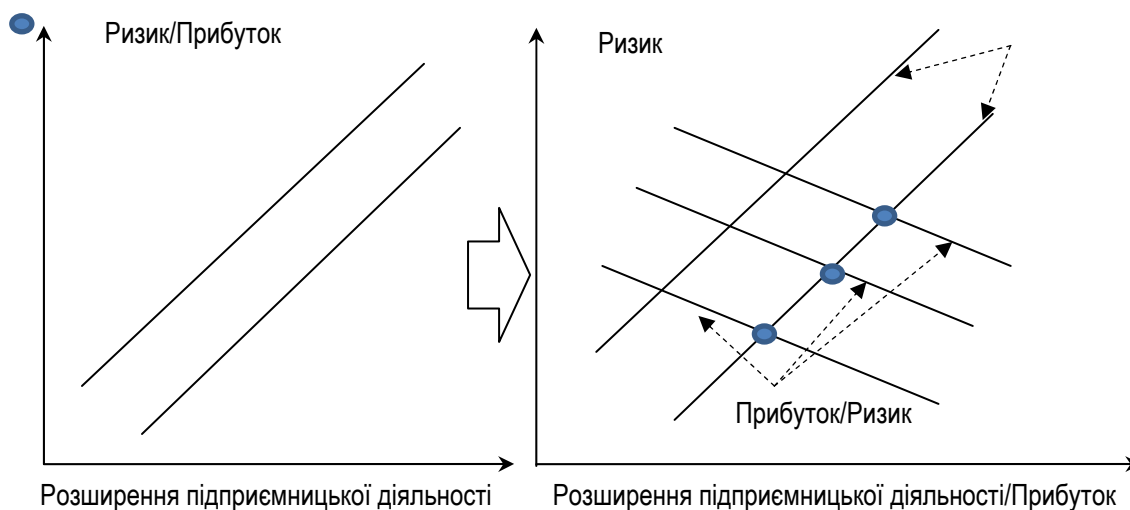

Рисунок 1.1 – Зв'язок ризику та прибутку у процесі розширення підприємницької діяльності

У той же час, за загальною теорією прибутку, внаслідок дії ризику прибуток може змінюватися (рис. 1.1, правий графік), що, з погляду розширення підприємницької діяльності, позначено відповідними точками на лінії ризику. Отже, зображені на рис. 1.1 лівий і правий графіки можна вважати взаємопов'язаними.

При цьому, якщо лінія ризику вища, ніж лінія прибутку (рис. 1.1, лівий графік), відповідна величина прибутку (рис. 1.1, правий графік) у міру розширення підприємницької діяльності буде меншою. Одночасно з цим послідовні точки на лінії прибутку, з погляду дії ризику (рис. 1.1, правий графік), можна вважати проявом ефективності супротиву господарюючого суб'єкта фактору ризику. Тож більші значення прибутку відповідають ефективнішому супротиву дії ризику, що розкриває так звану позитивну дію ризику, що змушує окремих авторів говорити про негативні та позитивні значення ризику в цілому.

Отже, як було вказано, позитивний вплив на величину очікуваного прибутку спричиняє ефективний супротив господарюючого суб'єкта впливу ризику (або зміна, переоцінка дії такого ризику на діяльність суб'єкта господарювання), а не ризик створює ефект позитивного зростання прибутку. Відтак, на нашу думку, недоречно визначення негативного і позитивного значення ризику в цілому, бо більш коректне визначення позитивного або негативного супротиву дії ризику на значення кінцевого результату діяльності певного суб'єкта господарювання. У свою чергу, ризик завжди повинен асоціюватись із негативним впливом.

Таким чином, ризик за своєю природою негативно впливає на діяльність господарюючого суб'єкта, і лише ефективний супротив

такому ризику або його початкова невірна оцінка можуть позитивно позначитися на зміні очікуваного доходу.

Узагальнюючи наведені вище погляди, можна зробити висновок, що в цілому характер впливу ризику на формування результату від фінансових операцій виявляється в наступному:

- у випадку, якщо проявляється очікувана величина ризику, економічний суб'єкт отримує менший приріст доходу від операції або навіть збиток;
- якщо за рахунок впливу заходів щодо попередження та нейтралізації ризику фінансова операція дає очікуваний результат, то він є, як правило, більшим від результатів аналогічних операцій, реалізація яких не передбачала ризику на величину премії за ризик;
- ризик по своїй природі справляє негативний вплив і тільки ефективний супротив такому ризику (або його початкова невірна оцінка) може викликати зростання очікуваного доходу;
- вищий ризик потребує відповідно більшої “премії за ризик” – винагороди за діяльність суб'єкта в умовах ризику.

Таким чином, можна окреслити два кінцеві результати дії ризику в економічній сфері: з одного боку – ймовірність отримання збитків, з іншого – потенційна, а негарантована можливість підвищеної доходності операції. Так, на думку, Г. Марковіца та В. Шарпа, позитивна дія ризику є лише проявом бажань різних суб'єктів господарювання отримати більший прибуток у разі здійснення більш ризикових операцій [365; 447], тобто явищем скоріше абстрактним, ідеалістичним, ніж реальним.

За визначенням Л. Дж. Гітман, ризик – важливий параметр ринкової економіки, що відображає ймовірність (як об'єктивну, так і суб'єктивну) отримання збитків або чистого прибутку в ситуації з декількома альтернативами [96].

Деякі автори, зокрема В. Глущенко та А. Граділь [99; 104], в дослідженнях особливостей фінансових ризиків як окремого випадку економічних вказують на існування для них ще одного різновиду результату ситуації ризику – зміни грошового потоку при проведенні фінансових операцій внаслідок невизначеності умов таких операцій. Такий підхід не суперечить вищезазначеним положенням, оскільки саме зміни доходів та витрат грошового характеру (які переважають у фінансовій сфері) є головними факторами формування зміни грошових потоків.

Спроби універсалізації поняття ризику як економічної категорії побудовані на поєднанні окремих елементів з наведених вище підходів. Так, зокрема, за визначенням Н. Хаймурзіної, ризик – це “економічна категорія, що виражається у імовірнісному настанні при певних

умовах будь-якої події, що є фактором зміни якісних характеристик системи” [353].

А. Камінський у своєму дослідженні підкреслює об’єктивно-суб’єктивну природу ризику, визначаючи його як економічну категорію, що відбиває невизначеність, конфліктність, багатокритеріальність, нечіткість у фінансових відносинах та включає особливості сприйняття вказаних характеристик зацікавленими суб’єктами цих відносин [151]. Тобто даним автором ризик розуміється як наслідок дії певних факторів, виникнення ризикової ситуації.

Зауважимо, що в економічній сфері більшість процесів, пов’язаних з підприємницькою діяльністю, за природою є недетермінованими, а, отже, їм апріорі притаманна невизначеність та ризиковість як наслідок дії комплексу факторів:

- невизначеність дій конкурентів або партнерів;
- неоднозначність оцінок прогнозів розвитку об’єкта управління та соціально-економічного середовища;
- невизначеність цілей та критеріїв, а також необхідність врахування багатокритеріальності в процесах оцінки, управління, прийняття рішень;
- дефіцит інформації, особливо кількісних даних, необхідних для прийняття того чи іншого рішення;
- дефіцит часу для наукового обґрунтування рішень [291].

Слід зазначити, що ризики діяльності банку виникають на основі як внутрішніх (ендогенних), так і зовнішніх (екзогенних) факторів. Для створення системи управління банківськими ризиками важливим є те, що значна частина зовнішніх факторів не контролюються банком, тобто менеджери банку не можуть мати повної впевненості щодо результативності вжитих антиринкових заходів.

Зауважимо, що трактування ризику різними вченими проводиться у надзвичайно широкому діапазоні: від об’єктивізації непевності до її суб’єктивного сприйняття, що породжує певні науково-методологічні проблеми. Загалом виділяють наступні погляди науковців на природу ризику: природа ризику – суб’єктивна; природа ризику – об’єктивна; природа ризику – суб’єктивно-об’єктивна. На наш погляд, саме останній підхід є таким, що повно визначає природу ризику та в подальшому дозволяє визначати та групувати ті фактори, що обумовлюють появу ризиків різного роду та виду. Зауважимо, що в міру зміщення акцентів у розумінні змісту та сутності ризику від об’єктивізації непевності до її суб’єктивного сприйняття зменшується можливість кількісного оцінювання ризику, що, в свою чергу, знижує практичну цінність прийнятих управлінських рішень.

Поняття ризику, на протигагу поняттю непевності, має практичне застосування, а тому його зміст потребує об'єктивного визначення у певних кількісних параметрах, на основі яких забезпечується можливість якісної диференціації рівнів ризику. Відповідно, **ризиком можна називати лише таку суб'єктивно усвідомлену об'єктивну непевність, яку можна оцінити кількісно**. Тому в загальному визначенні змісту ризику важливим є не тільки з'ясування характеру його зв'язку із непевністю, а й чітке встановлення показників його кількісного виразу.

Деякими авторами при розгляді даного питання обґрунтовується “конкурентна природа” економічного ризику. Зокрема, О. Васюренко, В. Подчесова [59; 248] вказують на те, що ризик відображає невизначеність, пов'язану з проявом конкурентної боротьби. Однак, на нашу думку, це є не зовсім вірно, оскільки конкуренція та процес витіснення слабшого економічного агента сильнішим завжди є фактором посилення економічного ризику, але лише в окремих випадках – першоджерелом його виникнення.

Отже, підсумовуючи представлені результати дослідження, можна визначити такі основні сутнісні аспекти розкриття змісту категорії “ризик”:

- об'єктивно-суб'єктивний характер;
- в основі ризику лежить імовірнісна природа ризикової економічної діяльності;
- ризик притаманний всім процесам і видам економічних відносин незалежно від того, є вони активними чи пасивними;
- негативні наслідки ризику, що виявляються у зростанні витрат та недоотриманні доходів, можуть бути частково усунені за допомогою управлінських заходів;
- більшість ситуацій, яким притаманний ризик, є дуже важко прогнозованими та контрольованими, тому усунути ризик повністю майже неможливо;
- відсутність ризику гальмує розвиток кожної системи, оскільки знижує її динамічність та ефективність.

Логічний синтез викладених вище положень дозволяє нам сформулювати таке визначення **економічного ризику**: це – **економічна категорія, що відображає кількісно оцінену можливість невідповідності очікуванням економічних параметрів функціонування об'єкта, стан якого змінюється в результаті цілеспрямованої дії або бездіяльності зацікавлених суб'єктів економічних відносин, яка є наслідком об'єктивно існуючих умов невизначеності, конфліктності та суб'єктивізму сприйняття діючих ринкових факторів**.

Підвищена увага до поняття ризику в банківській практиці цілком виправдана, оскільки виконуючи роль фінансових посередників в

економічній системі, банківські установи переважно здійснюють свої операції за рахунок коштів клієнтів. Формування ресурсної бази шляхом запозичення та залучення коштів від юридичних та фізичних осіб вимагає від банків підвищеної надійності та високого рівня суспільної довіри.

Крім того, банк як відкрита динамічна система постійно знаходиться під впливом значної кількості факторів оточуючого середовища, дію яких можна прогнозувати з різним рівнем ймовірності. Це положення покладене в основу класифікації банківських ризиків, яка традиційно передбачає їх поділ за критерієм здатності банку контролювати фактори виникнення на зовнішні (системні) та внутрішні (індивідуальні).

При дослідженні поняття “банківський ризик” у більшості випадків вчені намагаються адаптувати визначення категорії “ризик” до специфічних умов його виникнення у банківській діяльності. З огляду на це не може існувати істотних відмінностей у підходах, які застосовуються в обох випадках. Так, наприклад, Л. Бондаренко у своєму дослідженні розрізняє шість підходів до визначення поняття “банківський ризик” [50]: як ймовірність відхилення від очікуваного результату; загроза втрат; ймовірність отримання як збитків, так і прибутку; невпевненість передбачення результату; ситуативна характеристика діяльності банку, що відображає невизначеність її результату; діяльність банку, пов’язана з подоланням невизначеності.

Аналіз наявних у літературних джерелах визначень поняття “банківський ризик” (табл. 1.3) вказує на те, що більшість з них є подібними, а відмінності полягають переважно в обраному підході до розуміння сутності ризику в цілому (відповідно до поданого вище огляду генезису трактувань даної економічної категорії). У розглянутих інтерпретаціях поняття “банківський ризик”, як правило, акцентується увага на його фінансовому характері, що виявляється у формі можливих результатів ситуації ризику.

Разом з тим у чинних нормативно-правових актах України застосовується більш широкий підхід до трактування поняття “банківський ризик”, що не обмежується лише фінансовими аспектами його прояву. У них банківський ризик визначається як можливість зазнати втрат у разі виникнення несприятливих для банку обставин [318]. До складу банківських ризиків входять різні види ризиків (табл. 1.4):

- **ризик зовнішнього середовища** – нормативно-правові ризики, ризики конкуренції, макроекономічні ризики, ризик країни;
- **ризик управління** – ризик зловживань, ризик неефективної організації діяльності, ризик неякісних управлінських рішень;

- **ризик організації банківських операцій** – технологічний ризик, операційний ризик, ризик впровадження нових фінансових інструментів, стратегічний ризик;
- **фінансові ризики** – процентний, кредитний, ліквідності, валютний [226; 242; 261].

Таблиця 1.3 – Огляд визначень поняття “банківський ризик”

Автор, джерело	Визначення
Л. Бондаренко [50]	Можливість прийняття раціонального чи нераціонального управлінського рішення, в рамках якого можна дати вірогідну кількісну і/або якісну оцінку дії факторів і, як наслідок, отримати один з трьох економічних результатів: позитивний (прибуток), нульовий або негативний (збиток)
М. Гаретовский [347]	Небезпека втрат, що походить від специфіки банківських операцій, здійснюваних кредитними установами (<i>переклад автора</i>)
В. Гамза [94]	Можлива (потенційна або реальна) загроза для тих або інших інтересів банку (<i>переклад автора</i>)
Ю. Мішальченко, І. Кроллі [218]	Ймовірність втрати банком частини своїх коштів, недоотримання запланованих доходів або здійснення додаткових витрат в результаті проведення запланованих фінансових операцій (<i>переклад автора</i>)
Г. Панова [238]	Небезпека або можливість втрат банку при настанні певних небажаних подій (<i>переклад автора</i>)
В. Подчесова [250]	Відображають невизначеність, пов'язану з проявом конкурентної боротьби як між банками, так й між іншими учасниками ринку, що відбивається на сталості руху фінансових потоків та зміні обсягів фінансових ресурсів банку
С. Прасолова, С. Козьменко, Ф. Шпиг, І. Волошко [168; 263]	Вартісне вираження імовірності події, що спричиняє фінансові втрати
Л. Примостка [340]	Ймовірність недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників
В. Севрук [307, с. 43]	Невизначеність результату банківської діяльності та можливі несприятливі наслідки у випадку невдачі
М. Фастовець [343]	Імовірність отримання доходів, менших від очікуваних, зниження вартості активів
К. В. Уваров [339]	Можливість того, що певні події, очікувані чи неочікувані, можуть спричинити негативний вплив на рівень капіталу або доходів банку

У контексті нагляду на основі оцінки ризиків Національний банк визначає банківський ризик за його впливом на капітал і надходження, а саме як “ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку” [282]. Таким чином, переважна більшість дослідників визначає фінансову складову банківських ризиків та схиляється до того, що банківські ризики – це фінансові ризики, що призводять до збитків та втрат. Підт-

вердженням такого висновку є й те, що при розгляді окремих банківських ризиків дослідники також підкреслюють фінансову складову.

Таблиця 1.4 – Види ризиків банківської діяльності

Група ризику	Клас ризику	Категорія ризику
Зовнішні ризики	Ризики операційного середовища	- ризики стихійних лих; - ризики країни; - політичні ризики; - нормативно-правові ризики; - економічні ризики; - ризики конкуренції
Внутрішні ризики	Ризики управління	- ризики шахрайства; - ризики неефективної організації; - ризик нездатності керівництва приймати раціональні рішення; - ризик неефективності системи стимулювання працівників
	Ризик організації банківських операцій	- технологічний ризик; - стратегічний ризик; - ризик операційних або накладних витрат (ризик неефективності); - ризик впровадження нових продуктів та технологій
	Фінансові ризики	- кредитний ризик; - процентний ризик; - ризик ліквідності; - інвестиційний ризик; - валютний ризик; - ризик неплатоспроможності

Джерело: складено авторами

Необхідно відмітити, що незалежно від різновидів та класів банківських ризиків їх дія переважно проявляється у фінансових втратах банку, які зумовлюються порушенням ритмічності та збалансованості надходження та видатків у структурі його фінансових потоків за всіма видами діяльності. Тобто, на відміну від економічних ризиків в цілому, як основну сутнісну ознаку банківського ризику можна виділити саме специфічний характер механізму його виникнення – через зміну обсягових, просторових та часових характеристик руху грошових коштів у фінансових потоках банківської системи. Цей висновок обґрунтовується в багатьох сучасних дослідженнях, присвячених різним проблемам банківської діяльності [4; 104; 359]. Автори даних робіт наголошують на необхідності використання так званого “потокowego підходу” при вивченні відповідних фінансово-економічних відносин.

Необхідно відмітити, банківський ризик разом із загрозою понесення певних фінансових втрат при несприятливому розвитку ситуації

одночасно є потужним стимулятором банківського розвитку, що спонукає банки досягати успіху в конкурентному середовищі. Небажання тих чи інших банківських установ приймати на себе економічно доцільні обсяги ризиків призводить до їх відставання в розвитку, втрати конкурентоспроможності та поступового їх витіснення з ринку конкурентами, більш схильними до ризику.

Зазначене специфічне функціональне навантаження банківських ризиків, на нашу думку, є свідченням нетотожності понять “банківський ризик” та “фінансові втрати банку”. Додатковим аргументом на підтримку тези щодо необхідності відмови від трактування поняття “банківський ризик” тільки з позиції небезпеки фінансових втрат є існування так званих “спекулятивних” ризиків – валютного, процентного, інвестиційного – які передбачають отримання банками в результаті розвитку ризикових ситуацій не тільки негативного, а й позитивного результату у формі додаткового прибутку.

Враховуючи зазначене вище, можна сформулювати наступне визначення *банківських ризиків*: це – *кількісно оцінена ймовірність невідповідності обсягових, просторових та часових параметрів фінансових потоків банку очікуваним; яка формується у результаті цілеспрямованої дії або бездіяльності зацікавлених суб'єктів економічних відносин, що відбивається на зміні його фінансового стану та динаміки розвитку*. У даному визначенні використано узагальнюючий підхід до об'єкта та прояву банківських ризиків, сформульований з урахуванням розглянутих вище сутнісних аспектів як економічних ризиків в цілому, так і специфічних аспектів їх прояву для банківської діяльності.

Специфіка банківських ризиків тісно пов'язана з сутністю банківської діяльності, яка проявляється у сфері обміну та платіжного обороту. Банківські ризики значною мірою характеризуються соціальною відповідальністю, оскільки банки ризикують не тільки і не стільки власними ресурсами, а переважно грошовими коштами клієнтів [27, с. 10]. З цієї причини банківські кризи провокують більш відчутні негативні наслідки, ніж ризики виробництва, оскільки спричиняють фінансові втрати за ланцюгом грошово-кредитних зобов'язань, сформованих учасниками банківських операцій.

Отже, з урахуванням вказаних вище сутнісних особливостей банківських ризиків управління ними має бути спрямоване не стільки на уникнення збитків при здійсненні банківських операцій, скільки на реалізацію заходів щодо формування системи, яка забезпечить оптимальну реалізацію інтересів банку та його клієнтів.

1.2. Напрямки класифікації банківських ризиків

Банківські ризики являють собою цілісну систему, кількісний та якісний склад якої динамічно змінюється внаслідок розробки нових банківських продуктів, поширення систем автоматизації банківських операцій, транснаціоналізації банківської діяльності. Це обумовлює потребу в комплексній класифікації ризиків банківської діяльності. Цінність якісної класифікації банківських ризиків полягає у доцільності її використання для пошуку внутрішніх резервів підвищення ефективності управління ризиками банківських операцій. Якісна класифікація банківських ризиків повинна ґрунтуватись на врахуванні впливу зовнішніх та внутрішніх ризикуотворюючих факторів.

Слід відмітити, що багато дослідників, вивчаючи методи управління різними видами банківських ризиків, недостатню увагу приділяють їх систематизації. Разом з тим чітке розуміння взаємозв'язків між окремими видами ризику банків є основою адекватної оцінки можливих наслідків їх впливу на фінансовий стан банку.

Національний банк України в Методичних вказівках з інспектування банків “Система оцінки ризиків” з метою здійснення банківського нагляду виділив дев'ять категорій ризику, а саме: кредитний, ліквідності, зміни відсоткової ставки, ринковий, валютний, операційно-технологічний, репутації, юридичний та стратегічний [214]. Ці категорії не розглядаються регулятором як взаємовиключні: Національний банк визнає, що “будь-який продукт або послуга може наражати банк на декілька ризиків” [214], проте для зручності аналізу їх рекомендується виявляти та оцінювати окремо.

Значна кількість альтернативних класифікацій банківських ризиків, на думку В. Зотова [140], пов'язана із різноманіттям існуючих ризиків, які виникають при здійсненні як активних, так і пасивних операцій банку. Деякі приклади класифікації банківських ризиків, що пропонуються науковцями та практиками у сучасній економічній літературі, подані в таблиці 1.5.

Вітчизняні та закордонні дослідники виокремлюють різні ознаки, що можуть бути використані при класифікації банківських ризиків. Аналіз різних варіантів класифікації ризиків вказує на наявність певних невідповідностей щодо трактування поняття та сутності окремих видів ризиків. Таким чином, постає завдання їх подальшої систематизації з урахуванням поточних тенденцій розвитку банківської діяльності.

Основним результатом такої систематизації, як правило, стає розширення класифікаційних ознак групування банківських ризиків. На нашу думку, надмірне ускладнення ієрархії банківських ризиків призводить до неможливості виконання такою класифікацією своєї основної функції – створення умов для ефективного управління банківською діяльністю.

Наукові підходи до класифікації банківських ризиків

Автор	Види банківських ризиків
С. Козьменко, Ф. Шпиг, І. Волошко [168]	Внутрішні ризики: - ризики, пов'язані із особливостями клієнтів; - ризики банківських операцій (ризики активних операцій: ризик операції, кредитний, портфельний ризики, ризик ліквідності та ризики пасивних операцій: емісійні ризики, депозитний ризик); - ризики, зумовлені видом банку
І. Бурденко, О. Пожар [56]	Внутрішні ризики: - кредитний ризик; - ціновий ризик; - ризик, що виникає при формуванні депозитів; - ризик, пов'язаний з новими видами діяльності; - ризик ліквідності; - ризик руху грошових коштів
В. Зотов [140]	Внутрішні ризики: - ризики за балансовими операціями; - ризики за позабалансовими операціями; - ризики пасивних операцій (або депозитні ризики); - ризики активних операцій (в тому числі кредитний, валютний, портфельний, інвестиційний, ризик ліквідності та інші)
А. Суворов [330]	Види внутрішніх банківських ризиків: - кредитний ризик; - процентний ризик; - валютний ризик; - ринковий ризик; - ризик, що виникає при формуванні депозитів та інші
Ю. Потийко [261]	Основні види банківських ризиків: - кредитний ризик; - процентний ризик; - ризик ринку цінних паперів; - валютний ризик; - ризик дострокової вимоги депозитів
О. Пернарівський [242]	Фінансові ризики банку: - кредитний ризик; - депозитний ризик; - валютний ризик; - інвестиційний ризик; - ризик ліквідності та інші

Автор	Види банківських ризиків
С. Коновалов [172]	Розрізняється п'ять категорій ризиків: - ризик ліквідності; - процентний ризик; - ціновий ризик; - кредитний ризик; - операційний та інші ризики
Т. Осипенко [233]	Види ризиків: - кредитні ризики; - ринкові ризики; - ризик ліквідності; - операційні ризики; - правовий ризик; - управлінські ризики
Б. Пшик [285]	Види фінансових ризиків: - кредитний ризик; - регіональний ризик; - ризик інфляції; - ризик незбалансованої ліквідності; - ризик зміни ставок відсотка; - валютний ризик; - ринковий ризик; - базисний ризик; - ризик неплатоспроможності
Л. Примостка [267]	Фінансові нецінові ризики: - ризик ліквідності; - кредитний ризик; - ризик неплатоспроможності; - ризик варіабельності

У цілому дослідження існуючих підходів до класифікації банківських ризиків дозволяє виділити основні класифікаційні ознаки, що переважно використовуються у банківській практиці, узагальнення яких подано у таблиці 1.6. Слід зауважити, що використання такої класифікації ускладнюється її громіздкістю, наявністю декількох “ієрархічних дерев”, а також поверхневим розглядом прийнятного для банку рівня ризиків.

На нашу думку, комплексна система класифікації банківських ризиків повинна враховувати лише найважливіші, з точки зору можливості антикризового управління, класифікаційні ознаки. До їх складу ми відносимо перші три ознаки, наведені у таблиці 1.6.

Основні класифікаційні ознаки групування банківських ризиків

Класифікаційна ознака	Типове групування банківських ризиків за ознакою
Вид відношення до внутрішнього середовища (або за джерелами виникнення)	Внутрішні ризики Зовнішні ризики
Сфера впливу (або фактори виникнення банківських ризиків)	Політичні, соціальні, економічні, форс-мажорні
Характер об'єкта: вид діяльності, різновид операцій	Ризики основної та ризики допоміжної діяльності. Ризики активних та ризики пасивних операцій. Балансові та позабалансові ризики. Кредитний, депозитний, операційний, валютний, відсотковий та інші
Специфіка клієнтів банку	Ризики, пов'язані з дрібними, середніми та великими клієнтами Ризики, пов'язані з галузевою структурою клієнтів
Характер впливу ризику на стійкість розвитку банку	Ризик ліквідності, ризик втрати платоспроможності, ризик капітальної стабільності
Розподіл ризику в часі	Ретроспективні, поточні та перспективні ризики
Метод оцінки ризику	Комплексні та індивідуальні ризики
Рівень (обсяг) банківського ризику	Низькі, помірні та повні ризики
Можливість управління банківськими ризиками	Відкриті (контрольовані) та закриті ризики
За можливістю передбачення	Прогнозовані та непередбачені ризики
За можливістю страхування	Ризики, що можуть та які не можуть бути застраховані

Джерело: [27]

Банк як відкрита динамічна система постійно знаходиться під впливом безлічі факторів зовнішнього середовища, які можна розподілити на прогнозовані за наслідками їх впливу та непередбачувані. Даний підхід покладено в основу класифікації банківських ризиків, яка передбачає їх поділ за критерієм здатності банку контролювати фактори виникнення на зовнішні (системні) та внутрішні (індивідуальні). Поділ ризиків на зазначені дві групи є однією із важливих передумов теорії управління ризиками, оскільки тільки за внутрішніми ризиками негативні наслідки можуть бути значною мірою попереджені за рахунок ефективного управління (рис. 1.2).

До **зовнішніх ризиків** традиційно належать ризики, що безпосередньо не пов'язані із діяльністю банку або його клієнтури. Вплив зовнішніх ризиків на результативність роботи банку досить високий, управління цими ризиками найскладніше, а іноді й неможливе. За

сферою виникнення зовнішні ризики можна поділяти на системні, репутаційні та форс-мажорні.

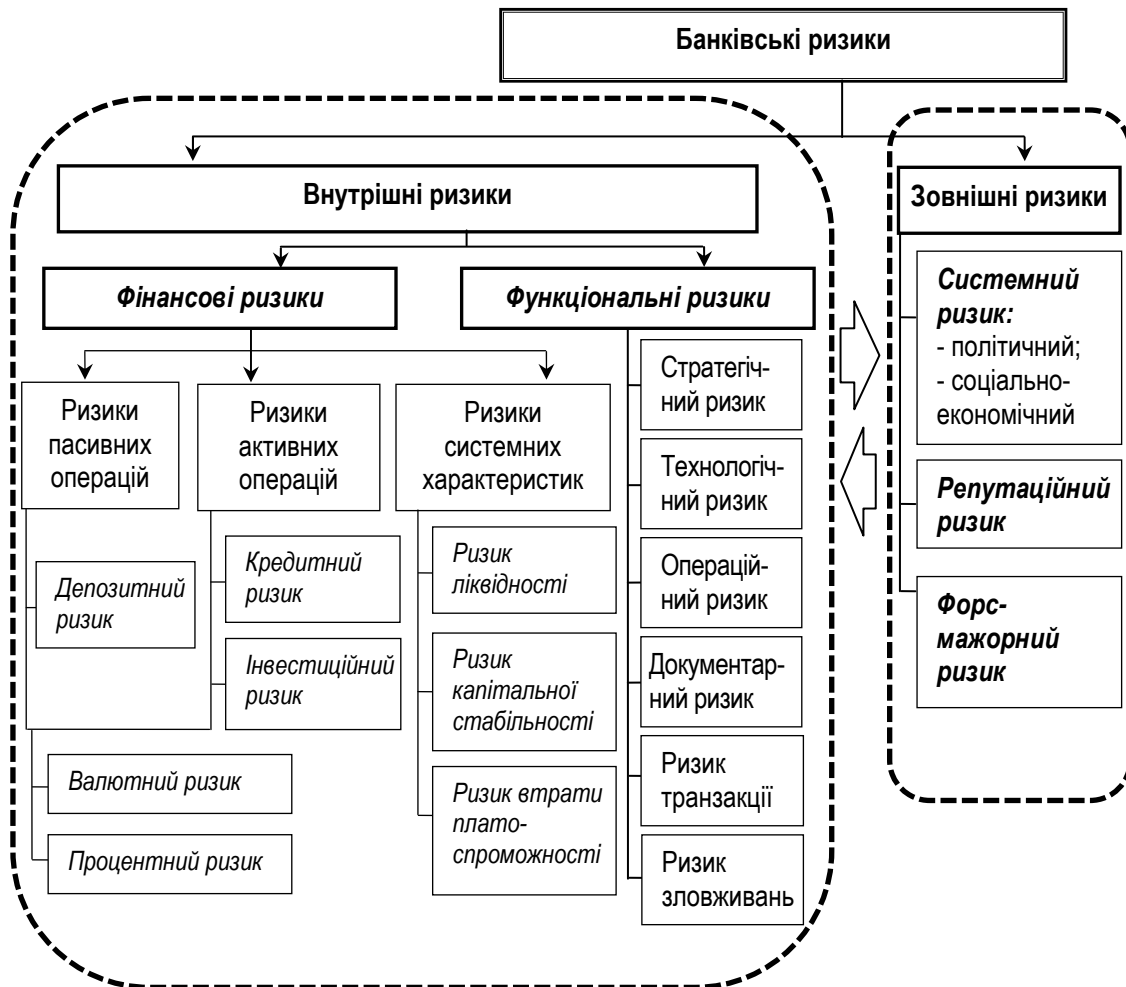

Рисунок 1.2 – Класифікація банківських ризиків

Системні ризики – це політичні, правові, соціальні та загальноекономічні ризики, що виникають внаслідок зміни стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку країни, недосконалого формування організаційно-економічного механізму, неадекватності застосування оперативних і тактичних методів, інструментів та заходів регулювання соціально-економічних процесів та відносин, що виявляється у зміні демографічної, соціальної, економічної та політичної ситуації.

У складі системних ризиків банківської діяльності можна умовно виділити політичні та соціально-економічні, які досить тісно пов'язані між собою, що істотно ускладнює окреме їх оцінювання. Політичні ризики зумовлені змінами політичної ситуації, що негативно впливають на результати діяльності банківської установи, наприклад, внаслідок

док політичної нестабільності, війни, заборони на платежі за кордон, введення ембарго тощо. Вони є мірою потенційного впливу на діяльність банку загальної політичної ситуації. У свою чергу, економічні ризики зумовлені несприятливим змінами в економіці країни, пов'язаними із коливанням ринкової кон'юнктури, зниженням життєвого рівня населення і т.д.

Слід зауважити, що при потребі більш детального аналізу у структурі системних ризиків банківської діяльності можна виділяти: загальноекономічний, галузевий, законодавчий, кримінальний, соціальний, екологічний, фінансовий, технічний, інфляційний, процентний, ринковий, валютний та інші види ризиків.

Репутаційний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи в суспільстві, насамперед, клієнтами, контрагентами, акціонерами або органами нагляду. Його виникнення негативно впливає на спроможність банку встановлювати нові відносини з контрагентами, надавати нові послуги або підтримувати існуючі відносини, що призводить до фінансових втрат внаслідок зменшення клієнтської бази.

Досить часто репутаційний ризик розглядається як складова групи конкурентних ризиків, що пов'язуються “із рівнем конкуренції між банками та банківськими структурами, можливістю злиття банків, появою нових видів банківських операцій та угод, зниженням вартості послуг іншими банками, зростанням вимог щодо якості банківських послуг, легкістю виникнення нових банківських установ, складністю процедури банкрутства” [325]. Як видно з наведеного трактування складу конкурентних ризиків, ця група є дуже різноманітною та поєднує в собі елементи інших видів ризиків, передбачених класифікаційним поділом, запропонованим нами на рисунку 1.2.

Форс-мажорні ризики – це рівень невизначеності щодо можливості виникнення стихійних лих, катастроф, страйків, які можуть призвести до фінансових втрат банку. Такі ризики залежать як від стихійних явищ природи та пов'язаних з ними наслідків, так і від різного роду обмежень з боку держави. Деякою мірою знизити вплив таких ризиків на діяльність банківських установ можна за рахунок створення дієвої системи оперативного попередження та інформування про зміну відповідних обставин здійснення банківської діяльності.

До **внутрішніх** належать ризики, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. Чим ширше коло клієнтів, партнерів, зв'язків банку, банківських операцій, послуг, тим більше внутрішніх ризиків супроводжує його роботу. Порівняно із зовнішні-

ми внутрішні ризики краще піддаються ідентифікації та оцінці. Завдання менеджменту полягають в тому, щоб виявити, оцінити, мінімізувати та постійно контролювати внутрішні ризики за допомогою відповідних методів.

У банківській практиці можуть застосовуватися різні підходи до поділу ризиків за сферою виникнення. По-перше, внутрішні ризики доцільно розподіляти на **ризики, пов'язані з основною та допоміжною діяльністю банку**. Разом з тим слід пам'ятати, що ризики допоміжної діяльності також здатні генерувати значні, навіть катастрофічні, фінансові втрати для банківської установи, наприклад, внаслідок банківських зловживань, низької кваліфікації кадрів. Однак отримати достовірні та адекватні оцінки таких ризиків досить складно. Як правило, вони характеризуються лише умовною оцінкою у формі втраченої вигоди.

Більше можливостей щодо відслідковування тенденцій змін факторів ризику та формування ефективної системи управління банківськими ризиками забезпечує поділ внутрішніх ризиків на другому класифікаційному рівні (за сферою виникнення) на фінансові та функціональні ризики.

Фінансові ризики утворюють найчисленнішу групу банківських ризиків. Як вже зазначалося, переважна більшість дослідників схильна ототожнювати банківські ризики з фінансовими, оскільки при розгляді їх сутності основний акцент завжди робиться на фінансовій складовій впливу ризиків – збитках та втратах.

Фінансові ризики, як окремий різновид банківських ризиків, визначаються ймовірністю грошових втрат і пов'язуються з непередбаченими змінами в обсягах, дохідності, вартості та структурі активів і пасивів банку. До фінансових ризиків належать: валютний, кредитний, депозитний, інвестиційний, ризик ліквідності, ризик зміни відсоткових ставок і т. ін.

У зарубіжній банківській літературі [407; 386; 461] виділяють чотири види фінансового ризику: кредитний ризик, операційний ризик, ринковий ризик (фондовий, валютний, процентні ризики) та ризик ліквідності.

За характером об'єкта фінансові ризики можуть бути поєднані в три групи – ризики пасивних операцій (пов'язані із формуванням ресурсів банку за рахунок власних, залучених та позикових джерел), ризики активних операцій (пов'язані із розміщенням банківських ресурсів) та ризики системних характеристик банку (пов'язані із формуванням фінансової стабільності та надійності банку).

Розглянемо більш детально основні види фінансових ризиків, які характерні для банків.

Кредитний ризик банку – це міра (ступінь) невизначеності щодо виникнення небажаних подій при реалізації кредитних угод, суть яких полягає в тому, що позичальник не зможе виконати взятих на себе за угодою зобов'язань.

Депозитний ризик банку – це міра (ступінь) невизначеності щодо можливості переведення розрахункового або поточного рахунку до іншого банку чи дострокового вилучення вкладу.

Валютний ризик банку – це понесення банком втрат через коливання валютних курсів і цін на банківські метали. Наприклад, К. Уваров розглядає валютний ризик як ймовірність отримання грошових збитків або зменшення вартості активів та капіталу банку внаслідок несприятливих змін валютних курсів [339].

Відсотковий ризик банку – це міра (ступінь) невизначеності щодо можливості понесення банком втрат через несприятливі зміни відсоткових ставок. Зокрема, Т. Блудова та П. Гармидаров доводять, що це ризик фінансування за незбалансованої зміни відсоткових ставок за наданими кредитами та позиками, ризик зниження доходу банку внаслідок негативного впливу непередбаченої зміни відсоткових ставок [45].

Інвестиційний ризик банку – це міра (ступінь) невизначеності щодо можливості знецінення цінних паперів, придбаних банком, ймовірність не досягти запланованого рівня окупності нових банківських продуктів, послуг, операцій, технологій, а також при реальному інвестуванні капіталу. Н. Дорошенко визначає інвестиційний ризик банку як ймовірність втрати банком частини коштів, недоодержання доходу, не виправдані витрати і/або недосягнення соціального ефекту в результаті здійснення банком інвестиційних операцій [122].

Ризик ліквідності – це міра (ступінь) невизначеності щодо спроможності банку забезпечити своєчасне виконання грошових зобов'язань перед клієнтами. У процесі вивчення ризику ліквідності О. Пернарівський визначає його як наявну чи потенційну втрату доходів або зменшення ринкової вартості банку через неможливість вчасно задовольнити потребу в коштах для виконання банком своїх зобов'язань [241].

Ризик неплатоспроможності (банкрутства) – це міра (ступінь) невизначеності стосовно того, що банк виявиться неспроможним відповідати за своїми зобов'язаннями.

Функціональні ризики здійснюють істотний вплив на діяльність банків. Причинами їх виникнення є неможливість здійснення своєчасного та повного контролю за фінансово-господарською діяльністю ба-

нку. Функціональні ризики пов'язані з процесами створення й упровадження нових банківських продуктів і послуг, збору, обробки, аналізу й передавання інформації, підготовки кадрового потенціалу та виконання інших адміністративно-господарських операцій.

Ці ризики важче виявити та ідентифікувати, а також виміряти кількісно й виразити в грошових одиницях, ніж фінансові ризики. Банки намагаються мінімізувати негативний вплив функціональних ризиків, удосконалюючи: системи внутрішнього аудиту, схеми документообігу, внутрішні методики та техніко-економічне забезпечення окремих операцій. Зниженню даних ризиків сприяє також продумана ресурсна, матеріально-технічна та кадрова політика.

За сферами виникнення функціональні ризики можуть бути диференційовані на стратегічний, технологічний, операційний, документарний ризики та ризик трансакції.

Стратегічний ризик пов'язується з помилками у реалізації функцій стратегічного менеджменту. Насамперед, ідеться про неправильне формулювання цілей та стратегії банку: помилки в розробці стратегічного плану, неадекватне ресурсне забезпечення реалізації стратегії, а також хибний підхід до управління ризиками в банківській практиці.

Технологічний ризик пов'язаний з використанням у діяльності банку технічних засобів, обладнання та програмних продуктів. Цей вид ризику породжується помилками в застосуванні комп'ютерних програм, у математичних моделях, формулах і розрахунках. Виникає він і в разі несвоєчасного або неадекватного інформування менеджерів, через недоліки в інфраструктурних підсистемах, порушення в мережах або засобах зв'язку. При цьому фінансові втрати банку спричинюються як помилками та збоями, так і додатковими витратами на їх усунення.

Операційний ризик визначається ймовірністю виникнення невідповідності між витратами банку на здійснення своїх операцій та їх результативністю.

Документарний ризик полягає в можливості виникнення помилки в документації, яка може призвести до негативних наслідків – невиконання положень угоди, подання позову до суду, відмови від прийнятих раніше зобов'язань тощо. Документарний ризик можна істотно знизити, посиливши системи контролю, аудиту, удосконаливши документообіг, автоматизувавши процес документування, підвищивши кваліфікацію персоналу.

Ризик трансакції супроводжує укладання та реєстрацію угоди, виконання розрахунків, підписання контрактів, поставлення цінних

паперів або валюти. Цей вид ризику тісно пов'язаний з технологічним, документарним і операційним ризиками.

Ризик зловживань – це можливість збитків для банку, до яких призводять шахрайство, розтрата, несанкціонований доступ до ключової інформації з боку службовців або клієнтів банку, відмивання грошей, несанкціоноване укладання угод.

У літературі досить часто зустрічається зауваження щодо спільної одночасної дії сукупності окремих банківських ризиків та формування внаслідок цього певного сумісного ризик-ефекту у вигляді адитивної або мультиплікативної суперпозиції окремих різновидів банківських ризиків [45, 99; 242; 261; 339]. Прибічники цих поглядів виходять з того, що наявність множини банківських ризиків, з погляду розвитку банківської діяльності, зумовлює можливість зростання загального обсягу очікуваних втрат під впливом ефекту взаємовпливу окремих ризик-подій (рис. 1.3).

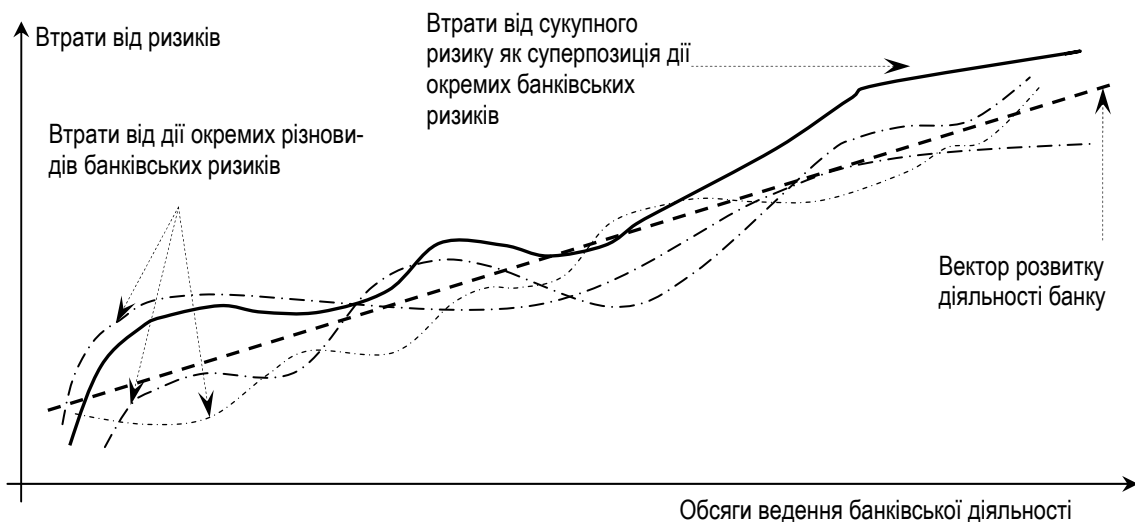

Рисунок 1.3 – Сукупний ризик як суперпозиція окремих видів ризиків [249]

Отже, накладання ризик-подій та їх взаємний вплив обумовлює кумулятивний ріст втрат банку. Як наслідок, доцільною є розробка стратегії ризик-менеджменту, яка б враховувала взаємний вплив окремих ризик-подій. При цьому важливим є досягнення адитивного (не мультиплікативного) ефекту впливу однієї ризик-події на інші.

Як правильно зазначає О. Фінкельштейн, кожний з банківських ризиків не зустрічається “у чистому вигляді” [349], а відтак саме це може бути одним із факторів виникнення мультиплікативної, а не адитивної суперпозиції окремих різновидів банківських ризиків.

В управлінні фінансовими ризиками банківської діяльності необхідно враховувати напрями їх потенційної взаємодії, виділені на підставі аналізу низки досліджень [45; 99; 241; 242].

На наш погляд, теза щодо формування ризикової суперпозиції банку переважно стосується тих різновидів фінансових банківських ризиків, які виникають внаслідок зміни співвідношення вартості активів та пасивів банку: ризику ліквідності і ризику капітальної стійкості. Дослідження природи виникнення та характеру прояву окремих різновидів фінансових банківських ризиків дозволяє стверджувати, що інші фінансові ризики банку переважно виступають факторами виникнення зазначених вище двох видів ризиків. Керуючись даною логікою, усі ризики можна поділити на дві групи: ризик-фактори та ризик-результати (рис. 1.4).

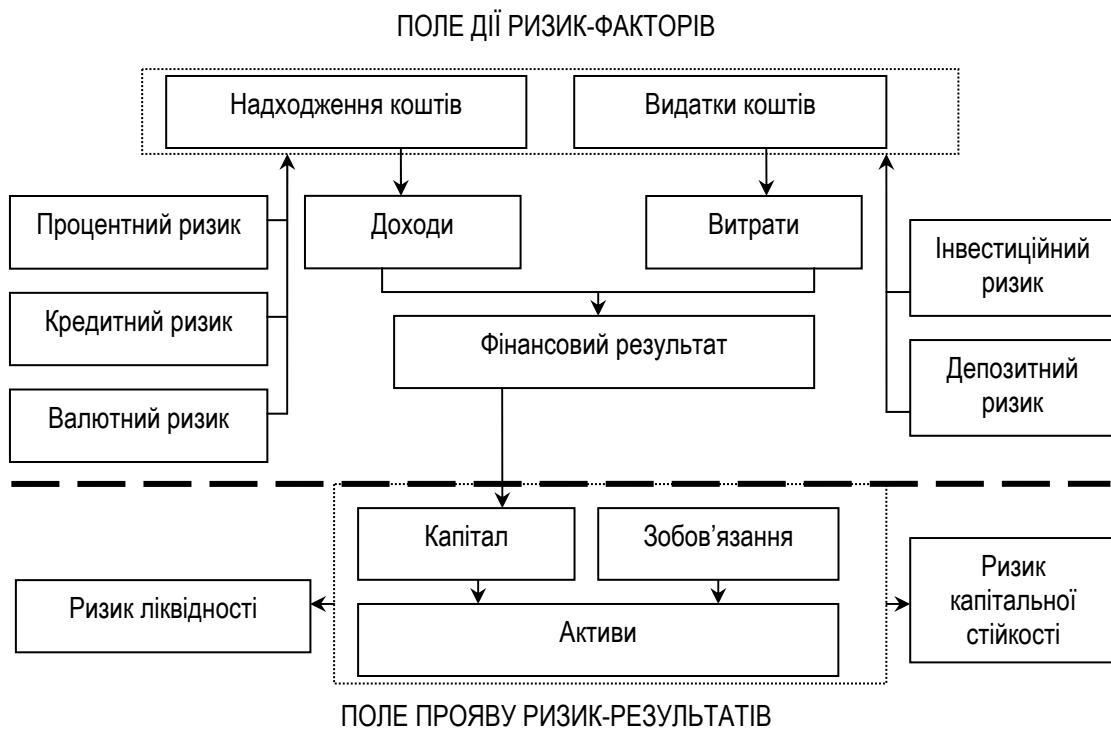

Рисунок 1.4 – Дворівнева класифікація фінансових банківських ризиків

Ризик-фактори впливають на відхилення фактичних фінансових потоків (розподілених в часі надходжень та видатків коштів) від очікуваних, що спричиняє відповідну зміну фінансових результатів банку та обсягів активів і пасивів. До даної групи ми відносимо процентний, валютний, кредитний, депозитний та інвестиційний ризики банківської діяльності. При цьому прямий негативний вплив від виникнення таких

ризиків переважно проявляється в обсягах надходжень та видатків коштів, а опосередковано – у зміні активів та власного капіталу банку.

Особливо важливим у складі ризик-факторів є кредитний ризик, пов'язаний із наданням та обслуговуванням кредитних ресурсів. Підтвердженням цього є висока питома вага кредитних угод у структурі активів банків. Даний факт дозволяє більшості дослідників стверджувати, що кредитний ризик є “домінуючим елементом ієрархічної системи банківських ризиків та невід’ємною складовою сукупного банківського ризику” [162].

Різні види ризиків по-різному впливають на стійкість банку та обумовлені різноманітними факторами, різною мірою можуть бути контрольованими з боку банку, тому по відношенню до них не можуть бути вжиті однотипні методи оцінки та заходи управління.

1.3. Узагальнення науково-методичних підходів до управління ризиками банківської діяльності

З огляду на багатоаспектність сутності економічної категорії “ризик” виділяється декілька підходів до інтерпретації поняття “управління ризиками” (табл. 1.7).

Таблиця 1.7 – Сучасні підходи до визначення поняття “управління ризиками”

Підхід	Типові визначення поняття
Управління ризиками як сукупність методів впливу на рівень ризику (Н. Асамбаєв, М. Грачова, М. Хохлов, Т. Кох, С. Ілляшенко, Є. Єгорова, В. Гранатуров та ін.)	<ul style="list-style-type: none"> - розробка і реалізація економічно обґрунтованих для даного підприємства рекомендацій і заходів, направлених на зменшення початкового рівня ризику до прийняттого допустимого рівня [16; 106]; - багатоступінчатий процес, який має за мету зменшити або компенсувати збиток для об'єкта при настанні несприятливих подій [357]; - управління ймовірністю настання несприятливих подій і сукупністю дій, направлених на мінімізацію збитків, викликаних ризиками [176]; - сукупність дій щодо зниження витрат, пов'язаних з ризиками [146]; - сукупність методів, прийомів, заходів, що дозволяють певною мірою прогнозувати появу ризикових подій та застосовувати заходи щодо виключення або зниження негативних наслідків таких подій [124; 105]
Управління ризиками як процес зменшення фінансових втрат (З. Боді, Р. Мертон, В. Артеменко, Ю. Журавльов, І. Сердюкова, С. Бузько, В. Вітлінський та ін.)	<ul style="list-style-type: none"> - дії із зниження витрат, пов'язаних з ризиком [15; 309]; - діяльність, що дозволяє з найменшими витратами передбачати фінансові ресурси, необхідні і достатні для зменшення ймовірності появи несприятливих результатів і локалізації негативних наслідків схвалюваних рішень [55]; - процес пошуку компромісу, який націлений на досягнення балансу між вигодами від зменшення ризику і необхідними для цього витратами,
	<ul style="list-style-type: none"> а також ухвалення рішення про те, які дії для цього слід здійснити, а від яких слід утриматися [48]; - діяльність, що дозволяє з найменшими витратами передбачити фінансові ресурси, необхідні та достатні для зменшення ймовірності появи

Підхід	Типові визначення поняття
	несприятливих результатів та локалізації негативних наслідків рішень, що приймаються [73]
Управління ризиками як процес, що складається із впорядкованої послідовності етапів (І. Бланк, С. Бабаськін, І. Волков, А. Новокрещенова, Н. Балашова, А. Порох та ін.)	<ul style="list-style-type: none"> - мистецтво і формальні методи визначення, аналізу, оцінки, попередження виникнення, вживання заходів щодо зниження ступеня ризику впродовж життя проекту і розподіл можливого збитку від ризику між учасниками проекту [289]; - складний багатоступінчатий процес ідентифікації, оцінки, управління, моніторингу і контролю за ризиками, що охоплює весь внутрішньоорганізаційний процес ухвалення і виконання рішень, а також контролю за їх виконанням [21]; - процес передбачення та нейтралізації негативних фінансових наслідків ризиків, пов'язаний з їх ідентифікацією, оцінкою, профілактикою та страхуванням [43]; - процес визначення, оцінки, контролю ефекту внутрішніх та зовнішніх факторів, що можуть негативно впливати на вартість компанії [260]
Системний погляд на проблему управління ризиками (К. Редхед, С. Хьюс, Дж. Сінкі, Л. Тепман, Н. Адамчук, Д. Альошин, В. Жованіков, О. Єгорова, Ю. Тронін та ін.)	<ul style="list-style-type: none"> - стратегічне управління підприємством, яке, з одного боку, припускає можливість криз і катастроф, а з іншого – оперує з конкретними ризиками і реалізує такі стадії управління ризиками, як ідентифікація ризиків, ухвалення рішення і проведення заходів [2]; - область управління, завданням якої є визначення і контроль стану різних сфер діяльності або ситуацій, що виникають в результаті можливих небажаних змін [134]; - сукупність методів, прийомів і заходів, що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і приймати заходи щодо виключення або зниження негативних наслідків настання таких подій [124]; - система підтримки ухвалення рішення, головне завдання якої полягає в тому, щоб в максимальній мірі понизити невизначеність, що існує при ухваленні рішення господарюючим суб'єктом [337]; - система управління організацією, завданням якої є передбачення недопустимих фінансових ризиків, їх мінімізація та контроль, і являє собою частину фінансового менеджменту [298, 296]; - система фінансових технологій та інструментів, що використовуються для передбачення негативних наслідків реалізації фінансових ризиків з метою максимізації ринкової вартості банку [313]; - система оцінки ризику, управління ризиком та фінансовими відносинами, що виникають у процесі цього управління, включає стратегію і тактику управлінських дій [338]

Часто для позначення діяльності суб'єктів господарювання, спрямованої на врегулювання кризових та ризикових ситуацій, також вживається поняття “ризик-менеджмент”. Теоретики розуміють ризик-менеджмент як науковий напрямок [290; 357; 362; 376]; практики – як напрямок діяльності організації, зокрема банку [13; 313; 73; 176; 21; 2; 299; 124] та як структурний підрозділ управління в банку [105].

Як науковий напрямок ризик-менеджмент являє собою синтетичну наукову дисципліну, котра вивчає вплив випадкових подій, які спричиняють різні види збитків [290]. З цієї точки зору, на думку Н. Хохлова, більш точним є формулювання визначення управління ризиками як методології, що володіє власним набором термінів, класифікацією, єдиним підходом до аналізу різних ризиків [357, с. 16].

З даних підходів можна зробити висновки про ототожнення ризик-менеджменту з управлінням ризиком, що, на нашу думку, є не досить точним. Для зручності в англійській мові замість довгого словосполучення “управління з урахуванням ризику” використовують “ризик-менеджмент” (*risk management*), що у перекладі трансформувалося в управління ризиками. Це не є принциповою помилкою, проте необхідно враховувати, що це не безпосередньо управління ризиками (управління некерованими подіями чи обставинами), а управління організацією (в нашому випадку – банком) з урахуванням ризику.

Підтвердженням такого підходу є те, що теорія і практика ризик-менеджменту являє собою частину теорії прийняття рішень і є комплексною прикладною дисципліною, що поєднує в собі статистику, дослідження операцій, економіку та психологію [376, с. 56].

На нашу думку, в сучасних умовах доцільно спиратися на системний підхід в управлінні ризиками, який поєднує всі сутнісні аспекти цієї проблеми на основні забезпечення виконання його стратегічних завдань щодо розвитку суб’єкта господарювання в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

При цьому слушною є думка, що **суть ризик-менеджменту** можна розглядати з двох позицій:

- по-перше, як політику управління ризиками в рамках структуризації управлінських дій в процесі аналізу і оцінки ризику;
- по-друге, як управління діями, тобто вживання конкретних заходів, спрямованих на вибір варіанта рішення в ризиковій ситуації, способу фінансування з урахуванням ціни ризику [48].

На думку А. Камінського [150], на практиці ризик-менеджмент для банків є “...сукупністю визначених систем регламентів, процедур, встановлення лімітів, які включаються в загальну систему менеджменту, економіко-математичних моделей, які дають можливість в числовому вираженні оцінювати ризики банку та програмного забезпечення, що на основі економіко-математичних моделей дозволяє оптимізувати ризики”.

Як напрямок управління, у широкому розумінні ризик-менеджмент являє собою комплекс структурних підрозділів, на які покладені функції ідентифікації, оцінки, управління і контролю ризи-

ків [124]. У більш вузькому розумінні ризик-менеджмент – це спеціальний підрозділ – відділ управління ризиком, очолюваний ризик-менеджером, тобто керівником, який займається тільки проблемами управління ризиком і координує діяльність усіх підрозділів щодо регулювання ризику і забезпечення компенсації можливих втрат і збитків [323]. Або ризик-менеджмент – це операційний відділ, в якому зосереджені функції реалізації процесу управління ризиками конкретного банку, структурно та фінансово незалежного від підрозділів, які приймають ризик (фронт-офісів), реєструють факт прийняття ризику та контролюють його величину (бек-офісів) [325]. Виходячи з того, що відповідальність за функціонування системи, реакція на ситуацію з ризиками та прийняття відповідних рішень – це компетенція менеджменту, можна стверджувати, що ризик-менеджмент в широкому розумінні є частиною фінансового менеджменту, а отже і загального управління банком. Саме з точки зору останнього підходу до визначення сутності ризик-менеджменту доцільно розглянути еволюцію побудови даного підрозділу.

Варто зазначити, що серед теоретиків у сфері ризиків не існує єдиної точки зору щодо хронології розвитку ризик-менеджменту: у багатьох випадках кількість та характеристика етапів відрізняються, адже є суб'єктивними напрацюваннями науковців. Узагальнення поглядів щодо періодизації процесу розвитку ризик-менеджменту подано в таблиці 1.8.

На нашу думку, періодизацію еволюції ризик-менеджменту доцільно здійснювати з позиції трансформації акцентів вивчення ризику за рівнями впливу на об'єкти управління.

Перший етап розвитку ризик-менеджменту у фінансових компаніях (у тому числі в банках) відбувався протягом 70-х років ХХ століття. На даному етапі управління ризиками існувало тільки на рівні окремих осіб, що беруть на себе ризик: трейдери, брокери, спеціалісти фінансових відділів, внутрішнього контролю [325]. У цей період поступово ускладнювалося коло обов'язків працівників, які займалися організацією страхування майна компаній [375]. Пошук на ринку продуктів, які б задовольняли потреби компаній у страхуванні широкого спектра їх ризиків, зумовив виникнення терміна “ризик-менеджмент” у страховій справі, проте у більш вузькому сприйманні його порівняно з сучасним розумінням. Деякі вчені характеризують перший етап як становлення мікроризик-менеджменту (*Desk-Level Risk Systems*) – систем управління ризиками на рівні окремого робочого місця (див. табл. 1.8).

Таблиця 1.8 – Періодизація процесу розвитку ризик-менеджменту

Період	Характеристика етапу	Важливі події	Рівень впливу на об'єкт управління
1970-ті рр.	Управління ризиками на рівні окремих осіб (брокери, спеціалісти фінансових відділів, відділу внутрішнього контролю)	1973 р. – публікація Блеком і Шоулзом формули оцінки вартості опціонів, що дало початок кількісної оцінки та управління валютними ризиками	Мікроризик-менеджмент
1980-ті рр.	Управління активами і пасивами на рівні казначейства. Стратегічне управління активами і пасивами шляхом планування та контролю (задіяні спеціалісти аналітичного відділу, департаменту планування та внутрішнього контролю)	Кінець 1980-х рр. – створення концепції “вартість під ризиком” (VAR); 1988р. – затвердження Базеля I	
1990-ті рр.	Управління ринковим, кредитним ризиком шляхом контролю ризику в рамках фінансово-аналітичного департаменту; поява функції “управління ризиком”; створення перших підрозділів з ризик-менеджменту. Управління операційним ризиком шляхом проведення внутрішнього аудиту	1996 р. – створення Міжнародної асоціації спеціалістів з управління ризиками; 1997 р. – Risk Metrics Group обнародувала спосіб розрахунку показника Credit VAR	Макроризик-менеджмент
Початок XXI ст.	Комплексний підхід до управління ризиками, капіталом та оперативного управління активами і пасивами	2002 р. – Створення Міжнародної професійної асоціації ризик-менеджерів (PRMIA); 2004 р. – затвердження Базеля II – Міжнародна конвергенція вимірювання капіталу та стандарти капіталу”	Корпоративний ризик-менеджмент

* Складено на основі [105, 325]

Слід звернути увагу на те, що протягом 70-х років головною метою управління ризиками було виявлення і протидія факторам ризику, що становлять загрозу для бізнесу організації. Тобто фахівець, відповідальний за управління ризиками, домагався того, щоб усі бізнес-процеси проходили без відхилень від відповідних нормативів [375].

Другий етап в історії розвитку ризик-менеджменту обмежується 80-ми роками XX століття. На думку вчених, саме у цей період управління ризиками у сфері активів і пасивів фінансових компаній починає здійснюватися на рівні казначейства, а стратегічне управління активами і пасивами – шляхом планування і контролю [325]. Науковці

вважають, що революційним у цей час є створення концепції “вартості під ризиком” – *Value at risk (VaR)* [376]. Цей показник отримав широке визнання серед учасників фінансових ринків, а в подальшому – і серед регулюючих органів після відкриття в жовтні 1994 року банком J. P. Morgan вільного доступу в Інтернет до розробленої ним системи *RiskMetrics* і одночасного опублікування детальної технічної документації, яка описує методику підрахунку показника *VaR*.

Третій етап еволюції підходів до побудови ризик-менеджменту охоплює 90-ті роки. Він характеризувався появою нової концепції – макроризик-менеджменту – управління ризиками на рівні окремих підрозділів у банку: ринковим – на рівні фінансово-аналітичного департаменту, кредитним – на рівні кредитного відділу; операційним – відділу внутрішнього аудиту [376, 375]. Таким чином, на початку 90-х років отримав місце дезінтегрований підхід до ризик-менеджменту, що дозволяв кожному підрозділу банку створювати свої прийоми ризик-менеджменту. У порівнянні з першим етапом, на третій стадії еволюції ризик-менеджменту спеціалісти з управління ризиками намагаються зменшити розрив значень фактичних та запланованих показників (займатися ідентифікацією та якісною оцінкою ризиків). Тобто на третьому етапі виникає “розподілена структура управління ризиками” [375], коли функції оцінки та мінімізації збитків, що виникають, виконують самі бізнес-підрозділи. У кінці 1990-х років науковці з ризик-менеджменту намагаються не тільки якісно, але й кількісно оцінити ризики [105]. У результаті розробки в 1997 році *J.P. Morgan* системи *CreditMetrics* з’явилась можливість розраховувати інтегрований показник втрат унаслідок ринкового та кредитного ризиків у масштабах всього банку, що вперше дозволило говорити про “інтегрований ризик-менеджмент” (*Integrated risk management – IRM*) і обумовило виникнення нового етапу в історії розвитку ризик-менеджменту.

Сучасний етап характеризується революцією у сфері ризик-менеджменту щодо розуміння мети управління ризиками: тепер метою ризик-менеджменту є не уникнення або мінімізація ризику, що приймається банком, а попереднє (англ. – “*proactive*”) управління ризиком з метою зниження того негативного впливу, який здійснюють на банк специфічні фактори та цикли ринкової кон’юнктури [260]. Варто відзначити, що на цьому етапі керівництво фінансових компаній сприймає ризик-менеджмент як ефективний інструмент для підвищення ринкової вартості банку. Дезінтегрований підхід до побудови ризик-менеджменту змінюється на високоінтегрований, який передбачає загальну термінологію, інструменти, методи і періодичну оцінку портфеля ризику для всього банку в цілому. Такий підхід є ефектив-

ним тоді, коли фактори ризику спільні для всього банку та його підрозділів і коли прийоми ризик-менеджменту, розроблені в одному з підрозділів, можна застосовувати в інших [375]. Саме протягом останніх років у банках почали створюватися спеціальні служби – підрозділи з ризик-менеджменту, причому інтегрований ризик-менеджмент (корпоративний) передбачає залучення до системи управління ризиками й інших підрозділів банку.

Підводячи підсумок щодо еволюції ризик-менеджменту, слід зауважити, що з 70-х до кінця 90-х років перші три етапи передбачали побудову управління ризиками за підходом “знизу–догори”, а з початку XXI століття – “згори–донизу”. Якщо спочатку працівники, потім відділи банків самостійно управляли ризиками відповідно до їх функцій, то зараз вище керівництво координує управління ризиками, а кожний працівник здійснює управління ризиками в межах своїх повноважень. Це дозволяє збалансувати заходи щодо управління ризиками; здійснювати безперервний процес управління, що включає ідентифікацію, аналіз, оцінку, моніторинг; використовувати широку методологічну базу. Разом з тим для ефективного функціонування систем ризик-менеджменту, заснованих на підході “згори–донизу”, важливо враховувати, що таке управління повинно відбуватися, насамперед, на тому рівні організації, де ризик виникає, та доповнюватися функціями незалежної перевірки і контролю ризиків – на найвищих рівнях управління і на рівні спостережної ради.

На основі проведеного аналізу проблемних публікацій з управління банківськими ризиками (додаток Б) можна зробити висновок, що вітчизняні науковці переважно приділяють увагу дослідженню загальних аспектів управління ризиками, серед яких: формування стратегії, визначення принципів, виокремлення етапів управління. З іншого боку, закордонні науковці переважно концентруються на дослідженні окремих методів оцінки та регулювання банківських ризиків.

Узагальнення робіт вітчизняних і зарубіжних економістів з проблем управління ризиками [134; 309; 337; 16; 55] дозволяє окреслити **коло основних завдань ризик-менеджменту**:

- зниження невизначеності при ухваленні управлінських рішень;
- зменшення початкового рівня ризику до прийняттого рівня;
- зниження витрат, пов'язаних з ризиком;
- визначення і контроль стану різних сфер діяльності або ситуацій, що виникають у результаті можливих небажаних змін;
- досягнення балансу між вигодами від зменшення ризику і необхідними для цього витратами;
- прогнозування настання ризикових ситуацій.

Ефективна реалізація будь-якої цілеспрямованої діяльності передбачає її здійснення на основі додержання комплексу науково обґрунтованих принципів, що регулюють процедурний бік методології управління її контрольованого перебігу. Узагальнення наукових розробок у сфері управління ризиком дозволяє виділити в межах системного підходу наступні базові принципи ризик-менеджменту у банках:

- цілісності та системності;
- інтегративності та синергійності;
- ієрархічної будови та структуризації;
- відкритості та адаптивності;
- узгодженості;
- ефективності та ін. [149; 162; 181].

Зауважимо, що в економічній науці проблема структурування процесу управління ризиками на етапи також не повністю вирішена.

Більшість сучасних дослідників ризик-менеджменту в банках [46; 71; 85; 164; 245; 162] виділяють такі **етапи управління ризиком**:

- ідентифікація ризику, тобто виявлення його специфіки, прогнозування можливостей і особливостей реалізації, зміни ризику в часі, ступеня взаємозв'язку з іншими ризиками, а також фіксація чинників, що визначають ризик;
- оцінка наслідків настання ризику;
- формування, обґрунтування та вибір методів та інструментів управління ризиком;
- контроль (моніторинг і облік, звітність, відповідальність).

У роботі [21] наведено схему типового процесу управління ризиками із врахуванням життєвого циклу ризикової ситуації. Адаптуючи дану схему із врахування особливостей управління ризиками банків, нами запропоновано підхід, наведений на рисунку 1.5.

Процес управління ризиком за своєю суттю є безперервним, його стадії (етапи) по черзі змінюють один одного. Механізми захисту банку від ризиків складаються з поточного регулювання ризику та методів його мінімізації [27]. При цьому під поточним регулюванням ризику слід розуміти відстеження критичних показників та прийняття на цій основі оперативних рішень за банківськими операціями.

Необхідно враховувати, що реалізація зовнішнього фактора ризику, на який наражається банк, може поставити під загрозу безперервність його діяльності. Тому в процесі аналізу ризиків банк в обов'язковому порядку повинен враховувати можливість виникнення екстремальних обставин (стрес-сценарій). Таким чином, банк повинен розробити відповідні нагальні заходи у формі плану дій на випадок кризових обставин, який підлягає регулярному оновленню та тесту-

ванню. Такі плани дій є невід’ємною складовою механізмів контролю ризиків банку.

Банк також має забезпечити наявність процедур та заходів щодо попередження стресових ситуацій, викликаних внутрішніми причинами. Банк має здійснювати моніторинг ризиків задля забезпечення обґрунтованого та надійного взаємозв’язку між загальними параметрами його ризиків та капіталом, фінансовими ресурсами і фінансовими результатами (надходженнями) через відповідні механізми контролю.

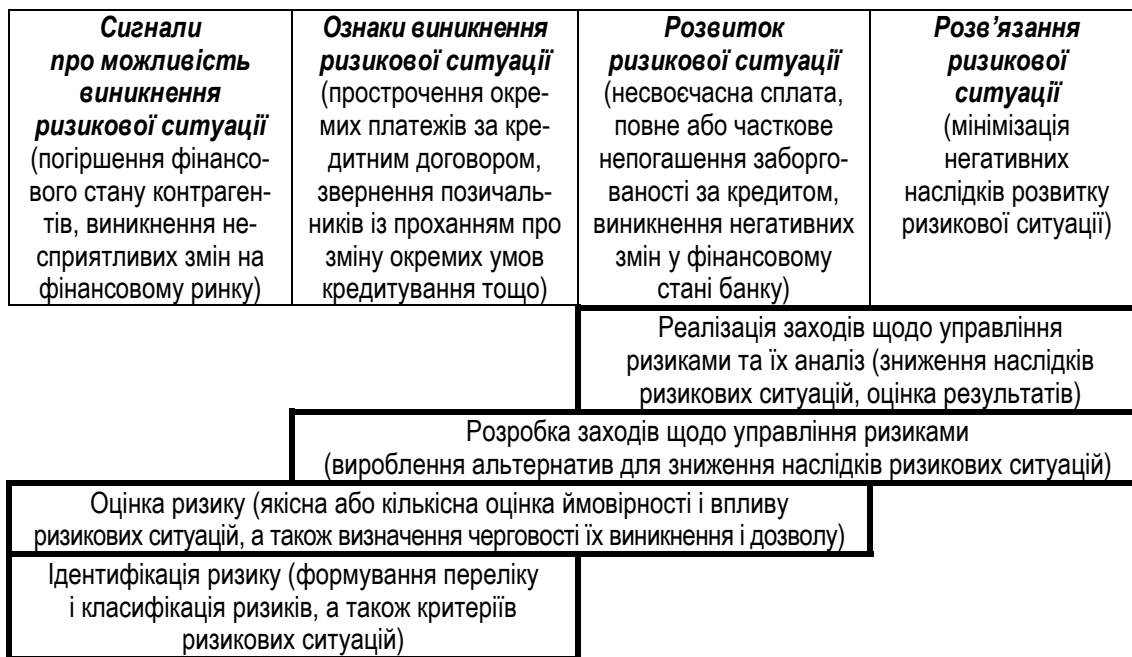

Рисунок 1.5 – Процес управління ризиками банку у межах життєвого циклу ризикової ситуації

Методики кількісної оцінки ризиків повинні базуватися на критерії економічної вартості капіталу та необхідності підтримання капіталу на рівні, необхідному для компенсації ризику.

Методологія ідентифікації ризиків банківської діяльності побудована на загальних підходах гносеологічного пізнання економічного ризику (табл. 1.9).

Критичне опрацювання підходів до методів оцінки ризику дозволяє виділити два гносеологічні напрямки розвитку сучасної ризикології.

Перший напрямок наголошує на непевності майбутнього стану, виходячи з його причин, будується на основі вищерозглянутої концепції Ф. Найта і пов’язаний з теорією прийняття рішень К. Ерроу. Зауважимо, що такому напрямку властива певна методологічна обмеженість, яка може проявитися в умовах реальної економічної діяльності: ствердити помилковість прийнятого суб’єктом рішення можна лише знаючи правильне.

Таблиця 1.9 – Систематизація гносеологічних підходів до оцінки ризику

Підхід	Сутність	Вимірник ризику
<p>Оцінка ризику як ймовірності (Ф. Найт [228])</p>	<p>Непевність є вимірювальна і не вимірювальна. Тому власне про ризик можна говорити тоді, коли результат діяльності можна визначити за допомогою хоч би одного з трьох показників ймовірності. Якщо ж цього зробити неможливо, то результат залишиться на рівні непевності</p>	<p>Ймовірність математична – відношення кількості ситуацій, за яких деяка випадкова подія настала, до кількості ситуацій, за яких вона може настати, за умови, що всі ситуації, які розглядаються однаково, можливі та взаємонезалежні. Ймовірність статистична – це відносна частота появи випадкової події певного виду в сукупності всіх можливих випадкових подій. Ймовірність експертної оцінки – має здебільшого вимушений характер застосування, переважно через відсутність або недостатність необхідної математично-статистичної інформації, проводиться як на основі об'єктивних даних, так і на суб'єктивних знаннях, тобто на загальній досвідченості в даній оцінювальній галузі, а також інтуїції особи, яка проводить оцінку ймовірності</p>
<p>Оцінка ризику як зміни прибутку (О. Ланге [442])</p>	<p>Передбачає визначення ризику через величину прибутку. На основі розрахованого коефіцієнта непевності забезпечується вимірювання непевності та її приведення у ризик. Невимірною ж непевність залишиться на рівні “абсолютної непевності”</p>	<p>Коефіцієнт непевності, який розраховується як змінна випадкова при відомому розкладі ймовірності</p>
<p>Оцінка ризику як рівня фінансової збитковості (Б. Мінц [448])</p>	<p>Ризик можна визначити шляхом об'єктивної (суб'єктивної) оцінки втрат економічної корисності (прибутку) або завданих прямих збитків, яких можна зазнати при виконанні виробничих завдань. Ступінь ризику кількісно відповідає показнику фінансової збитковості</p>	<p>Розмір ризику визначається на підставі двох параметрів – величини втрат та ймовірності їх настання. Ці параметри в сукупності складають основу для оцінки ступеня ризику, який є синтетичним показником і розраховується як співвідношення суми прямих збитків і можливих втрат економічної корисності до заінвестованих коштів</p>
<p>Оцінка ризику як об'єктивного результату суб'єктивної ймовірності</p>	<p>Вводиться поняття суб'єктивної ймовірності появи ризикових подій. Виходить з того, що на зміст прийнятих кожною особою суб'єктивних рішень має вплив передусім її особисте бачення проблеми.</p>	<p>Суб'єктивна ймовірність – індивідуальна оцінка ймовірності появи ризикових подій особою, задіяною в ризиковій ситуації.</p>

Підхід	Сутність	Вимірник ризику
(К. Ерроу [391])	<p>Якщо ж проаналізувати сукупність індивідуальних бачень проблеми кожною людиною, то можна отримати певний об'єктивний результат колективного прийняття рішення. Опрацювавши ж існуючу сукупність різних індивідуальних бачень шляхом застосування статистичних методів, її можна перетворити у конкретні кількісні показники.</p> <p>Теоретично кожную ситуацію, що характеризується існуванням елементів непевності, можна кваліфікувати як "ризикову" тому, що немає такої непевності, яку не можна було б якимось чином виміряти</p>	<p>Дає можливість кожную непевність передати цифрами, розрахувавши її на основі показників як об'єктивної, так і суб'єктивної імовірності</p>

Крім того, при прийнятті рішень не завжди можна передбачити появу саме тієї події, результат якої може підтвердити правильність чи неправильність прийнятого рішення [117; 158].

Основним акцентом другого напрямку дослідження ризику є його наслідки. Сам ризик сприймається як ступінь відхилення від мети, визначеної суб'єктом діяльності. Спираючись на концепцію відхилення від мети, вчені рекомендують вивчати ризики на основі вимог методики наукового дослідження, тобто виходячи з аналізу передумов ведення певної діяльності. Цей напрямок пов'язаний із сучасною теорією управління. Дослідженню ризику на основі другого напрямку суперечить та обставина, що в реальній життєвій ситуації, мається, як правило, не одна конкретна мета, а їх сукупність, в тому числі альтернативних.

В економічній сфері найбільш розповсюдженою є статистична ймовірність завдяки практичній доступності та достатній об'єктивності обчислених значень. Однак з огляду на відсутність розширеної статистичної бази у сфері оцінки фінансових ризиків, для них характерним є застосування експертних методів оцінки імовірності.

Таким чином, управління ризиками банківської діяльності – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їхній моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків.

Далі доцільно розглянути фактори, що здійснюють істотний вплив на систему ризик-менеджменту банку (рис. 1.6).

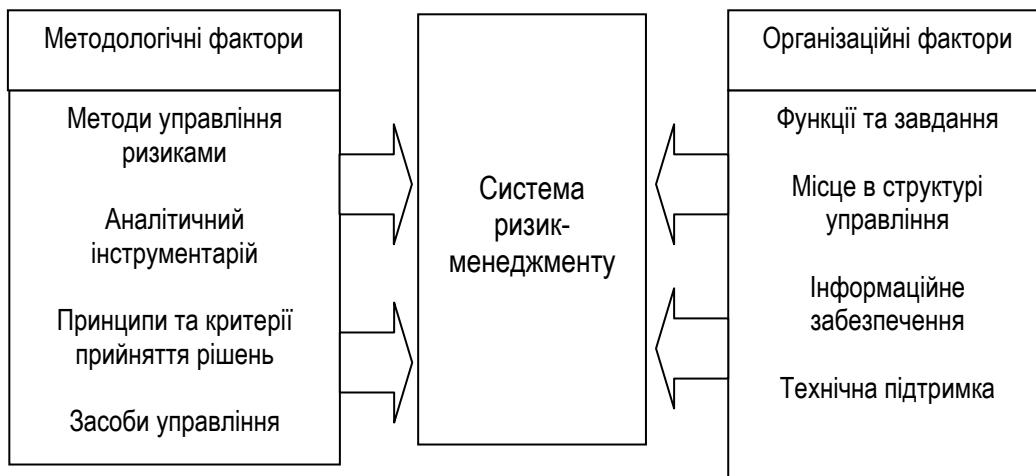

Рисунок 1.6 – Фактори впливу на систему управління ризиками

Як видно з рисунка 1.6, ці фактори можна поділити на методологічні та організаційні. До першої групи належать методи управління ризиками, визначені банком, аналітичний інструментарій, за допомогою якого здійснюється управління ризиками; принципи та критерії прийняття рішень; засоби управління ризиками – залежно від точності, правильності, складності сформованої методології управління ризиками залежатиме ефективність функціонування системи ризик-менеджменту.

На успіх управління ризиками також здійснюють вплив організаційні фактори: чіткість, зрозумілість, однозначність, реальність виконання покладених на систему функцій та задач; наявність, доступність, визначеність інформаційного забезпечення для налагодженої роботи системи ризик-менеджменту; чітко визначене місце у структурі управління системи ризик-менеджменту, коло обов'язків та повноважень учасників цієї системи; актуальна, сучасна, безперервна технічна підтримка системи управління ризиками.

Досліджуючи поставлене питання, варто відзначити, що система управління ризиками є однією з логічних складових організаційного процесу функціонування банку, і тому, на нашу думку, вона обов'язково має бути інтегрована у даний процес, мати науково обґрунтовану стратегію, тактику та оперативну реалізацію, які повинні відповідати загальній стратегії, тактиці, оперативним прийомам управління банку в цілому.

З точки зору ризик-менеджменту, банківська діяльність зводиться до прийняття ризику і отримання за це відповідної компенсації (економічної вигоди). Тобто процес управління ризиками, як правило,

не має на меті усунення ризику, а натомість спрямований на забезпечення отримання банком відповідної винагороди за прийняття ризику. Виключення становлять деякі ризики, щодо яких не існує взаємозв'язку між їх рівнем та величиною винагороди банку (наприклад, в Методичних вказівках з інспектування банків “Система оцінки ризиків” Національного банку України до таких ризиків віднесено юридичний ризик, ризик репутації, стратегічний та операційно-технологічний).

З урахуванням зазначеного вище система управління ризиками банку має відповідати таким загальним вимогам:

- ризики мають бути зрозумілими та усвідомлюватися банком та його керівництвом;
- ризики мають знаходитись у межах рівнів толерантності, встановлених спостережною радою;
- рішення з прийняття ризику мають відповідати стратегічним завданням діяльності банку;
- рішення з прийняття ризику мають бути конкретними і чіткими;
- очікувана дохідність має компенсувати прийнятий ризик;
- розподіл капіталу має відповідати розмірам ризиків, на які наражається банк;
- стимули до досягнення високих результатів діяльності мають узгоджуватися з рівнем толерантності до ризику [282].

Банк має забезпечити систематичне здійснення аналізу ризиків, спрямоване на їх виявлення та оцінку величини. Метою аналізу має бути поглиблення розуміння суті ризиків, на які наражається банк, та визначення, чи узгоджуються вони з його завданнями, стратегією та політикою. Тому такий аналіз повинен здійснюватися постійно як на рівні установи в цілому, так і на рівні окремих підрозділів, і включати виявлення, вимірювання та оцінку всіх видів ризиків, в тому числі зв'язок та взаємний вплив між різними категоріями ризику.

Аналіз ризиків повинен охоплювати всі продукти, послуги та процеси банку і передбачати як якісну оцінку відповідних ризиків, так і, де можливо, оцінку їх кількісних параметрів.

Для забезпечення належного виявлення, розуміння та управління ризиками у їх взаємодії між собою, вони не повинні розглядатися окремо один від одного. Аналіз, необхідний для виявлення та узагальнення ризиків, має проводитися на рівні, що дозволяє охопити банк у цілому як на індивідуальній, так і на консолідованій основі.

Управління ризиками як безперервний процес аналізу ситуації та оточення, в яких виникає ризик, а також прийняття управлінських рішень щодо впливу на сам ризик і на рівень уразливості (експозиції) банку до такого ризику, може передбачати заходи, спрямовані на:

- уникнення ризику;
- відмову від його прийняття;
- мінімізацію або оптимізацію ризику, в тому числі за рахунок пом'якшувальних факторів та/або передачі (трансферту) ризику на інших осіб (через похідні інструменти або страхування), встановлення лімітів на експозицію банку та інші методи впливу на ризик (носії ризику) або рівень уразливості банку до нього.

Спрямованість управлінських заходів щодо банківських ризиків визначається, насамперед, можливістю чіткого та достовірного оцінювання рівня ризику з позиції його впливу на зміну доходності банку. При цьому управління ризиками, що піддаються кількісній оцінці, має передбачати їх оптимізацію за критеріями досягнення бажаного співвідношення між ризиком та доходністю – максимізацію доходності при заданому допустимому рівні ризику або мінімізацію ризику, необхідного для забезпечення бажаного рівня доходності. Таким чином, у даному випадку проявляється концепція управління ризиком.

У свою чергу, для ризиків, щодо яких не існує залежності між ризиком і доходами (якщо вони є тією ціною, яку необхідно сплатити за право займатися банківським бізнесом), або які не піддаються кількісній оцінці, управління зводиться до їх мінімізації.

Отже, у своїй діяльності банки повинні намагатися створити комплексну систему ризик-менеджменту, яка б забезпечувала надійний процес виявлення, оцінки, контролю та моніторингу всіх видів ризику на всіх рівнях організації. Дана система повинна враховувати взаємний вплив різних категорій ризиків, а також вирішувати проблему конфлікту цілей отримання доходу та мінімізації ризиків.

1.4. Організаційне забезпечення ризик-менеджменту банку

У посткризових умовах ведення банківського бізнесу посилюється увага до проблеми удосконалення організаційно-інформаційного забезпечення системи ризик-менеджменту в банківських установах.

Як система економічного управління, на нашу думку, ризик-менеджмент банку є сукупністю наступних підсистем:

- організаційно-структурної, що складається з керованої (об'єкт управління) та управляючої (суб'єкт управління) підсистем;
- функціональної, що характеризується інструментами управління (аналіз, планування, контроль);
- підсистем забезпечення ризик-менеджменту (інформаційне, кадрове, технологічне, нормативне) (рис. 1.7).

Рисунок 1.7 – Підсистеми ризик-менеджменту банку

Ефективність формування та функціонування системи ризик-менеджменту в банку безпосередньо залежить від її організаційного забезпечення. Таким чином, розглянемо більш детально організаційно-структурну підсистему.

Об'єктом управління (керованою підсистемою) у системі ризик-менеджменту банку є мінімізація негативного впливу ризикоутворюючих факторів, у широкому значенні – ризик, котрим необхідно управляти. Управляючою підсистемою, тобто суб'єктом управління в даній системі виступають відповідальні особи або група осіб у межах певного підрозділу, які виконують функції виміру відхилень величини, що регулюється (ризик), від бажаних значень та здійснюють управлінські дії шляхом визначених банком певних способів і прийомів з метою відновлення заданого стану об'єкта управління. Суб'єктами ризик-менеджменту в банку є правління, спостережна рада, комітети та майже всі структурні підрозділи банку, які будуть проаналізовані далі.

Основну мету ризик-менеджменту в банку можна сформулювати як сприяння підвищенню вартості власного капіталу банку з одночасним забезпеченням досягнення цілей його клієнтів і контрагентів, керівників, працівників, органів банківського нагляду, міжнародних рейтингових агентств, інвесторів, кредиторів.

Відповідно до поставленої мети можна виокремити основні завдання, покладені на ризик-менеджмент: проведення кількісної та якісної оцінки ризиків, на які наражається банк, на основі визначених показників; розробка методик оцінки та аналізу ризиків; ідентифікація і моніторинг порушення лімітів; аналіз можливих сценаріїв; загальний опис ризикових позицій банку; надання рекомендацій іншим підрозділам банку щодо тактики роботи з виявленими ризиками.

Організаційно систему ризик-менеджменту можна наочно представити у вигляді схеми, що зображена на рисунку 1.8.

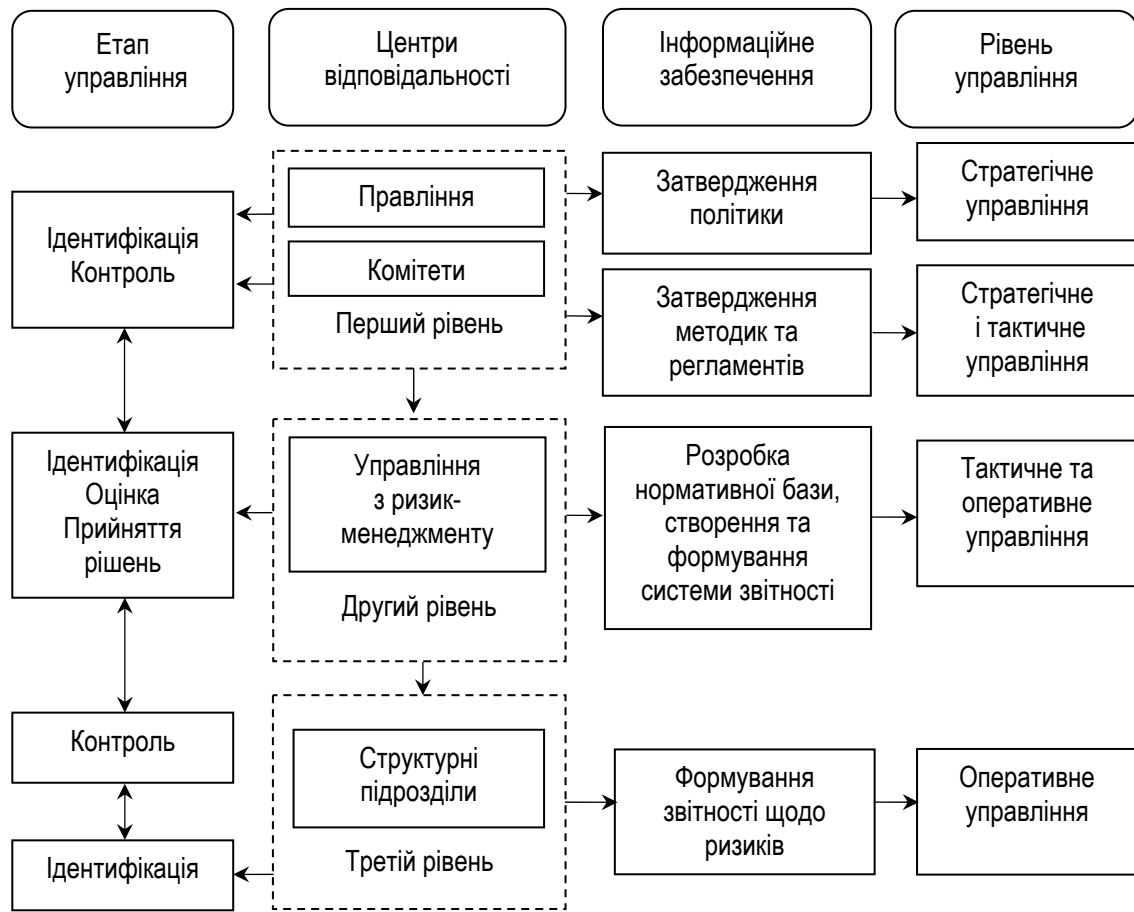

Рисунок 1.8 – Організаційне забезпечення системи ризик-менеджменту банку (побудовано на основі [290; 362; 313; 105])

Вона побудована на основі аналізу різних точок зору науковців [290; 362; 313; 105]. Як видно зі схеми, центральне місце в системі ризик-менеджменту займають центри відповідальності, які групуються науковцями в три рівні. Їх діяльність може розглядатися в наступних аспектах: участь у процесі управління, функціонування нормативної бази, рівень управлінських рішень.

Першим рівнем в організації системи ризик-менеджменту є колегіальні органи – правління та комітети. До комітетів банку, на які покладені визначені завдання у сфері управління ризиками, можуть належати комітет з управління активами і пасивами (КУАП), кредитний комітет банку (ККБ), комітет з корпоративного управління [323]. Аналіз основних завдань та повноважень правління та комітетів щодо ризик-менеджменту, наведених у додатку В (табл. В.1), дозволяє зроби-

ти висновок про відповідність їх діяльності стратегічному і тактичному управлінню ризиками в банку. Саме колегіальними органами розробляються та затверджуються політика, положення, методики, регламенти у сфері ризик-менеджменту відповідно до загальної стратегії банківської установи.

У цілому при розробці та запровадженні комплексної системи ризик-менеджменту банку спостережна рада і правління повинні здійснити такі дії:

- запровадити організаційну структуру і механізми контролю, що як мінімум задовольняють вимоги, викладені у цьому документі;
- забезпечити прийняття ризиків відповідно до очікувань акціонерів (власників) банку, стратегічного плану банку та нормативних вимог;
- поширити в банку єдине розуміння його корпоративної культури щодо ризиків;
- виділити необхідні ресурси на створення та підтримку ефективної, комплексної та збалансованої системи ризик-менеджменту;
- відобразити у систематизованій документальній формі організаційну структуру і механізми контролю, забезпечити відповідний доступ до цих документів;
- узгодити організаційну структуру та системи контролю бізнес-процесів банку з відповідними системами дочірніх структур та інших підконтрольних організацій таким чином, щоб не зашкодити контрольованій і стабільній діяльності самого банку;
- забезпечити уникнення конфлікту інтересів на всіх рівнях банку;
- здійснити аналіз ризиків з урахуванням можливості виникнення екстремальних обставин (стрес-сценарії), на основі яких банк має визначати відповідні надзвичайні заходи, наприклад, у вигляді плану на випадок кризових обставин;
- запровадити процедури і заходи щодо запобігання стресовим ситуаціям, які можуть виникнути через дію певних внутрішніх факторів;
- розробити процедури і заходи моніторингу адекватної капіталізації банку;
- чітко сформулювати політику (положення) банку щодо контролю ризиків і ведення справ у відповідності з критеріями надійності банківських операцій;
- забезпечити систематичне здійснення аналізу ризиків з метою ідентифікації, оцінки, контролю і моніторингу всіх ризиків;
- розробити і запровадити заходи внутрішнього контролю, які б забезпечували належне дотримання вимог законодавства і нормативно-правових актів, виконання договірних та інших зобов'язань, на-

лежне дотримання положень і процедур, правил і норм, встановлених цими положеннями, а також відповідної ділової поведінки;

- створити незалежний підрозділ з управління ризиками, який повинен мати відповідні повноваження, ресурси, досвід і корпоративний статус, щоб не було будь-яких перешкод у доступі до необхідної інформації, у формуванні та поданні управлінських звітів за результатами своїх досліджень;
- створити службу внутрішнього аудиту, незалежну від операційних підрозділів банку і відокремлену від процесів поточного внутрішнього контролю, які входять до складу певних компонентів тих чи інших бізнес-процесів. Сфера інтересів служби внутрішнього аудиту має охоплювати всі види діяльності і всі підрозділи банку.

Національним банком України рекомендовано застосовувати у системі управління ризиками банку оцінку ризиків (або її підтвердження) незалежною службою – підрозділом з ризик-менеджменту. Працівники даного підрозділу повинні мати необхідні ресурси, повноваження та досвід, достатній для оцінки ризиків, тестування ефективності заходів з управління ризиками та надання рекомендацій щодо здійснення відповідних коригуючих дій.

Другий рівень в організаційній структурі системи ризик-менеджменту представлений безпосередньо підрозділом з ризик-менеджменту (див. рис. 1.8), що здійснює тактичне та оперативне управління ризиками в банку. Основними завданнями даного підрозділу є:

- організація ефективного процесу управління ризиками, інтегрованого з організаційною структурою та стратегією банку;
- розробка, централізація та координація всієї системи управління ризиками, політики, процедур у даній сфері;
- взяття участі в розробці політики щодо управлінської звітності з ризиків, постійний контроль адекватності такої звітності поточним ризикам;
- організація роботи щодо встановлення та підтримки інформаційних потоків у банку, пов'язаних з питаннями управління ризиками;
- координація взаємодії різних структурних підрозділів банку у сфері управління ризиками.

Що стосується внутрішньої структури підрозділу з ризик-менеджменту, то науковці виділяють два підходи до його побудови: лінійно-функціональний та комбінований. Відповідно до першого у банку створюється спеціальний підрозділ, очолюваний керівником, що займається тільки проблемами управління ризиком та координує діяльність усіх підрозділів щодо регулювання ризику. У відділ набирається штат з декількох фахівців за напрямками: запобігання збиткам

та зменшення збитків від конкретних подій [124]. Інший погляд полягає в тому, що служба управління ризиками повинна тісно співпрацювати з усіма підрозділами; мінімізація або усунення ризиків має бути обов'язком кожного функціонального працівника [323, 325]. У даному випадку служба управління ризиками може складатися з групи ризик-менеджерів та групи методичного забезпечення, що виконує розрахунки та детальний аналіз. Прикладом такої структури служби з ризик-менеджменту є схема, наведена на рис. 1.9.

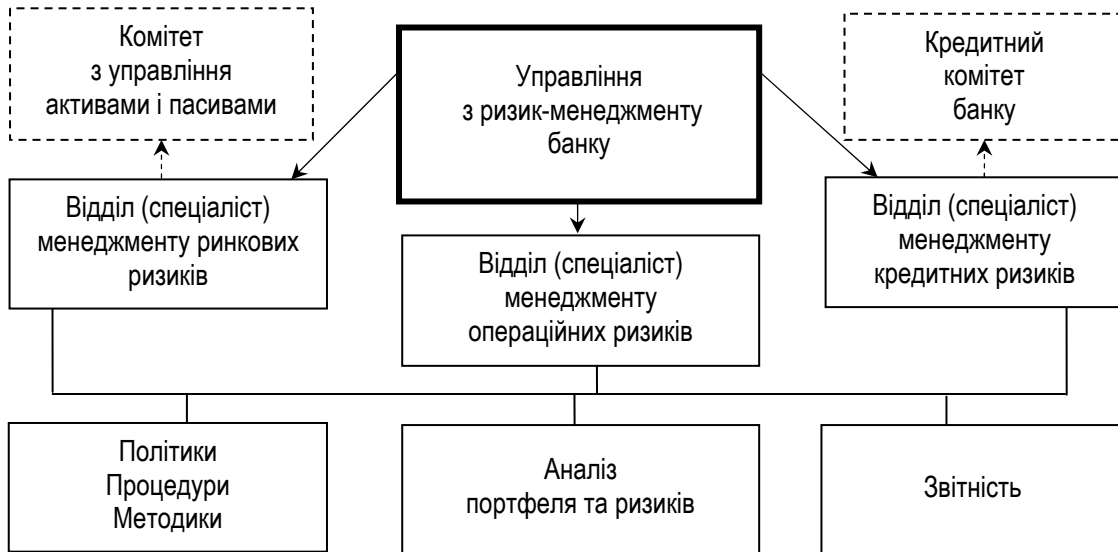

Рисунок 1.9 – Структура управління з ризик-менеджменту банку

До складу управління ризик-менеджменту може входити декілька підрозділів:

- відділ (спеціаліст) менеджменту ризику ліквідності (група підтримки КУАП), який має відповідати за поточний контроль за ризиком ліквідності та звітувати за цими ризиками перед КУАП;
- відділ менеджменту кредитних ризиків (група кредитної підтримки), який відповідає за поточний контроль за кредитними ризиками та звітує перед Кредитним комітетом банку.

Слід зауважити, що даний підхід можуть застосовувати лише великі банки, адже на запровадження такої побудови ризик-менеджменту необхідні значні витрати.

Повертаючись до схеми організаційної побудови системи ризик-менеджменту (див. рис. 1.8), необхідно охарактеризувати останній третій рівень – структурні підрозділи банку та їх завдання (табл. 1.10).

Таблиця 1.10 – Основні завдання підрозділів банку в системі ризик-менеджменту

Підрозділ банку	Основні завдання у сфері управління ризиками
Фінансово-економічний департамент	- розробка бізнес-плану банку з урахуванням оцінки потенційних ризиків; - проведення аналізу рентабельності операцій
Бізнес-підрозділи	- виконання рішень колегіальних органів у сфері оптимізації ризиків, що приймаються; - ініціація питань щодо встановлення лімітів
Внутрішній аудит	- підтримання процесу ризик-менеджменту в банку; - аудит ефективності програми ризик-менеджменту; - підтримання методів програми управління ризиками; - участь у процесі навчання та підвищення рівня усвідомлення важливості питань з управління ризиком в банку; - допомога у підготовці та презентації звітів для ради директорів та зовнішніх контрагентів; - перевірка якості та дієвості системи ризик-менеджменту; - оцінка достатності та ефективності системи внутрішнього контролю банку в частині ризик-менеджменту
Внутрішній контроль	- моніторинг системи організації контролю за дотриманням лімітів та обмежень; - збір, узагальнення, систематизація інформації щодо виявлених фактів порушень; - перевірка та оцінка повноти та ефективності процедур управління ризиками
Казначейство	- планування фінансових операцій, ініціювання встановлення лімітів; - моніторинг валютної позиції банку, розрахунок планових залишків ліквідних коштів; - ведення платіжного календаря; - закриття поточного дефіциту/профіциту грошових коштів

Джерела: [376; 338; 323]

До підрозділів, які відіграють важливу роль у процесі управління ризиками, належать: фінансово-економічний департамент, відділи внутрішнього контролю та аудиту, казначейство та всі бізнес-підрозділи. Їх діяльність за сутністю виконуваних завдань та покладених на них функцій забезпечує оперативне управління ризиками в системі ризик-менеджменту. При цьому кожна структурна одиниця несе відповідальність за щоденну реалізацію програми управління ризиками, за відповідний процес їх ідентифікації та аналізу на першій стадії реалізації нової операції, проекту та доведення свідчень до відповідних керівників банку; втілює принципи загальної політики управління ризиками на практиці; здійснює регулярний моніторинг стану справ, обмін досвідом та думками з іншими структурними підрозділами; виконує завдання щодо підвищення рівня усвідомлення важливості питань ризик-менеджменту в системі банку.

Як було показано вище, однією з підсистем у структурі ризик-менеджменту є функціональна підсистема, представлена інструментами управління (див. рис. 1.7).

Планування діяльності підрозділу з ризик-менеджменту регламентує його діяльність у процесі реалізації поставлених перед ним цілей та передбачає визначення конкретних завдань кожному підрозділу, що бере участь у системі ризик-менеджменту на різні планові періоди, та розробку програм управління різними видами ризиків. Варто відзначити, що відповідно до українського досвіду у банку загальну стратегію управління ризиками визначає спостережна рада, а загальне керівництво управлінням ризиками здійснює правління.

Планування діяльності ризик-менеджменту здійснюється вищезазначеними органами, причому першочерговою є розробка внутрішньобанківської нормативної документації щодо управління ризиками, яка включає:

- місію, цілі, завдання, стратегію роботи банку щодо управління ризиками [348];
- концепції управління ризиками в банку; політику щодо управління окремими категоріями ризиків та бізнес-план їх впровадження [291]. На практиці в концепціях управління ризиками плануються мета, основні завдання концепції, межі її застосування, процес управління ризиками, карта та визначення основних категорій ризиків, рівень толерантності банку до ризиків, організаційна структура ризик-менеджменту, делегування повноважень та прийняття рішень у процесі управління ризиками. У політиках визначаються планова структура лімітів, моделі оцінки і прогнозування ризиків, описується процес підготовки та подання звітності, наводяться конкретні форми звітності;
- регламентні документи колегіальних органів, функціональних і територіальних підрозділів, посадові інструкції, ліміти та повноваження у сфері управління ризиками [291].

Останні документи є надзвичайно важливим фактором ефективної діяльності підрозділу з ризик-менеджменту, адже дозволяє уникнути конфлікту інтересів між суб'єктами системи ризик-менеджменту. Підтвердженням цієї думки є й той факт, що звичайне забезпечення управлінського персоналу відповідною інформацією у сфері ризик-менеджменту залежить від розподілу функцій між виконавцями [220]. На підставі посадових інструкцій визначається той обсяг інформації, який необхідний для здійснення конкретних видів діяльності і ухвалення певних управлінських рішень. Таким чином, інформація, заснована на даних обліку і звітності, стає цілеспрямованою, орієнтованою на потреби відповідного рівня управління.

Розмежування компетенції та доступу до інформації у сфері ризику під час планування діяльності підрозділу з ризик-менеджменту потребує взаємодії підрозділів фронт-офісу, мідл-офісу та бек-офісу [220]. Розробка нормативної бази з управління ризиками в процесі планування повинна забезпечити в подальшому чітке розмежування функцій між операційними та контрольними службами: тобто фронт-офіс відповідає за відносини з клієнтами та приймає рішення щодо здійснення угод, проведення операцій, він не має можливості здійснювати фінансовий облік та аналіз результативності своїх операцій; мідл-офіс відповідає за моніторинг та аналіз ризику, а також розробку заходів щодо активного управління; бек-офіс здійснює операції щодо ведення внутрішнього та зовнішнього обліку, складання звітності. Не дивлячись на необхідність чіткого розмежування функцій фронт-, бек-, мідл-офісів, першочерговим завданням правління та спостережної ради банку є забезпечення доступу до інформації для всіх учасників процесу управління ризиками. Тому важливою є вертикальна інтеграція ризик-менеджменту в банку, пов'язана з консолідацією даних щодо ризику та гарантією вільного обміну інформацією, необхідною для аналізу та прийняття рішень на кожному з трьох рівнів системи ризик-менеджменту (див. рис. 1.8).

Планування діяльності підрозділу з ризик-менеджменту здійснює безпосередній вплив на рівень активізації функціонування системи управління ризиками взагалі. Висока якість розроблених програм, реальна можливість їх реалізації на трьох рівнях системи ризик-менеджменту, узгодженість їх з наявними можливостями фінансових та трудових ресурсів у банку дозволяє найбільш ефективно управляти ризиками.

Варто відзначити, що особливістю в плануванні діяльності підрозділу з ризик-менеджменту в банку є не лише розробка інформаційної бази для забезпечення управління ризиками, а й доведення до відома відповідних працівників банку планів на випадок кризових обставин з метою поінформування їх про можливі додаткові обов'язки та порядок дій у кризових ситуаціях. При цьому в більшості банків формується спеціальний план на випадок кризових обставин у формі збірника рекомендацій, що розповсюджується між відповідними працівниками банку під підпис.

Наступним етапом у плануванні діяльності підрозділу з ризик-менеджменту після формування внутрішньобанківської нормативної документації, на нашу думку, є виділення необхідних ресурсів (фінансових, матеріальних, кадрове забезпечення) на створення та підтримання ефективної, комплексної, збалансованої системи ризик-менеджменту. Варто відзначити, що міжнародний досвід свідчить про доцільність виділення у процесі фінансового планування в бюджеті банку витрат на

утримання та забезпечення підрозділу з ризик-менеджменту окремо від витрат на утримання та забезпечення інших підрозділів [64]. При цьому ряд економістів дотримуються думки, що при плануванні діяльності служби ризик-менеджменту необхідно установити такий механізм оплати праці працівників даного підрозділу, який не мав би жодної залежності від рівня ризику, що бере на себе банк, або у будь-який інший спосіб не стимулював би порушення його незалежності [282]. Крім цього, у великих банках, де існує спеціалізація ризик-менеджерів за напрямками оцінки ризиків у зв'язку з великим обсягом роботи по кожному з них, а іноді ще і розподіл функцій щодо створення методології, її наступного застосування в оперативній роботі, щодо первісного збору та переробки інформації, необхідні поглиблені знання працівників ризик-менеджменту в певних сферах управління ризиками. Для цього правлінням та спостережною радою банку плануються тренінги, курси підвищення кваліфікації керівного складу та працівників банку, які безпосередньо є учасниками системи ризик-менеджменту. Планування діяльності підрозділу з ризик-менеджменту при врахуванні всіх вищезазначених аспектів дозволить забезпечити незалежне функціонування цієї служби в банківській установі, яка характеризується чітко визначеними повноваженнями, окремо виділеними ресурсами, досвідом та корпоративним статусом, буде сприяти вільному доступу до інформації, що необхідна для формування та подання управлінських звітів щодо ризиків.

Функціональна підсистема ризик-менеджменту включає, окрім планування діяльності підрозділу з ризик-менеджменту, ще й аналіз такої діяльності та контроль за її здійсненням. Огляд теоретичних і практичних джерел інформації з даного питання свідчить про практичну відсутність науково обґрунтованих розробок щодо методології проведення аналізу діяльності підрозділу з ризик-менеджменту.

Проблема оцінки діяльності підрозділу з ризик-менеджменту набуває значного інтересу з боку банкірів на даний час у зв'язку з новими рекомендаціями Базеля II "Міжнародна конвергенція вимірювання капіталу та стандарти капіталу: нові підходи" [210] щодо необхідності проведення такої оцінки. Крім цього, якість ризик-менеджменту на даний час вважається одним із найважливіших компонентів корпоративного управління банку і безпосередньо впливає на ринкову вартість фінансової установи, а міжнародні рейтингові агентства, такі як Standard & Poor's (з 2004 року), Moody's, Fitch (з 2008 року) вже враховують оцінку ефективності системи ризик-менеджменту під час визначення кредитного рейтингу банку. Standard & Poor's оцінює внутрішню ефективність системи управління ризиками за чотирибальною шкалою – слабка, адекватна, сильна, відмінна [212]. Основні критерії такої оцінки представлені в таблиці 1.11.

Таблиця 1.11 – Критерії оцінки ефективності системи ризик-менеджменту банку рейтинговим агентством Standard & Poor's

Група критеріїв	Критерії
1. Культура управління ризиками	1.1. Організаційна структура, розподіл функцій і повноважень між підрозділами щодо управління ризиками
	1.2. Методологічна база і система комунікацій з управління ризиками
	1.3. Відповідність тактичної діяльності менеджменту толерантності ризику
	1.4. Внутрішні критерії оцінки ефективності системи ризик-менеджменту
	1.5. Взаємозв'язок управління ризиками з бюджетуванням та системою винагороди менеджменту
2. Існуючий контроль	2.1. Стратегія банку, толерантність до ризику, політики щодо розкриття інформації
	2.2. Інфраструктура управління ризиками (персонал, операції, технології)
	2.3. Процедури тестування та затвердження моделей оцінки ризиків
3. Готовність до реалізації ризиків	3.1. Процес моніторингу стану ризиків
	3.2. Наявність заходів на випадок реалізації ризиків, що мають катастрофічні наслідки
4. Стратегічне управління ризиками	4.1. Роль управління ризиками у прийнятті стратегічних рішень
	4.2. Вплив схильності до ризику на рішення з фінансування та управління залученим капіталом
	4.3. Частота проведення та суть процедури актуалізації переліку топ-ризиків банку
	4.4. Рівень оцінки ймовірності та наслідків реалізації ризиків

Джерело: [212]

Варто відзначити, що оцінка якості системи ризик-менеджменту банку, за вищенаведеними критеріями агентства Standard & Poor's передбачає використання інформації щодо управління ризиками з річних звітів, опитування менеджменту та обговорень на періодичних зустрічах з представниками банку [212]. Враховуючи відсутність відкритої інформації щодо детальної характеристики кожного критерію, неможливо проаналізувати, наскільки ефективною є така оцінка. Проте слід зауважити, що дана модель оцінки відрізняється від формального підходу і направлена більше на внутрішню оцінку ефективності системи управління ризиками, ніж на зовнішню констатацію факту її наявності чи відсутності. На нашу думку, серйозним недоліком такої методики є концентрація моделі рейтингового агентства Standard & Poor's не на ризиках, що характерні саме для банківської діяльності, та регіональній специфіці, а на загальних ризиках для всіх галузей та всіх країн.

Що стосується національного досвіду, то Українське національне рейтингове агентство “Кредит-рейтинг” лише у січні 2008 року створило Службу управління ризиками – спеціальний підрозділ, що надає консультаційні послуги у сфері ризик-менеджменту, аналітичну

та організаційну підтримку у створенні та розвитку цілісної системи управління ризиками в банках, страхових та лізингових компаніях [351]. За даними офіційного сайту агентства “Кредит-рейтинг” у майбутньому планується здійснення даним підрозділом оцінки існуючої системи ризик-менеджменту клієнта, визначення рейтингу та надання рекомендацій щодо її удосконалення. Методологія такої оцінки лише розробляється Службою управління ризиками.

На нашу думку, доцільним є розгляд практики оцінки якості систем ризик-менеджменту банків національним рейтинговим агентством Росії “Експерт РА”. У 2007 році була проведена перша офіційна сертифікація якості систем управління ризиками 11 російських банків, а у листопаді 2008 року їх кількість зросла до 27 [190]. Варто зауважити, що оцінка ефективності ризик-менеджменту проводиться даним агентством за результатами анкетування та, за необхідності, спілкування з ризик-менеджерами банку. Здійснюється аналіз процедур та якості управління кредитними, операційними, ринковими ризиками та ризиками ліквідності, за кожним з яких оцінюються наступні параметри: ідентифікація ризиків; оцінка; методи управління та моніторингу, контролю за ризиками; результативні показники [190]. Шкала такої оцінки, яка на відміну від практики Standard & Poor’s є трьохбальною, наведена в табл. 1.12.

Таблиця 1.12 – Шкала якості ризик-менеджменту банку, що оцінюється рейтинговим агентством “Експерт РА”

Рівень якості ризик-менеджменту	Характеристика
“А.rm” (високий)	1) практика управління ризиками відповідає сучасним стандартам якості управління; 2) забезпечує стійкий розвиток банку в нормальних умовах; 3) високий рівень захисту банку від непрогнозованих зовнішніх шоків
“В.rm” (прийнятний)	1) практика управління ризиками в цілому відповідає сучасним стандартам якості управління; 2) забезпечує стійкий розвиток банку в нормальних умовах; 3) потребує значного удосконалення система ризик-менеджменту щодо захисту банку від непрогнозованих зовнішніх шоків
“С.rm” (низький)	1) практика управління ризиками не відповідає сучасним стандартам якості управління; 2) не забезпечує стійкий розвиток банку в нормальних умовах; 3) незахищеність банку від непрогнозованих зовнішніх шоків

Джерело [190]

Варто зауважити, що дана шкала враховує не лише відповідність системи управління ризиками поточним потребам розвитку банківського

бізнесу, а й рівень захищеності банку від непрогнозованих шоків, який забезпечує система ризик-менеджменту установи. Серед 27 банків рівень “А.rm” отримало 19, а рівень “В.rm” – 8. Кожному з банків рейтинговим агентством “Експерт РА” надається звіт, у якому вказуються сильні та слабкі сторони системи ризик-менеджменту та рекомендації щодо подальшого удосконалення.

Відповідно до найкращої світової практики, рекомендацій Базеля II, методичних рекомендацій Національного банку України, оцінку адекватності систем управління ризиками потребам банку повинна проводити служба внутрішнього аудиту банку, що разом із зовнішніми аудиторами банку та службою банківського нагляду забезпечить своєчасне виявлення та усунення можливих недоліків у процесі ризик-менеджменту банку. Проте в публікаціях практиків і теоретиків з проблем аудиту не досліджується питання щодо формування програми перевірки підрозділу ризик-менеджменту, і в банках він здійснюється формально. Практики та вчені приділяють увагу операційному аудиту традиційних банківських операцій, і є тільки поодинокі публікації щодо напрямків аудиту менеджменту. Ще менш дослідженим є питання аудиту ризик-менеджменту, одним з елементів якого є оцінка ефективності діяльності цього підрозділу.

Аудит процесів та процедур банку з ризик-менеджменту дозволить оцінити достатність та ефективність систем внутрішнього контролю банку в частині ризик-менеджменту та внести рекомендації керівним органам банку (спостережній раді, правлінню) щодо їх удосконалення; оцінити результативність та ефективність операцій, достовірність, повноту і своєчасність фінансової та управлінської інформації, а також відповідність діяльності банку законодавству та нормативно-правовим актам країни.

Так, метою аналізу якості системи ризик-менеджменту (діяльності підрозділу з ризик-менеджменту зокрема) є оцінка ефективності проведення управління, ідентифікації та вимірювання, супроводження ризиків, на які наражається банк у процесі своєї діяльності. Відповідно до поставленої мети виокремлюємо основні завдання такого аналізу:

- оцінка дотримання запланованих рівнів кредитного, валютного ризиків, ризиків зміни процентної ставки, ліквідності, операційно-технологічного, ринкового, ризику репутації, юридичного, стратегічного ризиків (класифікація може бути іншою);
- оцінка рівня розробки внутрішньобанківської бази документів з ризик-менеджменту;
- оцінка якості організації роботи підрозділів та працівників банку у сфері управління ризиками;

- оцінка рівня організації системи ризик-менеджменту в банку (окремо можна виділити на етапах управління, ідентифікації та оцінки, супроводження);
- оцінка якості системи заходів щодо забезпечення безперервності банківської діяльності у сфері ризик-менеджменту.

Як вже було зазначено раніше, на даний момент не існує науково обґрунтованих методик проведення оцінки ефективності діяльності підрозділу з ризик-менеджменту. Проте очевидним є той факт, що за допомогою існуючих традиційних методів аналізу ефективності оцінку такого роду внутрішній аудит здійснювати не буде. Це пояснюється складністю розробки фінансових коефіцієнтів, щоб характеризували ефективність діяльності служби ризик-менеджменту та витратністю (особливо часу) і громіздкістю методів економетричного підходу, серед яких виділяють параметричні (метод стохастичної межі, метод без специфікації, метод густої межі) та непараметричні методи (метод вільного розташування оболонки, індекси продуктивності, аналіз середовища функціонування) [262].

На нашу думку, враховуючи необхідність проведення саме аудиту системи ризик-менеджменту, ефективність діяльності цього підрозділу доцільно аналізувати за допомогою системи якісних показників, критеріїв, що можна було б об'єднати в одну програму перевірки служби внутрішнього аудиту. Далі на основі емпіричних шкал показників ефективності може здійснюватися безпосередня оцінка ефективності діяльності підрозділу з ризик-менеджменту. Усе це говорить про актуальність пошуку та систематизації критеріїв такої оцінки.

Особливістю аналізу та контролю за діяльністю підрозділу з ризик-менеджменту є те, що їх здійснює служба внутрішнього аудиту (рідше зовнішній аудит). Варто відзначити, що в даному значенні контроль – це форма впливу на працівників підрозділу з ризик-менеджменту шляхом виявлення, узагальнення, аналізу результатів діяльності цього підрозділу і доведення їх до керівного складу банку з метою підготовки управлінських рішень.

Так, встановлюються і застосовуються відповідні процедури та засоби контролю за процесом управління ризиками, забезпечується здійснення моніторингу дотримання цих процедур, а також їх постійна адекватність та ефективність шляхом перегляду та внесення певних змін. Це може здійснюватися за допомогою залучення внутрішніх аудиторів банку як консультантів щодо побудови системи внутрішнього контролю, укладання угод про аутсорсинг консультаційних чи аудиторських послуг, а також через залучення зовнішніх аудиторів. Слід зауважити, що контроль за діяльністю підрозділу з ризик-менеджменту реалізується на основі інформаційного забезпечення щодо виконання

планових завдань банку у сфері управління ризиками, виявлення відхилень від встановлених показників роботи (контроль виконання завдань) та аналізу причин відхилень. Особливості інформаційного забезпечення системи ризик-менеджменту в цілому будуть розглянуті в наступному пункті роботи.

Контроль у процесі управління ризиками виконує роль гнучкого інструмента, за допомогою якого діяльність банківської установи безперервно обмежена певними лімітами, передбаченими планами банку щодо ризик-менеджменту. У цілому планування, аналіз діяльності підрозділу з ризик-менеджменту та контроль за її здійсненням як інструменти функціональної підсистеми доповнюють один одного, і в сукупності та взаємозв'язку вони створюють безперервний цикл функціонування системи ризик-менеджменту.

Отже, особливе місце у фінансовому менеджменті банку займає система ризик-менеджменту, спрямована на управління банком в цілому або окремими підрозділами з урахуванням факторів ризику (тобто випадкових подій, що впливають на організацію) на основі особливої процедури їх виявлення й оцінки, а також вибору і використання методів нейтралізації наслідків цих подій, обміну інформацією про ризики і контролю результатів застосування цих методів.

При цьому серед чисельної сукупності різновидів банківських ризиків виняткову роль відіграють фінансові ризики, які безпосередньо пов'язані із проведенням активних та пасивних операцій банківськими установами. З огляду на це подальші розділи цієї монографії будуть присвячені дослідженню особливостей та пошуку шляхів удосконалення управління фінансовими ризиками банку в розрізі їх основних видів.

1.5. Вплив банківських ризиків на ціноутворення

Оскільки банківська діяльність опосередкована значними ризиками, то це знайшло своє відображення у процесах ціноутворення на послуги комерційного банку. При цьому, слід зауважити, що врахування ризиків є обов'язковим не тільки при ціноутворенні на кредитні ресурси, але і при визначенні вартості депозитів. Крім того, деякі дослідники системи банківських ризиків виділяють окрему групу цінових ризиків, які входять до складу фінансових та безпосередньо впливають на ціну банківських продуктів (рис. 1.10).

Як видно з рис. 1.10, до складу цінових ризиків включають: валютний, відсотковий, ризик зміни вартості цінних паперів (інвестиційний ризик) та ризик зміни цін на активи. Проте слід зазначити, що не тільки вказані види банківських ризиків мають вплив на вартість банківських послуг.

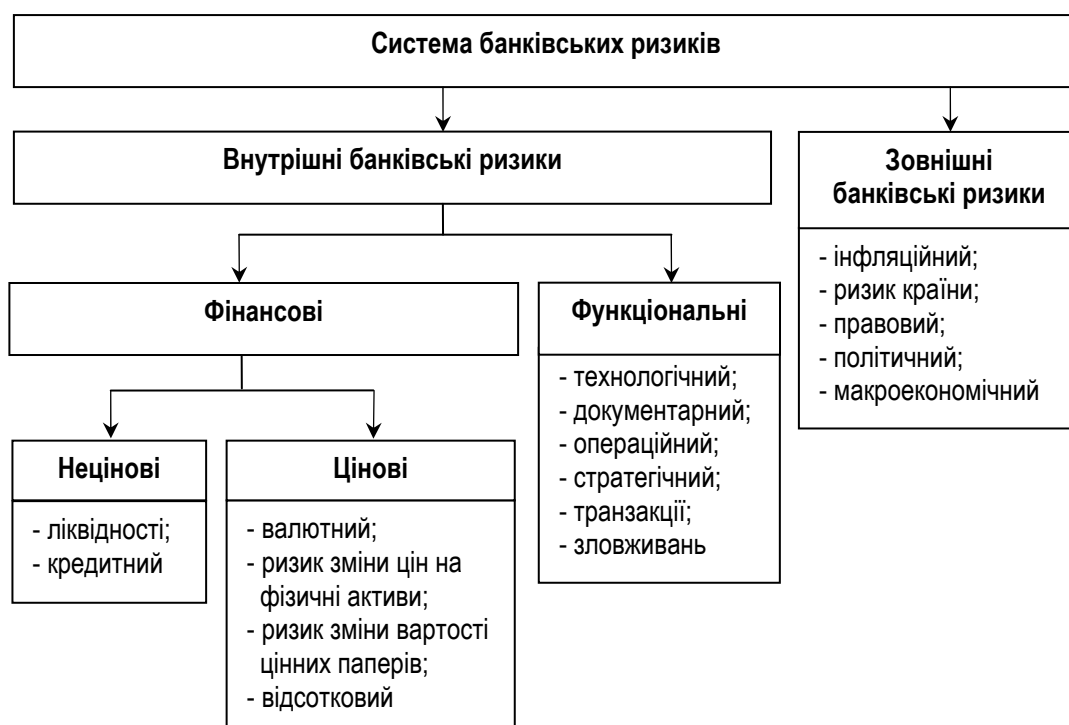

Рисунок 1.10 – Місце цінових ризиків у структурі банківських ризиків (складено на основі [26, 185, 341])

Даний перелік включає лише ті ризики, наслідком дії яких є безпосередня зміна ціни банківських послуг. Інші ризики, притаманні банківській діяльності, також враховуються банківським менеджментом при розробці та реалізації цінової політики. До них можна віднести ризик ліквідності, кредитний ризик, інфляційний та ін. Більшість з даних видів ризиків впливає на ціну активних та пасивних операцій. Розглянемо вплив кожного виду ризику на ціноутворення у комерційних банках.

Кредитний ризик належить до банківських ризиків, які мають односторонню дію на цінову політику комерційного банку, тобто є характерним виключно для кредитних операцій. Він може як збільшувати ціну банківського кредиту, так і зменшувати її залежно від платоспроможності позичальника, його кредитної історії, сумлінності та виду забезпечення, яке надається ним у заставу. Таким прикладом може бути зменшення кредитного відсотка для постійних чи сумлінних позичальників, або завищена ціна на кредити для сумнівних чи випадкових клієнтів. При цьому різниця між першими і другими в ціні на кредитні ресурси буде обумовлюватись обсягом резервів під кредитні ризики.

Страховуючи кредитний ризик, комерційні банки зазвичай вимагають гарантію або заставу. Таке **зниження кредитного ризику тягне**

за собою відповідне зниження ціни позикових коштів. Якість застави може значно вплинути на ціноутворення за конкретною угодою.

Прикладом впливу якості застави на вартість кредитних ресурсів може бути ситуація, за якої банк, кредитуючи ювелірний завод, може отримати як заставу певну частину сировини або готової продукції підприємства. Взавши у забезпечення такі високоліквідні активи, комерційний банк може знизити відсоток за такою кредитною угодою. Хоча забезпечення не гарантує банку беззаперечного та повного повернення кредиту, проте з позиції ціноутворення, наявність ліквідного забезпечення знижує вартість кредиту для боржника, оскільки зменшує ризик отримання збитків комерційним банком.

На практиці врахування кредитного ризику при ціноутворенні на кредитні ресурси банку відбувається через систему надання рейтингу позичальнику. Кожен комерційний банк, використовуючи власну методику визначення кредитоспроможності позичальника, надає клієнтам певний рейтинг, відповідно до якого встановлюється рівень кредитного відсотка. Зазвичай, із покращенням кредитного рейтингу позичальника відсоток за кредитною угодою знижується.

На практиці даний взаємозв'язок яскраво проявив себе на початку фінансової кризи 2008 року у вітчизняній банківській системі. З початком кризи рівень платоспроможності позичальників українських банків погіршився, а отже зріс рівень кредитного ризику, на що вітчизняні банки відреагували підвищенням рівня відсотка по банківським кредитам.

Також слід зауважити, що у ціноутворенні на банківські кредитні ресурси кредитний ризик враховується не лише як умовна надбавка, але дуже часто і на основі реальних витрат банку, понесених ним на поповнення відповідних резервних фондів. Отже, врахування кредитного ризику в процесі визначення ціни позичкових ресурсів може носити витратну основу та повинно оцінюватись з урахуванням обов'язкових відрахувань до резервів. Продовжуючи дану думку, необхідно наголосити на взаємозв'язку між кредитним ризиком та ціною на депозити. У першу чергу, цей взаємозв'язок проявляється через необхідність комерційних банків здійснювати відрахування до обов'язкових резервів після залучення депозитів від юридичних та фізичних осіб та врахування таких витрат у ціні на депозити. З іншої точки зору, такий взаємозв'язок можна віднести до впливу ризику ліквідності на ціноутворення на банківські депозити.

Продовжуючи визначати можливі шляхи врахування кредитного ризику в ціні кредитних ресурсів банку, слід зауважити, що багатьма вітчизняними та зарубіжними дослідниками розроблялися методики

визначення рівня ризикової надбавки до ціни банківської послуги. Однією з таких методик є підхід В. Вітлінського до визначення обгрунтованого рівня націнки за кредитний ризик [77]. Відповідно до даного підходу ціна кредитного ризику, що враховується у загальній вартості кредитних ресурсів, має визначатися за наступною формулою:

$$\Delta R = \frac{P_e}{1 - P_e} \cdot (1 + r), \quad (1.1)$$

де ΔR – надбавка до ціни позичкових ресурсів за кредитний ризик;
 P_e – ймовірність неповернення коштів, наданих у позику;
 r – відсоток за банківським кредитом, який не враховує ризик неповернення коштів від позичальника.

Таким чином, надаючи кошти у позику, комерційний банк приймає на себе додаткові кредитні ризики. Дані ризики безумовно знаходять своє відображення у ціноутворенні на позичкові ресурси шляхом встановлення відповідної надбавки до їхньої ціни, яка в першу чергу залежить від рівня платоспроможності позичальника.

Інший вид банківського ризику, який безумовно спричиняє вплив на ціну банківських продуктів – *ризик ліквідності*. Даний ризик значною мірою є наслідком завищеної ціни на банківські послуги, або результатом безпідставного зниження їхньої вартості. Саме тому для банків дуже важливо встановити оптимальну ціну на банківські продукти, а також передбачити умови зменшення та збільшення їх ціни, враховуючи можливість недотримання (або дотримання) клієнтом банку такої поведінки, яка є максимально вигідною для підтримки ліквідного стану банку. Особливо важливим це стає з огляду на те, що ризик ліквідності є, як правило, прогнозованим ризиком, і виникає у разі помилки прогнозу чи його раптової зміни, як, наприклад, під час фінансової кризи у 2008 році, що загострилась через швидке і масове зняття депозитів.

Врахування ризику ліквідності є обов'язковою умовою як для ціноутворення на банківські кредити, так і для визначення вартості на депозити комерційних банків. Механізм такого взаємозв'язку є простим. Для підтримання ліквідності на належному рівні банк має підтримувати баланс між коштами, залученими на депозити, та ресурсами, наданими у позику. Необгрунтоване зниження вартості депозитів може призвести до їх відтоку з банківської установи, і таким чином банк ризикує втратити можливість задовольнити вимоги всіх вкладників, адже кошти з депозитних рахунків були видані як кредити. З іншого боку, зниження вартості кредитів може призвести до надмірного по-

питу на кредитні продукти банку, наслідком чого може стати дефіцит ліквідних активів банку, які можуть бути необхідними для задоволення вимог вкладників.

Зазвичай, *цінова політика є інструментом підтримання ліквідності банківської установи*: варіюючи між високою прибутковістю та надмірною ліквідністю, обираються цінові орієнтири залежно від поточних потреб банку. Застосування даного інструмента можна було чітко простежити в 2008-2010 роках в українській банківській системі. Початок фінансової кризи супроводжувався масовим зняттям депозитів з банківських рахунків, внаслідок чого банки почали відчувати дефіцит ліквідності. З метою зниження такого ризику більшість банківських установ відреагувала підвищенням відсотка по депозитам, таким чином намагаючись знизити ризик ліквідності за допомогою цінового інструмента управління ним. Проте згодом, в міру поживлення на ринку банківських послуг, грошові кошти юридичних та фізичних осіб почали повертатися до банківських установ. Відповідно спостерігалось зниження ризику ліквідності.

Управляючи ризиком ліквідності, менеджмент банку намагається врівноважити активні та пасивні операції за строковістю. Як інструмент такого управління активно використовується ціноутворення. Відповідність між ціною депозитних та кредитних послуг встановлюється саме в розрізі строків таких активів та пасивів.

Таким чином, можна зробити висновок, що банк, реалізуючи цінову політику, певним чином орієнтується на цільові показники ліквідності в розрізі строків активів і пасивів.

Деякі дослідники схильні вважати, що врахування даного виду ризику у ціні банківських послуг відбувається шляхом збільшення собівартості банківських послуг на суму витрат, понесених на формування відповідних резервів, пов'язаних з виконанням банком своїх зобов'язань перед вкладником.

Процентний ризик належить безпосередньо до цінових ризиків, пов'язаних зі зміною цін на банківські послуги, також справляє чималий вплив на банківське ціноутворення. Пояснюється це тим, що даний вид ризику пов'язаний з невизначеністю майбутнього напрямку руху та рівня процентних ставок. Він зачіпає як кредиторів, так і позичальників, і з точки зору ціноутворення, являє собою ризик того, що середньозважена вартість зобов'язань банку, що використовуються як кредитні ресурси, може перевищити протягом дії кредиту процентну ставку за кредитом.

Очікуючи в майбутньому зміну відсоткових ставок на ринку, менеджмент банку намагається скоригувати ціну на власні послуги

таким чином, щоб не зазнати у майбутньому збитків та проблем з ліквідністю. Оскільки керівництво банку, намагаючись врахувати процентний ризик, зважає поточні відсоткові ставки на очікувані коливання ринкової кон'юнктури, то зрозуміло, що даний вид ризику є прогнозованим, і управління ним здійснюється на основі прогнозів та очікувань фахівців. А оскільки прогнозування динаміки відсоткових ставок на ринку відбувається не тільки на основі фінансових індикаторів (ставка рефінансування, курс національної валюти, ставки *EURIBOR* та *LIBOR*, індекси фондових ринків), а й на основі цін на нефінансові активи (ціни на енергоносії, дорогоцінні метали, нерухомість), то можна зробити висновок, що вплив процентного ризику на ціну банківських послуг полягає не тільки у ймовірній зміні відсотка на ринку банківських послуг, але й часто супроводжується впливом коливання ціни на фізичні активи.

Можна зробити висновок, що процентний ризик та ризик зміни ціни на активи спричиняють синхронний вплив на процеси ціноутворення на послуги комерційного банку, оскільки дані види ризику є взаємопов'язаними та взаємообумовленими: не тільки рівень цін на фактичні активи впливає на рівень відсоткових ставок на ринку банківських послуг, але й навпаки. Як зазначалося раніше, ці ризики прогножуються банками при ціноутворенні на власні послуги, а отже вони можуть враховуватися в ціні банківської послуги лише як умовна надбавка до ціни, без точного розрахунку на основі витратної складової.

Наступним видом ризику, який безпосередньо пов'язаний з ціноутворенням у банках, є валютний ризик. Як і попередній, даний вид ризику є притаманним як для активних операцій, так і для пасивних, і також є прогнозованим. Враховуючи ризик коливання курсу національної валюти до валют, в яких банк здійснює свою діяльність, керівництво фінансової установи намагається зважити ціни на власні послуги. Працюючи з менш стабільною, неконвертованою валютою, банк бере на себе ризик її можливих коливань, які призведуть до додаткових курсових втрат, і, як наслідок, збитковості такої діяльності. Тому ціна на послуги, які здійснюються у таких валютах, є більш високою, оскільки включає компенсацію валютного ризику банку. Більш стабільні вільноконвертовані валюти зазвичай несуть у собі менший валютний ризик для банківської установи, а отже ціна банківських кредитів та депозитів у таких валютах буде нижчою.

Вплив валютного ризику на ціноутворення в комерційних банках можна помітити переглядаючи депозитні та кредитні послуги будь-якого вітчизняного банку. Зазвичай відсоток по кредитах і депозитам у гривні є значно вищим, ніж аналогічні ціни, встановлені у доларах

США або євро. Це, в першу чергу, пов'язано з намаганнями керівництва банку мінімізувати валютні ризики, пов'язані з нестабільністю національної грошової одиниці.

Черговим ризиком із групи цінових, який має безпосередній вплив на ціну активів і пасивів комерційного банку, є ризик зміни вартості цінних паперів. В першу чергу, його пов'язують із можливою зміною вартості цінних паперів, які знаходяться у власності банківської установи на даний момент. Зниження ціни цінних паперів, приданих банком як інвестицій, призведе до отримання збитків.

Проте не слід розглядати даний ризик лише як такий, що впливає на ціну цінних паперів, які знаходяться у власності банку. Зміна кон'юнктури фондового ринку також має вплив на відсоток по банківським кредитам та депозитам за умови розвинутого фондового ринку в країні. Так, зростання курсу цінних паперів веде до того, що інвестори надають перевагу вкладенням у такі цінні папери, ніж розміщенню коштів на банківський депозит. Банк, реагуючи на таку ситуацію, буде змушений також збільшити ставку за депозитами. Отже, зростання вартості цінних паперів в країні з розвинутим фондовим ринком веде до відповідного зростання відсотка по депозитам, який у свою чергу є основою для формування ціни кредитних ресурсів. Таким чином, ризик зміни кон'юнктури фондового ринку має вплив на рівень відсотка на ринку банківських послуг.

Останній ризик, якому також необхідно приділити увагу з точки зору його впливу на ціни на банківські послуги, є інфляційний ризик. Його вплив на ринковий відсоток є зрозумілим: надаючи кошти в позику, банк хоче повернути собі реальну вартість грошей разом з певним прибутком. Для того, щоб реальна вартість грошей після повернення від позичальника була не меншою за ту, яка надавалась в кредит, відсоток за кредитом має бути вищим за рівень інфляції. Аналізуючи розвиток вітчизняного ринку банківських послуг, можна зробити висновок, що у ХХІ столітті рівень інфляції в Україні істотно знизився, що обумовило поступове зниження цін на депозитні та кредитні продукти банків. Таким чином, ризик інфляції є тим ризиком, який обов'язково має враховуватися керівництвом банку при встановленні цін на власні послуги, щоб уникнути поступового знецінення вартості банківських активів.

Отже, банківська діяльність більше ніж будь-яка інша опосередкована ризиками. Даний факт обумовлює специфіку всіх внутрішніх банківських процесів, в тому числі і особливості ціноутворення на банківські послуги. Врахування ризиків банківської діяльності є важливою складовою цінової політики будь-якого комерційного банку. Від

їх коректного відображення в ціні банківського продукту залежить подальший розвиток банківської установи, її прибутковість та конкурентоспроможність.

1.6. Значення ризик-менеджменту у забезпеченні рівноваги банку

Рівновага є одним із основних атрибутів суспільних (в тому числі економічних), природних та штучних систем. Вивчення рівноважних станів є одним із ключових напрямків розвитку економічної науки. Причому якщо рівноважні стани у межах природних та штучних систем є достатньо об'єктивними (чіткі способи їх формалізації) то рівноважні стани суспільних систем вирізняються значною мірою суб'єктивності.

На основі досліджень сутності рівноважних станів у різних суспільних (в тому числі економічних), природних та штучних системах визначено дві основні ознаки рівноваги: 1) збалансованість (пропорційність) процесів або чинників, що впливають на систему; 2) стійкість (стабільність) системи протягом певного періоду часу, яка переважно має не статичний (стан), а динамічний (процес розвитку) характер.

Потрібно підкреслити, що збалансованість (пропорційність) протилежно спрямованих за впливом на систему процесів або чинників є основою визначень рівноважних станів у різних галузях знань. Причому термін “збалансованість” (зокрема, у значенні відсутності диспропорцій) може як безпосередньо вживатись при визначенні певного виду рівноваги, так і бути присутній в імпліцитній формі (логічно слідувати зі змісту того чи іншого виду рівноваги).

За результатами вивчення визначень рівноважних станів у межах економічної науки зроблено висновок про доцільність введення до визначення рівноважних станів у економіці третьої ознаки: позитивний характер стану економічної системи (статична рівновага) або розвитку економічної системи (динамічна рівновага). Під позитивністю ми розуміємо економічну ефективність (доцільність), з точки зору окремих економічних суб'єктів та суспільства в цілому, рівноважних станів у економіці. Способи вербальної формалізації рівня позитивності стану економічної рівноваги у визначеннях різних дослідників суттєво різняться.

Наприклад, автори Економічної енциклопедії [125, с. 265] під даним поняттям розуміють стан економічної системи, за якого найважливіші економічні пропорції забезпечують раціональне поєднання товарної та грошової маси, стабільність цін і сталий розвиток народного господарства. Подібне визначення економічної рівноваги наведено у енциклопедичному словарі за редакцією А. Н. Азриліяна. Однак у ньому уточнюється, що рівновага може розглядатися як гармонія у

співвідношенні економічних величин і сил, або як відсутність диспропорцій між ними. Вона може існувати в тій мірі, в якій соціально-економічна система забезпечує прийнятний рівень задоволення інтересів своїх суб'єктів і здатна протистояти кризам.

Російські дослідники Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, Є. Б. Стародубцева економічну рівновагу розуміють як стан економічної системи, ринку, що характеризується наявністю збалансованості, урівноваженням двох різнонаправлених факторів, наприклад рівновага попиту та пропозиції, виробництва та споживання, доходів та витрат. За словником сучасної економічної теорії Макмілана, поняття “equilibrium” (рівновага) визначає таку ситуацію, коли окремі економічні агенти (споживач або фірма) не мають стимулів до зміни своєї економічної поведінки, оскільки не можуть покращити свого становища з точки зору будь-якого економічного критерію; по відношенню до ринків рівновага означає ситуацію, при якій продавці та покупці у сукупності задоволені поточним співвідношенням цін та обсягів продажів і покупок. Останній спосіб вербальної формалізації рівня позитивності стану економічної рівноваги також часто зустрічається в інших джерелах. Крім того, у багатьох джерелах зустрічається поняття “рівновага споживача” та “рівновага виробника”, зміст яких розкривається з точки зору теорії маржиналізму та визначає таку ситуацію, коли споживач максимізує корисність у межах існуючого бюджету, а виробник – прибуток у межах наявних обмежень щодо економічних ресурсів.

Підсумовуючи наведені вище визначення, зазначимо, що сама по собі економічна рівновага у системі ще не є доказом її оптимальності у соціально-економічному сенсі. Ми вважаємо, що абсолютно оптимальною може бути економічна рівновага лише у штучно змодельованих соціально-економічних системах із значною кількістю обмежень та допущень. Реальні соціально-економічні відносини вирізняються істотною складністю та реалізуються у динамічних умовах. Економічні суб'єкти, що беруть у них участь, мають різноманітні (часто складні за структурою) цільові функції. Крім того, будь-які критерії оцінки оптимальності рівноважних станів носитимуть суб'єктивний характер. Таким чином, поняття “економічна рівновага” характеризується істотними ознаками економічної ефективності, тобто має позитивний зміст. Однак вона не повинна ототожнюватись із оптимальним станом, притаманним лише теоретично змодельованим систем.

У деяких енциклопедіях безпосередньо вказується на взаємозв'язок між поняттями рівноваги та стійкості. Іноді поняття “стійкість” (стабільність) вживають при визначенні певного виду рівноваги, в інших випадках розглядають як основну характеристику рівноважних станів. У різних варіаціях переважно виділяють два види рівнова-

ги за даною характеристикою: нестійка та стійка. На нашу думку, будь-який стан рівноваги, навіть якщо він є внутрішньо нестійким (рівновага встановлюється на мінімальний проміжок часу) все одно має свою (мінімальну) тривалість. Таким чином, стійкість (стабільність) також належить до основних ознак рівноваги. Крім того, іноді основним предметом дослідження є не сам процес встановлення рівноваги, а вивчення умов забезпечення її стійкості протягом необхідного для дослідників періоду часу.

Деякі дослідники, вивчаючи стійкість банку, вважають її “найбільш фундаментальним поняттям”, яке найбільш повно відображає проблеми і тенденції розвитку банківського сектора. Вони вважають, що стійкість банку визначається трьома основними чинниками: стабільністю діяльності, стійкістю проти впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, спроможністю відновити свої функції після потрясінь. На нашу думку, дане поняття є вужчим у порівнянні із поняттям “рівновага”, оскільки не враховує у явному вигляді основні пропорції банківської діяльності та не висуває вимоги щодо прийнятого рівня ефективності функціонування банків.

В інформаційно-аналітичних матеріалах центру наукових досліджень Національного банку України також вказується, що поняття “стійкість” та “рівновага” є досить близькими за змістом, однак останнє має більш вузький зміст. Далі наводяться тлумачення стійкості фінансової системи, основними складовими якої є її ефективність та стабільність. Однак, як зазначалось вище, зазначені ознаки входять у поняття “рівновага”, яке також доповнюється вимогою щодо збалансованості основних чинників функціонування економічних систем. Ми вважаємо, що поняття “стійкість” є вужчим у порівнянні із поняттям “рівновага”, як наслідок у межах нашого дослідження будемо розглядати стійкість як невід’ємну характеристику рівноважних станів у економіці.

Враховуючи обґрунтовані вище характерні ознаки економічної рівноваги, можемо сформулювати авторське визначення даного поняття: стан (процес розвитку) економічних систем, що характеризується збалансованістю (пропорційністю) їх параметрів та наявністю ознак стабільності (стійкості) даних систем, що створює умови для ефективного їх функціонування. Таким чином, можна виділити три основні характеристики рівноважного стану даного фінансового посередника: дотримання відповідних *фінансових пропорцій* (збалансованість), *стабільність функціонування* (стійкість) та *прийнятна ефективність*. Розглянемо вплив банківського ризик-менеджменту на дані характеристики банку, які визначають рівень його урівноваженості.

Банківський менеджмент включає усю сукупність управлінських рішень щодо питань функціонування комерційного банку. На нашу

думку, ключовою складовою банківського менеджменту, що найбільш істотно впливає на рівноважний стан банку, є ризик-менеджмент банку. Досить важливими є й інші складові управління банком, які також істотно впливають на його рівновагу. До останніх можна віднести корпоративне управління, управління персоналом, формування управлінського обліку та управлінської звітності, формування різних підсистем забезпечення банківської діяльності (організаційна, інформаційна, технологічна і т.д.). Проблеми банківського менеджменту досить детально досліджені вітчизняними науковцями, зокрема, в аспекті формування відповідних механізмів.

Під *фінансовими пропорціями* ми розуміємо співвідношення, перш за все, у формі коефіцієнтів, між окремими фінансовими показниками банківської діяльності, бажані значення яких є емпірично визначеними та теоретично обґрунтованими. Пропонуємо розглядати три основні групи фінансових пропорцій: встановлені НБУ, визначені іншими суб'єктами, встановлені керівництвом банку (табл. 1.13).

Таблиця 1.13 – Основні фінансові пропорції банківської діяльності

Встановлені Національним банком України		Визначені іншими суб'єктами		Встановлені керівниками банку	
Економічні нормативи	Капіталу	Базельський комітет (нормативи)	Капіталу	Управління фінансовими ризиками	Ліквідності
	Ліквідності		Ліквідності		Кредитного
	Кредитні		Інших ризиків		Валютного
	Інвестицій	Міжнародні рейтингові агентства	S&P Moody's		Процентного
Ліміти валютної позиції	Довгої	Національні рейтинги	Fitch	Аналіз та контроль прибутковості	Витрат
	Короткої		АУБ Української правди		Доходів
Коефіцієнти методик оцінки кредитоспроможності	Банків		закриті рейтинги		Кромонова CAEL
	Юридичних осіб	Інші методи- ки рейтинго- вої оцінки банків	Управління актива- ми та пасивами		
Фізичних осіб	Стойкості				
Банківський нагляд	Показники дистанційно- го нагляду	Інші методи- ки рейтинго- вої оцінки банків	SCOR SAABA	Планування	Ділової активності
	CAMELS				Платоспроможності
	Стрес-тести				Стратегічні цілі Тактичні цілі

Потрібно підкреслити, що ми розглядаємо фінансові пропорції банку як результат впливу усіх складових банківського менеджменту.

Наприклад, корпоративне управління безпосередньо не впливає на структуру та динаміку банківських операцій, однак від прозорості та ефективності вищих органів управління безпосередньо залежать внутрішньобанківські політики та правила, що визначатимуть технологію здійснення банківських операцій та їх параметри. Однак найбільш істотний вплив на внутрішньобанківські фінансові пропорції здійснюють управлінські рішення, які безпосередньо або опосередковано пов'язані із управлінням фінансовими ризиками банку.

Спочатку розглянемо фінансові пропорції банківської діяльності, встановлені Національним банком України. Основні фінансові пропорції банків України закріплені у постанові НБУ № 368 [147] у вигляді економічних нормативів банківської діяльності. Дані нормативи є ключовим інструментом державного регулювання фінансових ризиків банку: фінансової стійкості, ліквідності, кредитного та інвестиційного. Із дванадцяти нормативів, що наведені у даній інструкції, одинадцять розраховуються у вигляді коефіцієнтів і відповідно фіксують основні фінансові пропорції, що визначають збалансованість банківської діяльності. Норматив Н1 “Адекватність регулятивного капіталу” хоч і визначається як абсолютний показник, однак у процесі його розрахунку застосовується цілий ряд пропорцій (співвідношення основного і додаткового капіталу, частка субординованого боргу, що включається до регулятивного капіталу і т.д.), які дають підстави також відносити даний норматив до основних фінансових пропорцій.

У діяльності комерційних банків застосовується цілий ряд інших фінансових пропорцій, які фіксуються як у нормативних документах НБУ, так і у внутрішньобанківських документах. Наприклад, Постанова НБУ № 290 від 12.08.2005 визначає порядок розрахунку лімітів валютної позиції, основним призначенням яких є збалансування притоку та відтоку валюти за банківськими операціями. Дані ліміти є ключовим інструментом державного регулювання валютного ризику банку. Крім того, у більшості випадків банки встановлюють внутрішні ліміти за валютними операціями, виходячи із тактики та стратегії власної діяльності на фінансовому ринку.

Фінансові пропорції можуть характеризувати фінансові показники банку, або визначати фінансовий стан клієнтів банку. Останні також впливають на фінансові результати діяльності банку та його рівновагу. До наступної групи фінансових пропорцій можна віднести показники, що використовуються у методиках оцінки кредитоспроможності фізичних та юридичних осіб, які є позичальниками банку. Основні показники оцінки кредитоспроможності визначені постановою НБУ № 279 [275]. Однак кожен банк, враховуючи дані показники, ро-

зробляє власні методики оцінки кредитоспроможності залежно від специфіки своєї діяльності та особливостей кредитної політики. Зазначені пропорції доцільно розглядати у контексті управління кредитним ризиком банку.

Також на основі оцінки відповідності фактичних фінансових пропорцій банку встановленим нормативним значенням здійснюється банківський нагляд. Зокрема, Національний банк проводить рейтингову оцінку діяльності банків за системою CAMELS [258]. Значна кількість показників даної системи представлена у вигляді коефіцієнтів. Акронім CAMELS складається з перших літер англійських назв критеріїв оцінки діяльності банків, що покладені в основу цієї методики: С – Capital Adequacy – достатність капіталу; А – Asset Quality – якість активів; М – Management – управління; Е – Earnings – прибутковість; L – Liquidity – ліквідність; S – Sensitivity to Risk – чутливість до ризику. Таким чином, переважна частка показників характеризують ризиковість окремих аспектів банківської діяльності: достатність капіталу (С), якість активів (А), ліквідність (L); або визначають чутливість до інших ризиків (S). Фахівці НБУ розглядають різноманітні підходи до удосконалення оцінки банків при здійсненні контролю за їх діяльністю на основі CAMELS, зокрема на основі врахування додаткових фінансових пропорцій. Потрібно підкреслити, що дана система була розроблена ФРС США понад 30 років тому і набула широкого розповсюдження у світовій практиці державного регулювання банківської діяльності.

Державні органи країн з розвинутою економікою, здійснюючи нагляд за діяльністю банків, також активно використовують системи оцінки ризиків та раннього реагування: Франція застосовує системи ORAP та SAABA; Німеччина – BAKIS; Італія – PATROL; Нідерланди – RAST; Великобританія – RATE; США – CAMELS, SEER, CAEL, SCOR. Дані системи переважно ґрунтуються на аналізі фінансових пропорцій, які характеризують ризики банківської діяльності. Вони як правило представлені системами фінансових коефіцієнтів, або ґрунтуються на використанні різноманітних коефіцієнтів у межах рейтингових систем.

Крім того, здійснюючи безвиїзний (дистанційний) нагляд за діяльністю банків, фахівці НБУ на основі статичної звітності розраховують ряд фінансових показників, більшість яких відображають певні фінансові пропорції банку. Також фінансові пропорції покладені в основу методики стрес-тестування, що активно використовується центральними банками у посткризовий період для оцінки потенційного впливу ризиків на стійкість банку: на основі процентної маржі та спреду проводиться стрес-тест процентного ризику; на основі розривів між ак-

тивами та пасивами у розрізі строків – стрес-тест ліквідності; на основі відкритих валютних позицій – стрес-тест валютного ризику.

До основних суб'єктів (крім центробанків), що визначають фінансові пропорції діяльності банків, можна віднести: Базельський комітет, міжнародні рейтингові агенції, а також суб'єктів, що формують національні банківські рейтинги. Більшість країн світу намагаються формувати методику банківського нагляду з урахуванням рекомендацій Базельського комітету. На даний момент найбільш важливими із них є Базель III, ключові нормативи якого встановлено у вигляді коефіцієнтів, що фіксують пропорції, пов'язані із банківським капіталом та ризиковими активними операціями банку. Зокрема, на рівні 4,5 % встановлюється співвідношення між загальним капіталом та зваженими на ризик активами, з урахуванням вилучень (у Базелі II дане співвідношення встановлювалося на рівні 2 %). Також підвищуються вимоги (у порівнянні із Базелем II) щодо інших коефіцієнтів, пов'язаних з капіталом та ліквідністю банку.

Відповідно до Закону “Про банки та банківську діяльність” в Україні банки створюються у формі публічних акціонерних товариств. Як наслідок банки є емітентами акцій, крім того багато з них також емітують боргові цінні папери – облігації. Відповідно до законодавства емітенти (зокрема, банки) та їх цінні папери повинні отримати рейтинг. На офіційному сайті Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку визначено перелік міжнародних рейтингових агентств, які мають право визначати обов'язкові рейтингові оцінки емітентів та цінних паперів:

1. Fitch Ratings (Великобританія, Сполучені Штати Америки).
2. Moody's Investors Service (Сполучені Штати Америки).
3. Standard and Poor's (Сполучені Штати Америки).
4. дочірні компанії, які знаходяться під операційним контролем Moody's Investors Service Inc.

Сформовані зазначеними вище міжнародними агентствами кредитні рейтинги є основним джерелом інформації для інвесторів та визначають рівень ризиковості інвестицій у цінні папери, емітовані банком.

У науковій статті вітчизняних дослідників детально розглядається методика присвоєння рейтингу міжнародними агентствами. Зокрема, вказується, що існують два основні напрямки присвоєння рейтингів банкам: за величиною чистого капіталу або на основі коефіцієнтного аналізу. У даному розумінні чистий капітал визначається як різниця між експертною оцінкою активів банку та балансовою вартістю його зобов'язань. Коефіцієнтний аналіз ґрунтується на використанні комплексної системи коефіцієнтів фінансового стану банку з ураху-

ванням їх вагомості. Таким чином, можна зробити висновок, що кожен із розглянутих вище підходів формування рейтингової оцінки банку ґрунтується на вивченні основних його фінансових пропорцій.

На основі використання фінансових пропорцій також складаються різноманітні національні рейтинги банків. Так, на офіційному сайті Асоціації українських банків розраховуються та оприлюднюються окремі фінансові коефіцієнти банків-членів даної організації. Різноманітні банківські рейтинги із використання фінансових коефіцієнтів, формує Інтернет-видання “Українська правда”. Інші друковані та інтернет-видання також формують спрощені рейтинги банків на основі фінансових коефіцієнтів. Іноді проводяться більш ґрунтовні рейтингові дослідження банків, однак вони мають комерційний характер, їх результати зазвичай повністю не оприлюднюються, а методики є закритими. Однак навіть у таких дослідженнях автори безумовно враховують основні фінансові пропорції банківської діяльності, оскільки вони є універсальним та об’єктивним вимірником якості банківського менеджменту.

За визнанням науковців та банківських аналітиків, найбільш відомою у пострадянських країнах є методика В. Кромонава. Вона розроблена групою російських економістів та ґрунтується на розрахунку шести коефіцієнтів, що характеризують захищеність банку від ризиків: надійності, миттєвої ліквідності, співвідношення сукупних зобов’язань до ризикових активів, загальної ліквідності, захищеності капіталу, відношення капіталу до статутного фонду. Для розрахунку підсумкового показника зазначені коефіцієнти нормуються та зважуються на вагові значення. Також відомо ряд методик рейтингової оцінки банків, що розроблені на основі методики Кромонава, зокрема, методика рейтингової оцінки Ширинської.

Третьою групою фінансових пропорцій (див. табл. 1.13) є внутрішньобанківські показники, що встановлюються менеджерами банку. Підсистеми менеджменту банку науковці переважно розглядають у розрізі етапів управління: планування, аналізу, контролю. Проаналізуємо основні внутрішньобанківські пропорції, враховуючи зазначені етапи управління. Більш детально розглянемо фінансові пропорції, пов’язані з управлінням ризиками та аналізом і контролем прибутковості діяльності. Більшість даних показників можуть розраховуватись як на рівні банку в цілому, так і на рівні окремих підрозділів банку (виділених у межах фінансової або організаційної структури).

У главі 5 фундаментальної роботи з проблем банківського менеджменту “Банківський менеджмент” Пітера Роуза розглядаються ключові підходи до оцінки результатів діяльності банку з точки зору оцінки його прибутковості та ризиковості [298, с. 126–170]. Абсолютна

більшість методичних підходів до оцінки діяльності банку, що розглядаються у даній главі, безпосередньо представлена у вигляді коефіцієнтів (фінансових пропорцій), або ґрунтується на використанні фінансових пропорцій. Зокрема, розглядаються наступні ключові показники, що характеризують ефективність діяльності: вартість акцій банку як відношення майбутніх дивідендів та факторів дисконтування; прибутковість активів (ROA) та капіталу (ROE); показники процентної маржі та спреду; показники факторного аналізу прибутковості капіталу і т.д.

Відповідно до методичних рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України відповідальність за організацію та функціонування систем управління ризиками (ризик-менеджменту) покладена на вищі органи управління банку [282]. Тому, незважаючи на те, що ризики банку регулює та контролює НБУ, а також відслідковують інші зовнішні суб'єкти, саме менеджмент банку повинен найбільш повно та детально оцінювати та регулювати власні фінансові пропорції для забезпечення ефективного управління ризиками.

У методичних рекомендаціях НБУ зазначається, що ефективний ризик-менеджмент включає: систему управління; систему ідентифікації і вимірювання; систему супроводження (моніторингу та контролю). Отже, логіка процесу управління банківськими ризиками може бути представлена у вигляді етапів управління: ідентифікація, аналіз та оцінка, розробка та реалізація методів управління, контроль [264, с. 69-74]. На кожному із зазначених етапів враховуються показники, представлені фінансовими пропорціями банку: на етапі ідентифікації досліджується відповідність сформованих пропорцій поточній ринковій ситуації, регулятивним вимогам та внутрішній політиці банку; на етапі аналізу та оцінки відбувається кількісна оцінка ризику пов'язаного зі сформованими фінансовими пропорціями; розробка та реалізація методів управління передбачає прийняття управлінських рішень, спрямованих на приведення фінансових пропорцій до стану, що обумовлює ефективний захист від ризиків.

Дослідимо врахування фінансових пропорцій у процесі управління ризиками банку на прикладі методів оцінки ризиків. У монографії за редакцією Л. О. Примостки зазначається, що найважливішими та найбільш поширеними методами оцінювання банківських ризиків є: експертний, рейтинговий, фінансових коефіцієнтів та статистичний [264, с. 83]. Також зазначається, що рейтингове оцінювання включає чотири складові: систему оціночних коефіцієнтів, шкали ваг цих коефіцієнтів, шкали оцінювання та формулу розрахунку остаточного рей-

тингу. Таким чином, два з чотирьох основних методів оцінювання банківських ризиків безпосередньо ґрунтуються на вивченні фінансових коефіцієнтів. У свою чергу, будь-який фінансовий коефіцієнт є відображенням відповідної фінансової пропорції, збалансованість якої необхідно підтримувати на певному рівні (у певних межах). Статистичні методи ґрунтуються на аналізі значень досліджуваного показника (групи показників) за певний проміжок часу та визначення його основних статистичних характеристик: стандартне відхилення, варіація, дисперсія, коефіцієнт бета і т.д. Більшість даних характеристик розраховуються на основі оцінки відхилень фактичних значень досліджуваного показника від його середнього рівня. Дані відхилення ми можемо трактувати як певні динамічні пропорції, які характеризують досліджувану величину. Крім того, часто більш складні статистичні показники (коефіцієнт варіації, коефіцієнт бета і т.д.) розраховуються у вигляді коефіцієнтів від простіших показників.

Також на безпосередньому врахуванні фінансових пропорцій ґрунтуються спеціальні методи управління ризиками банку. Наприклад, геп-аналіз передбачає дослідження розривів (незбалансованості) активів та пасивів банку за: строками (ризик ліквідності), валютою (валютний ризик), ставками (процентний ризик). Для кількісної оцінки ризиків у вартісному вираженні можна використати параметричний VAR-метод, який враховуватиме визначені на основі геп-аналізу величини розривів між активами та пасивами банку. На врахуванні фінансових пропорцій також ґрунтується методика аналізу ризиків за допомогою динамічного індикатора [264, с. 199-209]. Застосування даної методики передбачає відбір показників (відносних або абсолютних) та вивчення відповідності взаємної динаміки даних показників встановленим нормативним співвідношенням.

Серед методів управління банківськими ризиками фінансові пропорції безпосередньо враховуватимуться при лімітуванні та диверсифікації. Сутність лімітування полягає у визначенні граничних меж фінансових показників, які переважно встановлюються у відносному вигляді. Диверсифікація використовується для визначення нормативних пропорцій, відповідно до яких відбувається розподіл певних фінансових показників за встановленою ознакою: кредитів за секторами економіки; депозитів за їх строковістю і т.д.

Таким чином, будь-які методи банківського ризик-менеджменту та більшість методів інших складових банківського менеджменту можна розглядати з точки зору їх впливу на фінансові пропорції банку (визначені регулятором, менеджментом банку або іншими суб'єктами) для досягнення їх значень, що відповідають цільовим (нормативним)

показникам. У кінцевому підсумку дотримання розглянутих вище пропорцій зводиться до забезпечення балансу між залученням та розміщенням фінансових ресурсів банку у розрізі основних їх параметрів: обсяги, строковість, вартість та валюта. Недотримання даного балансу призведе до виникнення ризиків ліквідності, процентного та валютного відповідно. Неврахування фінансових пропорцій клієнтів банку при здійсненні кредитних операцій спричинить настання кредитного ризику. Отже, існує пряма залежність між двома характеристиками рівноваги банку: дотриманням відповідних *фінансових пропорцій* (збалансованість) та *стабільністю функціонування* (стійкість). Дана теза також поширюється на банківську систему, якщо розглядати її як сукупність банків.

Підтвердити зв'язок між збалансованістю та стабільністю банку можна на основі вивчення методик стрес-тестування. Вони використовуються для оцінки стійкості окремого банку та банківської системи в цілому. Як зазначалось вище, дані методики спрямовані на дослідження впливу сформованих фінансових пропорцій банку при шоківій зміні зовнішніх чинників його функціонування (різка зміна ринкових ставок, валютних курсів і т.д.) на прибуток і капітал банку.

Третьою характеристикою діяльності банку, що визначає рівень його урівноваженості, є *прийнятна ефективність* діяльності. Функціонування комерційного банку не матиме економічного сенсу, якщо даний інститут не забезпечуватиме власникам прийнятної прибутковості. У даному випадку ми говоримо про баланс між ризиком та дохідністю. Тобто сформовані фінансові пропорції, з одного боку, повинні забезпечити стійкість банку (мінімізувати ризики), а з іншого – максимізувати прибуток банку. Дані цілі знаходяться у діалектичному взаємозв'язку і не можуть повною мірою одночасно досягатись.

У класичному визначенні рівноваги юридичної особи, у межах теорії маржиналізму, в основу покладено принцип максимізації прибутку. Однак, враховуючи соціально-економічне значення банківських установ на сучасному етапі розвитку економічних відносин, на нашу думку, акцент повинен зміщуватись на пошук балансу (рівноваги) між ризиком та дохідністю. Розробка підходів до визначення збалансованого рівня прибутковості, що з одного боку не наражатиме банк на надмірну небезпеку, а з іншого, підтримуватиме зацікавленість власників до даного бізнесу, є окремим науковим завданням. Очевидно, що при його вирішенні повинна враховуватись концепція “нормального економічного прибутку”, на основі якої визначається мінімально необхідний рівень прибутковості, у порівнянні із іншими способами вкладання капіталу, який необхідно досягати суб'єкту економічної діяльності для підтримки зацікавленості власників у даному бізнесі.

При визначенні рівноваги банку ми використовували поняття “прийнятна ефективність”. Під ефективністю ми розуміємо прибутковість банку та його ефективність з точки зору суспільства. Якщо перше завдання вирішується на рівні банківського менеджменту повністю, то при вирішенні другого завдання на менеджмент банку покладається відповідальність за повне, послідовне та всебічне врахування вимог чинного законодавства (перш за все, нормативних актів НБУ) та правил ведення банківської діяльності. Відповідальне виконання законодавчих вимог, і насамперед нормативів ризиків, кожним окремим банком дозволить забезпечити позитивний соціально-економічний ефект від функціонування банківської системи. Усі суттєві аспекти, що стосуються впливу банківського ризик-менеджменту на рівновагу комерційного банку, за умови застосування принципу узагальнення, є також справедливими для всієї сукупності комерційних банків та можуть відображати вплив на рівновагу грошового ринку, платіжного балансу та макроекономічну рівновагу.

1.7. Ризики в системі протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом

Враховуючи глобалізацію банківської діяльності та фінансових відносин, можна спрогнозувати зростання загрози залучення фінансових установ до процесу легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму. Як наслідок актуалізується завдання розробки ефективних підходів до протидії даним явищам на основі оцінки ризиків [36].

У процесі проведення фінансових операцій виникають ризики. Під ризиком фінансової установи при здійсненні фінансової операції розуміють небезпеку, загрозу, уразливі місця для суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що можуть бути використані клієнтами при наданні ними послуг відповідно до характеру їхньої діяльності з метою легалізації злочинних доходів або фінансування тероризму [272].

На нашу думку, ризик системи фінансового моніторингу не обмежується лише ризиками для суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які можуть стати учасниками (ініціаторами) процесу легалізації доходів, оскільки ризик присутній на всіх 5 рівнях взаємовідносин між суб'єктами фінансового моніторингу. Дані суб'єкти мають різну мету та завдання діяльності, як наслідок – види ризиків та особливості їх управління на окремих рівнях взаємовідносин будуть різними.

Враховуючи зазначене вище, пропонується наступне визначення ризику фінансового моніторингу: *ризик – усвідомлена небезпека, загроза, уразливі місця для складових системи фінансового моніторингу*

на всіх її рівнях, які можуть використовуватись клієнтами (менеджментом, персоналом, керівництвом фінансових установ та органів контролю) при отриманні (наданні) послуг відповідно до характеру їхньої діяльності з метою легалізації злочинних доходів або фінансування тероризму.

На законодавчому рівні визначено, що ризики легалізації коштів та фінансування тероризму мають притаманні лише рівню відносин “клієнт – фінансова установа”, при цьому більшість рекомендацій щодо оцінки ризиків надано для фінансових установ – банків. Проте більш доцільним є аналіз та оцінка ризиків не лише на рівні відносин “клієнт – фінансова установа”, але й на інших рівнях системи фінансового моніторингу, що зумовлено існуванням ризику не лише на рівні банку, але на рівнях взаємовідносин між учасниками системи фінансового моніторингу. Відповідно до Методичних рекомендацій, затверджених Наказом Державного комітету фінансового моніторингу України від 30.12.2009 № 184 [215], основою метою управління ризиками для фінансових установ є проведення нагляду та контролю за клієнтами. Проте, враховуючи різні цілі проведення фінансових операцій, слід розрізняти мету та інструменти управління ризиками для суб’єктів фінансового моніторингу:

- на першому рівні взаємовідносин “клієнт – фінансова установа” – попередження легалізації доходів та фінансування тероризму клієнтами;
- на другому рівні взаємовідносин (внутрішній фінансовий моніторинг) – запобігання та протидія легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму за допомогою контролю та нагляду як за діяльністю суб’єктів фінансових операцій, так і окремих посадових осіб (менеджмент, персонал) або власників;
- на третьому рівні взаємовідносин “фінансова установа – органи контролю та нагляду” – контроль та нагляд за станом організації фінансового моніторингу на рівні установ та їх структурних підрозділів;
- на четвертому рівні взаємовідносин “органи контролю та нагляду – загальнодержавні органи регулювання” – створення умов для організації ефективної взаємодії між наглядовими органами фінансового моніторингу (критерієм ефективної взаємодії слід вважати створення умов та методів взаємовідносин між окремими органами контролю та нагляду в процесі проведення фінансового моніторингу, що забезпечує повне відслідковування, запобігання та попередження легалізації доходів та фінансування тероризму);
- на п’ятому рівні взаємовідносин “загальнодержавні органи регулювання – міжнародні спеціалізовані органи та об’єднання” – кон-

троль та нагляд за дотриманням міжнародних угод та договорів щодо запобігання та попередження легалізації доходів та фінансування тероризму окремими країнами, територіями, фінансовими установами та організаціями.

При цьому ознакою ризику є показник, за яким оцінюють ризик, а критерієм ризику легалізації коштів та фінансування тероризму є оцінки ризику, що базуються на ознаках, наведених у класифікаторах [215].

Загальноприйнята банківська практика свідчить про виділення 3 видів ризиків при оцінці клієнта як можливого учасника процесу легалізації доходів та фінансування тероризму:

1) ризики країн (територій) – вказують ознаку щодо підвищеного ступеня ризику можливої загрози країн або територій;

2) ризики клієнта – вказують ознаку щодо ризику ідентифікаційної інформації про клієнта;

3) ризики продукту (товару/послуги) – вказують ознаку щодо можливості їх використання клієнтом з метою легалізації доходів та фінансування тероризму.

Дані ризики для фінансової установи є зовнішніми та не залежать від сфери, галузі діяльності, регіону, її організаційної структури. Вони присутні на першому рівні взаємовідносин “клієнт – фінансова установа” та використовуються фінансовою установою для оцінки ризику проведення фінансової операції.

При цьому не існує єдиного узгодженого критерію, який визначає конкретні країни, що передбачають високий ризик, пов’язаний з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму. Проте існує так званий чорний список FATF, до якого дана організація відносить усі країни, які недостатньою мірою протидіють відмиванню доходів або не мають чітко сформованої та законодавчо регламентованої системи боротьби з цим явищем [191].

Слід відмітити, що процес фінансового моніторингу механізмів легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, несе ризики не лише пов’язані з країною, клієнтами та банківськими продуктами, але й власне з банками як об’єктами проведення операцій з переказу коштів. Він може проявлятися у невиконанні (неповному виконанні) обов’язків з протидії відмиванню доходів, встановлених законодавством, чи наявності співробітників, які сприяють легалізації доходів внаслідок існування економічного інтересу або професійної невідповідності.

З урахуванням тенденцій погіршення ринкової кон’юнктури та спаду економіки виникає небезпека легалізації доходів у фінансовій системі через умисні дії фінансових установ щодо невиконання (неналежного) виконання вимог стосовно запобігання легалізації доходів

або з урахуванням зменшення витрат установ на оплату праці персоналу внаслідок дій або бездіяльності відповідальних працівників.

Найбільш дослідженим в літературних джерелах є ризик персоналу, при цьому недоліком оцінки даного ризику є включення до його складу як ризику власників, так і ризику топ-менеджменту фінансової установи. Тому пропонується до внутрішніх критеріїв ризику фінансового моніторингу відносити ризик менеджменту, ризик власників та ризик персоналу.

Ризик персоналу фінансової установи спричиняє прямий і непрямий негативний вплив на репутацію та імідж фінансової установи, її фінансовий стан та спричиняється зміною кадрового складу фінансової установи, некомпетентністю або невідповідністю встановленим вимогам персоналу, що полягають у діях (бездіяльності) працівників у зазначеній сфері. При цьому фінансова установа самостійно визначає критерії та методи оцінки ризиків персоналу.

Виділяються наступні групи ризиків, які пов'язані з персоналом: кваліфікаційні, репутаційні, організаційні (управлінські).

Кваліфікаційні ризики персоналу пов'язані зі вчиненням ненавмисних порушень вимог законодавства у зв'язку з неналежним рівнем кваліфікації фахівців, в тому числі в результаті недостатньої кваліфікації, відсутності відповідної освіти, досвіду.

Репутаційні ризики пов'язані з навмисним порушенням вимог законодавства персоналом фінансової установи. При цьому репутаційні ризики найбільш часто пов'язані з:

- участю працівника фінансової установи в процесі легалізації доходів, побудові схем проведення та забезпечення здійснення операцій, які направлені на легалізацію доходів;
- навмисним порушенням вимог законодавства, шахрайством, ігноруванням внутрішніх нормативів фінансової установи щодо протидії легалізації доходів;
- розголошенням інформації учасникам операцій та третім особам щодо проведення обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу операцій.

До організаційних (управлінських) ризиків належить група ризиків, які виникають внаслідок існування недоліків організаційної структури фінансової установи, нечіткої системи доведення посадових обов'язків до персоналу установи. При цьому дані організаційно-управлінські ризики виникають внаслідок нечіткого розмежування функцій та встановленої відповідальності між персоналом фінансової установи, недоліків побудови системи обміну інформацією та управлінськими рішеннями, недоліків організації системи внутрішнього ко-

нтролю, що призводить як до розголошення інформації, так і до недо-
тримання визначених рівнів доступу.

Дані ризики мають бути враховані при організації внутрішнього
фінансового моніторингу установ. Слід відмітити, що на практиці не
розглядається група ризиків, пов'язана з інформаційною прозорістю
фондового ринку та фінансової системи в цілому, тому пропонується
введення додаткових критеріїв оцінки ризиків фінансових установ в
процесі протидії легалізації незаконних доходів:

- група критеріїв інформаційної прозорості фінансових установ;
- група критеріїв періодичності зміни керівного персоналу.

Враховуючи зазначене вище, класифікація ризиків клієнта та бан-
ку в системі протидії легалізації доходів матиме наступний вигляд
(рис. 1.11).

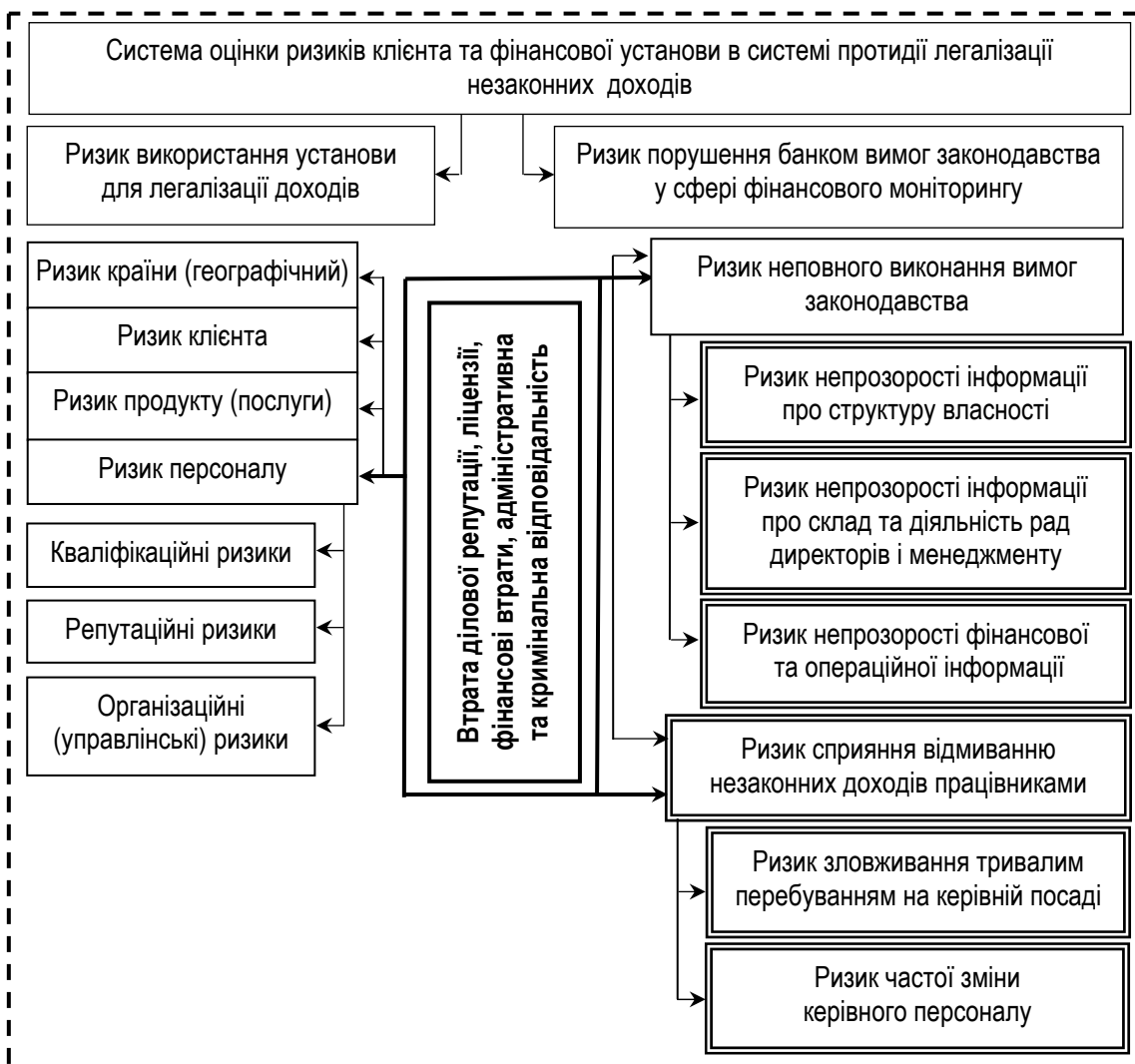

Рисунок 1.11 – Класифікація ризиків клієнта та фінансової установи в системі протидії легалізації незаконних доходів

До *критеріїв інформаційної прозорості фінансових установ* пропонується включати:

- критерій прозорості інформації про структуру власності фінансових установ;
- критерій прозорості інформації про склад та діяльність рад директорів і менеджменту;
- критерій прозорості фінансової й операційної інформації.

До *критеріїв періодичності зміни керівного персоналу фінансових установ* пропонується відносити:

- критерій ризику зловживання тривалим перебуванням на керівній посаді фінансових установ;
- критерій ризику частоті зміни керівного персоналу фінансових установ.

Впровадження нових критеріїв ризику персоналу фінансових установ надасть змогу більш об'єктивно оцінювати ризики фінансових установ, що виникають у процесі запобігання легалізації доходів, особливо в умовах, коли вони з метою отримання додаткових доходів формалізовано проводять фінансовий моніторинг (первинний та внутрішній).

Дослідивши положення наказів НБУ та Методичних рекомендацій ДСФМУ з організації проведення фінансового моніторингу в банках України, нами було виявлено такі недоліки в системі критеріїв оцінки ризику персоналу банку в аспекті організації легалізації коштів працівниками банку:

- нерегламентованість критеріїв та методів оцінки ризику (оцінка ризиків, пов'язаних з персоналом, здійснюється згідно з критеріями та з використанням методів, що встановлюються банком самостійно);
- відсутність єдиного підходу до формалізації процедури встановлення повноважень окремих підрозділів та співробітників (рівень формалізації процедури встановлення повноважень окремих підрозділів та співробітників визначається банком самостійно і залежить від розміру та структури установи, спектра операцій, що проводяться, діючої у банку системи управління ризиками, інших факторів);
- відсутність єдиних програм підготовки персоналу для проведення внутрішнього фінансового моніторингу, дієвої системи контролю якості такої підготовки (банком самостійно визначаються можливості, доступні ресурси, форми проведення освітніх заходів та впроваджуються навчальні програми, які мають відповідну цільову спрямованість у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму);

- проблеми оптимізації ризику, пов'язаного з концентрацією повноважень у однієї особи через великий термін її роботи на посаді члена правління, враховуючи закритість інформації для НБУ, ДСФМУ та інших фінансових органів про власників та членів правління багатьох банків;
- проблема періодичності зміни (ротації та оновлення персоналу) на керівних посадах (відкриття внутрішньобанківської інформації для значного кола осіб при високій частоті оновлення персоналу);
- відсутність трактування поняття “бездоганна ділова репутація” для працівників, що здійснюють фінансовий моніторинг.

У складі ризиків персоналу особливе місце займають *ризиків керівництва фінансової установи*, оскільки саме керівний склад має широкі посадові повноваження, необмежений доступ до всіх інформаційних ресурсів, пріоритетний вплив на прийняття управлінських рішень, в тому числі щодо формування та комплектування структурних підрозділів персоналом, побудови системи управління ризиками тощо. Тому для керівного персоналу установ визначаються певний рівень кваліфікації та ділової репутації, в тому числі до членів спостережних рад та правління фінансових установ [274, 281].

Незважаючи на наявність методичних рекомендацій щодо періодичної оцінки поведінки та економічних рішень керівництва в контексті відповідності інтересам фінансової установи, в більшості фінансових установ дані порядки відсутні або не виконуються (не відбувається ротація та оновлення керівного складу).

Саме тому актуалізується виділення двох критеріїв ризику керівного персоналу фінансової установи (див. рис. 1.11): ризику зловживання тривалим перебуванням на керівній посаді фінансових установ та ризику частотою зміни керівного персоналу фінансових установ, оскільки тривале перебування на посаді керівника фінансової установи може призвести до конфлікту інтересів керівництва та фінансової установи, зловживання посадовим становищем. У той же час досить часто зміна керівного персоналу також є небажаною для фінансової установи, оскільки керівний персонал отримує доступ до значних ресурсів, у тому числі інформаційних, а при високій плинності керівного складу це може призвести до зменшення інформаційної безпеки фінансової установи.

У той же час в умовах розвитку корпоративного управління у фінансових установах України виникають проблеми контролю за поточною діяльністю керівного складу фінансової установи. Зокрема існує проблема незалежності органів контролю, які перевіряють діяльність органів управління фінансовою установою, які повинні неупереджено

проводити контроль та висувати зауваження і пропозиції щодо діяльності фінансової установи. До складу даних органів контролю фінансових установ відносять: спостережну раду, правління, ревізійну комісію, підрозділи внутрішнього аудиту та контролю, підрозділи ризик-менеджменту, підрозділи і відповідальний персонал з питань протидії легалізації доходів та фінансування тероризму. Тому для підвищення координації діяльності суб'єктів фінансового моніторингу, з урахуванням особливостей корпоративного управління в Україні у фінансовому секторі, необхідне чітке визначення функцій окремих підрозділів та працівників з урахуванням принципів корпоративного управління та існуючої ієрархії управлінського процесу у фінансових установах.

Для управління ризиками персоналу необхідна розробка паспорта посад, встановлення кваліфікаційних та репутаційних вимог відповідно до особливостей роботи окремих категорій спеціалістів. При цьому уніфікований підхід фінансових установ, як правило, має включати наступні складові у розрізі паспорта посад:

- загальні вимоги до персоналу (рівень та характер освіти, досвід роботи, ділова репутація, морально-етичні якості працівника);
- специфічні вимоги до професійних знань, умінь і навичок спеціаліста, що займає дану посаду;
- цільовий профіль посади (місія посади, посадові права та обов'язки, характер основних напрямків діяльності, прогнозовані результати, корпоративна культура всередині установи);
- рівень та характер відповідальності.

Оскільки рівень спеціалізованих вмій та навичок персоналу надає змогу виявити серед значної кількості підозрілі та незвичні фінансові операції, що дозволяє уникнути завдання шкоди діловій репутації та фінансових витрат фінансової установи. Крім того, пропонується до складу обов'язкових елементів посадового паспорта спеціалістів у сфері протидії легалізації доходів як на рівні первинного фінансового моніторингу, так і на рівні державного фінансового моніторингу, включити наявність спеціальних сертифікатів про навчання та підвищення кваліфікації працівників саме у сфері запобігання та протидії легалізації доходів і фінансування тероризму. При цьому дані програми мають бути уніфіковані, мати практичний характер, включати провідний досвід високорозвинутих країн у сфері сучасних методів та способів протидії легалізації доходів, навчання повинно проводитися в освітніх та наукових структурних підрозділах (НБУ, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України тощо).

Незважаючи на існуючі вимоги проведення щорічного навчання персоналу, для більшості фінансових установ дані заходи мають ско-

ріше за все формальний характер, оскільки для їх реалізації потрібне вилучення з діяльності окремих працівників та підрозділів, значних фінансових ресурсів та часу. Тому фактичне забезпечення підвищення рівня спеціалізованих працівників не відбувається, а гнучкість щодо періодичності та механізмів проведення даних заходів призводить до їх формалізації і виконання не в повному обсязі.

У більшості фінансових установ не приділяється достатня увага вивченню сучасних схем і типології легалізації доходів, враховуючи, що методи легалізації доходів та фінансування тероризму постійно змінюються та вдосконалюються, у тому числі з використанням сучасних засобів зв'язку та обчислення. Важливу роль в ефективній побудові внутрішньої системи фінансового моніторингу кожної фінансової установи відіграє рівень корпоративної культури та етики. На основі кодексу корпоративної етики фінансової установи має формуватись негативне ставлення працівників до будь-яких службових зловживань, корупції та інших аспектів легалізації незаконних доходів.

Провідним фактором успішного управління ризиками персоналу банку у сфері протидії легалізації незаконних доходів, є розмежування вимог до: керівництва фінансової установи; працівників служб фінансового моніторингу; персоналу інших структурних підрозділів фінансових установ, що виконують окремі доручення та функції в сфері протидії легалізації доходів відповідно до власних посадових інструкцій. Можна окреслити такий перелік заходів та документів, обов'язкових для ознайомлення посадових осіб з метою підвищення рівня їх компетенції у сфері протидії ризикам легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, та фінансування тероризму:

- при прийомі на роботу – посадова інструкція; інструктаж щодо адміністративної та кримінальної відповідальності в разі порушення вимог законодавства щодо повної та своєчасної протидії легалізації доходів та розголошення банківської таємниці; рівень доступу до інформації та технологічні карти окремих продуктів і послуг фінансової установи;
- при виконанні посадових обов'язків в ході подальшої роботи – зміни нормативно-правової бази, внутрішніх документів, функціональних обов'язків працівників у зв'язку зі зміною Переліку осіб, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності, сучасними методичними рекомендаціями, інформацією про ризики клієнта та продукту.

Оцінка рівня виконання заходів щодо мінімізації ризику персоналу в фінансових установах є проблемним завданням, оскільки банки, залежно від розміру та структури, територіальної та продуктової спрямованості, мають самостійно формалізувати процедури та встановлювати повноваження окремих структурних підрозділів та відпо-

відальних посадових осіб. Дана ситуація не забезпечує достатнього контролю з боку як органів контролю і нагляду в сфері протидії легалізації незаконних доходів (рівень державного фінансового моніторингу), так і інших органів державної влади, за якістю заходів мінімізації ризиків персоналу, оскільки дані ризики можуть істотно вплинути не лише на рівень ділової репутації та імідж окремої фінансової установи, але й на окремих сегмент фінансового ринку в цілому. Наприклад, ризики персоналу банку групи найбільших можуть вплинути не лише на погіршення його іміджу, відтоку клієнтів та фінансових ресурсів, але й на дестабілізацію банківської системи в цілому.

На нашу думку, в процесі забезпечення мінімізації ризиків персоналу доцільно розробити уніфіковані правила та процедури управління ризиками персоналу з метою запобігання та протидії легалізації доходів та фінансування тероризму, забезпечення високого рівня довіри населення та інвесторів до фінансової системи країни, її стабільності та поступального, стабільного розвитку.

Система внутрішнього контролю фінансової установи за дотриманням як нормативних, так і внутрішніх документів та процедур протидії легалізації доходів, є пріоритетною та має бути побудована відповідно до принципів організації структури та сфер діяльності установи, а її діяльність повинна мати характеристики достовірності, інформативності та оперативності. З урахуванням розвитку сучасної техніки, засобів комунікації та зв'язку саме рівень інформаційної прозорості фінансової установи визначає не лише її корпоративний імідж, але й є підставою для проведення органами державної влади додаткових контролюючих заходів (в тому числі для забезпечення повної та своєчасної протидії фінансової системи процесам легалізації доходів).

Для мінімізації ризиків персоналу у сфері фінансового моніторингу прийнято ряд нормативних актів [272, 68, 67, 276, 273], при цьому всі кандидатури мають погоджуватися у відповідному органі державної влади. Крім того, обов'язковим є поточний контроль за діяльністю даної категорії працівників банку службами внутрішнього аудиту та представниками відділів безпеки. В умовах погіршення кон'юнктури ринку банківських послуг зростає загроза участі власників банків та їх персоналу у легалізації (відмиванні) доходів, отриманих незаконним шляхом, що призводить до зростання ризиків банку.

РОЗДІЛ 2

Управління кредитним ризиком

2.1. Економічна сутність кредитних ризиків банківської діяльності

Сьогодні є очевидним, що управління і прийняття рішень у сфері банківського кредитування проводяться в умовах невизначеності, конфліктності, дії дестабілізуючих чинників і зумовлених ними ризиків. Ця обставина зумовлює значну кількість наукових праць з проблематики управління кредитними ризиками. У цих роботах з різною мірою повноти розкриті різноманітні аспекти даного процесу, окреслено загальне коло напрямів подальшого розвитку теорії та методології управління кредитними ризиками. При цьому основна увага дослідників приділяється уточненню відповідного понятійного апарату [235; 295], організаційно-аналітичним аспектам удосконалення методики мінімізації негативних наслідків кредитних ризиків [75; 71; 77; 109; 265; 420; 184; 242; 313].

Укладачами Словника фінансових термінів [316] наведено узагальнене визначення кредитного ризику як ризику втрат, пов'язаних із погіршенням стану дебітора, контрагента за угодою, емітента цінних паперів, що вказує на те, що сфери виникнення кредитного ризику не обмежуються тільки процесом банківського кредитування. Цієї позиції дотримуються також інші автори, зокрема П. Ковальов та Л. Слобода [162; 315], на думку яких сутність кредитного ризику можна охарактеризувати як ситуацію, в якій контрагент операції не може або не хоче виконати зобов'язання, що виникли в момент укладення фінансової угоди.

Подібне визначення кредитних ризиків наведене у методичних вказівках Національного банку України з інспектування банків “Система кількісної оцінки ризиків” [213]: кредитний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, що виникає через неспроможність сторони, яка взяла на себе зобов'язання, виконати умови фінансової угоди із банком.

У той же час поняття “кредитний ризик банку” ототожнюється із ризиком неповернення позичальником основного тіла кредиту та процентів по ньому. На таке розуміння кредитного ризику, визначаючи класифікаційні ознаки загального ризику, вказував Дж. Кейнс, на думку якого, “ризик “кредитора” – це ризик неповернення кредиту” [155]. Аналогічні визначення можна зустріти і в сучасних наукових

працях. Наприклад, Дж. Сінкі визначає кредитний ризик (або ризик непогашення) як “ймовірність неповернення позичальником взятої позики” [313].

Переважає більшість сучасних науковців у роботах, присвячених дослідженню сутності кредитного ризику, дотримується зазначеного традиційного підходу, лише конкретизуючи у поданих визначеннях, порушення яких саме умов кредитування призводить до виникнення кредитного ризику [34; 132; 131; 149; 173; 284; 295; 321]. При цьому основними такими умовами є обсяги та час повного повернення боргу. Так, наприклад, О. Євтух визначає кредитний ризик як ризик неповернення у встановлений термін основного боргу та процентів за позичкою, що належать кредитору [132, с. 43], а В. Романов – як ризик того, що учасник-контрагент не виконує своїх зобов’язань у повному обсязі та на визначену дату, або на інший час після визначеного терміну [295]. Т. Пустовалова наводить таке визначення кредитного ризику: це – ризик втрати активів у результаті невиконання позичальником взятих на себе договірних зобов’язань [284]. Авторами енциклопедії фінансового ризик-менеджменту [376] він визначається як ризик, пов’язаний з кредитною діяльністю, та відсутністю впевненості щодо вчасного і повного повернення кредитних коштів контрагентом банку.

Зауважимо, що цей підхід знайшов відображення і в нормативно-правовій базі, що регулює банківську діяльність. Так, у положенні Національного банку України “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями” [275] кредитний ризик трактується як ризик невиконання позичальником зобов’язань за кредитними операціями банку, тобто ризик того, що сплата відсотків та основної суми боргу здійснюватиметься з відхиленням від умов кредитної угоди або взагалі не буде проводитися.

У той же час деякі науковці при визначенні сутності кредитного ризику виходять з його позиціонування як різновиду фінансового ризику, що супроводжує процес кредитування. У рамках цього підходу кредитний ризик розглядається як ймовірність зменшення вартості частини активів у вигляді суми виданих кредитів або зниження прибутковості від цієї частини активів значно нижче очікуваного рівня [163]. Зокрема, С. Павлюк розглядає кредитний ризик як вартісний вираз імовірної події в ході кредитної операції, яка може призвести до збитків, тобто до відхилення фактичних показників від передбачуваних у кредитора [235]. На думку Р. Яворського, кредитний ризик – це ймовірність зміни грошового потоку як у кількісному, так і в часовому вимірі під час кредитної операції як з боку кредитора, так і з боку по-

зичальника [380, с. 107]. У свою чергу, за твердженням О. Буздаліна, кредитний ризик є мірою суб'єктивної впевненості експертів, що залежить від обсягів інформації, якою вони володіють [54].

Також заслуговує на увагу визначення, сформульоване А. О. Єпіфановим, І. В. Сало та О. А. Криклій [133; 181; 302], які кредитним ризиком пропонують вважати можливість того, що у майбутньому в певний момент часу вартість банківських активів зменшиться у зв'язку з неповерненням (неповним або несвоєчасним поверненням) цих активів.

Певним недоліком даних визначень є їх універсальність з позиції можливості використання для означення будь-якого різновиду фінансового ризику за умови усунення вказівки на приналежність до здійснення кредитних операцій. На наш погляд, поняття кредитного ризику має чітко відбивати суть негативних змін, характерних лише для кредитних операцій, з виникненням яких цей ризик пов'язаний. Такий підхід до визначення кредитного ризику зводиться до оцінки ймовірності виконання контрагентом своїх зобов'язань.

Більш вдалими, з урахуванням наведеного вище зауваження, є такі формулювання визначень досліджуваного поняття:

- кредитний ризик – це міра (ступінь невизначеності) щодо виникнення небажаних подій при здійсненні фінансових угод, суть яких полягає в тому, що контрагент банку не зможе виконати взятих на себе за угодою зобов'язань і при цьому не вдасться скористатися забезпеченням повернення позичених коштів [242];
- кредитний ризик – це можливість виникнення непередбачених подій, які спричинять негативний вплив на результати діяльності банківської установи у сфері кредитних відносин і призведуть до втрати частини активів банку та недоотримання прибутку у вигляді відсотків [39].

На нашу думку, доволі вдалим є трактування даного поняття, представлене в роботі В. Грушко, О. Пилипченко, Р. Пікус, згідно з яким кредитний ризик може розглядатися як невпевненість кредитора у тому, що боржник буде спроможним і матиме наміри виконати свої зобов'язання відповідно до термінів та умов кредитної угоди [109, с. 24]. У даному понятті узагальнено вказані всі можливі причини виникнення кредитного ризику, оскільки порушення будь-яких умов кредитної угоди щодо порядку визначення суми боргу та здійснення платежів, зокрема, періодичність нарахування відсотків та періодичність погашення основного тіла кредиту та процентів по ньому, супроводжується фінансовими втратами для банку, порушенням запланованого руху фінансових потоків.

Отже, узагальнюючи вищевикладене, можна зробити висновок, що кредитний ризик апріорі супроводжує весь комплекс кредитних відносин, які виникають у процесі здійснення певної кредитної угоди та надання позики потенційному клієнтові банку.

Враховуючи зазначене вище, в узагальненому вигляді специфічні елементи сутності кредитного ризику як різновиду банківських ризиків представлені на рис. 2.1.

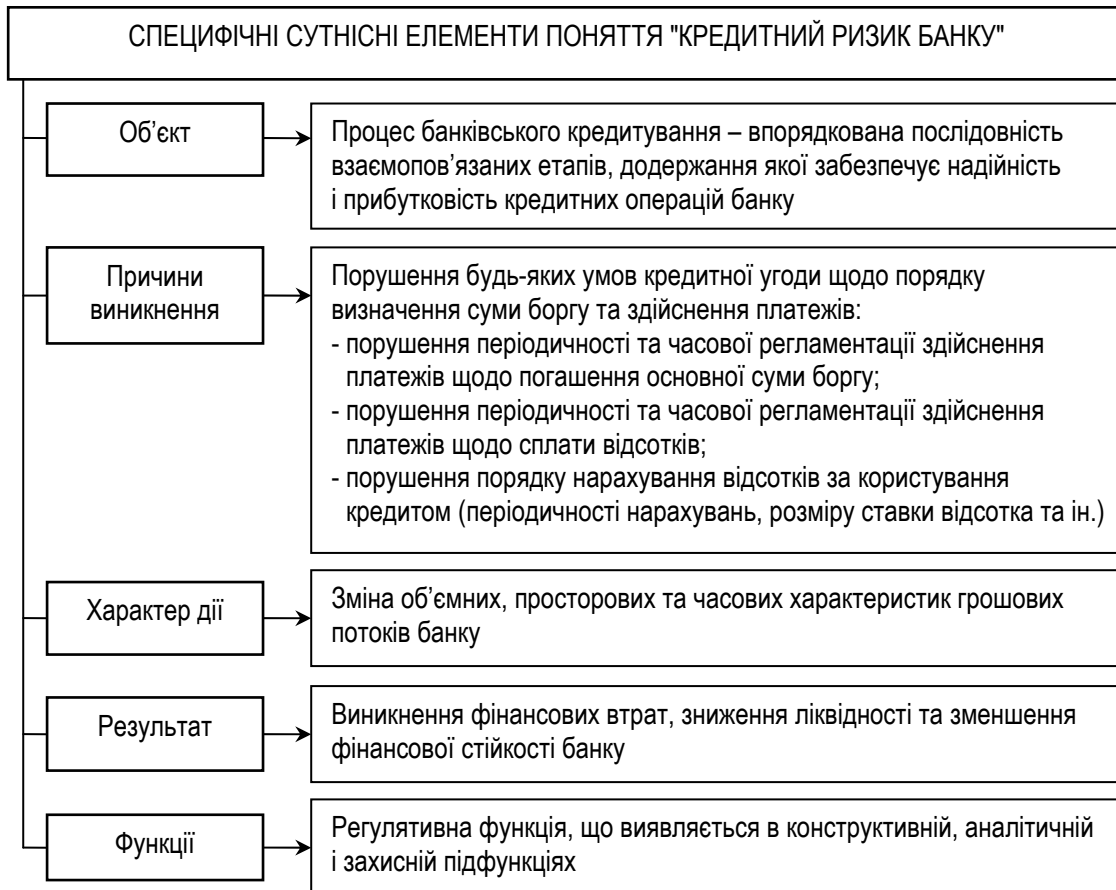

Рисунок 2.1 – Специфічні елементи поняття “кредитний ризик” як різновиду ризиків банків

У представленій схемі вихідним моментом є саме розуміння об'єкта, з яким пов'язується виникнення кредитного ризику банку, як всього взаємопов'язаного комплексу етапів процесу банківського кредитування, основою цілісності якого є необхідність забезпечення надійності та прибутковості кредитних операцій банку. Отже, відповідно, виникнення процесу банківського кредитування в сучасному його розумінні природно пов'язане із управлінням кредитним ризиком, який, у свою чергу, є зворотною стороною головної мети кредитних операцій банків – прибутковості: підвищення доходності супроводжу-

ється зростанням ризику. З урахуванням цього до певної міри хибною є думка, що об'єктом кредитного ризику є кредитна операція [235].

Зауважимо, що кредитний ризик присутній у всіх економічних відносинах банку, де відбувається рух позикової вартості, але не скрізь даний ризик відіграє визначальну роль. З урахуванням цього недоцільно пов'язувати кредитний ризик тільки з наданням банківського кредиту, кредитною операцією. Кредитний ризик присутній у випадках з будь-яким іншим інструментом, коли є контракт [284].

Отже, кредитний ризик превалює у тих банківських процесах, що пов'язані із проведенням активних операцій з юридичними і фізичними особами та здійсненням операцій на міжбанківському ринку. З урахуванням цього, крім безпосередньо кредитної операції (договору щодо надання кредиту, який супроводжується записами за банківськими рахунками, з відповідним відображенням у балансах кредитора та позичальника), процес банківського кредитування охоплює також певні дії, пов'язані з виконанням функцій ризик-менеджменту:

- вивчення кредитоспроможності потенційного позичальника, обґрунтування умов кредитної угоди із врахуванням реального фінансового стану потенційного клієнта та прогнозу його зміни на період кредитування;
- розробка та здійснення системи заходів щодо забезпечення повернення кредиту та сплати відсотків за ним (моніторинг дотримання ліміту кредитування, цільового використання кредиту, повноти і своєчасності повернення кредиту і відсотків за його користування, коригування окремих умов кредитної угоди для мінімізації фінансових втрат; система нагадувань та попередження позичальників, перевірка стану та наявності заставленого майна, контроль за грошовими потоками за рахунками клієнта тощо);
- управління кредитним портфелем банку як сукупністю конкретних кредитів;
- управління діяльністю персоналу кредитного підрозділу банку, що здійснює кредитні операції, в тому числі чітка інструктивно-методологічна регламентація порядку і змісту виконання обов'язків співробітниками, що беруть участь у кредитному процесі.

Зазначимо, що кредитування як прояв бізнес-процесу банку, є однією з форм його виробничих відносин, рушійною силою якої виступають економічні інтереси учасників. З цієї позиції кредитування можна представити як засіб сумісного досягнення економічних цілей банком і його контрагентами – отримання доходів або прибутку. При цьому існування кредитного ризику є обмежуючим фактором щодо розвитку бізнес-процесів банку, своєю рідною контрмотивацією щодо

нарощення обсягів кредитування. Отже, економічна мотивація банку в процесі управління кредитним ризиком знаходиться в рамках максимізації прибутку при мінімально можливому ризику, що відбиває подвійну природу економічного ризику в цілому.

Пошук оптимального балансу між доходом і ризиком – важливе завдання, що вимагає своєчасного прийняття рішення і врахування взаємодії багатьох чинників кількісного і якісного характеру. Графічно залежність величини кредитного ризику від розвитку кредитного процесу в часі, який контролюється системою ризик-менеджменту, відображено на рис. 2.2.

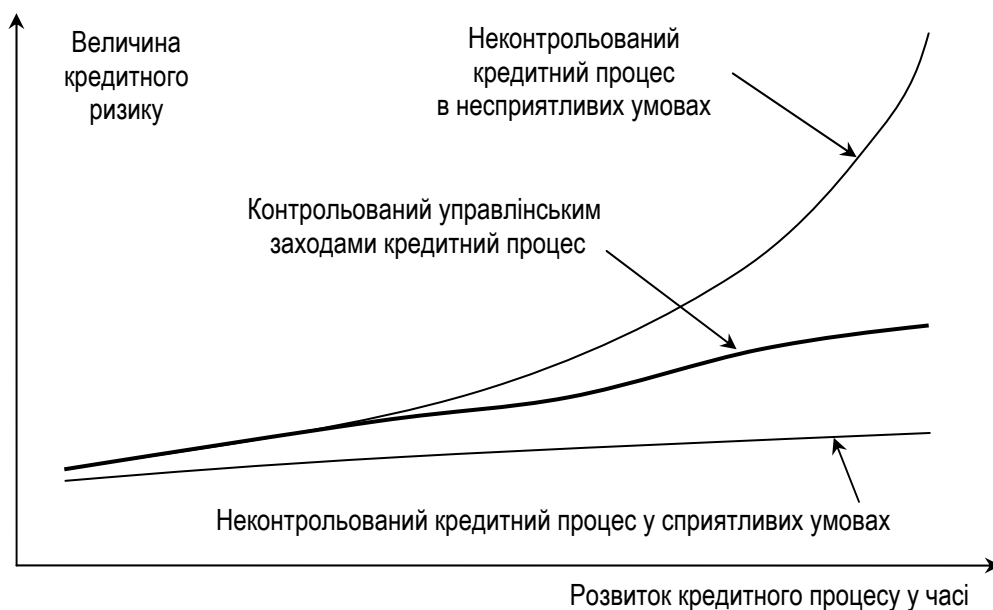

Рисунок 2.2 – Наочне подання взаємозалежності кредитного ризику із розвитком кредитного процесу у часі

Як видно із співвідношення величин кредитного ризику для різних умов перебігу процесу банківського кредитування, саме раціональний управлінський вплив на фактори формування кредитного ризику забезпечує можливість його оптимізації.

Таким чином, вивчаючи сутність кредитного ризику, необхідно чітко усвідомлювати, що його рівень безпосередньо пов'язаний із ефективністю системи управління процесом банківського кредитування. У цьому контексті кредитний ризик може бути визначений як грошовий вираз імовірного відхилення дійсності від очікуваних результатів унаслідок невизначеності реакції екзогенних і ендогенних чинників у відповідь на управлінські рішення, пов'язані з кредитуванням. Він не обмежений рамками грошового вимірювання імовірно-

го відхилення реалій від прогнозів, що базуються на фінансових наслідках (збиток, банкрутство), і охоплює область отримання додаткової незапланованої вигоди (доходу, прибутку) в порівнянні з прогнозованими ризиковими подіями за умови подолання невизначеності в русі позиченої вартості [162].

Крім виділених специфічних сутнісних елементів кредитного ризику, багато дослідників зауважують на доцільності вивчення його з позиції вивчення функцій, які він виконує у банківській діяльності. У більшості випадків виділяються регулятивна та захисна функції економічного ризику в цілому і кредитного ризику зокрема [99]. Деякі дослідники, наприклад, А. Альгін, М. Лапуста, Л. Шаршукова [7; 188], доповнюють даний перелік інноваційною та аналітичною функціями.

На нашу думку, основною функцією кредитного ризику є регулятивна, що дозволяє подолати негативні наслідки дії такого ризику. Конструктивна форма цієї функції сприяє розвитку методології та інструментарію запобігання та нівелювання негативних впливів кредитного ризику. Відповідно до діючого законодавства банк створює постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів щодо окремих операцій, лімітів ризиків контрагентів, країн контрагентів, структури балансу відповідно до рішень правління (ради директорів) з питань політики щодо ризиковості та прибутковості діяльності банку [271]. Її реалізація передбачає також дотримання економічних нормативів, які встановлюються з погляду безпечності здійснення кредитного процесу з метою попередження щодо виникнення непередбачених загроз. З погляду розвитку реалізації конструктивної підфункції регуляторної функції кредитного ризику, можливо розглядати в її складі певну інноваційну складову, спрямовану на впровадження нових кредитних продуктів, механізмів захисту від ризику.

На нашу думку, недоцільно виділяти деструктивну форму регуляторної функції кредитного ризику, яка деякими авторами інтерпретується як прийняття необдуманих рішень. Деструкція є проявом дії кредитного ризику, а не його функцією – виявом ролі та значення в банківській діяльності.

Також вважаємо, що другою формою регуляторної функції кредитного ризику необхідно виділяти захисну, а не надавати їй самостійного значення. Захисна підфункція до певної міри підсилює дію конструктивної складової регуляторної функції і виникає лише за умови належної її реалізації. Прояв її спостерігається в умовах, коли розроблена система заходів щодо запобігання негативним наслідкам кредитного ризику дійсно призводить до мінімізації їх впливів на діяльність банку.

Крім того, оскільки розробка регуляторних заходів можлива лише за умови попередньої оцінки інформації щодо платіжних можливостей позичальника, прогнозних змін зовнішнього та внутрішнього середовища банку, а також обґрунтування прийнятих управлінських рішень, третьою підфункцією регуляторної функції є аналітична, яка дозволяє здійснити вибір у сфері кредитної політики банку щодо сталого ведення кредитного процесу як з метою мінімізації виникнення кредитного ризику, так і з метою запобігання наслідкам його негативного впливу на діяльність банку. При цьому важливим є врахування ретроспективи розвитку кредитних відносин банку з позичальниками, існуючого досвіду ведення кредитного процесу, надання кредитних послуг.

Зауважимо, що з огляду на множинність можливих першопричин та характеру невиконання позичальником умов укладеної з банком кредитної угоди кредитний ризик є комплексною системою окремих його різновидів. Єдиного загальноприйнятого підходу щодо складу та взаємодії елементів цієї системи в наукових колах на сьогоднішній день не існує. Нами проведено узагальнення найбільш розповсюджених типових підходів до такої класифікації (табл. 2.1).

Як видно з наведеної класифікації, у більшості випадків науковцями справедливо обґрунтовується доцільність дослідження кредитного ризику банків на двох рівнях – індивідуальному та загальному. Індивідуальний рівень охоплює систему індивідуальних кредитних ризиків, які можуть бути згруповані за позичальниками, що сегментовані за різними класифікаційними ознаками (сферами економічної діяльності, якістю фінансового стану, способом забезпечення позики, строками кредитування тощо). На загальному рівні, на нашу думку, доцільно виділяти ризик портфеля кредитних вкладень, в якому до певної міри усереднюються індивідуальні ризики позичальників з урахуванням структури їх системи.

Отже, зауважимо, що оптимізація складу та структури портфеля кредитних вкладень дозволяє банку нівелювати негативний вплив кредитного ризику в цілому, мінімізувати його рівень за умови адекватного та достовірного врахування особливостей кожного індивідуального ризику в процесі управління ним. Проте суть кредитного ризику у всіх його проявах – індивідуальному чи загальному, – полягає в грошовому (вартісному) виразі в банківському балансі відхилень імовірнісних подій, обумовлених дією чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру на обсяги, динаміку та збалансованість грошових потоків у процесі кредитування.

Таблиця 2.1 – Узагальнення наукових підходів до класифікації кредитних ризиків

Автор/джерело	Види кредитного ризику
Дж. Кейнс [155, кн. 4, гл. 11, підр. 4]	Юридичний ризик (ухилення від повернення кредиту) Ризик недостатнього забезпечення позики
Я. Благодир [39]	Кредитний індивідуальний ризик Кредитний портфельний ризик Кредитний ризик щодо банку-позичальника Кредитний ринковий ризик Кредитний балансовий ризик
Л. Бондаренко [50]	Індивідуальний кредитний ризик Портфельний кредитний ризик
В. Вітлінський, Г. Великоіваненко, Я. Наконечний та О. Пернарівський [77, 78]	Кредитний ризик щодо позичальника Кредитний ризик щодо способу забезпечення позики Кредитний ризик щодо кредитної угоди Зважений кредитний ризик Портфельний кредитний ризик
О. Криклій, Н. Маслак [181]	Індивідуальний кредитний ризик (ризик конкретного позичальника); Портфельний кредитний ризик (ризик портфеля)
О. Серебрякова [310]	Ризик непогашення кредиту Ризик ліквідності Ризик забезпечення кредиту Діловий ризик Ризик кредитоспроможності позичальника Валютний ризик Процентний ризик Інфляційний ризик
О. Притоманова [270]	Ризик конкретного позичальника Ризик портфеля кредитних вкладень

Такий поділ може бути органічно поєднаний із запропонованим В. Фурсовою [352] підходом до розуміння кредитного ризику у вузькому та широкому сенсі. Вузьке розуміння кредитного ризику передбачає визначення принципів кредитування як чинників появи ризику під час видавачі кредитів, а широке – зосереджує увагу на структурних елементах такого ризику: об'єктах, суб'єктах кредитних операцій, а також фінансових посередниках при проведенні кредитних операцій.

Більш традиційним і розповсюдженим [75, 235, 376, 440] є підхід, що передбачає поділ кредитних ризиків банку на такі види:

- прямий ризик кредитування (пов'язаний з втратою тіла кредиту та відсотків);

- умовний ризик кредитування (пов'язаний із зменшенням активів банку та його сукупного доходу);
- ризик неліквідності застави кредиту;
- ризик сторони угоди;
- ризик концентрації портфеля;
- ризик форс-мажорних обставин тощо.

Отже, кредитний ризик являє собою єдність окремих різновидів ризиків, що виділяються залежно від характеру причин їх виникнення та напрямів прояву в процесі банківського кредитування. Відповідно, як справедливо зауважує Н. Подольчак [247], оскільки всі ці ризики у кредитному процесі мають спільний результат, практично неможливо провести чітку межу між наслідками дії кожного з них окремо, а кредитний ризик в цілому виявляється у спільному їх впливі.

Зауважимо, що при формуванні ефективних систем управління кредитним ризиком банків, крім взаємозалежності окремих різновидів кредитного ризику, необхідно враховувати його взаємозв'язки з іншими ризиками банківської діяльності, насамперед, процентним у складі ризиків-факторів та ризиків-результатів, ризиком ліквідності і ризиком втрати стійкості. Так, кредитний ризик для комерційного банку полягає не лише у загрозі неповернення кредиту й відсотків по ньому, а й у загрозі втрати банком частини прибутку через перевищення депозитних ставок над ставками по кредитах [349]. При цьому важливо пам'ятати, що ризики, які виникають у разі неповернення процентів за наданими кредитами, належать як до кредитних, так і до процентних, але у будь-якому разі вони пов'язані із управлінням кредитним процесом.

Таким чином, з метою підвищення ефективності управління кредитним ризиком банку, на нашу думку, найбільш доцільно будувати систему управління ним на основі ідентифікації різновидів кредитного ризику за етапами процесу кредитування з наступною диференціацією їх за характером впливу на прямі (пов'язані з втратою тіла кредиту та відсотків) та непрямі.

Узагальнюючи викладений вище матеріал, *кредитний ризик* доцільно визначити у такий спосіб: це – *кількісно оцінена можливість невідповідності очікуванню обсягових, просторових та часових параметрів фінансових потоків, пов'язаних з поверненням тіла кредитів та відсотків за ними, у результаті цілеспрямованого або стихійного порушення порядку здійснення процесу банківського кредитування, яка призводить до зміни фінансового стану та динаміки розвитку банку.*

Наведене визначення поняття “кредитний ризик” на основі розгляду розвитку кредитного процесу у часі також дозволяє більш точно

структурувати окремі напрямки вдосконалення управління ризиками. Перш за все, таке структурування вбачається у напрямку розмежування окремих етапів кредитного процесу та визначенні імовірних факторів впливу щодо виникнення відповідних ризиків.

Таким чином, прояв різних функцій кредитного ризику підкреслює важливість дослідження даного поняття у контексті функціонування банку. Подвійний характер кредитного ризику для банківської установи, що виражається в умовному розподілі на кредитні ризики окремої активної операції і ризику, пов'язані з управлінням портфелем активних операцій, зумовлює відповідне структурування процесу управління кредитними ризиками, що передбачає використання в кожному із зазначених випадків специфічних методів і прийомів ризик-менеджменту. З метою розкриття та конкретизації дій банку щодо запобігання розвитку негативних явищ внаслідок впливу кредитного ризику необхідним є узагальнення методичних основ управління даним видом ризику.

2.2. Концептуальні засади побудови механізму управління кредитним ризиком банку

Підвищення якості та ефективності управління кредитним ризиком банків на будь-якій стадії економічного циклу вимагає формування певного набору дієвих інституціональних та методичних (в тому числі програмних, автоматизованих) компонентів, інтеграційна взаємодія яких дозволить отримувати управлінську інформацію належної якості, необхідну для прийняття адекватних рішень, пов'язаних з ризиком.

Оскільки кредитний ризик притаманний найбільш значущому виду діяльності комерційних банків – кредитуванню, можна стверджувати, що процес управління кредитним ризиком як в управлінському, так і в нормативному аспектах знаходиться на стику ризик-менеджменту з іншим напрямом діяльності комерційного банку – управлінням кредитним процесом [162].

Враховуючи представлені вище результати дослідження категорійно-понятійного апарату, на нашу думку, під *управлінням кредитним ризиком* доцільно розуміти систему взаємозв'язаних і взаємозалежних принципів та методів свідомого цілеспрямованого впливу на фактори його формування з метою недопущення імовірнісного відхилення обсягових, просторових та часових параметрів фінансових потоків при здійсненні процесу кредитування від передбачених договірними умовами.

З метою формування комплексного уявлення про науково-методологічні засади управління кредитним ризиком, необхідно, насамперед, враховувати їх особливості відповідно до прийнятого часового горизонту управління. У найширшому розумінні можна розрізнити специфіку стратегічного і тактичного управління кредитним ризиком. При такому розмежуванні стратегічне управління полягає у розробці базових принципів, прийнятних якісних та кількісних параметрів загального та індивідуальних кредитних ризиків, визначення допустимих способів їх досягнення. У свою чергу, тактичне управління зводиться до обґрунтування та обрання комплексу методів та інструментів щодо управління певним різновидом кредитного ризику.

Відповідно, проблеми формування методології управління кредитним ризиком належать безпосередньо до стратегічних аспектів кредитного ризик-менеджменту. Як зауважує П. Ковальов [162], рішення методологічних (стратегічних) завдань можливе при правильно розробленій тактиці, яка являє собою систему методів управління кредитним ризиком – аналітичний апарат дослідження. Управління в цьому аспекті є сукупністю науково обґрунтованої методології та успішної апробації її методів та інструментів при мінімізації кредитних ризиків.

Залежно від стратегічних цілей діяльності банк постійно здійснює збалансування співвідношення “ризик – дохідність” з переважанням одного з критеріїв. При цьому банк може опинитися в одній із трьох зон:

- зона недостатньої дохідності – банк відмовляється від надання ризикових кредитів, але при цьому не забезпечує мінімального доходу;
- зона невинного ризику – банк приймає заздалегідь неприйнятний ризик, у зв’язку з чим імовірність отримання запланованих високих доходів значно знижується;
- зона безпечного функціонування – банк забезпечує себе мінімальним необхідним доходом і приймає доцільний ризик.

Оскільки базовим завданням сучасного фінансового менеджменту є отримання максимального прибутку при мінімально можливому рівні ризику, для керівництва банку воно трансформується у намагання зробити все можливе, щоб уникнути тривалого перебування у перших двох зонах, яке призводить до погіршення фінансового стану банку [181, 302].

Необхідно відмітити, що характер проходження сучасних кризових явищ у світовій фінансовій системі дозволяє стверджувати про існування “дифузійно-мультиплікативного ефекту” розповсюдження

кредитних ризиків під дією сучасних глобалізаційних та інтеграційних процесів. Він виявляється у взаємному поширенні кредитного ризику від неефективних (з позиції належного управління кредитними ризиком) суб'єктів господарювання до ефективних в межах єдиної фінансової системи (територіальної, національної, світової тощо). При цьому, на відміну від процесів дифузії природних явищ, які призводять до зниження концентрації речовини внаслідок її перерозподілу між об'єктами, рівень кредитного ризику при його дифузійній передачі не знижується, а мультиплікативно зростає, оскільки охоплює все більше коло суб'єктів фінансової системи.

Актуальна проблема неповернення банківських кредитів та зростання обсягів простроченої заборгованості пов'язана не тільки зі зміною зовнішніх умов функціонування банківської системи України – наслідками світової фінансової кризи, – а й недосконалістю методів регулювання кредитного ризику: неадекватною оцінкою параметрів позик, недостатнім використанням інструментів та механізмів випереджуючого виявлення проблемних кредитів.

Все це обумовлює потребу в розробці концепції удосконалення механізму управління кредитним ризиком банків з урахуванням викликів кризового та посткризового стану світової економіки. На нашу думку, таке удосконалення має базуватися на загальних та специфічних принципах, основними з яких є: наукова обґрунтованість, комплексний підхід, системність, безперервність, забезпечення надійності та стійкості банку, оптимізація співвідношення доходності та ризиковості кредитних операцій банку, максимальне врахування дії всієї системи чинників на формування кредитного ризику (як мікроекономічної, так і макроекономічної природи).

Метою удосконалення механізму управління кредитним ризиком банків, що визначає загальне коло завдань, розв'язанню яких присвячений науковий пошук в наступних підрозділах даної роботи, є обґрунтування найбільш ефективних методів, інструментів та важелів здійснення функцій аналізу, планування, регулювання та контролю у процесі управління кредитними ризиками банку. Ефективна реалізація даних функцій сприятиме отриманню оптимального рівня доходності від кредитної діяльності банку при мінімальному ризику неповернення основної суми боргу та відсотків за кредитами.

Концептуальні засади удосконалення механізму управління кредитним ризиком банків представлені на рис. 2.3.

Рисунок 2.3 – Концепція удосконалення механізму управління кредитним ризиком банку

Удосконалений механізм управління кредитними ризиками, на нашу думку, повинен складатися з:

- організаційно-інституційного елемента, що передбачає структурно-функціональну модифікацію кредитного процесу банку на основі впровадження нових спеціалізованих організацій та установ, покликаних розв'язувати окремі проблемні питання у сфері інформаційного забезпечення прийняття рішень щодо кредитування та прискорення стягнення проблемної заборгованості;
- економічної підсистеми, яку передбачається розвинути в частині оцінки та прогнозування економічної ефективності кредитної діяльності банку на основі впровадження розробленої автором моделі оцінки індивідуального ризику позичальників та оптимізації кредитного портфеля банку.

Методичну основу управління кредитним ризиком становлять класичні положення теорії управління, які передбачають послідовну та взаємозв'язану реалізацію системи управлінських функцій, які з урахуванням специфіки кредитного ризику як об'єкта управління можна окреслити наступним чином:

- формування необхідного інформаційно-нормативного та інституційно-організаційного забезпечення кредитного процесу;
- облік та аналіз інформації щодо поточного стану та тенденцій зміни факторів, які визначають формування ризикової ситуації, виникнення кризових явищ під час здійснення кредитного процесу;
- прогнозування можливості виникнення окремих різновидів кредитного ризику банку;
- планування дій щодо попередження виникнення кризових явищ під час здійснення кредитного процесу та мінімізації впливу таких явищ на сталість функціонування банку;
- контроль за дотриманням основних об'ємних, часових та просторових параметрів проходження кредитного процесу, їх відповідністю умовам, зазначеним у кредитному договорі;
- регулювання, яке передбачає здійснення заходів щодо мінімізації впливу кризових явищ на стан банку, сталість його функціонування із відповідним коригуванням планових показників;
- оцінка ефективності системи управління кредитним ризиком.

Досить поширеною у наукових колах є думка про винятково важливу роль організаційної функції в управлінні кредитним ризиком, оскільки саме ефективна організація управління ризиком забезпечує належну узгодженість управлінських рішень у межах єдиної технології процесу управління. На підтвердження зазначеної думки можна навести таку тезу з досліджень О. Серебрякової: “для реалізації

цілеспрямованого та ефективного управління ризиками необхідні значні організаційні зусилля” [310].

Важливість належної організації процесу управління кредитним ризиком також підтверджується його законодавчо-нормативним регламентуванням. Так, Законом України “Про банки і банківську діяльність” [271] передбачено обов’язкове створення банками постійно діючих комітетів, серед яких:

- кредитний комітет, який зобов’язаний щомісячно проводити оцінку якості активів банку та здійснювати підготовку пропозиції щодо формування резервів на покриття можливих збитків від їх знецінення;
- комітет з питань управління активами та пасивами, який щомісячно приймає рішення щодо політики процентної маржі на основі зіставлення собівартості пасивів та прибутковості активів, відповідності строковості активів та пасивів, а також надає відповідним підрозділам банку рекомендації щодо усунення розбіжностей у часі, що виникають;
- тарифний комітет, який щомісячно аналізує ринкову конкурентоспроможність діючих тарифів, відповідає за політику банку з питань формування операційних доходів.

Однак організаційна складова управління кредитним ризиком банку не обмежується функціонуванням вказаних комітетів, оскільки цей багаторівневий і чітко регламентований процес передбачає, що кожен підрозділ банку виконує визначені функції відповідно до поставлених перед ним цілей та завдань.

Крім формування впорядкованої організаційної структури – розподілу функцій та формування зв’язків між підрозділами банку, важливими є також управлінські рішення щодо організації і кадрового забезпечення процедур управління ризиками, зокрема визначення кола посадових обов’язків і технології здійснення операцій працівниками банку, а також ступінь їх відповідальності. Організаційна функція управління кредитними ризиками передбачає також формування необхідного інформаційно-нормативного забезпечення кредитного процесу: системи відповідної управлінської звітності, принципів обліку і документування всіх процедур, положень та регламентів, нормативів ризиків, прийнятої методології і відповідних методик аналізу та оцінки ризику тощо.

Вимога стабільності та сталості інформаційно-нормативного забезпечення для ефективно організації процесу кредитування у довгостроковій перспективі зумовлює відносно низький рівень динамічності цієї складової управління кредитним ризиком, порівняно з іншими функціями ризик-менеджменту. З огляду на це при розподілі процесу управління кредитними ризиками на етапи вона, як правило, упускається, що в жодному разі не зменшує її практичну значущість.

Методологія управління кредитним ризиком передбачає розподіл цих функцій між окремими етапами процесу управління (рис. 2.4).

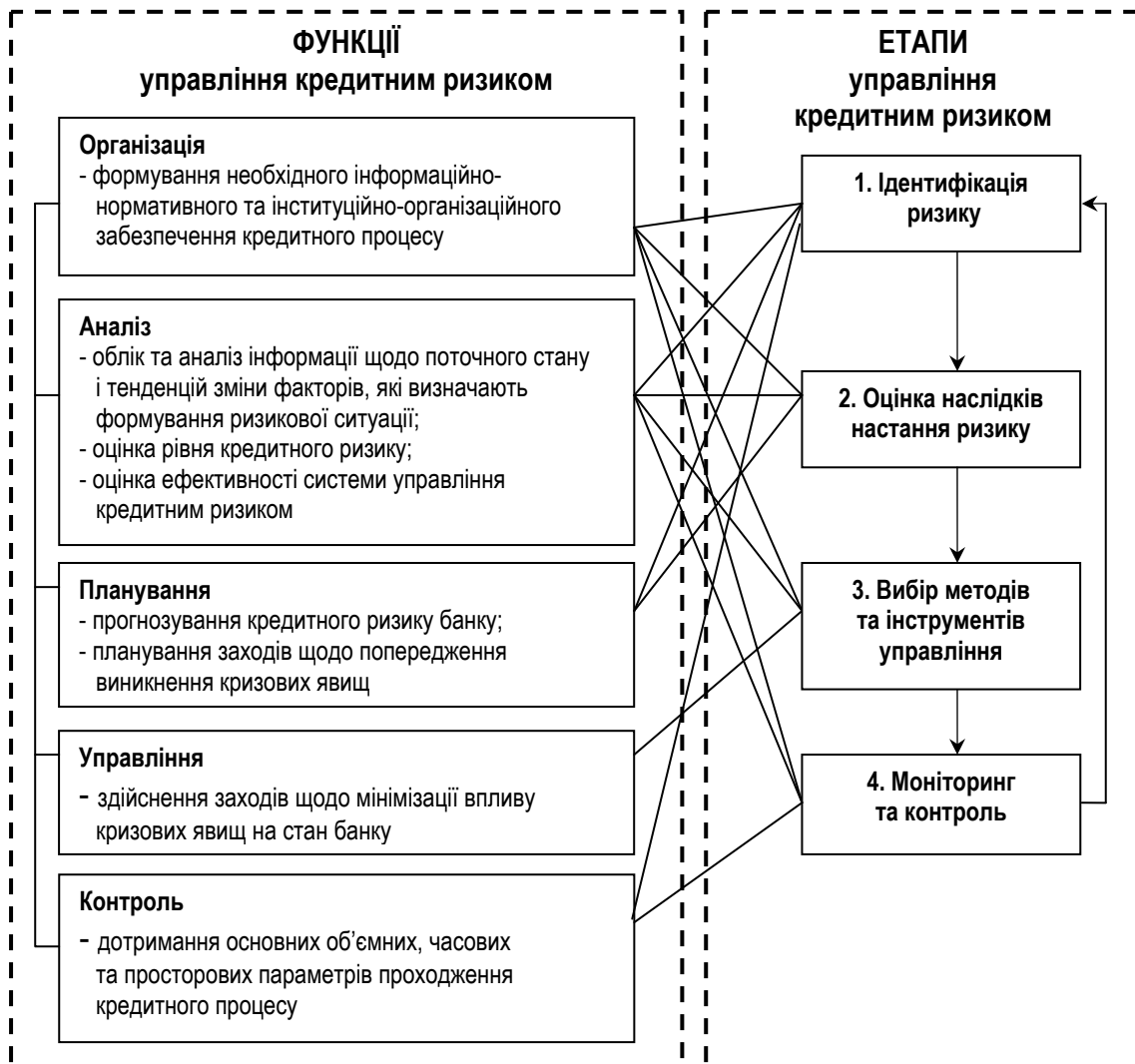

Рисунок 2.4 – Взаємозв'язок функцій та етапів управління кредитним ризиком

Як видно з рис. 2.4, етап ідентифікації ризику передбачає реалізацію майже всіх функцій управління, оскільки він спрямований на визначення ступеня відповідності параметрів ризикової позиції запланованим характеристикам. На цій основі формується якісна оцінка (рейтингу) кредитного ризику з метою окреслення кола управлінських методів та заходів, серед яких доцільно здійснювати вибір з метою ефективного управління. Відповідно, етап ідентифікації ризику логічно пов'язаний із виконанням функцій аналізу, планування та контролю, оскільки саме його проходження дозволяє прогнозувати результати управління для всіх можливих комбінацій факторів виникнення

ризикової ситуації, порівняти варіанти розроблених управлінських рішень і відібрати оптимальні з них за певними критеріями.

З іншого боку, серед усіх функцій управління кредитним ризиком універсальний характер, з позиції важливості для повноцінної реалізації процесу управління в розрізі всіх виділених етапів, має функція аналізу. При цьому серед виділених завдань функції аналізу, на нашу думку, найбільш вагомим є оцінка рівня ризику, саме вона є об'єктивною основою для обґрунтування та вибору рішень із усунення можливих негативних наслідків невизначеностей у процесі здійснення кредитного процесу. Повноцінне виконання завдань функції аналізу в системі управління кредитним ризиком банку можливе лише за умов наявності своєчасної та достовірної інформації, що органічно поєднує її ефективність з якістю інформаційно-нормативного забезпечення, сформованого організаційною функцією [111].

Розглядаючи методологію оцінки кредитного ризику, необхідно зауважити, що з урахуванням подвійного характеру його прояву – на індивідуальному рівні (за окремим позичальником), і в цілому – за сукупністю позичальників (за певною групою кредитів або для банку в цілому), в її складі чітко виділяються 2 напрями оцінювання:

- оцінка кредитоспроможності позичальника, завданням якої є ідентифікація ступеня кредитного ризику, пов'язаного з певним кредитом;
- оцінка ризику кредитного портфеля.

Значимість оцінки ризику кредитного портфеля в управлінні ризиками доводить Л. Примостка, на думку якої, “ризиками не можна управляти автономно, без урахування та аналізу їхнього впливу на фінансові результати діяльності банківських організацій” [265].

Серед найбільш поширених методів аналізу кредитного ризику необхідно виокремити такі: розрахунок ймовірності дефолту позичальника, який засновано на базовій формулі, що визначає зв'язок залежності між основними фінансовими показниками його діяльності; модель блукаючого дефолту; Z-модель Альтмана оцінка кредитоспроможності позичальника; матриця міграції кредитних ризиків; рейтингові оцінки позичальників; множинні моделі ризику портфеля – CreditMetrics, CreditRisk тощо [72; 75; 141; 100; 284]. Їх порівняльна характеристика представлена у таблиці 2.2.

Необхідність проведення аналізу портфельного кредитного ризику, зумовлена так званим ефектом концентрації ризику. Традиційно фахівці з управління ризиком оцінювали ризик концентрації інтуїтивно на основі лімітування кредитів для одного або групи зв'язаних позичальників, обсягів вкладень у певну галузь або групу взаємозв'язаних галузей [284].

Таблиця 2.2 – Порівняльний аналіз методик оцінки кредитного ризику

Назва методу (методики)	Сутність	Недоліки	Переваги
R-аналіз потенційного позичальника	Оцінка та аналіз кредитоспроможності позичальника на основі вивчення динаміки його фінансових коефіцієнтів з метою формування уявлення про якість фінансового стану позичальника з погляду потенційних можливостей клієнта погасити кредит відповідно до умов договору. При цьому, як правило, основна увага приділяється дослідженню показників поточної і перспективної платоспроможності – коефіцієнтів ліквідності і фінансової стійкості	Враховується тільки чинник фінансового ризику, а облік-фактори, що характеризують зовнішні умови, якість управління, кредитну історію клієнта, параметри кредитної заявки ігноруються, що може призвести до помилок при видачі кредитів	Оцінка фінансових коефіцієнтів є обов'язковою складовою вивчення кредитоспроможності позичальника, оскільки вона є базою для проведення оцінки кредитного ризику на основі інших методів. Простота використання
Класифікаційні моделі (модель "Z-аналізу" Альтмана і модель нагляду за позиками Чессера та ін.)	Дискримінантні моделі дозволяють класифікувати тип фінансового стану позичальника за рівнем його платоспроможності на основі узагальнення в одному кількісному показнику фактичних значень основних фінансових коефіцієнтів підприємства-позичальника	Не повною мірою відбивають індивідуальні особливості перебігу фінансових процесів у певного суб'єкта господарювання, можуть викривляти результат оцінювання при істотній відмінності загальних макроекономічних умов від тих, для яких розроблялася модель. Не враховується роль міжособових відносин банків з клієнтами, вплив зовнішніх чинників	Простота використання та низька потреба в ресурсах
Методики бальної оцінки кредитів (PARSER і CAMPARI, методика аудиторської фірми Прайс Уотерхаус та ін.)	Визначається адитивний показник кредитного ризику на основі узагальнення балів, виставлених позичальнику за певною системою критеріїв та напрямів оцінювання	Низький рівень достовірності отриманих оцінок через експертне оцінювання окремих факторів формування ризикової ситуації. Неможливість отримання кількісної оцінки рівня кредитного ризику	Враховуються фактори, що характеризують зовнішні умови, якість управління, кредитну історію клієнта, параметри кредитної заявки та інші міжособові аспекти відносин позичальника з банком

Назва методу (методики)	Сутність	Недоліки	Переваги
Методи портфельного аналізу (CreditMetrics, CreditRisk та ін.)	Узагальнюється кредитний ризик по всій організації з урахуванням його зміни, викликані підвищенням, пониженням кредитного рейтингу позичальників, а також розоренням позичальників. На підставі великого обсягу статистичної інформації побудовані матриці ймовірності переходів кредитних інструментів з однієї групи ризику визначені ставки відшкодування у разі неповернення кредиту позичальником по різних інструментах кредитного портфеля	Відносно більша потреба в ресурсах та трудомісткість виконання процедури оцінювання	Створюється єдиний критерій оцінки кредитного ризику для різних кредитних інструментів. Надається можливість для моніторингу і контролю концентрації ризику

Зауважимо, що на сьогоднішній день застосування фіксованих лімітів, що не враховують співвідношення між ризиком і доходом, є недостатнім. Зокрема, В. Буряк та В. Волохов наголошують, що одним із головних напрямів підвищення ефективності кредитної діяльності банків є визначення меж нарощення пропозиції позичок у поєднанні з динамічним аналізом їхньої результативності [57]. Розвиток методології оцінки кредитного ризику та управління ним відбувається у напрямі розгляду кредитного портфеля в цілому як єдиного організму, що дозволяє застосовувати більш раціональний і обґрунтований підхід до його диверсифікації.

Відповідно, на етапі ідентифікації кредитного ризику використання портфельного підходу передбачає чітке з'ясування організаційної та продуктової структур банку, формування сегментованої за окремими бізнес-процесами “карти ризиків”. Побудова “карти ризиків” – основний метод узагальнення результатів ідентифікації ризиків. За своєю суттю “карта ризиків” є зіставленням організаційної та продуктової структур банку, з одного боку, та обраної банком класифікації кредитних ризиків, з іншого, що у підсумку являє собою узагальнений перелік ризикових позицій банку [162].

Ідентифікувавши потенційні ризикові події, можна переходити до безпосередньої оцінки ймовірних наслідків настання виявлених кредитних ризиків та ухвалення на цій основі рішення про застосування тієї або іншої стратегії управління ризиками.

Узагальнення результатів різних досліджень з проблематики оцінки кредитного ризику [75, 77, 376, 408, 410, 440] дозволяє стверджувати, що не існує абсолютного критерію визначення ступеня кредитного ризику. З цією метою більшість науковців та практиків аналізують імовірність настання кредитного ризику, ступінь його поширення та рівень впливу на окремі складові банківської діяльності за допомогою стандартного набору коефіцієнтів, що відображають співвідношення між агрегованими показниками обсягів капіталу, активів та пасивів. Серед таких показників особливе значення з погляду управління кредитним ризиком мають так звані “коефіцієнти стандартів” [261, 286]:

- співвідношення балансового капіталу та дохідних активів, що характеризує ступінь захищеності вкладень банку в ризикові активи;
- відношення дохідних активів до сукупних активів, яке відображає схильність банку до проведення ризикових операцій;
- відношення обсягу проблемних кредитів (прострочених та сумнівних) до балансового капіталу, що характеризує здатність капіталу банку покрити ризики при вкладанні у проблемні активи;
- питома вага проблемних кредитів у кредитному портфелі, що визначає якість кредитного портфеля банку;
- питома вага капіталу в активах банку, оцінка рівня та динаміки якої дозволяє виявити надійність, стійкість функціонування і розвитку банку тощо.

Необхідно зауважити, що визначальна роль оцінювання ризиків банківської діяльності відводиться у сучасній методології банківського нагляду. Зокрема, у червні 2004 р. Базельський комітет з банківського нагляду прийняв концептуальну основу Угоди про капітал (Базель II), відкоригована версія якого була опублікована в листопаді 2005 р. [427].

Розрахунок кредитного ризику за Базельською угодою про капітал здійснювався на основі використання одного з двох альтернативних підходів – стандартизованого підходу та підходу внутрішніх рейтингів (табл. 2.3).

Порівняльний аналіз цих підходів дозволяє зробити висновок, що для більшості вітчизняних банків більш прийнятним є використання спрощеного стандартизованого підходу, який не вимагає додаткових витрат на проведення рейтингового оцінювання. У той же час необхідно враховувати, що вимоги Базельської угоди передбачають диференціацію банків залежно від складності прийнятих ними методик управління ризиками та підходів до розрахунку їх кредитних ризиків. У цих умовах використання банком внутрішніх кредитних рейтингів стає своєрідною ознакою стабільності його функціонування та надій-

ності, непрямим фактором стимулювання розвитку банку на основі “ефекту прихованих переваг”.

Таблиця 2.3 – Підходи до оцінювання кредитного ризику, передбачені Угодою про капітал (Базель II)

Підхід	Сутність підходу	Особливості форм реалізації	Недоліки	Переваги
Стандартизований підхід	Коефіцієнти кредитного ризику встановлюються диференційовано для різних категорій активів банку і варіюють в діапазоні від 0 до 150 %. При цьому значення коефіцієнтів для окремих категорій активів є єдиним для всіх банків країни і визначається або органом банківського нагляду на основі обґрунтованого вибору серед запропонованих в Базель II альтернативних значень, або встановлюється на основі кредитного рейтингу, наданого незалежним кредитним агентством	Спрощена форма передбачає, що активи класифікуються на 11 категорій. Зовнішні рейтинги застосовуються лише щодо вимог до держави та банків, які визначаються як агентства експортного фінансування. Для інших контрагентів значення коефіцієнтів ризиків відповідають рейтингу країни.	Низький рівень врахування індивідуального ступеня кредитоспроможності кожного позичальника	Простота застосування Не вимагає додаткових витрат
		Загальна форма передбачає, що активи класифікуються на 13 категорій	При визначенні кредитних рейтингів агентствами: необхідність наявності достатньої кількості рейтингових агентств; зростання вимог щодо оприлюднення інформації про фінансовий стан контрагентів; додаткові витрати на оплату послуг рейтингових агентств	Простота застосування
Підхід на основі внутрішніх рейтингів	Передбачає поділ активів на 5 класів, виокремлення очікуваних і неочікуваних збитків та компонентів ризику (ймовірність дефолту, збиток при дефолті, експозиція при дефолті, ефективний строк)	Фундаментальний підхід внутрішніх рейтингів передбачає визначення банком ймовірності дефолту на основі власних статистичних спостережень за шість років та параметрів, доведених органами нагляду	Високий рівень трудомісткості та витрат. Необхідність використання багаторічних статистичних спостережень щодо зміни кредитоспроможності позичальників	Висока точність оцінки кредитного ризику
		При поглибленому підході внутрішніх рейтингів значення всіх компонентів ризику	Високий рівень трудомісткості та витрат. Необхідність використання багаторічних	

Підхід	Сутність підходу	Особливості форм реалізації	Недоліки	Переваги
		визначаються банком самостійно, тобто він приймає на себе функції рейтингового агентства	статистичних спостережень щодо зміни кредитоспроможності позичальників. Додаткові вимоги щодо якості ризик-менеджменту в банку	

На нашу думку, кількісний критерій оцінки кредитного ризику (так званої “ціни ризику”) знаходиться у площині вивчення ризикової позиції не тільки як певного потоку платежів і конкретної амплітуди коливань вартості, але і як способу грошового визначення імовірного відхилення залежно від вибраного сценарію управління ризиковою ситуацією [162].

Саме такий підхід передбачено Базельською угодою про капітал, яка передбачає, що вимоги власного капіталу до кредитних інститутів повинні формуватися з урахуванням рівня економічного ризику наданих кредитів, тобто так званого ризику “втрати” позичальника. Він визначається без врахування наявного забезпечення за кредитом на підставі узагальнення банківської статистики щодо його фінансового стану та прогнозування його зміни в частині кредитоспроможності на наступний рік. У термінології Базеля II відповідний показник названо ймовірністю дефолту (*Probability of Default – PD*). Наявність забезпечення враховується в оцінках можливих збитків (*Loss given Default – LGD*) у випадку настання ризикової ситуації “втрати” позичальника. Незабезпечені кредитні вимоги мають більш високий розмір очікуваних збитків, ніж забезпечені. На розрахункову величину загального кредитного ризику банку також впливає комплекс параметрів, що характеризують експозицію дефолту (*Exposure at Default – EaD*) – строк кредитування, сума кредиту на дату дефолту, індивідуальний річний оборот підприємства (*Sizefaktor*).

Усі вищевказані компоненти кредитного ризику дозволяють сформувати його кількісну оцінку у вигляді абсолютного показника очікуваного збитку (*Expected Loss – EL*), який являє собою мультиплікативне коригування можливої величини фінансових втрат на ймовірність дефолту позичальника та експозицію дефолту:

$$EL = LGD \cdot PD \cdot EaD. \quad (2.1)$$

На рис. 2.5 подано структурно-логічну схему управління кредитним ризиком банку, спрямовану на максимальне врахування всієї системи факторів (як мікроекономічної, так макроекономічної природи), системна дія яких спричиняє виникнення і дифузійно-мультиплікативне розповсюдження кредитних ризиків у банківській діяльності. При цьому таке управління має ґрунтуватися на адаптивному підході, який передбачає формування гнучкого механізму прийняття управлінських рішень та регулювання кредитних відносин. На нашу думку, найбільш істотними елементами процесу кредитування, якість управління якими забезпечує можливість попередження виникнення та усунення значної частки можливих кредитних ризиків, є: планування кредитної діяльності, проектування кредитного продукту, оцінка кредитного ризику кожної окремої операції, лімітування та моніторинг поточного стану кредитного портфеля і позичальників.

Планування кредитного ризику пов'язане з розробкою кредитної політики банку, яка повинна забезпечувати ефективне управління портфелем кредитів, зокрема, мінімізацію втрат від настання кредитних ризиків. Кредитна політика, як основа процесу управління кредитом, визначає стратегічні пріоритети в процесі розвитку кредитних відносин, з одного боку, та тактичні особливості функціонування кредитного механізму – з іншого. Вона є одним з найважливіших інструментів запобігання ризикам, а її головне призначення полягає у встановленні ключових принципів, яких повинні дотримуватися менеджери та керівники банку при плануванні кредитної діяльності і наданні кредитів.

Раціональне планування кредитної діяльності дозволяє банку визначитися з територіально-галузевими пріоритетами формування кредитного портфеля з урахуванням загальних світових та національних стратегічних напрямів і пріоритетів розвитку, а також реальної можливості залучення відповідних сегментів до складу власного кредитного портфеля. У свою чергу, проектування кредитних продуктів є тим етапом управління кредитними ризиками банку, на якому власне закладається можливість подальшої оптимізації цих ризиків у вигляді вихідних параметрів щодо: тривалості кредитування з відповідним впливом чиннику часу на вартість кредитного капіталу і рівнем невизначеності майбутніх процесів та станів; величини ризикового капіталу; системи вимог з оплати позичальником вартості кредиту тощо.

Рисунок 2.5 – Структурно-логічна схема управління кредитним ризиком банку

Практика здійснення управління в умовах ризику та невизначеності дозволяє виділити три можливі варіанти поведінки суб'єкта управління – **стратегії управління**:

- **стратегія уникнення** використовується в тому випадку, якщо вартість реалізації ризикової події перевищує вартісну оцінку об'єкта, схильного до впливу ризику, при відсутності критичної необхідності в даному об'єкті;
- **стратегія прийняття та ігнорування** застосовується у випадку, якщо витрати на управління ризиковою позицією перевищують вартість реалізації ризикової події, а уникнення є неможливим;
- **стратегія прийняття та управління** використовується за відсутності можливості застосування інших стратегій шляхом використання спеціального інструментарію з управління банківськими ризиками [291, 16, 357].

Динамічність кредитного ризику обумовлює необхідність моніторингу його змін для своєчасного управлінського реагування у разі раптових відхилень значень ризикової позиції від запланованих величин. На важливості цього етапу наголошують, зокрема, С. Козьменко, Ф. Шпиг, І. Волошко, оскільки саме він забезпечує можливість своєчасного коригування управлінських заходів при зниженні ефективності попередніх [168]. У свою чергу Т. Струченкова наголошує на тому, що “під час зміни традиційних підходів до банківського регулювання та нагляду все більшої уваги набуває моніторинг процесу управління ризиками, а не моніторинг дотримувannya банківського законодавства в цілому” [329].

Необхідно зазначити, що управління кредитним ризиком має бути організоване як перманентний циклічний процес, в якому кожний із етапів нерозривно пов'язаний з іншими як функціонально, так і організаційно.

Що стосується безпосередньо **методів управління кредитним ризиком**, то серед них прийнято розрізняти наступні [33, 63, 168, 247]:

- лімітування, що передбачає встановлення обмежень на видачу окремих різновидів кредиту;
- резервування, тобто створення резервів щодо покриття можливих втрат внаслідок настання ризикових подій під час здійснення кредитного процесу;
- розподіл ризику шляхом його трансферу (перекладання) на інших учасників економічних відносин у процесі кредитування;
- диверсифікація, яка передбачає мінімізацію загального кредитного ризику шляхом нормування його структури за різними групами

позичальників, а також відповідний розподіл резерву на покриття можливих втрат між цими групами;

- страхування ризику, яке передбачає його передачу та розподіл між суб'єктами страхового ринку при посередництві страхової компанії [34, 261, 302].

Як додаткові методи, що забезпечують зниження кредитного ризику, навіть при реалізації пасивної стратегії управління ним, можна виділити лобіювання корпоративних інтересів та покращення інформаційного забезпечення (зокрема, за рахунок здобуття додаткової, в тому числі так званої інсайдерської, інформації).

На нашу думку, класифікацію методів управління кредитним ризиком доцільно проводити за ознакою залучення у цей процес ресурсів та додаткових можливостей з позиції здійснення кредитування суб'єктів – на внутрішні та зовнішні, а також за характером нормативного регламентування обов'язковості їх застосування – на обов'язкові та добровільні (рис. 2.6).

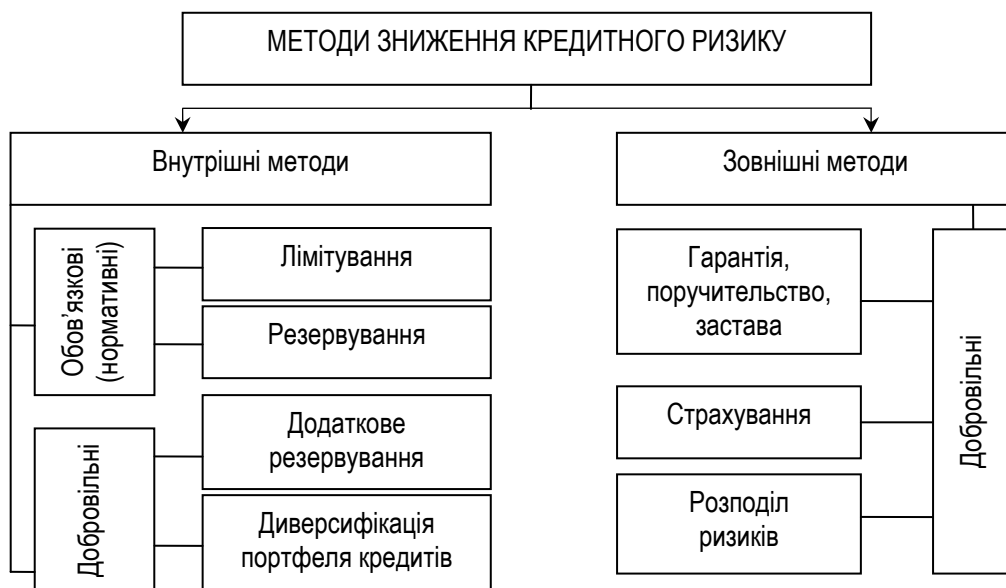

Рисунок 2.6 – Класифікація методів зниження кредитного ризику

Традиційно вагомою складовою методології управління кредитним ризиком є резервування – формування резервів на покриття можливих збитків. Необхідність його обов'язкового використання у банківській практиці та посилення наукового інтересу щодо дослідження відповідних проблем оцінки кредитних спредів, необхідних для формування резервів, та оптимізації обсягів резервів за кредитними операціями банку з позиції підтримки належної його фінансової стійкості

[87, 271, 286, 309] зумовлені вимогами так званої Базельської угоди щодо досягнення відповідності між обсягами капіталу банку та ризиками.

Зауважимо, що існує прямий зв'язок між ефективністю процесу управління кредитними ризиками, та строком і обсягами резервування: чим менше строк та розміри сформованого резерву, тим легше здійснювати процес управління банківськими кредитними ризиками [308].

В Україні процес резервування здійснюється на основі попереднього структурування портфеля кредитів за ступеням ризику на п'ять категорій: стандартний, під контролем, субстандартний, сумнівний та безнадійний, – та використання нормативів резерву для кожної групи у відсотках до обсягів відповідної кредитної заборгованості [271].

Також до традиційних і обов'язкових за нормативними вимогами методів зниження кредитного ризику банків належить **лімітування** (або нормування). Лімітування передбачає встановлення кількісних обмежень щодо обсягів кредитних операцій за видами операцій або видами активів; щодо структури кредитного портфеля в розрізі ризиків контрагентів; щодо концентрації ризику за галузями, напрямками, регіонами. У світовій практиці максимальний припустимий ризик для одного позичальника коливається від 5 % (в Ірландії) до 40 % (у Франції) (табл. 2.4), а в Україні прийнятий на середньому рівні – не більше 25 % власного капіталу банку.

Таблиця 2.4 – Ліміти концентрації кредитів у одного позичальника

Країна	Норма ліміту, %	Особливості використання
Австралія	10	–
Австрія	15	–
Бельгія	20	–
Канада	25	Макимум 50 %, залежно від наявності застави
Данія	35	За певних умов може збільшуватися до 50 %
Франція	40	Сукупна концентрація всіх ризиків, що становлять від 5 до 40 % капіталу, не має перевищувати 800 % розміру сукупного капіталу
Німеччина	15	Сукупна вартість великих кредитів не повинна перевищувати 800 % від розміру сукупного капіталу
Греція	20	–
Ірландія	5	Використовується концентрація ризикових активів (не капіталу): одному позичальнику може бути надано максимум 5 % від вартості ризикових активів
Італія	20	–

Країна	Норма ліміту, %	Особливості використання
Японія	20	30 % для трастів та довгострокового кредитування банків
Люксембург	30	–
Нідерланди	25	–
Великобританія	25	Декларування будь-якого ризику, що перевищує 10 %, та своєчасне повідомлення про ризик, що перевищує 25 %
США	15	25 %, якщо є гарантія
Іспанія	15	Від 15 до 30 % – потрібно подвоєння капіталу; від 30 до 40 % – капітал необхідно збільшити в 3 рази
Португалія	10	Плюс 10 % від депозитів у місцевій валюті

Джерело: [141]

Загальний фактичний ризик кредитного портфеля, як видно з рис. 2.5, визначається методичним забезпеченням оцінки ризиків окремих позичальників та якісних властивостей запропонованих кредитних продуктів.

Обмежуючим фактором щодо включення ризиків до складу портфеля або відмови від них є система лімітування та резервування. Методичне забезпечення оптимізації кредитного портфеля банку дозволяє оцінити можливі прибутковості та ризики для всіх ймовірних сценаріїв зміни системи факторів формування кредитних ризиків в межах короткострокового, середньострокового та довгострокового горизонтів прогнозування. Отримані результати оптимізації кредитного портфеля та наступного спостереження за подальшими тенденціями зміни зовнішнього та внутрішнього середовища є основою для вдосконалення відповідного методичного забезпечення та інструментарію управління кредитним ризиком.

Ефективний інструментарій розв'язання проблем, пов'язаних з якісною організацією управління у сфері цих аспектів планування та проектування у складі кредитного процесу, на нашу думку, пропонується сучасною методологією проведення маркетингових досліджень.

Зауважимо, що проблемі активного застосування маркетингових підходів у сфері банківського ризик-менеджменту приділяється недостатньо уваги що є принциповим недоліком існуючих моделей та задіяних у банківській діяльності систем управління ризиками. Втрати банку, що входять до складу комплексної фінансової оцінки кредитного ризику портфеля, деякою мірою, може компенсувати ефективна робота call-центру і спеціалізованих підрозділів з повернення простроченої

заборгованості. Для забезпечення продуктивної роботи даних підрозділів існує необхідність впровадження маркетингового інструментарію з проведення роботи з вивчення клієнтів банку, сегментації їх на групи і побудови відповідних моделей поведінки, що дозволять врахувати складні мотиваційно-психологічні, фінансово-економічні та інші особливості організації взаємодії з кожним типом клієнтів.

У системі управління кредитним ризиком повинен бути присутній компонент **моделювання оптимальних кредитних продуктів** (див. рис. 2.5). Відповідно до рекомендацій Базельського комітету при оцінці кредитного ризику необхідно враховувати рейтинг позичальника і рейтинг кредитного продукту, який включав би незалежну оцінку забезпечення по позиції з урахуванням ризику концентрації. Задаючи параметри кредитних продуктів, кредитну політику, методи просування продуктів, націлені на певну аудиторію, банк, по суті, визначає свій профіль ризику. Властивості продукту безпосередньо впливають на *LGD*, на розподіл кредитної експозиції (*EAD*, *Exposure at Default*), тобто активів під ризиком.

Отже, методичне забезпечення оптимізації параметрів кредитних продуктів має враховувати багатокритеріальність такої оптимізаційної процедури – підвищення привабливості для цільового клієнтського сегмента та прийнятність супроводжуючого продукту ризику для банку в певних прогностичних макроекономічних умовах з урахуванням затвердженої кредитної політики.

Зауважимо, що глобальна фінансова криза продемонструвала, що на сьогоднішній день удосконалення вимагає, насамперед, методичне забезпечення оцінки кредитоспроможності позичальників. Це пов'язано з тим, що підходи, засновані на врахуванні тільки фінансово-господарських особливостей функціонування потенційних позичальників, виявилися неідеальними в умовах економічної рецесії, оскільки успішність виживання в кризовій економіці визначається також і комплексом систематичних факторів, сформованих для всіх господарюючих суб'єктів певного виду економічної діяльності (галузеві фактори), виробничо-територіального комплексу (регіональні фактори) та економіки країни в цілому (систематичні (загальноекономічні) фактори).

Оптимізація управління кредитними ризиками передбачає ґрунтовну розробку та ефективну реалізацію маркетингової політики щодо окремих кредитних банківських продуктів, їх розвиток на основі новітніх технологій, відповідне наукове обґрунтування прийняття рішень на всіх етапах процесу кредитування з урахуванням впливу не тільки внутрішніх по відношенню до кредитної угоди факторів, а й чинників

зовнішнього характеру – загального стану та тенденцій розвитку світової та національної фінансової системи.

Систематизована класифікація чинників кредитного ризику позичальника подана на рис. 2.7, де нами виділено основні групи макроекономічних та мікроекономічних чинників, які повинні бути враховані у методиках оцінки кредитного ризику позичальників.

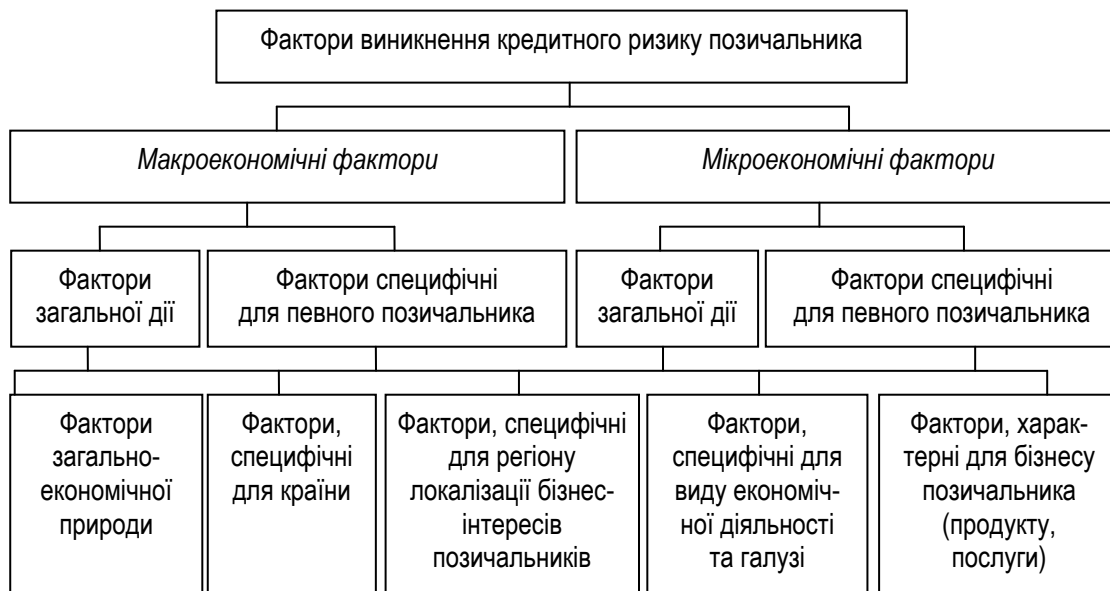

Рисунок 2.7 – Класифікація факторів виникнення кредитного ризику позичальника

Необхідно зауважити, що принциповим моментом ефективного управління кредитним ризиком є ідентифікація чинників виникнення такого ризику на мікро- та макрорівнях у розрізі факторів загальної дії та факторів, специфічних для певного позичальника. Такий підхід дозволяє більш ефективно здійснювати заходи щодо мінімізації кредитного ризику, оскільки передбачає підвищення оперативності прийняття управлінських рішень за рахунок формування дворівневої системи інструментарію та методів зниження кредитного ризику – загальної по всім складовим кредитного портфеля (для усунення негативного впливу факторів загальної дії) та спеціальної (для певного позичальника).

Фактори, специфічні для певного виду економічної діяльності або галузі, виявляються у таких базових властивостях:

- стійкість позичальника до макроекономічних шоків, тобто зміна рентабельності діяльності та обсягів продажів під впливом негативних змін макроекономічних чинників, що визначається техніко-технологічними особливостями організації діяльності в певній галузі з відповідною структурою витрат та їх розподілом на постійні і змінні;

- рівень залежності показника втрат при дефолті (*Loss Given Default, LGD*) від середньої ліквідності майна підприємств у галузі з урахуванням концентрації зв'язаних застав;
- галузева кореляція між ймовірністю дефолтів позичальників у складі кредитного портфеля (*Probability of Default, PD*), яка посилюється під час виникнення кризових явищ в економіці.

Фактори, специфічні для регіону локалізації бізнес-інтересів позичальників, визначають систему показників та їх критеріальні значення, закладені в методику оцінки кредитоспроможності позичальника та оптимізації кредитного портфеля. Досвід роботи банків з багатобіліальною структурою засвідчує, що не можна застосовувати одну і ту ж методику оцінки кредитоспроможності позичальника в регіонах, які істотно відрізняються за соціально-економічними показниками та їх динамікою.

Співробітник кредитного підрозділу банку повинен мати можливість застосовувати диференційований інструментарій аналізу та регулювання кредитних ризиків залежно від зміни макроекономічних та мікроекономічних факторів формування кредитного ризику. Ми вважаємо за доцільне рекомендувати задіяти у банківській практиці України систему управління на основі “зонування” кредитного процесу (рис. 2.8).

Крива, зображена на рис. 2.8, демонструє зміну фінансових втрат, пов'язаних з існуванням кредитного ризику, від моменту виникнення перших ознак проблеми до визнання проблемного кредиту безперспективним з позиції повернення коштів кредитору. Це так звана “схема 5 зон”, що активно використовується у практиці західних банків, яка дозволяє пов'язати стадії погіршення якості виданого кредиту з певними параметрами діяльності позичальника.

Переваги впровадження такої системи полягають у забезпеченні високої оперативності антикризових заходів на основі об'єктивної інформації про виникнення перших ознак проблемної в обслуговуванні позики. Даний підхід також дозволяє визначити критичні межі часового регламенту впровадження коригуючих дій у процесі управління кредитним ризиком, перевищення яких не дозволяє уникнути збитків.

Центральне місце у структурно-логічній схемі управління кредитним ризиком (див. рис. 2.5) займає моделювання кредитного портфеля, яке дозволяє банку об'єктивно оцінити такі важливі для нього характеристики кредитного ризику, як необхідні резерви під очікувані втрати за портфелем і економічний капітал під неочікувані втрати.

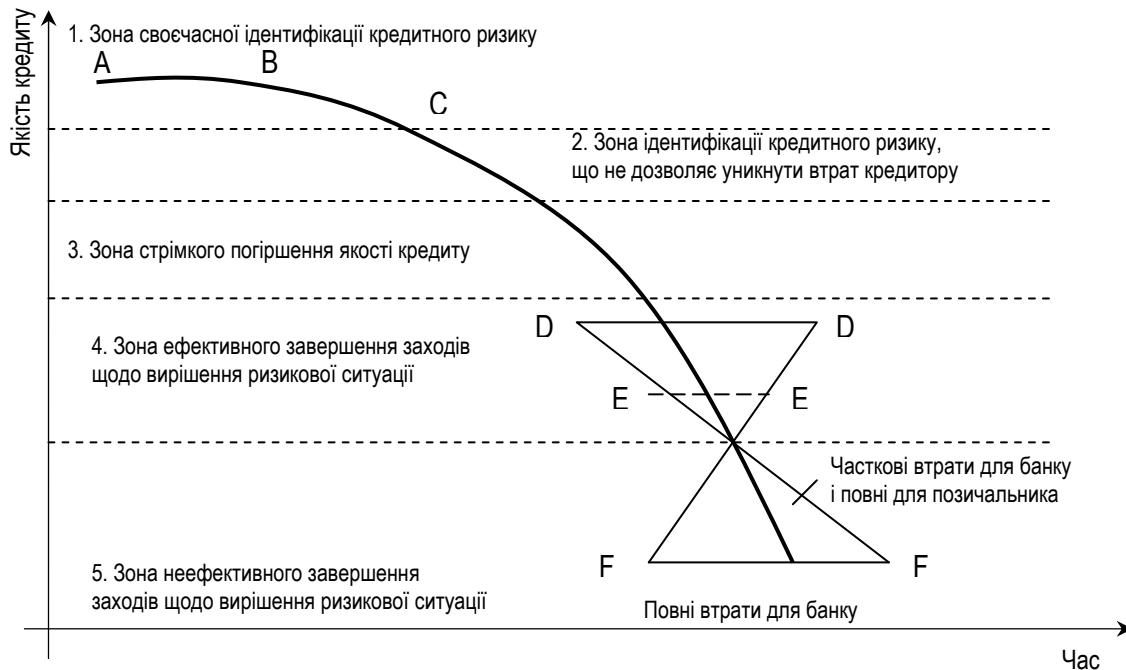

Рисунок 2.8 – Управління на основі “зонування” кредитного процесу:

A – поява перших симптомів ризикової ситуації; B – виявлення симптомів кредитним менеджером;
 C – точка, в якій слід почати застосовувати сумісні заходи щодо успішного вирішення проблеми;
 D – успішна ліквідація позики позичальником, коли кредитори отримують гроші назад, а позичальник зберігає основну частину майна; E – ліквідація, що запізнилася, коли борг кредиторам погашений, проте позичальник втрачає основну частину майна

Як відомо, модель кредитного портфеля може будуватися двома принципово різними способами:

- на основі історичного розподілу реальних втрат, наприклад за поколіннями кредитів;
- на основі даних за показниками ризику окремих кредитів, зокрема ймовірності дефолтів позичальників.

Побудова моделі кредитного портфеля першим способом передбачає, що оптимізація його складу буде здійснюватися на основі вихідної інформації про параметри кредитних операцій, кредитних продуктів і платіжної дисципліни позичальників. Як показує практика, його використання, у зв'язку з неврахуванням дії макроекономічних чинників ризику і специфічних регіональних та галузевих факторів ризику, є ефективним тільки у стабільних макроекономічних умовах.

Другий спосіб є більш трудомістким, проте дозволяє отримати методичні підстави для проведення аналізу чутливості портфеля до чинників ризику і його стрес-тестування.

Методологія стрес-тестування є важливою складовою методичного забезпечення оптимізації кредитного портфеля банку і відіграє

істотну роль в оцінці кредитного ризику, дозволяючи оцінити зміну вартості кредитного портфеля в умовах рецесії або кризи. Стрес-тестування – це аналітичний інструмент, покликаний забезпечити оцінку потенційних втрат кредитних організацій у разі можливих спадів в економіці. Спеціальний документ Базельського комітету із стрес-тестування був опублікований у 2009 році. Згідно з ним відповідна методологія повинна дозволяти оцінювати вплив не тільки окремих негативних чинників на очікувані і неочікувані втрати по кредитному портфелю або субпортфелям, що реалізується в класичній системі оцінки чутливості, а й усього комплексу чинників – у розрізі безлічі історичних і гіпотетичних сценаріїв можливого розвитку подій. Це передбачає поширення імітаційного моделювання у сфері формування методичного забезпечення стрес-тестування кредитних портфелів.

Структурно-логічна схема процедури стрес-тестування кредитного портфеля подана на рис. 2.9.

Рисунок 2.9 – Структурно-логічна схема стрес-тестування кредитного портфеля

Проведення кластерного аналізу потенційного складу кредитного портфеля дозволяє підвищити продуктивність та оперативність процесу його оптимізації за рахунок попередньої декомпозиції на однорідні групи за ознаками, покладеними в основу побудованої моделі кредит-

ного портфеля. Даний метод дозволяє вирішити завдання оцінки однорідності кредитного портфеля та його субпортфелів і виявлення зон концентрації ризиків у розрізі основних галузевих, регіональних, макроекономічних та мікроекономічних чинників кредитного ризику.

Стресові сценарії важливо створювати у прив'язці до специфіки кредитного портфеля, яка відбивається в моделях макроекономічної ситуації в країні, соціально-економічного регіону локалізації бізнес-інтересів банку та позичальників портфеля, фінансово-економічного розвитку різних видів економічної діяльності та кредитного портфеля, а, відповідно, і в ідентифікованих для цих моделей ризиках. Для кожного з сценаріїв бажано розробляти план заходів щодо запобігання настанню або мінімізації негативної дії негативних подій.

Результати стрес-тестування можуть бути використані для оптимізації кредитного портфеля з відповідним виробленням рекомендацій щодо зміни лімітів для регіонів присутності банку, галузей економіки, продуктів, видів застав тощо.

Безперервність процесу оптимізації кредитних ризиків дозволяє банку сформувати ефективну систему лімітування та резервування, яка разом з системою оцінки кредитоспроможності позичальника є основою ухвалення рішення про кредитування в наступному циклі оптимізації кредитного портфеля.

Зниженню кредитних ризиків може сприяти доступ до інформації про позичальника щодо виконання ним фінансових зобов'язань, а також максимально точне визначення кредитоспроможності клієнта та надання цієї інформації у встановленому законом порядку для ознайомлення зацікавленим контрагентом. Як засвідчує практика, найоптимальнішим варіантом вирішення цієї проблеми є створення спеціалізованих інститутів з надання послуг щодо формування та обігу кредитних історій – кредитних бюро, які являють собою систематизовану сукупність державних та недержавних реєстрів, що відображають облік основних показників діяльності суб'єктів господарювання. Необхідність розвитку таких інститутів зумовлюється комплексом переваг, які забезпечують ефективність системи управління кредитним ризиком, а саме:

- обмін інформацією між кредиторами зменшує ризик неплатежів за зобов'язаннями, а також мінімізує втрати кредиторів, пов'язані із шахрайством або надмірним кредитним зобов'язанням, які виникають при невідповідності фактичних платіжних можливостей позичальника його сукупним платіжним зобов'язанням;

- бюро мають дисциплінуючий вплив на позичальника, оскільки змушують останнього уникати появи негативної інформації у своїй кредитній історії і сумлінно виконувати власні зобов'язання;
- зменшуються витрати, пов'язані із збиранням інформації про особу, яка звернулася за отриманням кредиту, оскільки це завдання перекладається з працівників кредитора на спеціалізовані установи – Бюро кредитних історій;
- зростає конкуренція на кредитному ринку, оскільки окремі великі фінансові установи позбавляються монополії на володіння фінансовою інформацією про своїх клієнтів, а, отже, у банків виникає необхідність боротись за клієнта, що може знайти своє відображення у зниженні відсоткових ставок та розширенні спектра кредитних продуктів, які пропонуються клієнтам.

Тенденції розвитку кредитних бюро свідчать про те, що більшість їх створюються як приватні комерційні установи. Основними засновниками даних організацій стають самі фінансово-кредитні інститути. На нашу думку, для України доцільно мати тільки одну таку структуру, створену при Національному банку України, територіальні відділення якого мають потенційну можливість збирати та накопичувати інформацію, централізовано передавати її для обробки в центральне кредитне бюро. Крім того, кредитні бюро доцільно підключити до державних баз Міністерства внутрішніх справ для отримання більш повної інформації про позичальника.

Для ефективного залучення бюро кредитних історій у процес управління кредитними ризиками банків необхідно законодавчо передбачити обов'язковість формування кредитних історій тих юридичних осіб, що допускають систематичне прострочення погашення банківських кредитів, і наділити центральне бюро кредитних історій повноваженнями і функціями з організації моніторингу проблемної заборгованості.

Важливим напрямом удосконалення інституційного забезпечення управління кредитним ризиком банків в умовах рецесії та кризи є створення Фонду акумуляції і викупу проблемних боргів. Зауважимо, що можливі декілька схем його організації:

- самотійна юридична особа – державна корпорація або акціонерне товариство;
- самотійна юридична особа, що володіє спеціальною організаційно-правовою формою і правоздатністю;
- пайовий або акціонерний інвестиційний фонд, керований уповноваженою державою компанією;

- кредитна організація, зокрема, на базі одного з банків, що знаходяться під процедурою санації;
- структурний підрозділ існуючої державної структури.

Основним завданням Фонду акумуляції і викупу проблемних боргів є викуп проблемної заборгованості у кредитних організацій, її подальше обслуговування і, по можливості, рефінансування на ринкових умовах. Діяльність фонду повинна передбачати укладання договорів з банками про їх обслуговування заборгованості, у яких підвищення відповідальності банків за якість свого кредитного портфеля може бути забезпечено включенням умови про розстрочку (відстрочення) платежу або продажу проблемного боргу на умовах факторингу. При укладенні договору банком повинна сплачуватися певна частка номіналу проблемного боргу (до 30 %), а потім у міру його стягнення повертатися залишок суми.

Таким чином, управління кредитним ризиком є домінуючим напрямом у системі управління банківськими ризиками, що вимагає комплексного підходу до його реалізації. Також необхідно забезпечити системну взаємодію усіх підрозділів банку, що проводять, регулюють та контролюють процес кредитування на основі загальної підпорядкованості їх спільних дій стратегічним цілям і тактичним завданням банку.

2.3. Управління індивідуальним кредитним ризиком

Базовим елементом у системі управління банківським кредитним ризиком є розробка методики оцінки індивідуального кредитного ризику позичальників. Сучасна методологія оцінки такого ризику ґрунтується на визначенні індексів кредитоспроможності окремого позичальника, які, як правило, формуються як лінійна комбінація показників його економічної діяльності:

$$Y_i = X_{i1}\alpha_1 + \dots + X_{im}\alpha_m, \quad (2.2)$$

де Y_i – індекс кредитоспроможності позичальника i ;
 X_{i1}, \dots, X_{im} – вектор показників економічної діяльності позичальника;
 $\alpha_1, \dots, \alpha_m$ – вектор вагових коефіцієнтів.

На практиці виділяють декілька методологічних підходів до відбору показників економічної діяльності позичальників, які визначають рівень його кредитоспроможності. Наприклад, так званий підхід “5С” передбачає оцінку наступних характеристик позичальника: характер (*Character*), доходи (*Capacity*), капітал (*Capital*), забезпечення (*Collateral*) і умови (*Conditions*). Зауважимо, що в цьому випадку набір характеристик позичальника, які використовуються для оцінки його

кредитоспроможності, є різним для різних груп позичальників (тобто кредитних субпортфелів), що визначається їх галузевою приналежністю, специфікою їх організаційно-правової форми та іншими факторами.

На нашу думку, існуючі методичні підходи не задовольняють принцип універсалізації процедури оцінки кредитного ризику, що зумовлює відносну складність їх реалізації при недостатньо високому рівні адекватності отриманих результатів.

Зауважимо, що проблема оцінки сукупної величини кредитного ризику має істотну практичну значущість. З одного боку, завищення величини кредитного ризику є причиною збільшення обсягів резервів під можливі втрати, що суттєво знижує прибутковість операцій банку. З іншого боку, занижена оцінка величини кредитного ризику знижує фінансову стійкість банку і підвищує ймовірність його банкрутства.

Подолати вказаний недолік, як ми вважаємо, дозволяє максимальне використання в оцінках кредитного ризику статистичних даних щодо ймовірності дефолту, а також врахування її впливу на ринкову доходність кредитної операції для банку.

Проведемо моделювання ринкової доходності банківського кредиту, враховуючи, що вона дорівнює відношенню потоку грошових надходжень за кредитом до суми наданих позичальнику кредитних ресурсів:

$$d = \frac{\sum P_t}{V}, \quad (2.3)$$

де d – ринкова доходність кредиту, од.;

$\sum P_t$ – загальний потік грошових коштів за кредитом, що формується з погашення основної суми боргу та відсотків, тобто для кожного року t кредитної операції:

$$P_t = Vc_t + Vp_t, \quad (2.4)$$

де Vc_t – погашення основної суми боргу за кредитом в t -му періоді;

Vp_t – погашення процентів за кредитом в t -му періоді;

V – основна сума боргу за кредитом, яка може бути визначена

через суму періодичних платежів як: $V = \sum_t Vc_t$.

В енциклопедії фінансового ризик-менеджменту поняття дефолту визначається як “невиконання контрагентом через нездатність або небажання умов кредитної угоди або ринкової операції” [376, с. 362], що з огляду на сформульоване нами визначення кредитного ризику дозволяє стверджувати, що саме дефолт є ключовою характеристикою останнього і найбільш яскравим його проявом.

Провідні світові рейтингові агентства використовують дещо відмінні підходи до визначення поняття “дефолт”. Так, *Standard & Poor’s* визначає дефолт як “перший пропущений платіж основної суми боргу або процентних відрахувань”, а рейтингове агентство *Moody’s* – як “будь-який пропущений або відстрочений платіж, або реструктуризація боргу, спрямована на зменшення обсягу зобов’язань позичальника або інше спрощення умов первинного договору позики” [398, с. 126].

З огляду на варіативність рішень позичальника щодо розподілу своїх платіжних засобів між погашенням основної суми боргу та сплатою відсотків за кредитом у випадку втрати ним платоспроможності вважаємо за необхідне виділяти два види дефолту позичальника:

- дефолт за основною сумою боргу;
- дефолт за відсотками.

Дані ситуації можуть виникати як окремо, так і одночасно. При цьому кожна з них характеризується певною ймовірністю настання, що зумовлює необхідність статистичної оцінки таких величин:

PD_c– ймовірність дефолту позичальника за основною сумою боргу;

PD_p– ймовірність дефолту позичальника за відсотками.

Оскільки ймовірність дефолту – величина безперервна, в цілях її дискретизації банк має самостійно визначити шкалу внутрішніх кредитних рейтингів, де кожен позичальник, залежно від оцінених ймовірностей вказаних вище видів дефолту, отримує певний кредитний рейтинг, що характеризує рівень його кредитоспроможності.

Кількість категорій за шкалою внутрішніх кредитних рейтингів вибирається банком довільно, але як зазначається у дослідженнях Базельського комітету з банківського нагляду, середня кількість категорій внутрішніх кредитних рейтингів у європейських банках становить близько 10 [393].

Зауважимо, що у банківській практиці найбільшого поширення набули дві економетричні моделі оцінки ймовірності дефолту – на основі функції нормального розподілу (*probit*) та на основі логістичного розподілу (*logit*). Їх вибір зумовлений бінарним характером залежної змінної, яка приймає тільки два можливі значення – дефолт або його відсутність. Вони передбачають перетворення індексу кредитоспроможності (Y_i) у ймовірність дефолту позичальника (*PD*). Таким чином, сучасна практика банківської діяльності зосереджена на оцінках дефолту позичальника на основі вивчення комплексного взаємовпливу всіх складових його фінансового стану на спроможність у повному обсязі та вчасно повернути кошти за кредитом.

На нашу думку, ймовірність дефолту, отримана на основі оцінки кредитоспроможності позичальників, яка узагальнює всю інформацію

щодо забезпеченості діяльності позичальника фінансовими ресурсами, збалансованості його активів та пасивів, здатності до самофінансування та ефективності функціонування, більшою мірою відповідає оцінці очікування повернення основної суми боргу за кредитом. Це пояснюється тим, що мінімальна вимога ефективності інвестицій (якими в загальному випадку є вкладання коштів в діяльність будь-якого суб'єкта господарювання) вимагає, щоб за рахунок отриманих від них доходів забезпечувалася сплата відсотків за позиковим капіталом, залученим для фінансування цих інвестиційних вкладень. Відповідно, у випадку мінімально допустимої ефективності використання позикового капіталу позичальником, як правило, очікується, що основна сума боргу може бути повернута за рахунок активів позичальника. При цьому головною ознакою мінімальної кредитоспроможності позичальника стає його здатність зберегти вартість своїх активів на період дії кредитного договору. Отже, оцінки ймовірності дефолту, які використовуються при побудові внутрішніх кредитних рейтингів банками, за своєю суттю є оцінками ймовірності дефолту за основною сумою боргу (*PDe*).

Орієнтовну оцінку значень ймовірності дефолту за основною сумою боргу, на нашу думку, можна отримати шляхом узагальнення даних провідних рейтингових агентств світу.

У табл. 2.5 представлено порівняння ймовірності дефолту кожної категорії кредитного рейтингу рейтингових агентств *Standard & Poor's* і *Moody's*. Їх порівняльний аналіз дозволяє визначити головну властивість кредитних рейтингів – збільшення ймовірності дефолту при погіршенні категорії кредитного рейтингу. Так, за методологією *Standard & Poor's*, ймовірність дефолту зростає з 0 % для компаній, що мають кредитний рейтинг AAA, до 21,94 % для компаній, що мають кредитний рейтинг CCC.

Послідовне виконання даної властивості передбачає монотонність зміни ймовірності дефолту при зміні кредитного рейтингу. Ця вимога порушується в методиках обох рейтингових агентств, зокрема, в оцінках агентства *Standard & Poor's* для категорії AA- ймовірність дефолту є вищою, ніж для нижчої категорії A+.

Усунути виявлений вище недолік можна шляхом згладжування і агрегації кредитних рейтингів, результат яких подано в двох останніх стовпцях табл. 2.5. Таким чином, сформовано 10 класів кредитного рейтингу позичальників за їх спроможністю повернути основну суму боргу за кредитом. Для даних агрегованих категорій кредитних рейтингів ймовірність дефолту отримана як середнє арифметичне значен-

ня ймовірностей дефолту категорії, які узагальнюються, в обох методиках.

Таблиця 2.5 – Ймовірності дефолту, що використовуються рейтинговими агентствами Standard & Poor's і Moody's*

Standard & Poor's, %*		Moody's, %		Агрегований рейтинги	
Позначення	Ймовірність дефолту	Позначення	Ймовірність дефолту	Позначення	Ймовірність дефолту за основною сумою боргу <i>PDс</i> , %
AAA	0,00	Aaa	0,00	R1	0,000
AA+	0,00	Aa1	0,00		
AA	0,00	Aa2	0,00	R2	0,015
AA-	0,03	Aa3	0,06		
A+	0,02	A1	0,00	R3	0,035
A	0,05	A2	0,00		
A-	0,05	A3	0,00	R4	0,085
BBB+	0,12	Baa1	0,07		
BBB	0,22	Baa2	0,06	R5	0,285
BBB-	0,35	Baa3	0,39		
BB+	0,44	Ba1	0,64	R6	0,690
BB	0,94	Ba2	0,54		
BB-	1,33	Ba3	2,47	R7	2,120
B+	2,91	B1	3,48		
B	8,38	B2	6,23	R8	9,350
B-	10,32	B3	11,88		
CCC	21,94	Caа	18,85	R9	21,940
D	100,00	D	100,00	R10	100,000

* Джерело: [423].

Отримані в табл. 2.5 агреговані значення ймовірностей дефолту за категоріями кредитного рейтингу позичальника є орієнтовним значенням для встановлення ймовірності дефолту за основною сумою боргу.

Ймовірність дефолту позичальника, на наш погляд, визначається здатністю позичальника покривати відсотки за рахунок валового прибутку. На цьому принципі побудований загальновідомий ефект фінансового важеля, який передбачає можливість нарощення рентабельності власного капіталу суб'єкта господарювання лише у випадку додатної величини диференціалу фінансового важеля – різниці між валовою рентабельністю активів та середньозваженою ставкою відсотка за позиковим капіталом. Відповідно, будь-який позичальник – юридична

особа буде гарантовано спроможним погасити відсотки за кредитом у випадку, якщо валова рентабельність його активів перевищує середньозважену ставку відсотка за позиковим капіталом після його поповнення за рахунок нового кредиту.

Для позначення різниці між фактичною валовою рентабельністю активів позичальника та середньозваженою ставкою відсотка за позиковим капіталом цього позичальника після його можливого поповнення за рахунок нового кредиту слід використовувати поняття “запас процентної кредитоспроможності”.

Можна припустити, що ймовірність дефолту позичальника за відсотками визначається в першу чергу якістю валової рентабельності активів (прибутковість або збитковість) у звітному періоді, що передує кредитуванню, а також рівнем запасу процентної кредитоспроможності – співвідношення диференціалу фінансового важеля та валової рентабельності активів. При цьому цю залежність можна перетворювати у кількісне значення ймовірності дефолту за відсотком на основі функції нормального стандартного розподілу.

З урахуванням вищевикладеного можна ймовірність дефолту за відсотками визначати за таким алгоритмом:

- при наявності запасу процентної кредитоспроможності, якщо він перевищує поточний рівень валової рентабельності активів позичальника, ймовірність дефолту за відсотками відсутня, тобто $PD_p = 0$;
- при наявності запасу процентної кредитоспроможності в обсягах, що не перевищують поточний рівень валової рентабельності активів позичальника, а також відсутності запасу процентної кредитоспроможності і додатній величині валової рентабельності активів позичальника ймовірність дефолту за відсотками дорівнює функції нормального стандартного розподілу в точці $(1 - k_{зпк})$, тобто виходячи з обсягу умовної “нестачі” валової рентабельності активів для покриття відсотків за кредитами:

$$PD_p = F(x) = \int_{-\infty}^x f(t) dt, \quad (2.5)$$

де $F(x)$ – функція нормального стандартного розподілу, яка визначається значенням щільності нормального стандартного розподілу $f(x)$:

$$f(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \exp\left(-\frac{x^2}{2\sigma^2}\right), \quad (2.6)$$

де σ^2 – дисперсія функції нормального стандартного розподілу;
 x – частка валової рентабельності активів, якої не вистачає для покриття відсотків за кредитами:

$$x = 1 - k_{зпк}, \quad (2.7)$$

де $k_{зпк}$ – рівень запасу процентної кредитоспроможності, який визначається за формулою:

$$k_{зпк} = \frac{BPA - CBCB}{BPA}, \quad (2.8)$$

де BPA – фактична валова рентабельність активів позичальника, %;
 $CBCB$ – середньозважена ставка відсотка за позиковим капіталом позичальника в умовах залучення додаткового кредиту, %;

- при відсутності запасу процентної кредитоспроможності і валовій збитковості активів позичальника ймовірність дефолту за відсотками є безальтернативною, тобто $PD_p = 1$.

У табл. 2.6 наведені оцінені характеристики ймовірності дефолту за відсотками для 10 класів кредитного рейтингу. При цьому передбачено, що для найкращого кредитного рейтингу R1 запас процентної кредитоспроможності має перевищувати валову рентабельність активів підприємства щонайменше в 2 рази, тобто після сплати відсотків залишкова рентабельність активів повинна залишатися не менше, ніж середня доходність на фінансовому ринку, виражена у формі ставки відсотка.

Позначимо через **LGD розмір втрат у випадку дефолту позичальника**, який, з огляду на пропорційний ставці відсотка за кредитом зв'язок між обсягом основної суми боргу та нарахованих відсотків, вважаємо можливим прийняти однаковим для обох видів дефолту позичальника.

Відповідно до рекомендацій Базельського комітету величина LGD повинна визначатися індивідуально для кожного позичальника залежно від ринкової вартості застави та іншого забезпечення за позицією. Як вказано в дослідженні [14], показник LGD по забезпечених позиках за період часу 1970-2003 рр. склав 45,74 %, а по незабезпечених позиках – 85,61 %.

Таблиця 2.6 – Оцінка ймовірності дефолту за відсотками

Позначення кредитного рейтингу	Характер валової рентабельності активів	Запас процентної кредитоспроможності	Рівень запасу процентної кредитоспроможності	$x = 1 - k_{зпк}$	Середня ймовірність дефолту за відсотками PD_p
$r1$	$BPA > 0$	> 0	$k_{зпк} \geq 2$	$-1 \leq x$	0,000
$r2$			$1,5 \leq k_{зпк} < 2$	$-1,0 < x \leq -0,5$	0,3085
$r3$			$1,0 \leq k_{зпк} < 1,5$	$-0,5 < x \leq 0,0$	0,4013
$r4$			$0,5 \leq k_{зпк} < 1,0$	$0,0 < x \leq 0,5$	0,5987
$r5$			$0,3 \leq k_{зпк} < 0,5$	$0,5 < x \leq 0,7$	0,7257
$r6$			$0,0 \leq k_{зпк} < 0,3$	$0,7 < x \leq 1$	0,7734
$r7$		≤ 0	$-0,3 \leq k_{зпк} < 0,0$	$1,0 < x \leq 1,3$	0,8531
$r8$			$-0,5 \leq k_{зпк} < -0,3$	$1,3 < x \leq 1,5$	0,9192
$r9$			$-1,0 \leq k_{зпк} < -0,5$	$1,5 < x \leq 2$	0,9599
$r10$		$BPA \leq 0$	будь-який		

З урахуванням введених умовних позначень для одного року здійснення кредитної операції середній очікуваний потік грошових надходжень банку буде дорівнювати:

$$\begin{aligned} \bar{P} = & (PD_c \cdot (1 - LGD) + (1 - PD_c)) \cdot V_c + \\ & + (PD_p \cdot (1 - LGD) + (1 - PD_p)) \cdot V_p \end{aligned} \quad (2.9)$$

або:

$$\begin{aligned} \bar{P} = & (1 - LGD) \cdot (PD_c \cdot V_c + PD_p \cdot V_p) + \\ & + (1 - PD_c) \cdot V_c + (1 - PD_p) \cdot V_p \end{aligned} \quad (2.10)$$

Враховуючи, що при річній ставці відсотка за кредитом r сума відсотків (V_p) становить $V_p = r \cdot V_c$, формула 2.10 може бути приведена до вигляду:

$$\begin{aligned}
\bar{P} &= (1 - LGD) \cdot (PDc \cdot Vc + PDp \cdot r \cdot Vc) + (1 - PDc) \cdot Vc + (1 - PDp) \cdot r \cdot Vc = \\
&= Vc \cdot [(1 - LGD) \cdot (PDc + PDp \cdot r) + 1 - PDc + r - PDp \cdot r] = \\
&= Vc \cdot [1 + r - LGD \cdot (PDc + PDp \cdot r)]
\end{aligned} \tag{2.11}$$

Якщо рівень погашення основної суми боргу в t -му році кредитного періоду становить k_t , то середній очікуваний потік грошових надходжень банку для цього року можна визначити за формулою:

$$\bar{P}_t = Vc \cdot k_t \cdot (1 + r - LGD \cdot (PDc + PDp \cdot r)) \tag{2.12}$$

Відповідно, ринкова доходність кредитної операції для банку (2.3) може бути подана у такому вигляді:

$$\begin{aligned}
d &= \frac{Vc \cdot \sum_t [(1 - k_t) \cdot (1 + r - LGD \cdot (PDc + PDp \cdot r))]}{Vc} = \\
&= (1 + r - LGD \cdot (PDc + PDp \cdot r)) \cdot \sum_t (1 - k_t)
\end{aligned} \tag{2.13}$$

Проведений аналіз вказує на те, що оскільки повне повернення основної суми боргу передбачає, що для $t \in [1; n]$ (де n – загальна тривалість кредитного періоду) $\sum_{t=1}^n k_t = 1$, то:

$$\sum_{t=1}^n (1 - k_t) = n - 1 \tag{2.14}$$

З урахуванням цього отримуємо, що для кредитних операцій, тривалість яких перевищує 1 рік, ринкова доходність становить:

$$d = (1 + r - LGD \cdot (PDc + PDp \cdot r)) \cdot (n - 1) \tag{2.15}$$

Разом з тим для кредитів на 1 кредитний період вона дорівнює:

$$d = (1 + r - LGD \cdot (PDc + PDp \cdot r)) \tag{2.16}$$

Аналіз отриманої формули для визначення доходності кредитної операції для банку з урахуванням ризику дозволяє зробити такі висновки:

- ринкова доходність кредитної операції для банку не залежить від порядку погашення основної суми боргу за кредитом в аспекті її послідовного повернення окремими частинами;
- основними факторами, що її визначають, є річна ставка відсотка за кредитом, індивідуальний для позичальника рівень втрат у випадку дефолту та ймовірності дефолтів за основної сумою боргу, і за відсотками;
- для кредитів з тривалістю понад 1 рік ринкова доходність зростає пропорційно тривалості кредитного періоду, зменшеної на 1;
- кількісна оцінка середньорічної втрати ринкової доходності кредиту для банку, яку, на нашу думку, можна використовувати як *показник індивідуального кредитного ризику позичальника* (ikr), становить:

$$ikr = LGD \cdot (PD_c + PD_p \cdot r) \quad (2.17)$$

Крім того, саме визначений за формулою 2.17 рівень середньорічних втрат ринкової доходності кредиту для банку необхідно використовувати як індивідуальний за кожним кредитним договором страхового резерву.

Оскільки оцінювання ймовірності дефолту, яке диференційовано за основною сумою кредиту та за відсотками по кредиту, передбачає відповідну диференціацію двох форм кредитного рейтингу позичальника – за основною сумою боргу та за відсотками, загальний кредитний рейтинг позичальника є їх комбінацією. Таким чином, враховуючи, що виділено по десять класів кредитного рейтингу для кожного виду дефолту, даний методичний підхід дозволяє виділяти 100 градацій загального кредитного ризику позичальників залежно від фактичного поєднання кредитних рейтингів для дефолтів за основною сумою боргу та за відсотками.

Таким чином, описаний вище науково-методичний підхід до оцінки індивідуального кредитного ризику та відповідного кредитного рейтингу позичальника дозволить підвищити ефективність управління кредитною діяльністю банку, оскільки більш адекватно відображає спроможність позичальників погашати основну суму боргу та відсотки за заборгованістю.

2.4. Управління портфельним кредитним ризиком

Формування кредитного портфеля банку є основним етапом реалізації його кредитної політики. Формування кредитного портфеля передбачає попереднє визначення загальної мети кредитної діяльності банку, вироблення кредитної політики, а в її межах – визначення пріо-

ритетних цілей та завдань формування кредитного портфеля з урахуванням умов зовнішнього середовища, ринкової кон'юнктури та власних можливостей банку.

Оптимізація структури і цілеспрямоване формування кредитного портфеля є відносно новим напрямом у науковій літературі, особливо в дослідженнях вітчизняних авторів, і тому заслуговує особливої уваги. Управління кредитним ризиком банку на рівні портфеля передбачає оцінку сукупного кредитного ризику портфеля банківських кредитів, а також визначення оптимальної структури кредитного портфеля з урахуванням обмеженості кредитних ресурсів банку.

Кредитний портфель – це цілеспрямовано сформована відповідно до певної кредитної стратегії сукупність кредитних вкладень банку. Виходячи з цього, при формуванні оптимального кредитного портфеля слід прагнути до реалізації розробленої кредитної політики шляхом підбору найбільш ефективних і надійних кредитних вкладень.

Весь процес формування кредитного портфеля можна розбити на три укрупнені етапи. Перший етап – формування системи лімітів кредитування відповідно до цілей і стратегії кредитної політики банку. Встановлення лімітів кредитування є основним способом контролю формування кредитного портфеля, що використовується для зменшення кредитного ризику і поліпшення довгострокової життєздатності банку.

За допомогою встановлення лімітів кредитування здійснюється оптимізація пропорцій різних видів кредитів в рамках всього кредитного портфеля з урахуванням обсягу і структури кредитних ресурсів. Це дозволяє банкам:

- уникнути критичних для збереження платоспроможності втрат від необдуманого концентрування будь-якого виду ризику;
- диверсифікувати кредитний портфель з метою скорочення концентрування і забезпечення стабільного прибутку.

Другим етапом є відбір конкретних об'єктів кредитування для включення у кредитний портфель. Відбір здійснюється, як правило, на основі оцінки кредитоспроможності позичальників. Загальний підхід до розгляду реальних об'єктів кредитування припускає оцінку сфери діяльності позичальника, аналіз цільового призначення засобів, вибір виду кредиту, виявлення ризику кредитної операції.

Важливим етапом в оцінці кредитного ризику є *оцінка ступеня взаємозв'язку (афільованості) різних позичальників.*

У більшості моделей оцінки сукупного кредитного ризику вона базується на вивченні матриці коваріацій доходностей активів позичальників, які формують кредитний портфель. При цьому оцінка коваріацій здійснюється на основі економетричної моделі регресії, де

як залежна змінна використовується прибутковість активів компанії (r_i), а як незалежні змінні – вектор факторів ризику (як правило, макроекономічних чинників) (F') [4, с. 285]:

$$r_i = \alpha_i + F' \beta_i + \varepsilon_i, \quad (2.18)$$

де i – індекс позичальника;

α_i – індивідуальна складова прибутковості;

β_i – вектор параметрів для складових вектора чинників F' ;

ε_i – незалежна помилка моделі.

При цьому рівень афільованості різних позичальників в портфелі традиційно оцінюється за допомогою коефіцієнтів попарної кореляції прибутковості активів підприємств – складових кредитного портфеля:

$$\rho_{ij} = \frac{\sigma_{ij}}{\sigma_i \sigma_j} \quad (2.19)$$

$$\sigma_{ij} = \beta_i' \sigma_{FF} \beta_j \quad (2.20)$$

де i, j – довільні індекси позичальників, які змінюються від 1 до N (загальне число позичальників банку);

σ_{FF} – коваріаційна матриця чинників моделі.

За оцінками Базельського комітету з банківського нагляду, коефіцієнти кореляції субпортфелів корпоративних позичальників у складі кредитного портфеля банку повинні знаходитися в діапазоні $[0,12; 0,24]$.

Третій етап – аналіз стану кредитного портфеля і оперативне управління виявленими відхиленнями від оптимального стану, тобто поточний моніторинг стану кредитного портфеля.

Аналіз стану кредитного портфеля, як правило, здійснюється у вигляді моніторингу його структури за рухом кредитів, за галузями або видами економічної діяльності, за строками погашення, за рівнем кредитного ризику, за процентними ставками, за забезпеченістю позик, погашенням і поворотністю кредитів тощо. Він дозволяє судити про сукупний ризик портфеля, оцінити величину резерву на можливі втрати за позиками, відповідність кредитного портфеля цілям і стратегії кредитної політики банку.

Таким чином, типовий механізм формування кредитного портфеля може бути поданий у вигляді структурно-логічної схеми, зображеної на рисунку 2.10.

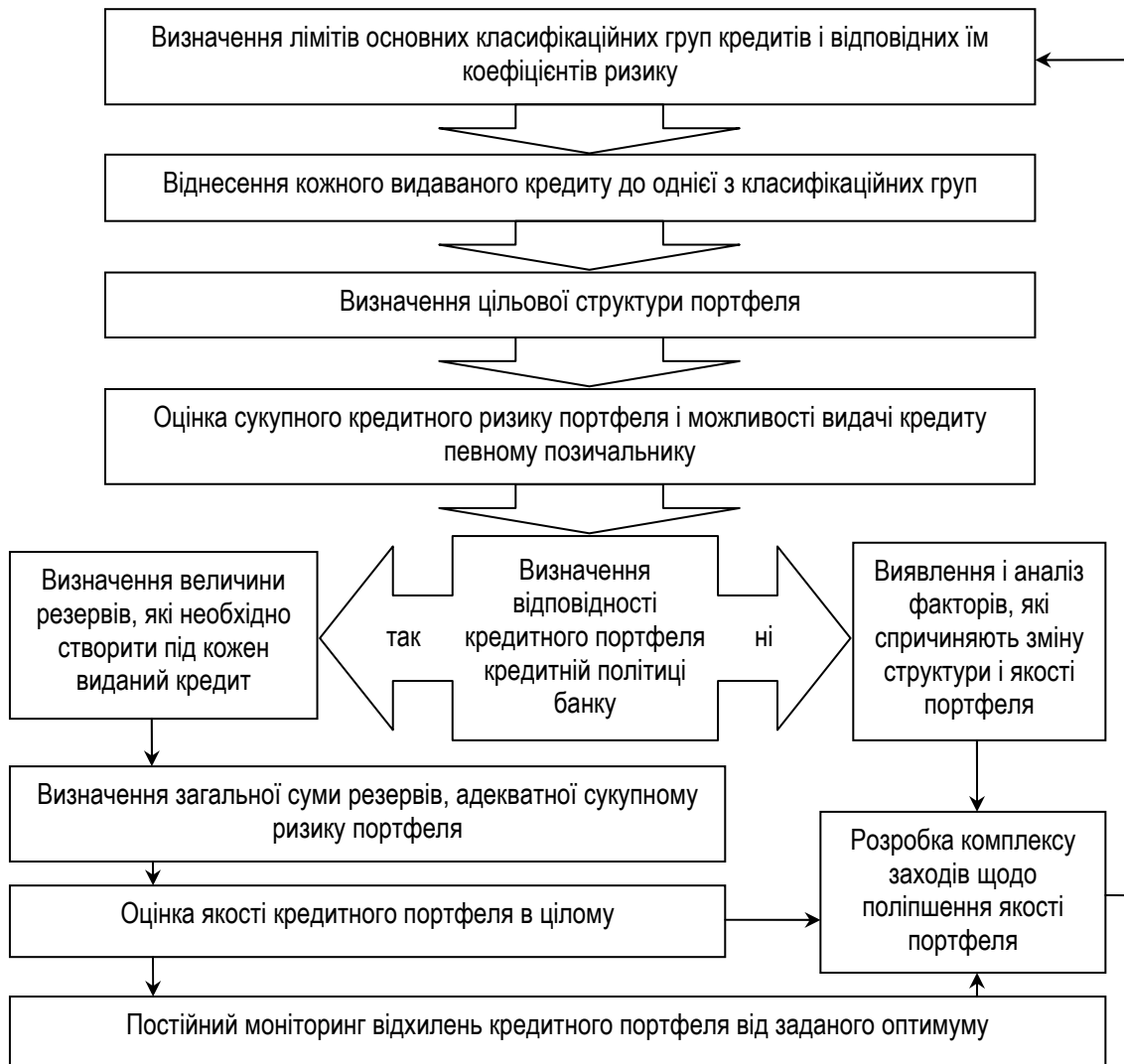

Рисунок 2.10 – Механізм формування кредитного портфеля

Зауважимо, що у сучасній практиці банківської діяльності найбільшого поширення у сфері оцінки величини сукупного кредитного ризику портфеля та його відповідності кредитній політиці банку набули такі моделі, як *CreditMetrics* (J.P. Morgan), *CreditRisk+* (Credit Suisse Financial Products), *CreditPortfolioView* (McKinsey), *Portfolio Manager* (KMV) та ін. Порівняльна характеристика таких основних моделей наведена в таблиці 2.7.

Як видно з табл. 2.7, всі ці моделі спрямовані на побудову розподілу ймовірності потенційних втрат за кредитним портфелем, який дозволяє оцінити математичне очікування втрат і обсяг капіталу під ризиком (*VAR*, *Value-at-Risk*), який є максимально можливою величиною втрат для певного кредитного портфеля протягом певного періоду часу із заданим рівнем достовірності.

Таблиця 2.7 – Порівняння моделей оцінки сукупного кредитного ризику портфеля

Напрями порівняння	Назва моделі				
	CreditMetrics	CreditPortfolio View	KMV	CreditRisk+	Kamakura
Базовий підхід	Оцінка кредитної міграції		Ймовірнісний підхід	Актuarний підхід	Спрощений формальний підхід
Підхід до визначення ризику	Ринкова вартість	Ринкова вартість	Втрати від дефолту	Втрати від дефолту	Втрати від дефолту
Характеристика кредитної події	Збиток та дефолт	Збиток та дефолт	Безперервна оцінка ймовірності дефолту	Дефолт	Дефолт
Фактори ризику	Вартість активів	Макроекономічні фактори	Вартість активів	Математичне очікування дефолту	Норма ризику
Динаміка ймовірностей	Постійна величина	Керована макроекономічними факторами	Визначається: - індивідуальною структурою за позичень за строками; - процесом зміни вартості активів у часі	Не враховується	Не враховується
Оцінка афілійованості складових кредитного портфеля	Стандартна багатфакторна модель в умовах нормального розподілу	Умове значення ймовірності дефолту як функція макроекономічних параметрів	Стандартна багатфакторна модель в умовах нормального повернення активів	Умове значення ймовірності дефолту як функція загальних факторів ризику	Умове значення ймовірності дефолту як функція макроекономічних факторів
Норми доходності	Випадкова величина (бета-розподіл)	Випадкова величина (емпіричний розподіл)	Випадкова величина (бета-розподіл)	Визначається розміром втрат у випадку дефолту	Визначається розміром втрат у випадку дефолту
Метод кількісної оцінки	Моделювання і аналіз	Моделювання	Аналіз і моделювання	Аналіз	Дерево рішень і моделювання

Всі вони належать до сфери так званого “позитивного аналізу”, тобто дають лише загальне уявлення про розмір кредитного ризику і ймовірність втрат за кредитами різного обсягу. При цьому оцінка кредитного ризику на їх основі може бути проведена як для кредитних портфелів, сформованих випадковим чином, так і для портфелів, що цілеспрямовано формуються відповідно до стратегії банку.

Аналіз існуючих моделей оптимізації кредитного портфеля вказує на те, що їх принциповим недоліком є здебільшого статичний підхід до формування та оптимізації портфеля кредитів банку. На нашу думку, для функціонуючого банку завдання формування кредитного портфеля доцільно розв’язувати на основі прирістного підходу, оскільки воно, як правило, пов’язане з прийняттям рішення щодо зміни складу та структури портфеля, утвореного в попередньому періоді. Введемо для його позначення поняття “базисний кредитний портфель”.

Припустимо, що банку необхідно сформувати кредитний портфель на основі поданих позичальниками кредитних заявок, в яких визначена потреба позичальника в кредитних ресурсах обсягом V_i грошових одиниць, де i – індекс позичальника, який змінюється від 1 до N . При цьому, з огляду на об’єктивне обмеження загальної суми кредитних ресурсів банку, навіть в умовах високої кредитоспроможності всіх потенційних позичальників кредит може бути наданий лише m позичальникам із загальної їх кількості.

Загальна сума кредитних ресурсів банку після прийняття рішення про зміну складу кредитного портфеля складає V грошових одиниць та може бути подана як сума обсягу базисного кредитного портфеля (V_0) та обсягу додатково виданих банком кредитів (ΔV):

$$V = V_0 + \Delta V = V_0 + \sum_{i=1}^m V_i. \quad (2.21)$$

При цьому:

$$V = V_0 + \Delta V \leq B \quad (2.22)$$

де B – бюджетне обмеження щодо обсягу кредитного портфеля банку, грош. од.

Традиційно за моделлю Марковиця доходність портфеля визначається як середня з доходностей його складових, зважена за їх питоною вагою у загальному обсязі ресурсів, витрачених на його формування. Тобто в загальному випадку:

$$d^{portf} = \frac{\sum (d_i \cdot V_i)}{\sum V_i}, \quad (2.23)$$

де d^{portf} – доходність кредитного портфеля, од.

При реструктуризації базисного кредитного портфеля функціонуючого банку, який складається з кредитів обсягом V_j грошових одиниць з відповідною доходністю d_j , будемо виходити з того, що:

$$d^{portf} = \frac{\sum(d_j \cdot V_j) + \sum(d_i \cdot V_i)}{\sum V_j + \sum V_i} = \frac{\sum(d_j \cdot V_j) + \sum(d_i \cdot V_i)}{V_0 + \sum V_i}. \quad (2.24)$$

Оскільки за формулою 2.22:

$$\sum(d_j \cdot V_j) = d_0^{portf} \cdot \sum V_j = d_0^{portf} \cdot V_0, \quad (2.25)$$

то:

$$d^{portf} = \frac{d_0^{portf} \cdot V_0 + \sum_{i=1}^m (d_i \cdot V_i)}{V_0 + \Delta V}, \quad (2.26)$$

де d_0^{portf} – доходність базисного кредитного портфеля.

Цільове управління формуванням кредитного портфеля банку має враховувати загальну кредитну стратегію банку. Як вже згадувалося, теоретично можна виділити три види кредитних стратегій банку:

1) агресивна (з високим ризиком) стратегія, яка припускає орієнтацію на значну питому вагу високоризикових і одночасно високоприбуткових кредитних операцій;

2) компромісна (помірна), що характеризується раціональним поєднанням операцій з різним ступенем ризику;

3) консервативна (низькоризикова), орієнтована на обмеження масштабів високоризикових операцій.

Проте у будь-якому випадку раціональна поведінка банківських менеджерів передбачає прагнення забезпечення максимізації прибутковості кредитного портфеля при прийнятному рівні кредитного ризику. Як правило, завдання мінімізації кредитних ризиків при допустимому рівні доходності приймається до розгляду лише якщо неможливо забезпечити виконання попереднього – максимізації доходності.

Відповідно, *цільова функція оптимізації кредитного портфеля* у процесі його реструктуризації матиме вигляд:

$$d^{portf} = \frac{d_0^{portf} \cdot V_0 + \sum_{i=1}^m (d_i \cdot V_i)}{V_0 + \Delta V} \rightarrow max, \quad (2.27)$$

де, відповідно до розробленого у даній роботі методичного підходу до оцінки індивідуальної доходності кредитної операції, ринкова

доходність кредитування i -го позичальника становить залежно від тривалості кредитного періоду:

$$d_i = (1 + r_i - LGD_i \cdot (PDc_i + PDp_i \cdot r_i)) \cdot (n_i - 1), \quad (2.28)$$

або

$$d_i = (1 + r_i - LGD_i \cdot (PDc_i + PDp_i \cdot r_i)). \quad (2.29)$$

З іншого боку, нормальним джерелом формування кредитних ресурсів банку є залучення депозитних вкладень, загальна вартість яких для банку характеризується середньозваженою ставкою відсотка за депозитами. Кредитна діяльність банку є прибутковою лише за умови, що середня доходність кредитного портфеля є вищою за середню доходність депозитів вкладників банку, тобто цільова функція має обмеження щодо свого мінімуму:

$$d^{portf} = \frac{d_0^{portf} \cdot V_0 + \sum_{i=1}^m (d_i \cdot V_i)}{V_0 + \Delta V} \geq 1 + p, \quad (2.30)$$

де p – середня ставка відсотка за депозитним портфелем банку, од.

Оскільки для банку гарантовано прибутковими можуть бути лише кредитні операції з позичальниками, коефіцієнт доходності яких, оцінений з урахуванням ймовірності дефолту за основною сумою боргу та за відсотками, є більшим 1, то на першому етапі формування і реструктуризації кредитного портфеля банку доцільно провести оптимізацію складу кредитних заявок і відмовитися від подальшого розгляду тих з них, для яких мінімальна допустима доходність (d_i) розрахована за формулою 2.28, є менше 1.

Крім того, зважаючи на те, що обсяги додаткових кредитів, що будуть включені до складу кредитного портфеля банку, впливають на величину як чисельника, так і знаменника у формулі для визначення ринкової доходності кредитного портфеля, досягнення максимізації доходності портфеля можливе лише за умови максимізації граничних доходностей за новими кредитами. Відповідно, на другому етапі формування кредитного портфеля доцільно для кожної кредитної заявки, що була позитивно оцінена на попередній стадії, визначати *коефіцієнт співвідношення ринкової доходності і обсягів потреби позичальника у кредиті*:

$$k_{d/v} = \frac{d_i}{V_i}. \quad (2.31)$$

Це синтетичний показник, що у спрощеній умовній формі забезпечує можливість порівняння ефективності приросту кредитного портфеля з урахуванням кредитного ризику позичальника та індивідуальних умов кредитування.

Чим вище значення даного коефіцієнта, тим більшим буде за інших незмінних умов приріст ринкової доходності портфеля при включенні до його складу кредиту відповідного позичальника.

Таким чином, процес оптимізації кредитного портфеля банку буде зводитися до послідовного включення в нього кредитних заявок з найвищими коефіцієнтами співвідношення ринкової доходності і обсягів потреби позичальника в кредиті із проранжованого за їх зниженням ряду до настання:

- вичерпання кредитних можливостей банку;
- перевищення середньою ставкою відсотка за депозитами банку середньої ринкової доходності портфеля.

Формалізація всіх вищевказаних умов формування кредитного портфеля функціонуючого банку являє собою таку систему умов оптимізації:

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum k_{d/v_i} \rightarrow \max \\ V = V_0 + \Delta V \leq B \\ d^{portf} = \frac{d_0^{portf} \cdot V_0 + \sum_{i=1}^m (d_i \cdot V_i)}{V_0 + \Delta V} \geq 1 + p, \\ \Delta V = \sum V_i \end{array} \right. \quad (2.32)$$

де V – загальна сума кредитних ресурсів банку після зміни складу кредитного портфеля;

V_0 – обсяг базисного кредитного портфеля;

ΔV – обсяг додатково виданих банком кредитів;

B – бюджетне обмеження щодо обсягу кредитного портфеля банку;

d^{portf} , d_0^{portf} – доходність кредитного портфеля після оптимізації та базисного, відповідно;

p – середня ставка відсотка за депозитним портфелем банку.

Наочно структурно-логічну схему формування та оптимізації кредитного портфеля банку подано на рис. 2.11. Він доповнює загальний механізм, поданий на рис. 2.10, конкретизуючи його в частині методики оцінки відповідності кредитного портфеля кредитній політиці банку на основі розробленого авторами науково-методичного підходу.

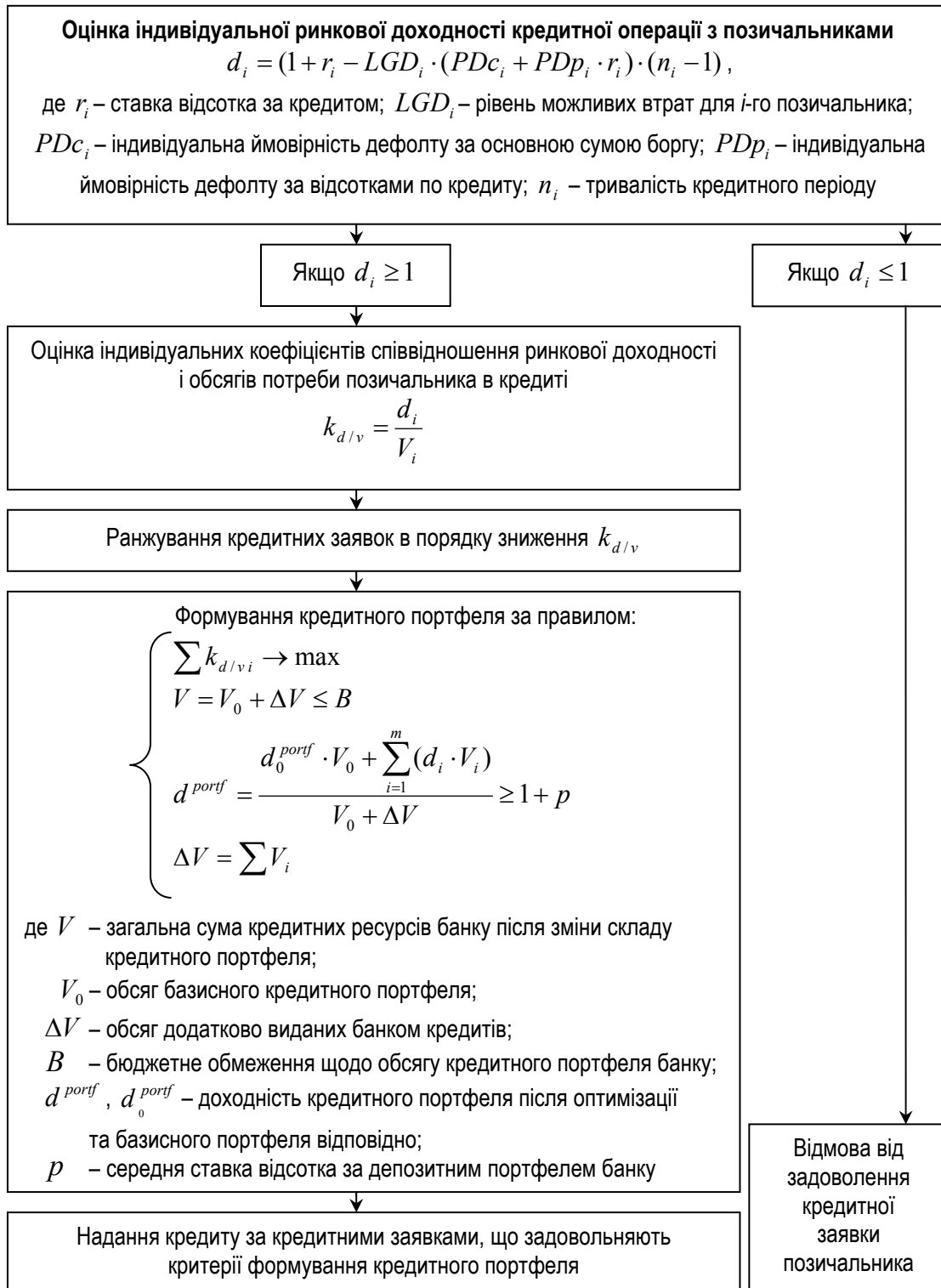

Рисунок 2.11 – Структурно-логічна схема процесу формування та оптимізації кредитного портфеля банку

Необхідно зауважити, що при формуванні кредитного портфеля банку потрібно дотримуватися обов'язкових нормативів, встановле-

них Національним банком України щодо концентрації ризиків серед інсайдерів. Ці нормативи накладають додаткові обмеження на умови оптимізації, але принципово не впливають на сутнісні елементи та загальну модель запропонованого методичного підходу до оптимізації кредитного портфеля банку з урахуванням індивідуальних кредитних ризиків позичальників.

Таким чином, якість кредитного портфеля банку відображає рівень наукової обґрунтованості розробленої кредитної політики. До формування кредитного портфеля приступають після того, як визначена загальна мета кредитної діяльності банку, розроблена стратегія кредитної діяльності банку, сформульовані визначальні пріоритети. У кредитній політиці банку визначаються ліміти кредитування, на основі яких проводиться постійний моніторинг відповідності структури кредитного портфеля заданим параметрам.

Наданню кожного нового кредиту повинен передувати аналіз відповідності об'єкта, що кредитується, кредитній політиці банку та оцінка кредитоспроможності клієнта. Причому дана оцінка не повинна обмежуватися лише аналізом його фінансового стану, вона має враховувати також інші методичні підходи, зокрема, розглянуті у даному монографічному дослідженні.

2.5. Удосконалення регіональної структури кредитного портфеля як напрямок управління кредитним ризиком банку

Завдання мінімізації кредитних ризиків банків передбачає раціональне встановлення територіальних пріоритетів формування кредитного портфеля з урахуванням базових фінансово-економічних характеристик регіонів, що визначають спроможність своєчасного погашення отриманих кредитів. Сучасний стан розвитку окремих регіонів України характеризується істотними диспропорціями, які зумовлені впливом цілого ряду соціально-економічних факторів.

Протягом періоду становлення та розвитку банківської системи України досить виразно проявились диспропорції у територіальному розміщенні та територіальній кредитно-депозитній активності банків, що позначається на якості організації кредитного процесу, доступності кредитних ресурсів, рівні відсоткових ставок та інших характеристиках наданих кредитів. У тому числі одним із природних наслідків цих диспропорцій є міжрегіональна диференціація кредитних ризиків, яку необхідно враховувати як при розгляді наданих кредитних заявок, так і в процесі оптимізації філіальної мережі банків.

Узагальнено науково-методичний підхід до оптимізації регіональної структури кредитного ризику банку можна подати у вигляді структурно-логічної схеми, поданої на рис. 2.12.

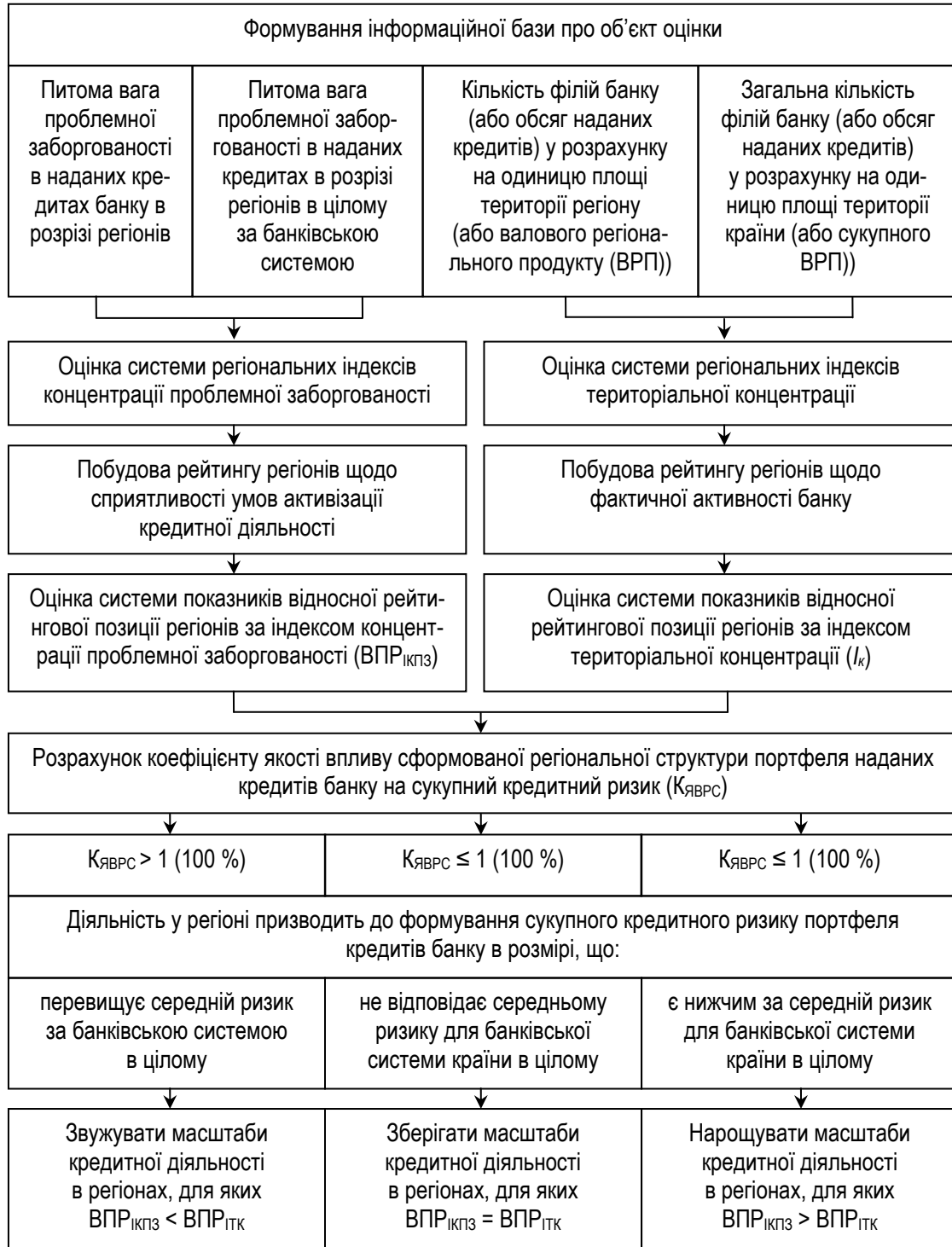

Рисунок 2.12 – Структурно-логічна модель оптимізації регіональної структури кредитного портфеля банку

Адекватну оцінку раціональності регіональної структури кредитного портфеля можна отримати за допомогою *індексу територіальної концентрації*, який використовується при аналізі регіональної сформованості, агломераційної адаптивності та збалансованості господарських функцій [148]. Він розраховується за такою формулою:

$$I_k = \frac{E_i}{E} \div \frac{T_i}{T}, \quad (2.33)$$

- де I_k – індекс територіальної концентрації, од.;
- E_i – показник розвитку господарської функції на території агломерації (наприклад, кількість представництв та філій банку в регіоні);
- E – сукупний показник розвитку господарської функції в країні в цілому (загальна кількість представництв та філій банку);
- T_i – площа території агломерації (регіону);
- T – загальна площа країни.

З метою аналізу регіональної структури кредитного портфеля замість площі території (країни) доцільно використовувати інші показники, які характеризуватимуть соціально-економічний розвиток регіону: динаміку та структуру населення, кількість зареєстрованих юридичних осіб, обсяг виробленої продукції і т.д. За цими показниками встановлюється рівень концентрації господарської діяльності, що свідчить про інтенсивність, характер освоєння та можливості подальшого розвитку агломерації чи окремих її територій. Зростання показника свідчить про збільшення концентрації досліджуваного виду господарської діяльності в регіоні.

На нашу думку, при обґрунтуванні територіальної структури кредитного портфеля банку (або територіального розміщення філій банків) необхідно враховувати можливі майбутні впливи таких рішень на рівень кредитного ризику. Це виявляється, насамперед, у змінах якості кредитного портфеля банку.

При цьому основним чинником впливу регіональної диференціації структури кредитного портфеля на його сукупний ризик є наявні регіональні відмінності у платіжній дисципліні, фінансовому стані позичальників і т.д. Вплив даних факторів опосередковано виявляється у розбіжностях динаміки простроченої заборгованості за регіонами.

Отже, важливим напрямом розвитку системи управління кредитним ризиком банків, якому приділяється недостатньо уваги у науково-методичній літературі та банківській практиці, є оптимізація регіональних характеристик кредитного ризику на основі оцінки системи те-

риторіальних індексів концентрації. При цьому головними порівняльними параметрами прийняття територіальних кредитних ризиків банком можуть бути *індивідуальні індекси концентрації проблемної (зокрема, простроченої) заборгованості*.

Індивідуальні індекси концентрації проблемної заборгованості пропонується розраховувати за аналогією з розглянутим вище індексом територіальної концентрації, враховуючи, що сферою розповсюдження прострочених боргів є не територія, а загальний обсяг наданих кредитів. Отже, визначати рівень прийняття банком територіальних кредитних ризиків можна за такою формулою:

$$I_{ПЗ} = \frac{ПЗ_i}{ПЗ} \div \frac{K_i}{K}, \quad (2.34)$$

де $I_{ПЗ}$ – індивідуальний індекс концентрації простроченої заборгованості, од.;

$ПЗ_i$ – обсяг проблемної (або простроченої) заборгованості банку в певному регіоні, грош. од.;

$ПЗ$ – загальний обсяг проблемної (або простроченої) заборгованості в регіоні, грош. од.;

K_i – обсяг наданих банком кредитів в регіоні, грош. од.;

K – загальний обсяг наданих кредитів в регіоні, грош. од.

Значення даного показника більше 1 вказує на те, що банк неефективно здійснює кредитування, оскільки якість його кредитного портфеля є гіршою, ніж в регіоні в цілому. Про відносно ефективне управління кредитним процесом буде свідчити індивідуальний індекс концентрації проблемної заборгованості нижче 1. При цьому чим ближче розраховане значення показника до нуля, тим меншим є рівень прийняття банком територіальних кредитних ризиків.

За допомогою оцінки системи індивідуальних індексів концентрації проблемної заборгованості можна провести ранжування регіонів країни щодо ризиковості здійснення кредитної діяльності на їх території. Індивідуальні регіональні індекси концентрації проблемної заборгованості можуть бути використані при розподілі регіонів з точки зору привабливості активізації кредитної діяльності банків в розрізі трьох груп:

1) регіони, найбільш сприятливі для активізації кредитної діяльності, які мають низький рівень концентрації на їх території кредитних ризиків;

2) проблемні регіони, на території яких сконцентровано значний обсяг простроченої заборгованості і потенційно існує високий рівень кредитного ризику;

3) регіони з проміжним рівнем концентрації кредитних ризиків на їх території.

Для цього потрібно, насамперед, визначити величину інтервалу приналежності значень індексів до певної групи за формулою:

$$r = \frac{M_{int\ max} - M_{int\ min}}{g}, \quad (2.35)$$

де r – величина інтервалу;

$M_{int\ max}$, $M_{int\ min}$ – максимальне і мінімальне значення індивідуальних регіональних індексів концентрації проблемної заборгованості;

g – кількість виділених груп ($g=3$).

Далі необхідно розрахувати два індикатори. Перший, що показує межу значення індивідуального регіонального індексу концентрації проблемної заборгованості для групи проблемних регіонів, розраховується за формулою:

$$ind_L = M_{int\ max} - r. \quad (2.36)$$

Другий критерій – індикатор регіонів, найбільш сприятливих для активізації кредитної діяльності, розраховується за формулою:

$$ind_P = r + M_{int\ min}. \quad (2.37)$$

Показники, що не увійшли до двох вказаних вище груп, є проміжними та вказують на приналежність регіону до групи з середнім рівнем концентрації кредитних ризиків на їх території.

Результати групування регіонів України за привабливістю для активізації кредитної діяльності у 2009 році та січні-травні 2010 року з урахуванням рівня концентрації на їх території кредитного ризику подані в табл. 2.8.

Таким чином, проведені дослідження відносної привабливості регіонів України для активізації банківського кредитування, з урахуванням територіальної концентрації кредитних ризиків, показують значну регіональну диференціацію території щодо умов безпечності банківської діяльності. Врахування цієї диференціації у процесі прийняття рішень щодо розвитку мережі представництв та філіалів банку, а також формування регіональної структури кредитного портфеля дозволить забезпечити зниження та оптимізацію сукупного кредитного ризику.

Таблиця 2.8 – Групування регіонів України за привабливістю для активізації кредитної діяльності

Тип регіонів за інвестиційною привабливістю	Склад групи, області України	
	2009 рік	січень–травень 2010 року
Проблемні регіони	Миколаївська, Кіровоградська, Волинська, Рівненська, Житомирська	Чернівецька
Регіони, найбільш сприятливі для активізації кредитної діяльності	Одеська, Чернівецька, Дніпропетровська, Київська, Запорізька, Хмельницька, Івано-Франківська, Полтавська, Донецька, Чернігівська та Закарпатська області, Автономна Республіка Крим	Дніпропетровська, Одеська, Полтавська, Запорізька, Черкаська, Івано-Франківська, Сумська, Херсонська, Київська, Тернопільська, Донецька, Кіровоградська, Хмельницька, Закарпатська, Чернігівська області та Автономна Республіка Крим
Регіони з проміжним рівнем концентрації кредитних ризиків на їх території	Тернопільська, Херсонська, Вінницька, Черкаська, Львівська, Харківська, Луганська, Сумська	Вінницька, Волинська, Харківська, Луганська, Львівська, Миколаївська

Оцінку якості регіонального розміщення філіальної мережі (або якості регіональної структури кредитного портфеля) та її впливу на ризик кредитного портфеля банку доцільно проводити на основі порівняння розробленого рейтингу регіональної привабливості для активізації кредитної діяльності з рейтингом територіальної концентрації філіальної мережі.

При цьому необхідно враховувати, що окремі території можуть мати в проранжованому ряді однакові позиції, що зумовлює потребу стандартизації місць регіонів. Таку стандартизацію можна проводити шляхом розрахунку *відносної рейтингової позиції*, яка визначається як відношення місця певного регіону в рейтингу до порядкового номера останнього місця в рейтингу. Даний показник дає можливість оцінити у частках одиниць наскільки місце регіону в рейтингу віддалене від початку проранжованої сукупності.

Ранжований в міру зростання показника ряд відносної рейтингової позиції за індексом концентрації проблемної заборгованості відповідає еталонному варіанту розподілу територіальної концентрації філіальної мережі банку, в якому регіони розміщені в порядку зростання небезпеки здійснення на їх території кредитної діяльності з точки зору ймовірності прийняття банком на себе більшого кредитного ризику, пов'язаного з виникненням проблемної заборгованості.

Якщо відносна рейтингова позиція за індексом концентрації проблемної заборгованості є нижче відносної рейтингової позиції

за індексом територіальної концентрації філіальної мережі, то поточний варіант розміщення представництв та філіалів банку зумовлює формування сукупного кредитного портфеля, ризик якого перевищує середній кредитний ризик у банківській системі країни в цілому.

Відповідно, з метою зниження сукупного кредитного ризику портфеля банку менеджменту необхідно намагатися розміщувати свої філіали (активізувати кредитну діяльність) за регіонами у пропорції, максимально наближеній до еталонного рейтингового розподілу. При цьому, якщо відхилення у бік перевищення відносної рейтингової позиції за індексом концентрації проблемної заборгованості над відносною рейтинговою позицією за індексом територіальної концентрації філіальної мережі є припустимим, то зворотних відхилень доцільно уникати.

Таким чином, оптимізація регіональної структури формування кредитного портфеля дозволяє зменшувати сукупний кредитний ризик банку за рахунок науково обґрунтованого вибору пріоритетних регіонів для розвитку кредитування. Даний підхід можна деталізувати у розрізі окремих сегментів ринку банківських кредитів: великий бізнес, середній та малий бізнес, кредити фізичним особам.

2.6. Використання модифікованих методів стратегічного портфельного аналізу в управлінні кредитним ризиком банку

Ефективне управління кредитним ризиком банку в умовах нестабільності й мінливості зовнішнього середовища має проводитися у контексті додержання чітких стратегічних орієнтирів розвитку кредитної діяльності. На нашу думку, у сучасних умовах значна частина проблем, пов'язаних з посиленням ризиковості кредитної діяльності, зумовлена недостатньою розробленістю стратегічного підходу до управління кредитними ризиками. Такий підхід передбачає виокремлення стратегічної підсистеми управління кредитним ризиком. Функціонування даної підсистеми спрямовується на підтримку прийняття стратегічних управлінських рішень у сфері кредитування. Дані рішення повинні ґрунтуватись на результатах дослідження конкурентної позиції банку на окремих сегментах ринку кредитних ресурсів.

У даний час одним з найбільш поширених інструментів стратегічного управління є портфельний аналіз. Проведені в США дослідження показали, що фірми, які застосовують портфельний аналіз, мали в цілому більш виражену орієнтацію на довгострокові цілі.

З точки зору управління кредитним ризиком банку, *стратегічний портфельний аналіз* можна розглядати як інструмент, за допомогою

якого менеджмент банку виявляє та оцінює перспективи розвитку кредитної діяльності з метою чіткого визначення галузевих пріоритетів надання кредитів, додержання яких забезпечить необхідну якість кредитного портфеля щодо сукупного кредитного ризику. При цьому оцінюється відносна привабливість активізації кредитної діяльності на різних сегментах ринку кредитних послуг і безпечність даної діяльності на кожному з цих ринків.

Головною метою стратегічного портфельного аналізу в системі управління кредитним ризиком є раціоналізація розподілу кредитних ресурсів між сегментами ринку з огляду на притаманний їм кредитний ризик.

У загальному вигляді схема стратегічного портфельного аналізу в системі управління кредитним ризиком має передбачати:

- розподіл кредитів на стратегічні одиниці бізнесу;
- визначення відносної ризиковості окремих стратегічних одиниць і перспектив розвитку відповідних ринків;
- побудову та аналіз портфельних матриць (матриць стратегічного планування) і визначення бажаної стратегічної позиції кредитного портфеля;
- розробку стратегії розвитку для кожної одиниці бізнесу.

Отже, для оцінки конкурентних позицій будь-яких об'єктів формування кредитного портфеля банку, з точки зору забезпечення його високої якості щодо нівелювання кредитних ризиків, можуть використовуватися різні методи, але особливий інтерес, на нашу думку, представляють якісні методи оцінки. Одним із головних інструментів якісного аналізу позиціонування у конкурентному середовищі та обґрунтування стратегічних галузевих пріоритетів формування кредитного портфеля банку є матричні методи.

Матричний метод завоював популярність у західних дослідників і вважається одним із найпоширеніших підходів до оцінки якості діяльності підприємства [334]. Головними перевагами матричних методів портфельного аналізу є можливість логічного структурування і наочного відображення стратегічних проблем підприємства, відносна простота отримання результатів, акцент на якісний бік аналізу.

Часом появи матричного аналізу можна вважати 1960–1970 роки, коли посилилася роль і значення стратегічного аспекта в діяльності суб'єктів господарювання. Саме у цей період вперше був введений в ужиток термін “стратегічне управління”, за допомогою якого позначалася різниця між поточним управлінням на рівні первинної ланки господарської діяльності (в умовах банку – співробітники, що безпосередньо здійснюють банківські операції) і управлінням, яке реалізу-

ється на вищих рівнях. Розробка ідей стратегічного управління знайшла відображення у роботах таких авторів, як Франкенкоф і Грагер (1971), Ансофф (1972), Шендель і Хазен (1972), Ірвін (1974) та ін. Провідною ідеєю, що відображає суть переходу від оперативного управління до стратегічного, є зміщення уваги вищого керівництва на зовнішнє середовище для того, щоб відповідним чином своєчасно реагувати на зміни.

Матриця – це модель, що може бути побудована на основі будь-яких показників. Найбільше поширення одержали двовимірні матриці, за допомогою яких об'єкти стратегічного позиціонування можуть порівнюватися один з одним за обраними критеріями. При цьому, на думку О. Тищенко й О. Головки [335], реалізуються такі важливі принципи маркетингу, як сегментація ринку (виділення значущих критеріїв на основі аналізу зовнішнього середовища) й узгодження (попарне зіставлення критеріїв). У моделях різних консалтингових фірм використовуються різні набори змінних на основі двовимірних матриць, у яких по одній осі фіксуються значення внутрішніх факторів, а по іншій – зовнішніх.

Розглядаючи існуючі матричні методи та моделі портфельного аналізу, варто зауважити, що у чистому вигляді вони не можуть бути використані в системі управління кредитним ризиком банку. Це пов'язано з тим, що двовимірні матриці, які беруться за основу в більшості методів портфельного аналізу, враховують два заздалегідь вибрані параметри, які не відповідають специфіці здійснення кредитної діяльності банків. Це зумовлює необхідність відповідної модифікації матричних моделей.

Як було зазначено вище, для реалізації матричного підходу необхідно, насамперед, визначити перелік об'єктів, щодо яких розглядається вплив внутрішніх та зовнішніх факторів середовища. Сформована практика збирання та узагальнення статистичної інформації щодо якості кредитної діяльності банків дозволяє нам рекомендувати як базовим сегментом, позиціонування складових якого доцільно розглядати як об'єкт у стратегічному аналізі кредитного портфеля, види економічної діяльності, у розрізі яких надаються кредити.

Факторам, які мають значний вплив на конкурентну позицію видів економічної діяльності при забезпеченні прийнятної якості кредитного портфеля банку щодо нівелювання кредитних ризиків, пропонуємо вважати:

- середні коефіцієнти зростання обсягів наданих кредитів у банківській системі у розрізі видів економічної діяльності, які, на нашу думку, адекватно відображають загальні тенденції та перспективи розвитку масштабів кредитної діяльності для виділених сегментів;

- середні коефіцієнти відхилення рівня проблемної заборгованості, які можуть розглядатися як умовні характеристики внутрішнього кредитного ризику, притаманного окремим видам економічної діяльності.

При цьому коефіцієнти відхилення рівня проблемної заборгованості ($K_{ВРПЗ}$) пропонується розраховувати за такою формулою:

$$K_{ВРПЗ} = \frac{ПВ_{ПЗ} - \overline{ПВ_{ПЗ}}}{\overline{ПВ_{ПЗ}}}, \quad (2.38)$$

де $ПВ_{ПЗ}$ – питома вага (рівень) проблемної заборгованості в кредитах, наданих певному виду економічної діяльності;

$\overline{ПВ_{ПЗ}}$ – середній рівень проблемної заборгованості в загальному обсязі наданих кредитів.

Необхідно враховувати, що за середнім коефіцієнтом зростання наданих кредитів можна поділяти всі види економічної діяльності на дві групи – розширення кредитування (коефіцієнт зростання наданих кредитів більше 1) та згортання кредитування (коефіцієнт менше 1). Критерієм розмежування за показником середнього коефіцієнта відхилення рівня проблемної заборгованості, на нашу думку, доцільно обрати нульове значення. Такий вибір базується на тому, що всі значення коефіцієнта менше нуля свідчать про нижчий рівень кредитного ризику за окремим видом діяльності, ніж в цілому за банківською системою, та, навпаки.

Таким чином, враховуючи можливі поєднання групування видів економічної діяльності за окремими факторами, можемо отримати чотири конкурентні позиції їх кредитних ризиків, які зумовлюють необхідність використання різних стратегій управління кредитним ризиком.

Зона консервативної стратегії безпечного кредитування (рис. 2.13) поєднує види економічної діяльності, що мають нижчий рівень кредитного ризику та характеризуються зростанням масштабів кредитування. Нарощення їх у галузевій структурі кредитного портфеля банку, на нашу думку, буде призводити до зниження сукупного кредитного ризику.

Такий самий ефект, але при більш істотному обсягу нарощення присутності відповідних видів діяльності в кредитному портфелі банку буде забезпечувати включення до його складу об'єктів, що знаходяться в зоні компромісної стратегії безпечного кредитування. Вона характеризується низьким рівнем кредитного ризику та згортанням обсягів кредитування.

Рисунок 2.13 – Матриця конкурентного позиціонування кредитних ризиків окремих видів економічної діяльності

На відміну від них, види економічної діяльності, що потрапили до зони компромісної стратегії ризикового кредитування, при зростанні їх присутності у складі кредитного портфеля призводять до погіршення якості та зростання кредитних ризиків.

Небажаним є включення до складу кредитного портфеля видів економічної діяльності, які локалізовані у зоні агресивної стратегії ризикового кредитування, оскільки вони характеризуються відносно високими показниками кредитного ризику і мають тенденцію до скорочення обсягів кредитування.

Як видно з рис. 2.14, у банківській системі України переважна більшість видів економічної діяльності має нижчий за середній рівень кредитного ризику.

Ризиковими, з точки зору надання банківського кредитування, є такі види економічної діяльності, як сільське господарство, мисливство та лісове господарство, рибальство та рибництво. Висока питома вага цих видів діяльності в кредитному портфелі банку буде супроводжуватися значним сукупним кредитним ризиком, тому кредитування в цих випадках вимагає більш жорстких умов, насамперед, щодо забезпечення.

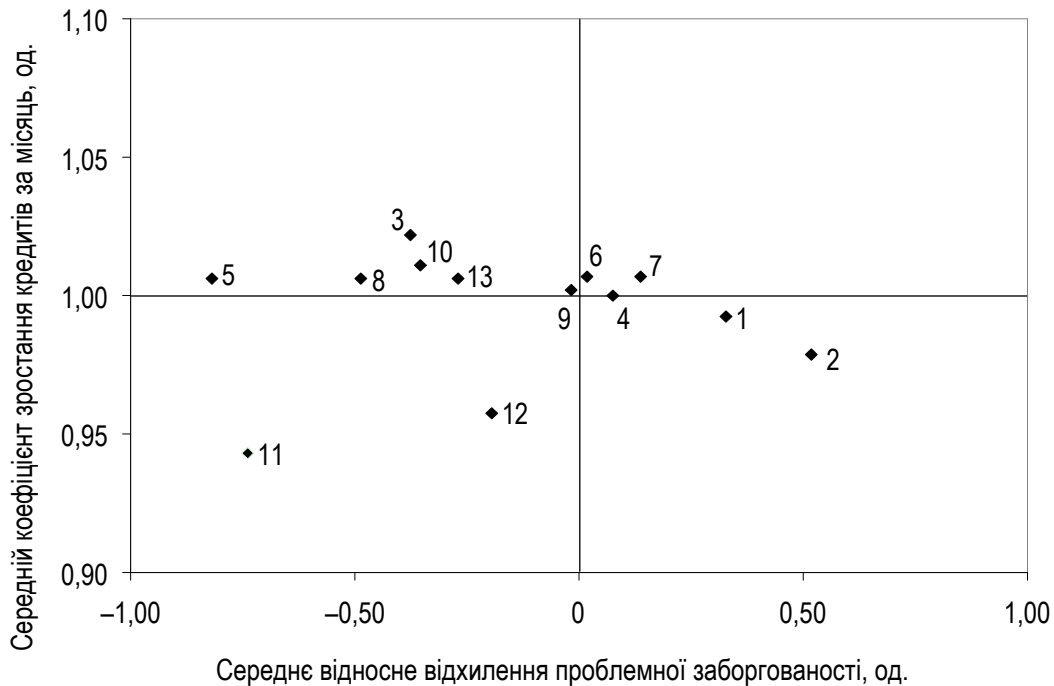

Рисунок 2.14 – Результати конкурентного позиціювання кредитних ризиків окремих видів економічної діяльності в Україні у 2009 році (побудовано на основі даних [326]):

1 – сільське господарство, мисливство та лісове господарство; 2 – рибальство, рибицтво; 3 – добувна промисловість; 4 – переробна промисловість; 5 – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води; 6 – будівництво; 7 – торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; 8 – діяльність готелів та ресторанів; 9 – діяльність транспорту та зв'язку; 10 – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям; 11 – освіта; 12 – охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; 13 – надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту

Ризикованими, але перспективними з позиції нарощення кредитної діяльності слід вважати будівництво, торгівлю, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, переробну промисловість. Високий рівень їх присутності в кредитному портфелі банку також буде призводити до зростання сукупного кредитного ризику, який частково компенсуватиметься за рахунок ефекту масштабу кредитної діяльності.

Менш ризикованими, але й неперспективними з позиції нарощення кредитної діяльності є освіта, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги.

Найкращу якість кредитному портфелю банку забезпечить структура кредитів, в якій переважатимуть наступні види економічної діяльності: добувна промисловість; виробництво та розподілення електроенергії, газу та води; діяльність готелів та ресторанів; діяльність

транспорту та зв'язку; операції з нерухомим майном та оренда; інжиніринг та надання послуг підприємцям; надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту.

Якщо припустити, що поточна стратегія поведінки окремого банку щодо управління кредитним ризиком відбивається у сформованій структурі кредитного портфеля, то обґрунтування можливих управлінських заходів щодо поліпшення якості такого портфеля та зменшення кредитного ризику потребує доповнення розробленої нами матриці показниками питомої ваги окремих груп видів економічної діяльності в структурі наданих кредитів.

Рекомендації щодо управління кредитним портфелем, сегментованого за зонами матриці конкурентного позиціонування, подані у таблиці 2.9.

Таким чином, перспективними напрямками удосконалення управління кредитними ризиками в умовах подолання наслідків фінансової кризи є оптимізація регіональної та галузевої структур кредитного портфеля з метою мінімізації сукупного кредитного ризику.

Представлений вище науково-методичний підхід дозволяє виконати поставлене завдання з використанням публічної інформації та відносно простих фінансово-економічних алгоритмів розрахунків.

Таблиця 2.9 – Стратегії управління кредитним портфелем

Тип стратегії	Рекомендації щодо управління кредитним портфелем
Консервативна стратегія безпечного кредитування	Зберігати існуючу динаміку та структуру портфеля
Компромісна стратегія безпечного кредитування	Нарощувати обсяги кредитування за видами економічної діяльності, що належать до зони консервативної стратегії безпечного кредитування темпами, що перевищують середні для відповідних сегментів за банківською системою в цілому. За іншими видами діяльності визначити динамічні контрольні ліміти нарощення обсягів кредитування так, щоб вони не перевищували середні за банківською системою темпи зростання відповідних видів кредитів
Компромісна стратегія ризикового кредитування	Нарощувати обсяги кредитування за видами економічної діяльності, що належать до зон консервативної та компромісної стратегій безпечного кредитування темпами, що перевищують середні для відповідних сегментів за банківською системою в цілому. За іншими видами діяльності визначити динамічні контрольні ліміти нарощення обсягів кредитування так, щоб вони не перевищували середні за банківською системою темпи зростання відповідних видів кредитів
Агресивна стратегія ризикового кредитування	За видами економічної діяльності, що належать до зони агресивної стратегії ризикового кредитування, визначити динамічні контрольні ліміти нарощення обсягів кредитування так, щоб вони не перевищували середні за банківською системою темпи зростання відповідних видів кредитів. За іншими видами – нарощувати обсяги кредитування випереджаючими темпами порівняно з середньоринковими

2.7. Прогнозування кредитного ризику на основі збалансування обсягів кредитних та депозитних операцій

Існує багато різноманітних моделей банківської діяльності, що дозволяють прогнозувати виникнення кредитного ризику. Їх кількість та різноплановість пов'язані, насамперед, з відмінностями науково-методичних підходів до моделювання передбачення виникнення кредитного ризику [3, 241, 387, 399, 441]. Основу більшості моделей складають методи кореляційно-регресійного аналізу, теорії ймовірності, теорії нечіткої множини.

Однак недостатньо розкритими залишаються питання співвідношення та оцінки первинних характеристик факторів формування кредитних ризиків банківської діяльності з урахуванням збалансованості потреб клієнтів та можливостей банку у сфері кредитування, яка виявляється, насамперед, у достатності та своєчасності формування ресурсної бази банку. При цьому таке співвідношення та оцінка повинні певною мірою характеризувати "...можливість настання досліджуваних ризик-подій не лише кількісно, але й якісно, основою чого є належає їх подання у вигляді графоаналітичної моделі" [249].

Зокрема, як визначає О. Вожжов, такий напрямок розгляду є основою стійкої трансформації банківських ресурсів, підґрунтям можливості прогнозування ризиків у банківській діяльності [83].

На нашу думку, основу ефективного управління кредитним ризиком може складати забезпечення сталого руху фінансових потоків у комплексній моделі діяльності банку. При цьому первинними характеристиками банківської діяльності у поточний момент часу, що можуть провокувати виникнення кредитного ризику та визначати його рівень в наступних періодах, доцільно обрати динаміку обсягів залучених коштів і наданих кредитів та їх часову зміну.

Підтвердженням останньої тези можуть слугувати регресійні моделі, які узагальнюють динаміку обсягів проблемних кредитів, загального обсягу наданих кредитів та залучених ресурсів від населення і суб'єктів господарювання, а також коливання такої динаміки та темпи її зміни. Так, на основі статистичних даних Національного банку України за місяцями 2004–2009 рр. нами отримані такі регресійні моделі, достовірність яких підтверджується значенням коефіцієнтів детермінації (0,98, 0,52 та 0,57 відповідно):

$$\begin{aligned} VPK &= 0,605 \cdot VK + 0,389 \cdot VD, \\ \Delta VPK &= 0,214 \cdot \Delta VK - 0,410 \cdot \Delta VD, \\ \%VPK &= -0,180 \cdot \%VK - 0,460 \cdot \%VD, \end{aligned} \quad (2.39)$$

де VPK – обсяг проблемних кредитів вітчизняної банківської системи протягом досліджуваного періоду, грош. од.;

- VK* – обсяг наданих кредитів вітчизняною банківською системою протягом досліджуваного періоду часу, грош. од.;
- VD* – обсяг залучених ресурсів від населення та суб'єктів господарювання вітчизняною банківською системою протягом досліджуваного періоду часу, грош. од.;
- Δ – абсолютний приріст досліджуваних величин (до попереднього періоду);
- % – темпи зміни досліджуваних величин (відношення відповідних значень кожного наступного місяця до попереднього протягом досліджуваного періоду часу у процентному вимірі).

Аналіз наведених моделей вказує на існування прямої залежності між динамікою обсягів наданих кредитів та залучених ресурсів та динамікою обсягів проблемних кредитів: із зростанням обсягів наданих кредитів та залучених ресурсів зростає й обсяг проблемних кредитів. Різні знаки коефіцієнтів при незалежних змінних у моделях, що характеризують взаємозв'язок між абсолютними приростами та темпами приросту досліджуваних показників, на нашу думку, є проявом розбалансованості кредитних та депозитних фінансових потоків банківських установ в Україні. Також ознакою розбалансованого впливу на динаміку обсягів проблемних кредитів, з боку абсолютних та відносних змін наданих кредитів і залучених ресурсів, є більш різкі коливання обсягів і темпів зміни проблемних кредитів у порівнянні з відповідними показниками наданих кредитів та залучених ресурсів (табл. 2.10).

Таблиця 2.10 – Окремі статистичні показники динаміки проблемних кредитів, наданих кредитів та залучених ресурсів у банківській системі України*

Досліджувані величини	Статистичні показники			
	мінімум	максимум	середнє	розкид, поділений на середнє
Абсолютний приріст обсягів проблемних кредитів, млн грн.	-325,00	707,00	103,15	10,01
Абсолютний приріст обсягів наданих кредитів, млн грн.	-2 515,00	32 733,00	9 168,25	3,84
Абсолютний приріст обсягів залучених ресурсів, млн грн.	-1 858,00	17 983,00	4 721,73	4,20
Темпи приросту обсягів проблемних кредитів, %	94,58	112,12	102,28	0,16
Темпи приросту обсягів наданих кредитів, %	97,68	108,51	103,98	0,10
Темпи приросту залучених ресурсів, %	97,76	108,88	103,20	0,11

*Розраховано за даними [326]

З наведених вище моделей (2.39) та регресійної статистики можна також зробити висновок, що в динамічному контексті найбільш суттєвий вплив на виникнення кредитного ризику спостерігається з боку зміни темпів приросту, а не самих приростів залучених ресурсів та наданих кредитів. Це дозволяє рекомендувати проводити діагностику потенційної загрози рівня кредитного ризику для розвитку банку з позиції оцінювання збалансованості відповідних темпів. При цьому однією із суттєвих передумов щодо такої небезпеки можна вважати перевищення темпів приросту наданих кредитів над темпами приросту залучених ресурсів.

Певні аргументи на користь такої позиції можна знайти у роботах О. Васюренка та В. Подчесової:

- прискорене підвищення темпів надання кредитів може бути свідченням застосування агресивного типу політики управління кредитами, що виражається, наприклад, у спрощенні процедур кредитування;
- перевищення темпів надання кредитів у порівнянні із темпами залучення ресурсів може призвести до виникнення так званих “корелятивних ризиків”, тобто ризиків, які є наслідком негативної дії ризик-подій у сфері, пов’язаній із наданням та обслуговуванням кредитних ресурсів. Зокрема, це може бути ризик ліквідності, ризик платоспроможності тощо [62; 249].

Узагальнення моделі щодо проведення оцінки рівня кредитного ризику може бути зведено до наступного формального запису:

$$\%VK_t \approx \%VD_t, \quad (2.40)$$

де $\%VK_t$ – темпи зміни обсягу наданих кредитів на досліджуваному інтервалі часу t , відсотків;

$\%VD_t$ – темпи зміни обсягу залучених ресурсів на досліджуваному інтервалі часу t , відсотків;

\approx – усі можливі співвідношення між темпами зміни обсягу наданих кредитів та залучених ресурсів на досліджуваному інтервалі часу t , які визначають різні ступені виникнення кредитного ризику.

Окремі висновки слід робити з погляду певного інтервалу часу, який є узагальненням не лише безперервності розвитку економічних процесів, а й банку в цілому як динамічної та відкритої системи. При цьому ситуація, коли спостерігається перевищення темпів зростання обсягів наданих кредитів над темпами зростання обсягів залучених ресурсів, може бути індикатором перегріву кредитного ринку.

У разі наявності загальної негативної динаміки у темпах зміни обсягів наданих кредитів і темпів зміни обсягів залучених ресурсів слід визнати ознаки системного розвитку кредитної кризи. При цьому чим більшим є час такої негативної динаміки, тим більшим є загострення кредитної кризи. Подолати загострення системного розвитку кредитної кризи можна лише задіявши усі рівні управління кредитним ризиком.

Якщо спостерігається перевищення темпів зростання обсягів залучених ресурсів над темпами зростання обсягів наданих кредитів, це може свідчити про загрозу зниження прибутковості банківської діяльності. У даному випадку частка залучених ресурсів не вкладається у працюючі активи, що може негативно вплинути на ефективність діяльності банку.

Однозначно є неприйнятною ситуація щодо одночасного падіння обсягів залучених ресурсів та наданих кредитів, бо це є потенційною загрозою діяльності банку в цілому. Такий висновок ґрунтується на тому, що одночасне падіння обсягів залучених ресурсів та наданих кредитів є свідченням поступового згортання банківської діяльності, що також може бути проявом кризи з погляду кредитного процесу в цілому, що у підсумку може призвести до припинення діяльності такого банку. У свою чергу, прийнятною є ситуація відносного співпадіння у позитивних темпах зміни обсягів наданих кредитів та залучених ресурсів, що свідчить про стабільність функціонування банку та його поступовий розвиток.

Загальна схема розкритого вище підходу до аналізу та попередження кредитного ризику наведена на рисунку 2.15.

Певні можливості щодо прогностичного аналізу кредитного ризику надають методи графоаналітичної оцінки. Розробити таку модель можна на підставі застосування методів аналітичної геометрії [60; 119].

Методика застосування графоаналітичних методів передбачає, що якісна оцінка ситуації відображається у формі геометричної фігури, що будується на основі значень показників – факторів формування цієї ситуації. Враховуючи те, що ми маємо у розпорядженні два показники для дослідження, така фігура, що характеризує прогностичний рівень розвитку кредитного ризику, визначається двомірною площиною.

Виходячи з того, що величина темпів зростання не є від'ємною, то як графічний образ даної графоаналітичної моделі можна запропонувати прямокутний трикутник, утворений додатними частинами осей системи координат та лінії, що поєднує значення відповідних темпів зростання, – *трикутник збалансованості динаміки депозитів та кредитів банку* (рис. 2.16).

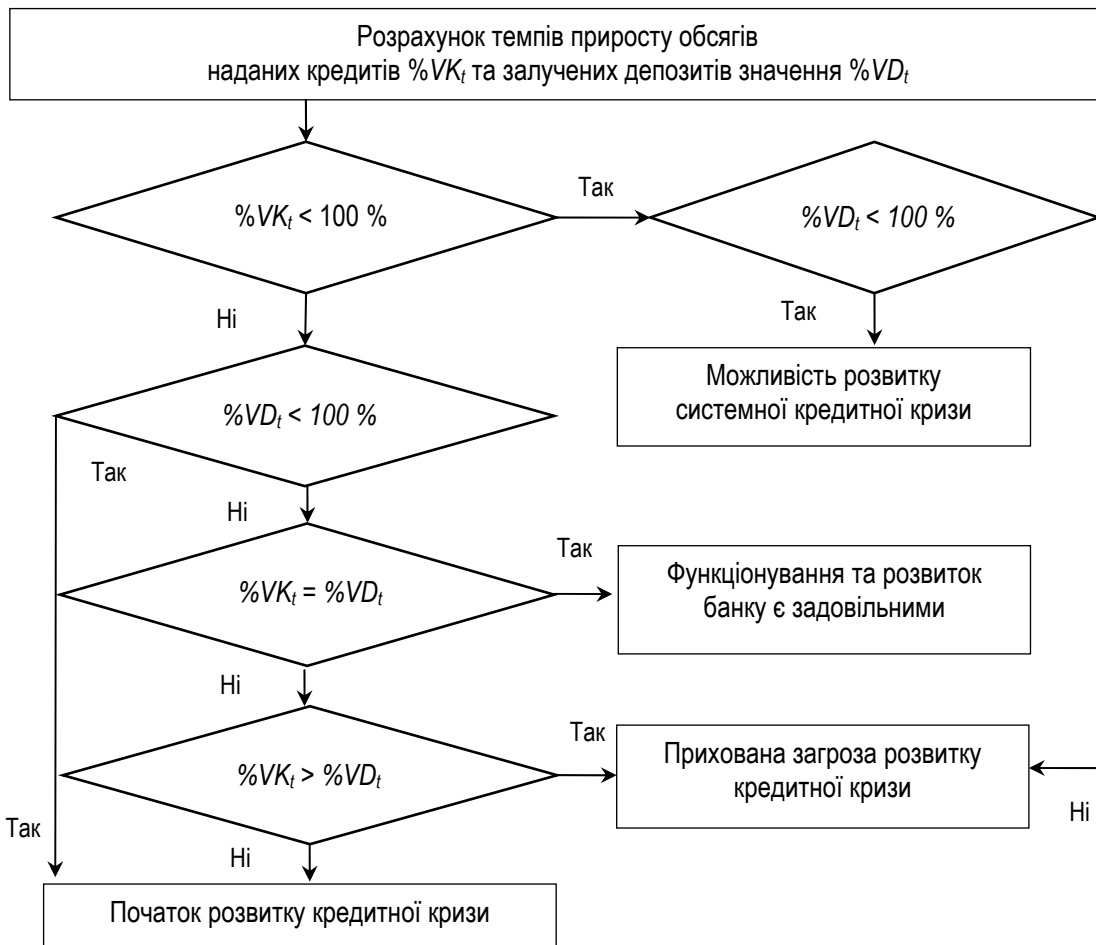

Рисунок 2.15 – Структурно-логічна схема прогнозування характеру розвитку кредитного ризику банку [249]

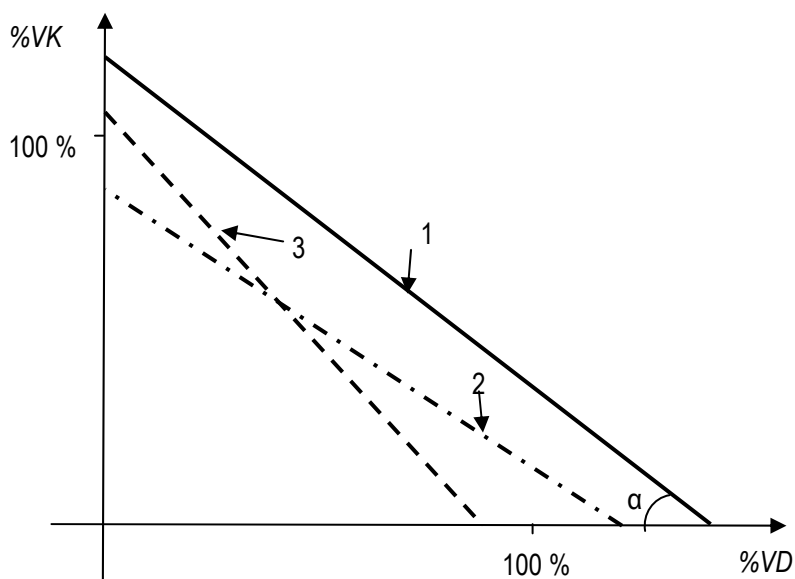

Рисунок 2.16 – Трикутник збалансованості динаміки депозитів та кредитів банку

Аналітичне прогнозування кредитного ризику можна здійснити на основі визначення зміни площини трикутників збалансованості кредитів та депозитів банку, а також на основі визначення кута нахилу гіпотенузи таких трикутників – кута між віссю абсцис та відрізком, що поєднує значення темпів зростання депозитів та кредитів, відкладених на осях абсцис та ординат відповідно (див. рис. 2.16).

Площина трикутника збалансованості динаміки депозитів та кредитів банку за будь-який період часу визначається за формулою:

$$S = \frac{I}{2} \cdot \%VK \cdot \%VD. \quad (2.41)$$

Збільшення площини трикутника (наприклад, перехід від трикутника 2 до трикутника 1 на рис. 2.16) є свідченням розширення банківської діяльності. Разом з цим зменшення трикутника (наприклад, перехід від трикутника 1 до трикутника 3 на рис. 2.16) є свідченням згорання або уповільнення темпів розширення банківської діяльності.

Більш ґрунтовний аналіз можливого розвитку кредитного ризику зводиться до узагальнення кутів між різними лініями, які відбивають темпи зміни обсягів наданих ресурсів та залучених коштів в окремі часові інтервали.

У загальному випадку кут нахилу α (між віссю абсцис та відрізком, що поєднує значення темпів зростання депозитів та кредитів) може бути оцінений за допомогою розрахунку тангенсу цього кута за формулою:

$$\tan\alpha = \frac{\%VK}{\%VD}. \quad (2.42)$$

При цьому, чим більше отримане значення тангенсу α , тим більшим є кут нахилу α , що відповідає ситуації перевищення темпами зростання кредитів банку темпів збільшення депозитів. Отже, зростання кута нахилу гіпотенузи трикутника збалансованості кредитів та депозитів банку є свідченням зростання кредитного ризику.

З огляду на можливість різної інтенсивності та різної направленості динаміки депозитів та кредитів банків доцільно також проводити оцінку якості збалансованості зміни їх обсягів на основі оцінювання кута перетину гіпотенуз трикутників збалансованості кредитів та депозитів за різні періоди часу. Загальна формалізація, з погляду визначення кута перетину між гіпотенузами, зводиться до наступного:

$$\tan\beta = \frac{\%VK_0 \cdot \%VD_1 - \%VK_1 \cdot \%VD_0}{\%VK_0 \cdot \%VK_1 + \%VD_0 \cdot \%VD_1}, \quad (2.43)$$

де $\%VK_0$ – базові параметри темпів зміни обсягів наданих кредитів;
 $\%VK_1$ – поточні параметри темпів зміни обсягів наданих кредитів;
 $\%VD_0$ – базові параметри темпів зміни обсягів залучених ресурсів;
 $\%VD_1$ – поточні параметри темпів зміни обсягів залучених ресурсів.

При цьому можливі два значення тангенсу досліджуваного кута – від’ємне та додатне. Від’ємне значення є характерним для збільшення в поточному періоді темпів зміни обсягів наданих кредитів та зменшення обсягів залучених ресурсів. При цьому, чим більшим є такий розрив, тим більш від’ємним є таке значення. Також від’ємне значення характерне для більш різкого зменшення темпів зміни залучених ресурсів у порівнянні з темпами зменшення наданих кредитів. Додатне значення характерне для зменшення темпів зміни обсягів наданих кредитів та збільшення темпів зміни залучених ресурсів.

Якщо оцінювати різні значення кута з погляду аналізу передбачення розвитку кредитного ризику, то слід звернути увагу, що неприйнятними є найбільші від’ємні значення, а прийнятними – найбільші позитивні значення. Виходячи з того, що такі темпи зміни можна отримати для різних часових відрізків, запропонована модель може бути використана для аналізу:

- поточної ситуації, підставою чого є аналіз темпів зміни досліджуваних показників банківської діяльності у щоденному їх вимірі;
- ситуації щодо прийняття тактичних рішень з погляду дослідження аналізованих показників на короткостроковому та середньостроковому інтервалі часу (тобто у щомісячному та щоквартальному їх вимірі);
- ситуації щодо прийняття стратегічних рішень з погляду дослідження аналізованих показників на довгостроковому інтервалі часу (у щорічному вимірі).

У цілому відповідна графоаналітична модель також дозволяє визначити тенденції розвитку банку з погляду таких показників його діяльності, як темпи зміни обсягів наданих кредитів та залучених ресурсів.

Процедура управління кредитним ризиком на основі дослідження збалансованості динаміки кредитних та депозитних операцій банку полягає у реалізації наступних етапів. По-перше, здійснюється визначення інтервалів часу, з погляду яких розглядаються горизонти управління кредитним ризиком: поточний (оперативний), тактичний та

стратегічний. По-друге, проводиться узагальнення процесів згорання та розширення банківської діяльності, що дозволяє визначити ступінь попередження кризових ситуацій в управлінні кредитним ризиком.

Якщо визначаються процеси зі згорання банківської діяльності, то управління кредитним ризиком слід вважати негайним та невідкладним. У даному випадку слід приділити увагу наданню нових позичок та забезпечити розширене поповнення ресурсної бази банку, навіть за рахунок втрати частки доходу. Якщо спостерігається уповільнення процесів розширення банківської діяльності, то варто приділити особливу увагу управлінню кредитним ризиком, насамперед, це стосується обслуговування нових позичок.

По-третє, відповідно до схеми аналізу щодо попередження розвитку кредитного ризику у банку визначаються потенційно можливі ознаки кредитного ризику та напрямок протидії.

Отже, наведений науково-методичний підхід дозволяє побудувати різні процедури аналізу для оцінки розвитку банку з погляду загрози виникнення кредитного ризику.

РОЗДІЛ 3

Управління інвестиційним ризиком

3.1. Інвестиційні ризики банку, методи їх оцінювання та мінімізації

Як зазначалось у першому розділі монографічного дослідження, *інвестиційний ризик* – це ймовірність отримання збитків або недоотримання очікуваного доходу внаслідок інвестування банком грошей у цінні папери.

Західні економісти розрізняють дві категорії ризику, що складають у сумі загальний ризик інвестицій: недиверсифікований (систематичний) і диверсифікований (несистематичний) ризики. Ця класифікація є важливою з практичної точки зору для портфельного інвестора, зокрема банку, оскільки на ній побудовано сучасний інструментарій управління портфелем фінансових інвестицій.

Один із варіантів такої класифікації наведений на рис. 3.1.

**Рисунок 3.1 – Класифікація ризиків відносно
можливості їх диверсифікації**

Розмежування систематичної та несистематичної складової інвестиційних ризиків у сучасній теорії інвестування дозволило сформулювати декілька принципових положень, на яких засновано методологію ризик-менеджменту у цій сфері. По-перше, якщо дохідності цінних паперів не є абсолютно корельованими, то диверсифікація портфеля сприяє зниженню ризику портфеля та збереженню його дохідності. По-друге, для диверсифікованого портфеля несистематичний

ризик можна не враховувати, оскільки він наближається до нуля. По-третє, оскільки систематичного ризику уникнути неможливо, то саме цей ризик і слід аналізувати у процесі формування стратегії управління інвестиційним портфелем банку.

Систематичний інвестиційний ризик пов'язаний із загальною економічною і політичною ситуацією в країні і у світі, зростанням цін на ресурси, загальною динамікою цін на фінансові активи. Тобто систематична складова інвестиційного ризику є комплексним проявом таких різновидів ризиків, як процентний та валютний ризику, а також ризик інфляції.

Слід зауважити, що негативна дія вказаних вище ризиків є взаємопов'язаною з впливом інших. Так, при інвестуванні ризик зміни процентної ставки особливо актуальний в умовах інфляції. При знеціненні грошей усе дорожчими стають нові позики, підвищується процентна ставка за борговими зобов'язаннями. Інвестор, який має цінні папери більш раннього випуску, опиняється у не вигідних для себе умовах, оскільки отримує проценти за старими, меншими ставками. У свою чергу, ринковий ризик пов'язаний з падінням цін на всі цінні папери, що обертаються на ринку одночасно. Цей ризик стосується передусім акцій і є наслідком загальнодержавної нестабільності. Відповідно, ринковий ризик до певної міри пов'язаний з дією ризику інфляції, який зумовлений зміною купівельної спроможності грошей і призводить до того, що вкладення навіть у найбільш безпечні папери можуть виявитись збитковими.

Слід зазначити, що деякими авторами галузевий, ринковий і валютний ризику помилково належать до системних. Разом з тим вони можуть бути ефективно диверсифіковані за допомогою науково обґрунтованого формування структури інвестиційного портфеля. Наприклад, галузевий ризик може бути зменшений, якщо включити в портфель акції підприємств різних галузей економіки, валютний – шляхом розподілу коштів між валютними цінними паперами і паперами, що котируються у національній валюті.

Систематичний ризик досить точно прогнозується фундаментальними методами вивчення ринкової кон'юнктури. Аналіз кон'юнктури передбачає відстеження як поточного стану ринку, так і прогноз його розвитку. Спостереження, оцінка і виявлення тенденцій руху ринку об'єднані загальним поняттям “моніторинг”.

Фундаментальні методи використовуються при довгостроковому прогнозуванні і базуються на аналізі сукупності макропоказників. При цьому враховуються стан і перспективи розвитку економіки загалом, можливі зміни в державному регулюванні виробництва і зовнішньої

торгівлі, грошово-кредитна політика уряду, покращення основних економічних показників, насамперед валового національного продукту. Беруться до уваги також попит на кредити, зростання грошової маси та інші чинники. Фундаментальні методи оцінки розвитку ринку цінних паперів можуть включати від декількох до тисячі показників.

Несистематичний ризик пов'язаний з фінансовим станом конкретного емітента цінних паперів. Оцінка його вимагає певних зусиль як з боку посередників ринку фінансових активів, так і з боку інвесторів.

До категорії несистематичних в оцінках інвестиційних ризиків традиційно належать ризик ліквідності, галузевий і фінансовий ризики. Ризик ліквідності пов'язаний з можливою затримкою реалізації цінного папера на ринку. Інвестор повинен бути впевнений, що за необхідності він може продати свій цінний папір і перевести інвестований капітал у готівку. Фінансовий ризик – це збитки у зв'язку з нерентабельністю чи банкрутством емітента цінних паперів. Галузевий ризик пов'язаний з циклічною динамікою розвитку окремих видів економічної діяльності. З метою зменшення ризиків інвестування необхідно враховувати різноманітні чинники, найважливішими з яких є дохідність, оподаткування і термін фінансових вкладень.

У літературі існує безліч різних класифікацій інвестиційних ризиків. Становить інтерес, наприклад, класифікація ризиків залежно від діяльності інвестора, запропонована аналітичною групою інвестиційної компанії “АТОН” [170]. Вона передбачає поділ ризиків на три категорії – А, Б та В.

Категорія А поєднує **зовнішні інвестиційні ризики, що виникають незалежно від діяльності інвестора**, а саме:

- політичні ризики, при яких існує загроза втрати інвестором своєї власності або обмеження його прав через дії державної влади;
- соціальні ризики, при яких масові виступи або страйки можуть дестабілізувати ринки;
- стихійні ризики, засновані на вияві сил природи і лежать поза сферою діяльності людини;
- економічні ризики, пов'язані з різними стадіями економічного зростання (підйом, депресія, спад);
- інфляційні ризики, при яких відбувається знецінення вартості активів, що належать інвестору;
- ризики регулювання, що виникають при зміні чинного законодавства, наприклад, у сфері оподаткування.

Ризики групи А практично неможливо контролювати інвестору. Вони виникають незалежно від інвестиційних рішень, що приймаються ним, і фінансових інструментів, що використовуються. Ці ризики

характерні для країни інвестування загалом. Управління даними видами ризиків полягає в постійному аналізі політичної та економічної ситуації, що складається, соціальної обстановки, динаміки інфляції, зміни законодавчої бази і спрямоване на прогнозування розвитку подій у майбутньому. Дослідження зовнішніх ризиків дозволяє визначити час виходу на ринок і виходу з нього, а також перекидання коштів з одного ринкового сегмента на інший. Незважаючи на те, що інвестор своїми силами не може усунути джерело ризику, ретельний аналіз робить цей ризик більш передбачуваним і, отже, менш небезпечним.

Категорія Б – це **внутрішні ризики, засновані на рішеннях інвестора щодо операцій на ринку**, а саме:

- валютні – ризики зміни обмінного валютного курсу (виникають при вкладенні коштів у валютні цінні папери або папери з дохідністю, прив'язаною до курсу іноземної валюти);
- процентні – ризики зміни процентних ставок на ринку. Як відомо, зростання ринкового рівня процента веде до пониження курсової вартості процентних цінних паперів, особливо облігацій з фіксованим процентом;
- цінові – ризики зміни ринкової ціни активів, викликані діями біржових спекулянтів (“биків” і “ведмедів”);
- бізнес-ризики, пов'язані з купівлею активів різних емітентів, наприклад, акцій якої-небудь компанії, яка може не виконати своїх зобов'язань.

Ризики групи Б виникають безпосередньо з рішень самого інвестора через розміщення своїх грошових коштів. Купуючи які-небудь цінні папери, інвестор завжди повинен представляти ринкові ризики, які полягають в тому, що ринкова ціна його активів може поменшати, і він понесе збитки. Крім того, компанія, в яку вкладаються кошти, може виявитися банкрутом, що призведе до втрати капіталу, що інвестується.

Група В – **ризики ринкового середовища, засновані як на діях самого інвестора, так і на діях інших учасників ринку**:

- ризики інфраструктури – ризики, що супроводжують купівлю-продаж активів або передачу прав на них. Серед них можна виділити: брокерські ризики, пов'язані з несумлінним виконанням брокером доручень клієнта; технічні ризики – ризики при розрахунках, які викликані порушеннями правил постачання платежу чи зловживаннями і помилками; ризики збереження активів, що виникають при депозитарному зберіганні цінних паперів або веденні реєстру акціонерів; кредитні ризики або ризики контрапартнера, зумо-

влені можливою нездатністю протилежної сторони виконати укладену операцію;

- ризики ліквідності, що ускладнюють реалізацію активів на ринку;
- ризики фінансових інновацій, коли учасники ринку недостатньо добре представляють нові технології, що застосовуються ними, наприклад, ф'ючерси або свопи;
- інформаційні ризики, засновані на використанні явно помилкової інформації, або такої, що неправильно інтерпретується.

Ризики групи В залежать не тільки від дій інвестора, але і від дій інших учасників ринку. Наприклад, можна ухвалити вірне інвестиційне рішення, однак брокер, який буде проводити угоду, допустить помилки, і всі старання інвестора підуть нанівець. Інвестором можуть бути втрачені активи через недбалість депозитарію, що їх зберігає, або через помилки у веденні реєстру акціонерів. При здійсненні угоди може виявитися ризик контрагента, тобто якщо ви є продавцем, покупець може відмовитися від виконання прийнятих на себе зобов'язань і зірвати укладену угоду. Зниження ризиків ринкового середовища залежить від надійності ділових партнерів.

Загальноприйнята класифікація ризиків ділить ризики, пов'язані з операціями з цінними паперами, на три основні групи:

- макроекономічні, галузеві, регіональні ризики;
- ризики підприємства;
- ризики управління портфелем і технічні ризики.

Ризики, пов'язані з операціями з цінними паперами, що переважно характеризуються несистематичною складовою, подані на рисунку 3.2.

У процесі управління інвестиційними ризиками банку надзвичайно важливо створити умови, що дозволяють уникнути виникнення ризиків управління портфелем. Ці ризики у більшості випадків є наслідком неефективної організації самого процесу управління і їх існування вказує на недостатню кваліфікацію банківського менеджменту для проведення ефективного інвестування у фінансові активи.

Серед них можна відзначити такі види ризиків, як капітальний, відкличний, ризик постачання і операційний ризик. Капітальний ризик – ризик істотного погіршення якості портфеля цінних паперів, що призводить до значних збитків і може торкнутися капіталу власника портфеля. Відкличний ризик – ризик втрат для інвестора у випадку, якщо емітент відкличе відкличні облігації у зв'язку з перевищенням фіксованого рівня процентних виплат за ними над поточним ринковим процентом (може бути розглянутий як різновид процентного ризику). Ризик постачання – ризик невиконання продавцем зобов'язань за своєчасним постачанням цінних паперів. Операційний ризик – ризик втрат, що виникають

у зв'язку з несправністю роботи комп'ютерних систем, порушенням технології операцій з цінними паперами, низькою якістю роботи технічного персоналу, комп'ютерним шахрайством тощо.

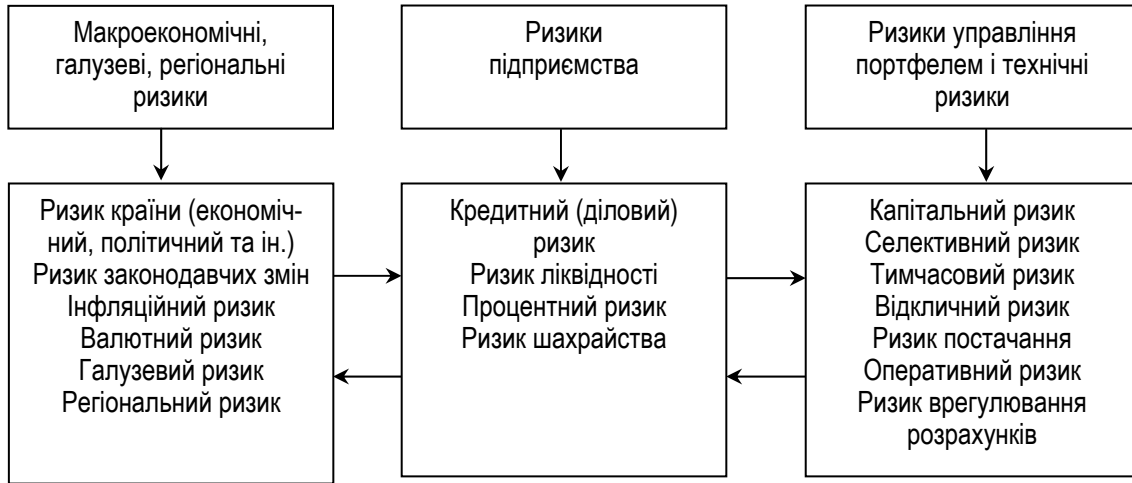

Рисунок 3.2 – Класифікація інвестиційних ризиків

Вимірювання ризику фінансових інвестицій є багатосистемною проблемою як з погляду методики аналізу, так і з позицій ефективного управління інвестиційним портфелем. Методам кількісної оцінки інвестиційних ризиків та математико-статистичним моделям формування ефективних портфелів присвячено багато праць зарубіжних і вітчизняних економістів [52; 53; 69; 98; 113; 152; 160; 179; 182; 205; 240].

У міжнародній практиці розроблено кілька методів оцінювання якості цінних паперів [37; 171; 209; 217; 222; 227; 365]. Однак застосування українськими банками цих методів за умов поточного розвитку фондового ринку України суттєво обмежено.

Серед найпоширеніших методів – фундаментальний і технічний аналізи, статистичні прийоми оцінки ризиків, комплексні методики визначення інвестиційних рейтингів емітентів, що подаються відомими рейтинговими агентствами.

Як свідчить світова практика, найпопулярнішими залишаються статистичні методи оцінювання якості цінних паперів з урахуванням ризику та невизначеності. Але одержати за допомогою цих методів достовірні результати щодо українських цінних паперів досить проблематично, оскільки через нетривалий час функціонування вітчизняного фінансового ринку відсутня репрезентативна історична інформація про котирування цих цінних паперів та діяльність їх емітентів. Брак такого масиву даних призводить до того, що в переважній більшості цінні папери українських емітентів в оцінках інвесторів розглядаються як такі, що мають високий ризик.

У зв'язку із вищевикладеним в умовах вітчизняного фондового ринку з метою оцінки якості інвестиційних паперів банки можуть ефективно застосовувати лише методи фундаментального аналізу, які базуються на результатах макроекономічного та галузевого аналізу, а також передбачають проведення аналізу фінансового стану емітента та прогнозування ціни конкретного виду цінних паперів [73; 205; 239].

Зазначимо, що властивості портфеля відрізняються від властивостей окремих цінних паперів, зокрема, щодо визначення ризиковості. Так, ризик портфеля не обов'язково вимірюється середньозваженою величиною сукупності ризиків окремих портфельних інвестицій, оскільки різні цінні папери по-різному реагують на зміну кон'юнктури ринку.

Загалом, як зазначає Б. Луців, дохідність портфеля, яку сподівається одержати інвестор протягом певного періоду, є випадковою величиною і тому її кількісна оцінка не може бути однозначною [199]. Ризик портфеля значною мірою визначається його структурою за групами цінних паперів, а також характером і рівнем реагування їх доходності на зміну ринкової кон'юнктури. Це пов'язано з тим, що відхилення фактичної доходності окремих цінних паперів від очікуваної в багатьох випадках можуть взаємно погашатися, внаслідок чого загальний ризик портфеля знижується з одночасним збереженням його доходності.

На практиці для визначення міри інвестиційного ризику користуються переважно такими статистичними показниками, як: дисперсія, стандартне відхилення, коефіцієнти кореляції і коваріації. Вони показують, в якій мірі фактична доходність фінансових інструментів (як портфеля, так і окремої групи цінних паперів) може відхилитися від очікуваної.

Найчастіше ризик фінансових інструментів оцінюють через стандартне відхилення та коефіцієнт варіації.

Стандартне (квадратичне) відхилення є одним із показників варіації статистичної сукупності, показує величину відхилень значень усіх конкретних спостережень від центру розподілу середнього значення статистичної сукупності) і обчислюється за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (q_i - \bar{q})^2}{n}}, \quad (3.1)$$

де q_i – значення доходності фінансового інструмента в i -му спостереженні;

\bar{q} – середнє значення статистичної сукупності;

n – кількість спостережень.

Рівень взаємовпливу між певними характеристиками двох статистичних сукупностей характеризують коефіцієнти коваріації та кореляції. Їх розраховують як для будь-яких пар фінансових інструментів, так і для окремого цінного папера та ринку в цілому.

Коваріацію можна подати як залежність:

$$\text{cov}(q, m) = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n \left(q_i - \bar{q} \right) \left(m_i - \bar{m} \right) \quad (3.2)$$

де $\text{cov}(q, m)$ – коваріація змінних q і m ;

q_i, m_i – значення доходностей фінансових інструментів, що досліджуються, в i -му спостереженні;

\bar{q}, \bar{m} – відповідно середні значення досліджуваних статистичних сукупностей.

Знак показника коваріації вказує на вид лінійного зв'язку між доходностями фінансових інструментів:

- якщо він є доданою величиною, то доходності мають прямий зв'язок (зростання доходності за одним активом супроводжується зростанням доходності за іншим);
- якщо він є від'ємною величиною, то зв'язок між доходностями фінансових інструментів є зворотним, тобто зростання доходності за одним з них супроводжується зниженням доходності за іншим;
- при нульовій коваріації зв'язок між доходностями фінансових інструментів відсутній.

Аналогічний висновок можна отримати шляхом оцінювання кореляції доходностей фінансових інструментів. Коефіцієнт кореляції, на відміну від показника коваріації, є інваріантним відносно масштабу (тобто його величина не залежить від одиниць виміру та масштабу випадкових величин), що робить його більш розповсюдженим вимірником взаємозв'язку між інвестиційними характеристиками фінансових інструментів. Саме ця особливість даного показника дозволяє на його основі проводити оцінку щільності статистичного зв'язку.

Для дослідження метричних величин, якими є доходності фінансових активів, використовується **коефіцієнт кореляції Пірсона**. Він розраховується за формулою:

$$R_{\rho m} = \frac{\text{cov}(q, m)}{\sigma_q \sigma_m}, \quad (3.3)$$

де σ_q, σ_m – стандартні відхилення доходності фінансових інструментів, що досліджуються.

Якщо значення коефіцієнта кореляції за модулем наближається до 1, то це вказує на наявність щільного зв'язку, а якщо ближче до 0 – зв'язок відсутній або не є лінійним. Характер зв'язку визначається знаком показника кореляції, який формується тільки за рахунок знака коефіцієнта коваріації.

Розробниками моделі оцінки вартості капіталізованих активів (*Capital Asset Pricing Model*, *CAPM*) для вимірювання рівня ризику фінансових інвестицій було введено спеціальний параметр, що отримав назву **β -коефіцієнт**. Він характеризує рівень доходності окремого фінансового інструмента відносно доходності ринку в цілому.

При цьому для визначення очікуваної доходності інвестиційних активів використовується однофакторна модель У. Ф. Шарпа [365], базова формула якої є такою:

$$r_{it} = \alpha_i + \beta_i r_{mt} + e_{it}, \quad (3.4)$$

- де r_{it} – норма доходності інвестиційного активу i у період t ;
 r_{mt} – норма доходності ринку активів у період t ;
 α_i – коефіцієнт зміщення (показує доходність цінних паперів при нульовій доходності ринкового індексу);
 β_i – коефіцієнт нахилу (вимірює чутливість доходності цінних паперів до доходності ринкового індексу);
 e_{it} – випадкова помилка, що вимірює різницю між реальною доходністю активу i в період t та теоретичним значенням, що передбачається рівнянням регресії (її очікуване значення повинно дорівнювати нулю).

Банки можуть використовувати регресійну оцінку очікуваної доходності фінансових інструментів, які мають постійні котирування на ринку, за моделлю У. Шарпа (формула 3.4) у своїй діяльності, однак при цьому обов'язково необхідно здійснювати постійний моніторинг значущості коефіцієнта детермінації (для перевірки адекватності регресійної моделі).

Очікувана доходність інвестиційного активу i дорівнює:

$$E(r_i) = \alpha_i + \beta_i \times E(r_m), \quad (3.5)$$

- де $E(r_m)$ – очікувана доходність середнього ринкового портфеля.

Параметри регресійного рівняння (3.5) α_i , β_i , що характеризують постійну надлишкову доходність та ризиковість інвестиційного активу відповідно, знаходяться за допомогою методу найменших квадратів за формулами:

$$\beta_i = \frac{n \sum_{t=1}^n R_{mt} R_{it} - \left(\sum_{t=1}^n R_{mt} \right) \left(\sum_{t=1}^n R_{it} \right)}{n \sum_{t=1}^n R_{mt}^2 - \left(\sum_{t=1}^n R_{mt} \right)^2} = \frac{Cov(R_{it}, R_m)}{\sigma_m^2}, \quad (3.6)$$

$$\alpha_i = E(R_i) - \beta_i \times E(R_m). \quad (3.7)$$

де t – порядковий номер період часу із наявного статистичного ряду даних, що використовується у регресійному аналізі, $t = \overline{1, n}$.

Коефіцієнт β_i показує, на скільки процентів зросте (знизиться) очікувана норма доходності інвестиційного активу, якщо очікувана норма доходності ринку зросте (знизиться) на 1 %.

Значення α_i може бути більшим і меншим за нуль. Чим вище α , тим вищою є інвестиційна привабливість активу. Якщо $\alpha > 0$ – актив недооцінено, якщо $\alpha < 0$ – актив переоцінено.

При виборі об'єкта інвестування необхідно надавати перевагу інвестиційним активам з високим значенням коефіцієнта α та низьким значенням коефіцієнта β . Крім того, банку-інвестору необхідно придбавати цінні папери з високою бетою (більше 1) при зростаючому ринку та низькою бетою (менше 1) при спаді ринку.

Цей показник регулярно публікується в аналітичних матеріалах за результатами торгів на ринку цінних паперів розвинутих країн та є одним з важливих індикаторів для прийняття рішень про інвестиційні вкладення. Однак на сучасному етапі ряд фахівців з інвестиційного управління [342, с. 112–113] не вважають коефіцієнт бета об'єктивним критерієм.

Для визначення дисперсії (ризик) доходності інвестиційного активу $\sigma^2(R_{it})$ в однофакторній моделі Шарпа використовується така формула:

$$\sigma^2(R_{it}) = \sigma^2(\alpha_i + \beta_i \times R_{mt} + e_{it}) = \beta_i^2 \sigma_m^2 + \sigma_i^2, \quad (3.8)$$

де σ_m^2 – дисперсія ринкової норми доходності інвестиційного активу і;
 σ_i^2 – дисперсія випадкової величини e_{it} .

Як видно з формули 3.8, сукупний ризик фінансових інструментів поділяється на дві складові:

- систематичний ризик, пов'язаний з впливом на інвестиційний актив ринкової норми доходності, який не може бути диверсифікований;
- несистематичний (специфічний) ризик, пов'язаний з дією позаринкових факторів та може бути диверсифікований шляхом вибору інших активів, доходності яких слабо або негативно корелюють. Він може бути оцінений за допомогою такої формули:

$$\sigma_i = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n (r_{it} - E(r_{it}))^2}{n-2}}, \quad (3.9)$$

де $E(r_{it})$ – очікувана доходність фінансового інструмента i в році t .

Розглянуті показники оцінки ризику окремих інвестиційних активів є основними кількісними параметрами інвестиційного ризику, які використовуються у процесі обґрунтування рішень щодо формування складу інвестиційного портфеля банків.

Всі відомі методи зниження ризиків можна віднести до наступних груп:

- диверсифікація ризиків та хеджування;
- лімітування;
- перенесення ризиків на іншу особу за допомогою гарантій або страхування;
- розподіл ризиків між великою кількістю осіб (“диверсифікація навпаки”);
- спеціальні механізми торгівлі і укладання угод, що знижують імовірність втрат за рахунок ускладнення і подорожчання технічних процедур.

Диверсифікація найбільш ефективна, коли портфель складений з цінних паперів з некорельованою доходністю, тоді зміни доходності цінних паперів взаємно компенсують одна одну. Одна із форм диверсифікації – хеджування. Хеджуванням (*hedging*) називається підхід, при якому свідомо використовується протилежна реакція різних паперів на одну і ту саму подію. Він заснований на такому розподілі активів, при якому сумарний вплив тієї або іншої події на їхню вартість виявився нульовим. При цьому портфель, в якому нейтралізований ризик, викликаний тією або іншою подією, називається збалансованим по відношенню до даного ризику.

Хеджування фінансових ризиків є одним з найбільш розповсюджених способів зниження його ступеня. Якщо диверсифікація – це процес розподілу коштів на інвестиції в різні цінні папери портфеля з метою скорочення ризику, то хеджування – це процес, спрямований на зниження ризику по конкретному цінному паперу. З точки зору Марковіца, повний хедж створюється тоді, коли позиції по двох інструментах приводять до протилежної кореляції і, відповідно, з точки зору ціни, рухаються в протилежних напрямках.

Всі похідні фінансові інструменти (ф'ючерси, опціони) є звичайними продуктами для використання при хеджуванні. Наприклад, купівля акцій і продаж еквівалентної депозитарної розписки; купівля акцій і продаж відповідної кількості конвертованих облігацій; купівля портфеля акцій і продаж ф'ючерсів на відповідний індекс фондового ринку.

Лімітування – це встановлення ліміту, тобто граничних сум витрат, що пов'язані з інвестуванням у фінансові інструменти. Воно є важливим засобом зниження ступеня ризику діяльності комерційного банку.

Перенесення збитків на іншу особу за допомогою гарантій або страхування не зменшує середні втрати інвестора від зниження доходності інвестицій, а тільки робить їх більш передбачуваними.

Розподіл ризиків між великим числом осіб (“диверсифікація навпаки”) відбувається при створенні різного роду спільних страхових пулів або фондів, у яких бере участь багато осіб. При цьому збиток перерозподіляється на всіх, і хоч для кожного з них у середньому не зменшується, але стає більш передбачуваним. Так само відбувається і при перестрахованні ризиків.

Спеціальні механізми торгівлі і виконання операцій – резервування коштів на купівлю цінних паперів, депонування цінних паперів, що виставляються на продаж – використовуються переважно на розвинутих ринках. Ці механізми тільки створюють ілюзію усунення збитків. Насправді за рахунок заморожування коштів вони дозволяють лише рознести в часі ці ризики і зробити їх регулярними.

Вивчення розглянутих методів оцінки та мінімізації інвестиційних ризиків дозволяє зробити висновок, що повна пряма кореляція, яка характеризується великою амплітудою коливання цін фінансових активів, підвищує ризикову складову портфеля. І, навпаки, при повній оберненій кореляції, тобто при високому від'ємному значенні коефіцієнта можливий такий розподіл вкладень між різними видами цінних паперів, що мінімізує сукупний інвестиційний ризик. Найбільш реальною є ситуація, коли немає ні повної прямої, ні повної оберненої кореляції, при цьому лише розумна диверсифікація сприяє зниженню ризику без втрат очікуваної ефективності.

3.2. Методологічні засади формування ефективних інвестиційних портфелів

До питань моделювання та оптимізації портфельного інвестування неодноразово звертались вчені та економісти протягом всього процесу еволюції і розвитку теорії фінансів та кредиту. Але, здебільшого проблема формування портфеля розглядається дослідниками однобоко, несистемно, з позиції орієнтації лише на умови конкретної ситуації. І це не є випадковим, оскільки, на наш погляд, розглядати проблему моделювання інвестиційного портфеля комерційного банку в цілому, комплексно, з урахуванням всіх можливих аспектів досить складно.

Здійснюючи інвестиції у фінансові інструменти, банкам необхідно враховувати цілий ряд факторів, що впливають на прийняття рішення про структуру і склад інвестиційного портфеля, визначають рівень ефективності управління ним. До них належать: очікувана і фактична дохідність; системний (ринковий) і диверсифікований ризик; ризик включення у склад диверсифікованого портфеля нового цінного папера.

Крім того, оскільки операції з цінними паперами, що знаходяться в складі інвестиційного портфеля банку, і грошові потоки самого банку не збігаються в часі, необхідно враховувати часову вартість грошей при визначенні розміру фонду інвестиційного портфеля банку.

Операції банку з інвестиційними активами, що формують його інвестиційний портфель, і які пов'язані як з надходженням, так і з відтоком грошових ресурсів банку, а також купівлею і продажем самих цінних паперів, повинні бути узгоджені між собою за термінами і сумами, а головне – в оптимальний і раціональний спосіб підібрані за складом для досягнення диверсифікації інвестиційного ризику. Ця процедура вимагає використання відповідних математичних моделей, які дозволяють розподіляти активи фонду інвестиційного портфеля як за класами портфелів, так і за видами цінних паперів, що входять у кожний з них.

Сама ідея формування оптимального портфеля цінних паперів не нова – ще в 1952 р. математична формалізація задачі була запропонована Г. Марковіцем (*Harry Markowitz*) у статті “Вибір портфеля” [447], за що пізніше йому була присуджена Нобелівська премія з економіки. За Г. Марковіцем структура портфеля повинна забезпечувати інвестору деяке очікуване значення ефективності випадкової величини V при найменшому ризику σ . При цьому під ризиком розуміється варіація V або середньоквадратичне відхилення σ ефективності портфеля від очікуваної величини m . Очікуване значення розуміється як середнє за всіма значеннями, обчислене із врахуванням частоти їх можливої поя-

ви. Якщо варіація ефективності дорівнює нулю, то ефективність не відхиляється від очікуваного значення, тобто немає невизначеності, а, відповідно, і ризику. Чим більша варіація, тим у середньому більше відхилення, тобто вища невизначеність і ризик.

На рисунку 3.3 цінні папери (або варіанти складу інвестиційного портфеля) позначені точками в системі координат “дохідність-ризик”. Чим більша очікувана доходність, тим вище розміщена точка, а із збільшенням ризику точка розміщується правіше у полі графіка. Залежно від обраної інвестиційної стратегії та схильності менеджменту банку до ризику, він може формувати інвестиційний портфель, виходячи з прийнятного співвідношення між очікуваним доходом та ризиком, враховуючи суб’єктивну оцінку корисності, яка отримується від формування портфеля певного складу. Максимуму функції корисності на множині допустимих варіантів портфелів відповідає так званий “ідеальний” портфель, структура якого найкраще задовольняє вимоги інвестора.

Модель Марковіца дозволяє, задаючи потрібну середню доходність портфеля r_{port} , знайти таку кількість цінних паперів, яка при нульовій коваріації між доходностями активів, що увійшли до складу портфеля ($cov_{ij} = 0$), забезпечує мінімальне середньоквадратичне відхилення доходності портфеля.

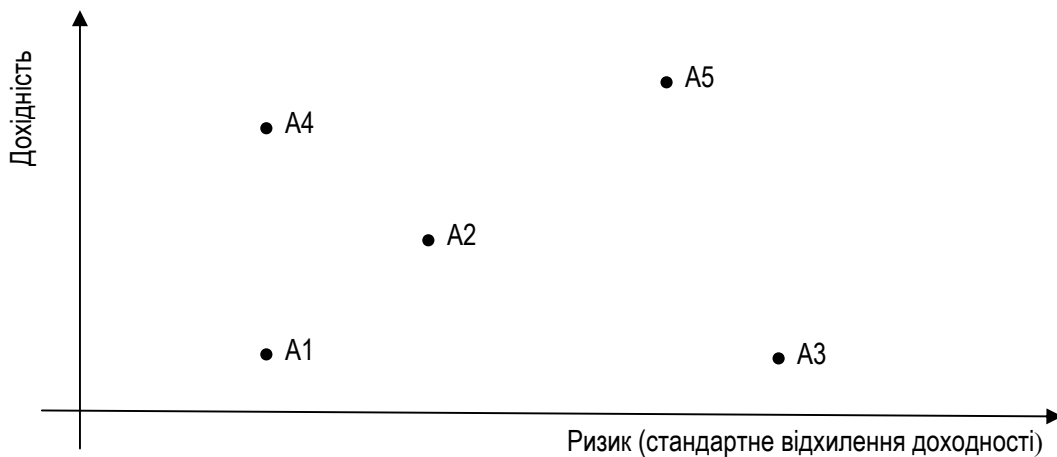

Рисунок 3.3 – Взаємозв’язок доходу та ризику цінного папера

Рис. 3.4 ілюструє модель Марковіца стосовно портфеля, який містить два найменування цінних паперів. Точка M відповідає оптимальному портфелю (з мінімальним ризиком). Структура портфеля не залежить від очікуваної віддачі цінних паперів, а тільки від їх дисперсії.

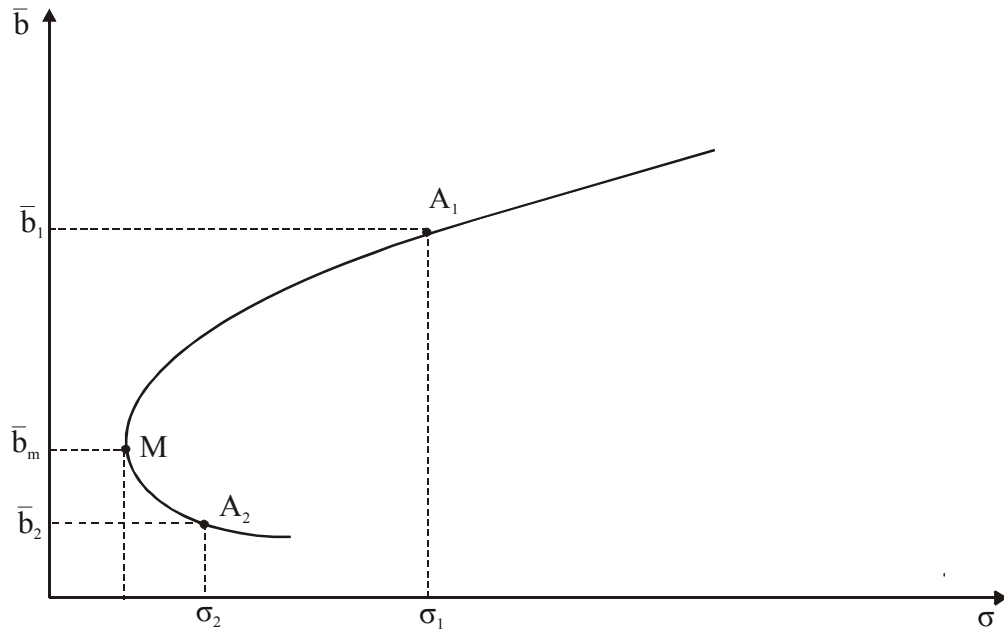

Рисунок 3.4 – Лінія портфельів у моделі Марковїца

Формалізація відповідної оптимізаційної моделі для портфеля із двох цінних паперів має такий вигляд:

$$\begin{cases} \sigma^2(x_1, x_2) = \sigma_1^2 x_1^2 + \sigma_2^2 x_2^2 \rightarrow \min x_1 x_2 \\ r_1 x_1 + r_2 x_2 = r_{port} \\ x_1 + x_2 = 1 \\ cov(x_1, x_2) = 0 \end{cases} \quad (3.10)$$

Наведені у літературі алгоритми розв'язку даної системи надають нам наступні формули для розрахунку оптимальних часток двох інвестиційних активів у складі інвестиційного портфеля:

$$x_1^{min} = \frac{\sigma_2^2}{\sigma_1^2 + \sigma_2^2}; \quad (3.11)$$

$$x_2^{min} = \frac{\sigma_1^2}{\sigma_1^2 + \sigma_2^2}. \quad (3.12)$$

У моделі *CAPM* залежність між ризиком і очікуваною доходністю фінансового активу графічно описується лінією ринку фінансового активу (*Security Market Line, SML*), яка формалізується таким рівнянням:

$$r_i = r_f + \beta_i \times (r_m - r_f), \quad (3.13)$$

де r_i – очікувана доходність інвестиційного активу, %;
 r_f – доходність безризикових інвестиційних активів, %;
 r_m – середня ринкова доходність, %;
 β_i – бета-коефіцієнт як міра систематичного ризику i -го фінансового інструмента, од.

Показник $(r_m - r_f)$ відображає ринкову (середню) премію за ризик. Як видно з формули (3.13), модель *SAPM* передбачає, що премія за ризик певного інвестиційного активу прямо пропорційна ринковій премії за ризик.

Головним фактором, який визначає доходність інвестиційного активу, є коваріація його доходності з середьоринковою доходністю. Тобто *SML* графічно інтерпретує залежність очікуваної доходності інвестиційного активу від коефіцієнта коваріації (рис. 3.5).

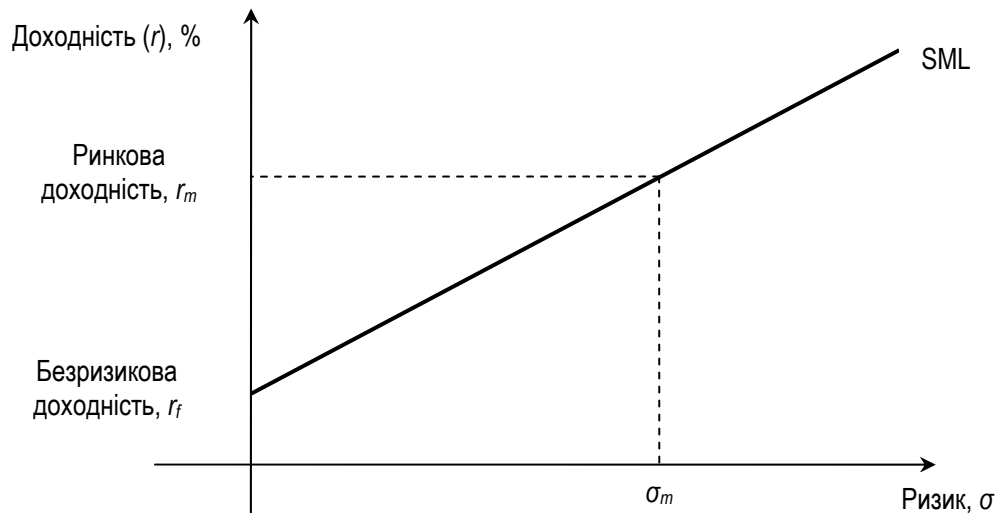

Рисунок 3.5 – Лінія ринку фінансового активу

β -коефіцієнт портфеля (β_{port}) визначається як середня зважена з β -коефіцієнтів його складових:

$$\beta_{port} = \sum_{i=1}^N (d_i \times \beta_i), \quad (3.14)$$

де i – порядковий номер інвестиційного активу у складі портфеля, $i = \overline{1, N}$;

d_i – питома вага капіталу, вкладеного в інвестиції i -го виду, в загальному обсязі інвестицій на формування портфеля, од.

У свою чергу, ризик портфеля (σ_{port}) визначається як:

$$\sigma_{port} = \sqrt{\beta_{port}^2 \times \sigma_m^2 + \sum_{i=1}^N (d_i^2 \times \sigma_i^2)}. \quad (3.15)$$

Отже, ризик портфеля також може бути розділений на два види – систематичний і несистематичний.

Оптимальний портфель окремого інвестора лежить у точці дотику його карти байдужості й ефективної множини портфелів, загальної для всіх інвесторів, так званої лінії ринку капіталу (*Capital Market Line, CML*) (рис. 3.6). При цьому, оскільки карти байдужості у кожного інвестора різні, то й оптимальні портфелі у них також можуть бути різні.

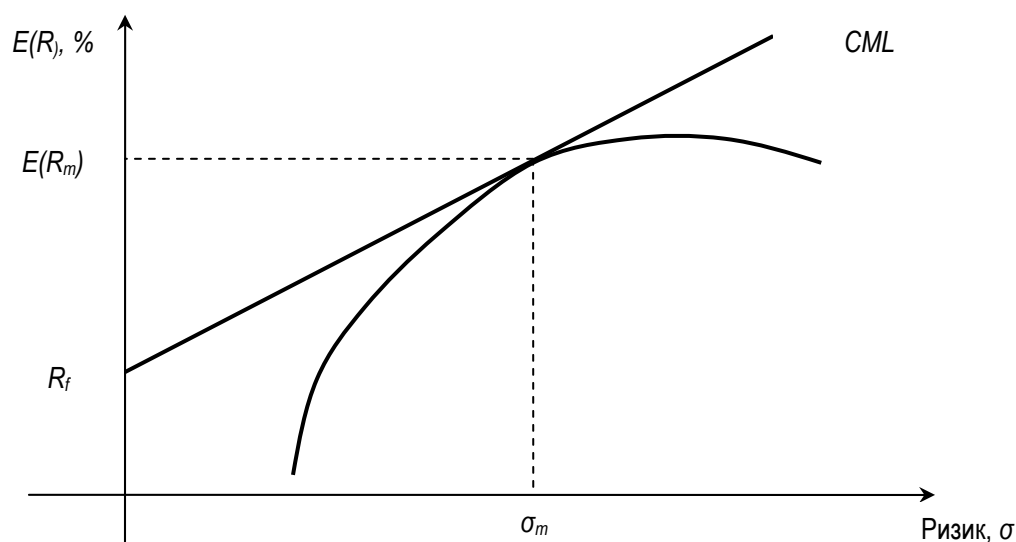

Рисунок 3.6 – Лінія ринку капіталу та ефективна множина

Всі можливі оптимальні (ефективні) портфелі, тобто портфелі, що включають у себе ринковий портфель, розміщуються на лінії *CML*. Всі інші портфелі, в які не входить ринковий портфель, можуть бути розміщеними вище або нижче лінії *CML*. Лінія *CML* піднімається вгору зліва направо: якщо портфель має більш високий ризик, то він повинен забезпечити інвестору більш високу очікувану дохідність.

Рівняння лінії ринку капіталу є наступним:

$$E(r_{port}) = r_f + (E(r_m) - r_f) \times \frac{\sigma_{port}}{\sigma_m} = r_f + (E(r_m) - r_f) \times \beta_{port} \quad (3.16)$$

де σ_m – середнє квадратичне відхилення доходності ринку капіталу в цілому, %.

Найскладнішим питанням стосовно практичного використання моделі *SAPM* є визначення показників, а саме безризикової ставки доходу, ринкової доходності, очікуваної доходності активів, β -коефіцієнтів як міри системного ризику.

Як безризикову ставку під час практичних досліджень обирають, як правило, доходність за короткотерміновими (від трьох місяців до року) державними зобов'язаннями, облікову ставку (або ставку рефінансування) центрального банку, або розраховану визначеним способом середньозважену ставку за кредитами на міжбанківському ринку (наприклад, ставку *LIBOR* – *London Interbank Offered Rate*).

Для розрахунку ринкової доходності використовують фондові індекси, які вимірюють середньозважений рівень цін за певною групою активів. Суттєва проблема, пов'язана з практичним використанням індексів, полягає в тому, наскільки індекс адекватний ситуації на ринку, оскільки індекси:

- не враховують доходність від реінвестування та проміжних витрат;
- не повною мірою репрезентує ринковий портфель;
- не враховують закордонних інвестицій.

Водночас іншого підходу для визначення ринкової доходності, крім використання фондових індексів, поки не знайдено.

При визначенні β -коефіцієнтів на практиці, як правило, використовують його скориговану величину β_a (*adjusted beta*), яка розраховується за формулою:

$$\beta_a = \gamma \times \beta_h + (1 - \gamma), \quad (3.17)$$

де β_h – статистична оцінка β -коефіцієнта;

γ – рівень впевненості в правильності статистичної оцінки, який зазвичай знаходиться в межах від 0,5 до 1 (у більшості випадків дорівнює 0,66).

У портфельному аналізі інвестицій необхідно враховувати, що портфелі, що створюються з допомогою моделі *SAMP*, можуть бути менш ефективними порівняно з портфелями, що створюються за допомогою оцінки коваріації, оскільки в цю модель закладено більше умовних припущень, які не дозволяють адекватно відобразити динаміку очікуваної прибутковості інвестиційних активів.

Процес інвестування і вилучення грошових коштів з фінансових активів поєднаний із рядом різноманітних обмежень. Одним з основних є набір допустимих фінансових інструментів, тобто перелік фінансових активів, які можна придбати для формування портфеля. Прозростанні числа n видів цінних паперів, включених у портфель, ризик портфеля обмежений і прямує до нуля при $n \rightarrow \infty$. Звідси, чим ширший даний перелік і різноманітніші його складові (фінансові інструменти), тим привабливішим виглядає портфель.

Цей результат відомий у теорії ймовірності як закон великих чисел, а в теорії фінансового ризику – як ефект диверсифікації ризику. Ефект від великої різноманітності цінних паперів випадковий, але випадкові відхилення – незалежні.

У міру збільшення цінних паперів у портфелі (рис. 3.7) знижується стандартне відхилення (ризик), але воно не скорочується до нуля. Той ризик, який залишається навіть після диверсифікації, як вже зазначалося, називається систематичним.

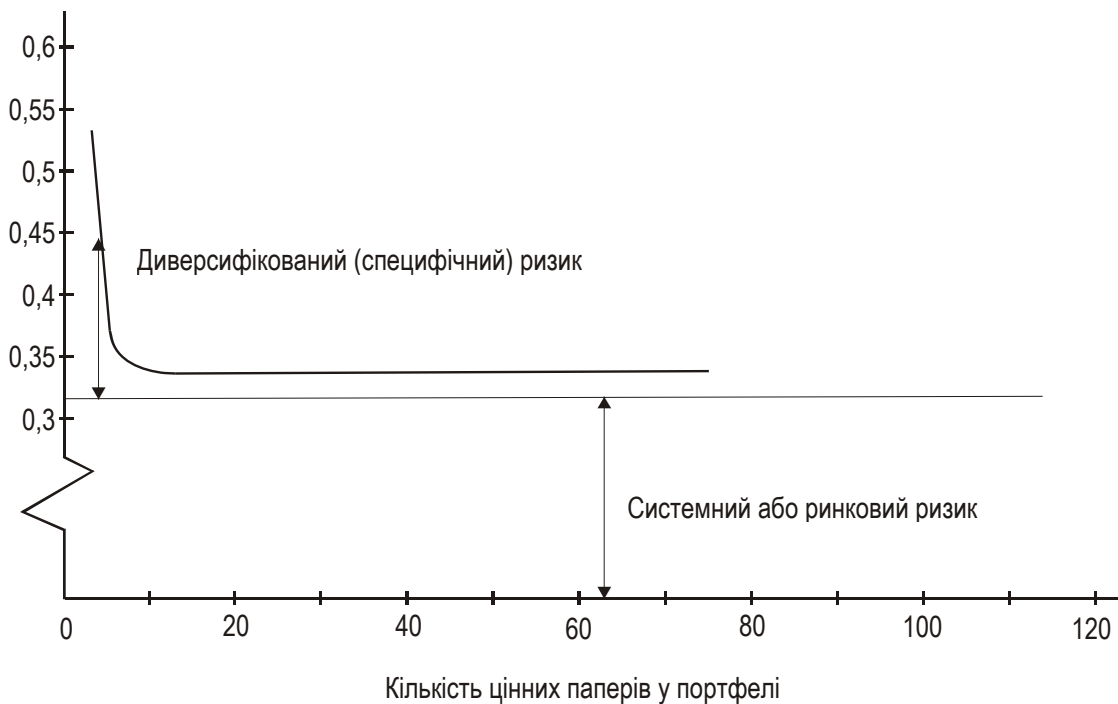

Рисунок 3.7 – Залежність середньоквадратичного відхилення від кількості цінних паперів у портфелі

Якщо інвестор передбачає падіння ціни одного з видів цінних паперів, диверсифікація зменшує ризик втрати всієї суми, але збільшує ризик втрати частки суми, що дорівнює відношенню всієї суми до числа цінних паперів, які складають вибірку. Іншими словами, диверси-

фікація означає згоду інвестора застрахувати себе від втрати всієї суми (і очікуваного доходу). Ціною ж страхування є згода інвестора на потенційну втрату певної частини.

На думку портфельних аналітиків-практиків [377], що використовують дані по акціях Нью-Йоркської фондової біржі, оптимальний портфель повинен містити набір від 8 до 20 річних цінних паперів, емітенти яких не пов'язані одним технологічним циклом або іншими подібними обставинами.

Найбільша користь, яку отримують банки від застосування моделі У. Шарпа, полягає у можливості кількісно визначити вплив руху цін ринку цінних паперів у цілому на величину інвестиційного портфеля банку. На основі отриманих даних можна здійснювати оперативні коригування, а також прогнозувати очікувану дохідність портфеля залежно від величини фондового індексу.

Інший лауреат Нобелівської премії за роботу в цьому напрямку, Д. Тобін, досліджував проблему правильного розподілу капіталу між ризиковими і безризиковими інвестиціями (вторинний портфель).

Основний висновок, який зробив Д. Тобін: якщо є можливість вибирати не тільки між заданим ризиковим портфелем і безризиковими цінними паперами, але й одночасно вибирати структуру ризикового портфеля, то оптимальною буде тільки одна така структура, яка не залежить від схильності інвестора до ризику.

Використання сучасної портфельної теорії дозволить українським банкам: 1) здійснювати більш точно та ефективно вкладення коштів завдяки веденню кількісної оцінки ризику; 2) суттєво зменшити ризик портфеля цінних паперів за рахунок фінансових інструментів, які від'ємно корельовані між собою. На жаль, при роботі на українському фондовому ринку класичні методи і теорії практично не застосовуються.

Разом з тим слід зауважити, що класичні підходи не є доскональними та оптимальними з позиції управління інвестиційними ризиками банку. Необхідна адаптація існуючих методів і моделей до умов вітчизняної економіки, а також розробка нових підходів до моделювання ефективних інвестиційних портфелів банків.

При цьому необхідно враховувати, що ефективність моделювання інвестиційного портфеля банку здебільшого визначається узгодженістю в часі його вхідних і вихідних потоків активів, які впливають на стан фонду інвестиційного портфеля.

Оскільки комерційний банк є одним з основних інвестиційних інститутів ринкової економіки, фінансовий стан якого характеризується рядом специфічних показників і критеріїв, управління інвестиційними

ризиками має передбачати аналіз і оцінку впливу інвестиційної активності на рух грошових коштів банку. Саме грошові потоки узагальнюють надходження і вибуття коштів з рахунків клієнтів, можливості щодо розміщення вільних коштів і власного капіталу банку в різні активи, в тому числі і фінансові інструменти в процесі інвестування.

Одним з найважливіших завдань управління портфельним інвестиційним ризиком банку є оптимальний розподіл фонду інвестиційного портфеля за основними класами портфелів, які є відмінними за терміновістю, доходністю та ризикованістю. Воно може бути ефективно реалізоване за допомогою моделі лінійного програмування розподілення фонду інвестиційного портфеля за класами портфелів [199].

Цільовою функцією оптимізації інвестиційного портфеля у даній моделі є максимізація доходності портфеля:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^i r_i y_i}{\Phi} \rightarrow \max \quad (3.18)$$

при виконанні обмежень на:

- розмір фінансування портфеля: $\sum_{i=1}^i y_i = \Phi$;
- коефіцієнти ліквідності балансу банку: $\frac{\sum_{i \in I_a} y_i + A_l}{\Pi_l} \geq H_l, l \in L$;
- диверсифікацію ризику $\frac{y_i}{\sum_{i=1}^i y_i} \geq \omega_i, i \in I$;
- поділ портфеля відносно загальної структури:

$$\sum_{i=1}^i \omega_i \leq 1,$$

де i – індекс класу портфеля, який формується з активів фонду інвестиційного портфеля, $i \in I$,

I – множина класів портфелів;

y_i – розмір активів фонду, що інвестуються в i -й клас портфеля;

r – доходність банку;

l – індекс нормативу ліквідності, $l \in L$,

L – множина нормативів ліквідності;

A_l – інші активи, що включаються в розрахунок l -го нормативу ліквідності;

Π_l – пасиви, що включаються в розрахунок j -го нормативу ліквідності;

- I_l – підмножина класів портфелів, що приймаються до розрахунку l -го нормативу ліквідності;
- ω_i – частка i -го класу портфеля в складі всього портфеля цінних паперів;
- r_i – дохідність від операцій з i -м класом портфеля;
- H_l – коефіцієнти l -го нормативу ліквідності балансу банку.

Особливостями даної моделі є:

- управління ризиком шляхом диверсифікації портфеля за класами цінних паперів відповідно до рішень керуючого інвестиційним портфелем, прийнятих на основі експертних оцінок.
- наявність обмежень, що забезпечують ліквідність балансу банку відповідно до нормативних вимог, встановлених НБУ;

У результаті розв'язку моделі (як метод рішення можливе застосування симплекс-методу) отримуємо оптимальний варіант розподілу коштів за класами портфелів.

Розподіливши фонд інвестиційного портфеля за класами портфелів, необхідно визначити склад кожного класу портфеля з урахуванням ризиковості інвестування у цінні папери різних емітентів.

Моделі формування інвестиційного портфеля за видами цінних паперів повинні забезпечувати можливість визначити склад портфеля з цінними паперами, що входять до нього, залежно від обраної стратегії формування і управління інвестиційним портфелем. При цьому ризик портфельних інвестицій може виступати або як цільова функція, або як обмежуючий параметр моделі.

Таким чином, завдання, залежно від обраної стратегії формування і управління інвестиційним портфелем, може бути сформульовано в один з таких способів:

- а) максимізувати дохідність портфеля i -го класу:

$$B_i = \frac{\sum_{m=1}^M \sum_{n=1}^{N_m} b_{mn} z_{mn}}{\sum_{m=1}^M \sum_{n=1}^{N_m} z_{mn}} \rightarrow \max, i \in I, \quad (3.19)$$

при обмеженнях на:

- ризик: $\frac{\sum_{n=1}^{N_m} r_{mn} z_{mn}}{\sum_{n=1}^{N_m} z_{nm}} \leq R_m; 0 \leq r_{min} \leq 1, m = \overline{1, M};$

- розмір коштів, спрямованих в даний клас портфеля:

$$\sum_{m=1}^M \sum_{n=1}^{N_m} z_{mn} \leq y_i, i \in I$$

де i – індекс класу портфеля, $i \in I$;

m – індекс рівня ризику, $m = \overline{1, M}$;

n – індекс виду цінних паперів, $n = \overline{1, N_m}$;

N_m – множина цінних паперів m -го рівня ризику, $\sum_{m=1}^M N_m = Q$;

y_i – сума коштів, інвестована в операції з цінними паперами i -го класу портфеля і визначається на попередньому рівні моделювання;

B_i – оптимальна дохідність від операцій з цінними паперами i -го класу портфеля;

M – кількість рівнів ризику цінного папера за дохідністю, що задається керуючим інвестиційним портфелем;

Q – кількість цінних паперів у портфелі;

b_{mn} – дохідність від операцій з n -го цінного папера m -го рівня ризику;

z_{mn} – сума коштів, яка спрямовується в n -й цінний папір m -го рівня ризику, $z_{mn} > 0$;

r_{mn} – ризик з дохідності від операцій з n – м цінним папером m -го рівня ризику;

R_m – ризик по доходності від операцій з цінними паперами m -го рівня ризику, що задається керуючим інвестиційним портфелем.

$z = (z_{11}, z_{12}, z_{13}, \dots, z_{1n}, z_{21}, z_{22}, \dots, z_{2n}, \dots, z_{m1}, z_{mn})$ – розв'язок моделі.

При встановленні максимально допустимого ризику по доходності від операцій з цінними паперами m -го рівня ризику керуючий інвестиційним портфелем має орієнтуватися на розрахунково обґрунтований інтервал змінюваності рівня ризику:

$$R_m \in (\lambda_m; \beta_m) \quad (3.20)$$

де $\beta_m = mh$;

$\lambda_m = (m - 1)h$;

h – крок рівня ризику, який розраховується за алгоритмом:

$$h = \frac{l-0}{M}, \quad (3.21)$$

де l і 0 – максимальне і мінімальне значення ризику з доходності.

У тих цінних паперах, де z відмінне від нуля, сума коштів, що спрямована для операцій з ними, дорівнює величині, вказаній в оптимальному розв'язку;

б) максимізувати ліквідність портфеля i -го класу:

$$L_i = \frac{\sum_{m=1}^M \sum_{n=1}^{N_m} l_{mn} z_{mn}}{\sum_{m=1}^M \sum_{n=1}^{N_m} z_{mn}} \rightarrow \max, \quad i \in I, \quad (3.22)$$

при обмеженнях на:

- ризик: $\frac{\sum_{n=1}^{N_m} r_{mn} z_{mn}}{\sum_{n=1}^{N_m} z_{mn}} \leq R_m, m = \overline{1, M}, 0 < r_m n \leq 1;$

- розмір коштів, інвестованих в даний клас портфеля: $\sum_{m=1}^M \sum_{n=1}^{N_m} z_{mn} \leq y_i, i \in I$

де F_{mn} – ліквідність n -го цінного папера m -го рівня ризику з доходності;

в) мінімізувати ризик портфеля i -го класу:

$$R_i = \frac{\sum_{d=1}^D \sum_{k=1}^{k_d} r_{dk} z_{dk}}{\sum_{d=1}^D \sum_{k=1}^{k_d} z_{dk}} \rightarrow \min \quad (3.23)$$

при обмеженнях на:

- дохідність: $\frac{\sum_{k=1}^{k_d} b_{dk} z_{dk}}{\sum_{k=1}^{k_d} z_{dk}} \geq B_d, d = \overline{1, D};$

- розмір коштів, інвестованих у даний клас портфеля:

$$\sum_{d=1}^D \sum_{k=1}^{k_d} z_{dk} \leq y_i, i \in I,$$

де R_i – оптимальне значення ризику з доходності i -го класу портфеля;
 r_{dk} – ризик k -го цінного папера d -го рівня доходності;

г) мінімізувати ризик портфеля i -го класу:

$$R_i = \frac{\sum_{s=1}^s \sum_{u=1}^{U_s} r_{su} z_{su}}{\sum_{s=1}^s \sum_{u=1}^{U_s} z_{su}} \rightarrow \min \quad (3.24)$$

при обмеженнях на:

- ліквідність: $\frac{\sum_{u=1}^{U_s} l_{su} z_{su}}{\sum_{u=1}^{U_s} z_{su}} \geq L_s, 0 \leq l_{su} \leq 1, s = \overline{1, S}, u = \overline{1, U};$

- розмір коштів, інвестованих у даний клас портфеля:

$$\sum_{s=1}^s \sum_{u=1}^{U_s} z_{su} \leq y_i, i \in I,$$

де r_{su} – ризик з доходності u -го цінного папера s -го рівня ліквідності.

Слід зазначити, що в наведених моделях застосовуються лінійні залежності портфельного ризику від змінних, що дозволяє сформулювати завдання пошуку оптимальної структури портфеля як задачу лінійного програмування. У загальному випадку функція портфельного ризику є нелінійною відносно питомої ваги цінних паперів, що увійшли до складу портфеля. Це викликано наявністю кореляційної залежності між цінними паперами, яка може бути від'ємною або дорівнювати нулю. Однак для цінних паперів одного виду кореляційну залежність можна умовно вважати позитивною і відносно великою [199].

Розглянуті моделі формування інвестиційного портфеля за видами цінних паперів дозволяють визначити склад портфеля за цінними паперами, що входять до нього, залежно від обраної стратегії формування і управління інвестиційним портфелем, спрямованої або

на мінімізацію ризику при прийнятному рівні доходності, або максимізацію доходності при гранично допустимому рівні ризику.

3.3. Управління інвестиційними ризиками у системі проектного фінансування

На сучасному етапі розвитку ринкової економіки України усе більше зростає інтерес до питань інвестиційної діяльності банків, зокрема шляхом застосування схем проектного фінансування. Під **проектним фінансуванням** (*project financing*) у широкому сенсі розуміють фінансування інвестиційних витрат господарської одиниці, яка розпочинає економічну активність у тій чи іншій формі [135]. При цьому основним критерієм доцільності надання кредитором коштів є очікувані витрати позичальника та можливі його прибутки. **Переваги проектного фінансування** порівняно з іншими формами фінансування полягають у тому, що воно дозволяє: більш достовірно оцінити платоспроможність позичальника; розглянути весь інвестиційний проект з точки зору його життєздатності, ефективності, можливостей реалізації, забезпеченості ресурсами, ризиків; прогнозувати результат реалізації інвестиційного проекту. Однак найважливішою перевагою для банків є все ж таки розподіл ризиків між усіма учасниками проектного фінансування.

У банківській практиці розрізняють наступні форми проектного фінансування [29, 333]:

- *фінансування без права будь-якого регресу на позичальника* – банк-кредитор приймає на себе всі ризики, пов'язані з реалізацією проекту, аналізуючи тільки грошові потоки, що генеруються проектом і спрямовуються на погашення кредиту;
- *фінансування з обмеженим правом регресу на позичальника* – розподіл ризиків проекту між його учасниками таким чином, щоб кожен учасник брав на себе лише ті ризики, які від нього залежать;
- *фінансування з повним регресом на позичальника* – кредитор не приймає на себе ніяких ризиків, пов'язаних з проектом, обмежуючи свою участь у реалізації проекту тільки наданням коштів в обмін на гарантії організаторів проекту або третіх осіб.

При цьому варто зазначити, що в Україні здебільшого склалося спрощене уявлення про проектне фінансування як про банківське довгострокове кредитування, з використанням при цьому здебільшого схеми проектного фінансування з обмеженим регресом банку на позичальника. Тоді як у промислово розвинутих країнах переважною тенденцією розвитку проектного фінансування є використання всього спектра джерел і методів фінансування інвестиційних проектів.

Кожен конкретний випадок проектного фінансування складно однозначно віднести до якоїсь однієї групи. Разом з тим за архітектурою фінансових схем проектного фінансування чітко поділяється на два типи [135]:

- проектного фінансування з паралельним фінансуванням або спільне фінансування;
- проектного фінансування з послідовним фінансуванням.

Паралельне або спільне фінансування існує при реалізації великомасштабних проектів, які потребують великих капіталовкладень. У такому випадку декілька банків надають кредити для реалізації такого інвестиційного проекту, що дозволяє їм вкладатися в нормативи гранично допустимих сум кредитів та суттєво знижувати свої кредитні ризики.

При реалізації схеми проектного фінансування з послідовним фінансуванням банк виступає як ініціатор кредитної угоди. Після надання позики підприємству ініціатор (банк-організатор) передає свої вимоги щодо заборгованості іншому кредитору (іншим кредиторам), тим самим зменшуючи на своєму балансі дебіторську заборгованість. За оцінювання інвестиційного проекту, розробку кредитної угоди і видачу позики банк-організатор одержує комісійну винагороду.

Враховуючи підвищену ризикованість інвестиційної діяльності, у тому числі і при реалізації схем проектного фінансування, а також різноманітність та специфіку інвестиційних ризиків важливою та обов'язковою складовою ефективного здійснення проектного фінансування є управління інвестиційними ризиками.

Під управлінням інвестиційними ризиками проекту (Project risk management) слід розуміти:

- сукупність процесів, пов'язаних з ідентифікацією й аналізом ризиків, розробкою заходів реагування на ризикові події, які включають максимізацію позитивних і мінімізацію негативних наслідків настання ризикових подій;
- сукупність заходів та методів аналізу й послаблення впливу чинників ризику, об'єднаних у етапи ідентифікації, оцінки, планування, регулювання та моніторингу ризику;
- ймовірність виникнення несприятливих наслідків у формі втрати очікуваного доходу в ситуації невизначеності умов здійснення проекту.

Більшість з існуючих підходів до управління інвестиційними ризиками є доволі фрагментарними, що істотно ускладнює формування і реалізацію учасниками проектного фінансування рішень, пов'язаних із залученням і використанням інвестиційних ресурсів. Обрання конкретних методів та інструментів управління інвестиційними ризиками

у проектному фінансуванні, як правило, обумовлюється двома ключовими чинниками, а саме видом ризику та величиною інвестиційного проекту. Виходячи з цього, постає необхідність у науковому обґрунтування класифікації інвестиційних ризиків у проектному фінансуванні, яка дасть змогу не лише систематизувати ризики, але і окреслити конкретні напрямки їх зниження і оптимізації при застосуванні різних схем проектного фінансування.

Ґрунтовний аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячених інвестиційній та банківській теорії [139, 333], а саме дослідженню інвестиційних ризиків, дозволив нам здійснити **систематизацію інвестиційних ризиків банків у проектному фінансуванні** (рис. 3.8). При цьому акцентуємо увагу на тому, що наведена нами класифікація дозволить більш чітко зрозуміти з якими видами інвестиційних ризиків зіштовхуються банки в результаті здійснення інвестиційної діяльності шляхом застосування схем проектного фінансування.

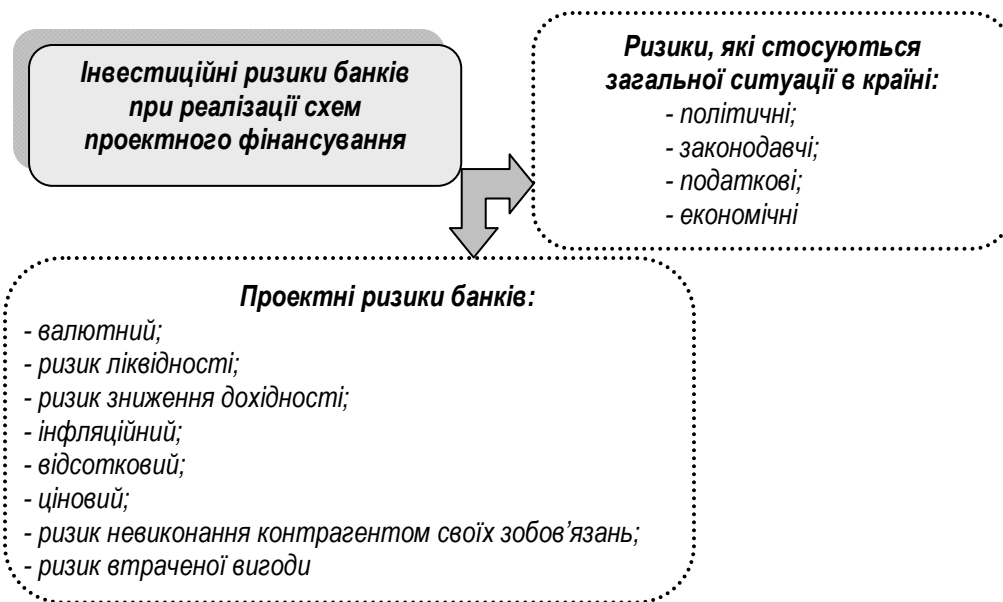

Рисунок 3.8 – Система інвестиційних ризиків банків у проектному фінансуванні

Аналізуючи наведені на рисунку 3.8 інвестиційні ризики проектного фінансування, можна дійти висновку, що загальним їх критерієм є “ринкова невизначеність”. Тобто здійснення будь-якої діяльності, у тому числі й інвестиційної, завжди пов’язане з ймовірністю виникнення несприятливих ситуацій, які призведуть до зниження ефектив-

ності проекту або додаткових збитків. А це, в свою чергу, вказує на те, що абсолютно всі проекти є ризикованими, що обумовлено складністю прогнозування на момент прийняття рішення про вкладення ресурсів у об'єкт інвестування, величини майбутніх грошових потоків та непередбачуваних витрат на реалізацію проекту.

Акцентуємо також увагу на тому, що побудова дієвого механізму управління ризиками, крім окреслених вище факторів, залежить також і від стадії життєвого циклу проекту, на якій було виявлено та ідентифіковано ризик.

Крім того, наголосимо на тому факті, що рівень негативного впливу наведених на рис. 3.8 ризиків буде змінюватися залежно від функцій комерційного банку, які він буде виконувати у межах здійснення банківського проектного фінансування, серед яких виділяють наступні: кредитор, інвестор та співінвестор, фінансовий консультант, гарант, інвестиційний брокер, лізинговий інститут, інституціональний інвестор. При цьому відзначимо, що найчастіше банки виконують функції кредитора, інвестора, співінвестора, лізингодавця та гаранта. Ідентифікація ризиків, які супроводжують банки при виконанні ними визначених функцій, відображена у таблиці 3.1.

Враховуючи той факт, що інвестиційні ризики притаманні усім стадіям та етапам проектного циклу, функція управління проектними ризиками не зникає до кінця строку реалізації проекту та остаточного погашення позичальником боргових зобов'язань перед банком.

Характеризуючи методи управління інвестиційними ризиками у системі проектного фінансування, необхідно розкрити їх спрямованість, зміст і організаційну форму. Спрямованість методів управління орієнтована безпосередньо на об'єкт управління – інвестиційний ризик у всіх його проявах. Специфіка прийомів і способів впливу на об'єкт управління складає зміст методів управління інвестиційним ризиком. Організаційна форма визначає характер впливу на ризикову ситуацію (прямий чи опосередкований).

Схематично процес управління інвестиційними ризиками у системі проектного фінансування, що базується на комплексному використанні методів кількісної та якісної оцінки інвестиційного ризику та виборі заходів мінімізації ризику залежно від області ризику та величини можливих втрат, відображено на рис. 3.9.

На нашу думку, управління інвестиційним ризиком у системі проектного фінансування має розглядатися з точки зору системного підходу. Це обумовлено тим фактом, що появі ризику передують наявність великого кола факторів, які спричинять появу цих ризиків.

Таблиця 3.1 – Рівень прояву інвестиційних ризиків при виконанні банком різних функцій у проектному фінансуванні*

Проектні ризики	Функції банку				
	Кредитор	Інвестор	Співінвестор	Гарант	Лізингодавець
Валютний	х х х	х	х	х х х	х
Ліквідності	х х х	х	х	х х	х х
Зниження дохідності	х	х х	х х	х х х	х
Інфляційний	х	х х х	х х х	х х	х
Відсотковий	х х х	х х	х х	х х	х
Ціновий	х	х х х	х х х	х	х х
Операційний	х х х	х х	х х	х х х	х х
Ризик невиконання контрагентом своїх зобов'язань	х х х	х х х	х х х	х х	х х
Ризик втраченої вигоди	х х	х х	х х	х	х х
Ризик невпевненості у майбутній швидкій реалізації того чи іншого активу за передбачену ціну	х х х	х	х	х х	х х х

*Примітка: х – мінімальний ризик; хх – середній ризик; ххх – високий ризик

І саме системний підхід забезпечує динамічне врахування всієї множини факторів, що впливають на появу інвестиційних ризиків та їх розгляд у взаємозв'язку з внутрішніми та зовнішніми особливостями реалізації інвестиційного проекту. Відповідно лише за такого підходу стає можливим забезпечення побудови найбільш ефективною системи управління інвестиційними ризиками у системі проектного фінансування.

Розглянемо більш детально елементи запропонованої системи управління інвестиційними ризиками. Об'єктом управління у даному випадку є інвестиційні ризики у системі проектного фінансування, відповідно, мета управління інвестиційними ризиками полягає у виявленні ймовірності настання інвестиційних ризиків на ранніх стадіях реалізації інвестиційного проекту та мінімізації їх наслідків. На основі врахування визначеного об'єкта та поставленої мети визначаються інші складові системи управління інвестиційними ризиками.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМ РИЗИКОМ

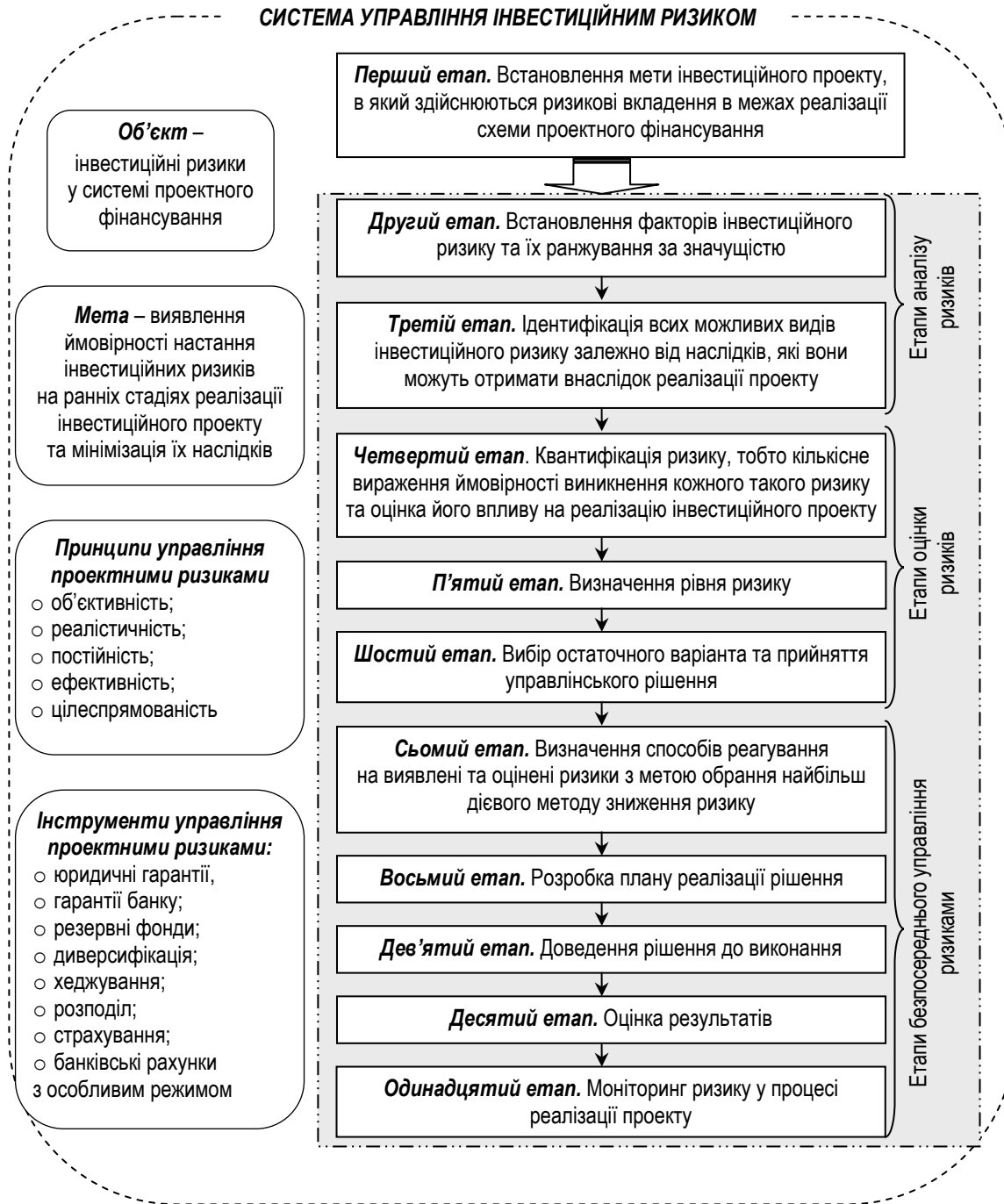

Рисунок 3.9 – Система управління інвестиційним ризиком проектного фінансування

Реалізація системного підходу до дослідження проблеми управління інвестиційними ризиками у системі проектного фінансування обумовлює необхідність формування певної системи принципів. Аналіз економічної літератури з зазначеної проблеми дозволив виокремити наступні ключові принципи управління інвестиційними ризиками:

- **принцип об'єктивності**, використання якого передбачає врахування всіх факторів ризику та орієнтацію управлінського впливу не лише на зовнішні прояви ризику, але й на глибинні першопричини його виникнення;
- **принцип реалістичності**, який передбачає адекватну оцінку ситуації, що склалася, а також успіхів або невдач, які виникли внаслідок настання певного інвестиційного ризику;
- **принцип постійності** передбачає здійснення безперервного процесу моніторингу ризиків з метою врахування факторів зміни ринкового середовища та передбачення ймовірності настання ризику;
- **принцип ефективності**, сутність якого полягає у максимально можливому використанні потенціалу учасників проектного фінансування для формування дієвого механізму нейтралізації ризику;
- **принцип цілеспрямованості** вказує, що побудова ефективної системи управління інвестиційними ризиками неможлива, якщо в її основу не закладена чітко поставлена мета згідно з заданими умовами.

Зауважимо, що визначені принципи системи управління інвестиційними ризиками, можуть та повинні застосовуватись у взаємозв'язку, доповнюючи та конкретизуючи один одного.

Крім того, ефективність запропонованої системи управління інвестиційними ризиками прямо залежить від адекватності обраних методів та конкретних засобів управління, обрання яких, у свою чергу, обумовлюється настанням конкретного виду інвестиційного ризику на певній стадії реалізації інвестиційного проекту.

Акцентуємо увагу на відмінності понять “метод” та “засіб (інструмент)” управління ризиком. Методи носять більш загальний характер порівняно з засобами, оскільки за допомогою інструментів забезпечується реалізація методів. Таким чином, інструменти – це конкретні організаційні, технічні, фінансові, правові та інші дії та заходи, які здійснюються учасниками проекту, зокрема, банком, з метою управління проектними ризиками.

У теорії та практиці реалізації схем проектного фінансування виділяють наступні ключові методи управління проектними ризиками, які найчастіше використовують комерційні банки:

- **уникнення ризику** означає відмову банку від даного виду діяльності або таку суттєву (радикальну) трансформацію діяльності, після якої даний ризик елімінується;
- **попередження та контроль ризику** – це організація діяльності таким чином, щоб банк міг максимально впливати на фактори ризику та мав можливість знижувати ймовірність появи несприятливої події; контролювання ризику включає комплекс заходів, направлених на обмеження втрат, якщо несприятлива подія все-таки настала;

- **страхування ризику** – це метод, який дає можливість знизити втрати, які виникають у ході діяльності, за рахунок фінансової компенсації із страхових фондів;
- **поглинання ризику** – це такий спосіб ведення діяльності, при якому втрати у випадку матеріалізації ризику переносяться повністю на банк або інших учасників проекту. Такий метод управління ризиком як правило використовується, якщо ймовірність ризику невелика або втрати у випадку його настання не критично впливають на банк або інших учасників проекту.

Найбільш розповсюдженими інструментами нейтралізації інвестиційних ризиків при застосуванні схем проектного фінансування є: диверсифікація, хеджування, форфейтинг, банківські гарантії, резервні кредити, резервні фонди та банківські рахунки з особливим режимом. Особливості нейтралізації інвестиційних ризиків за допомогою зазначених інструментів відображено на рис. 3.10.

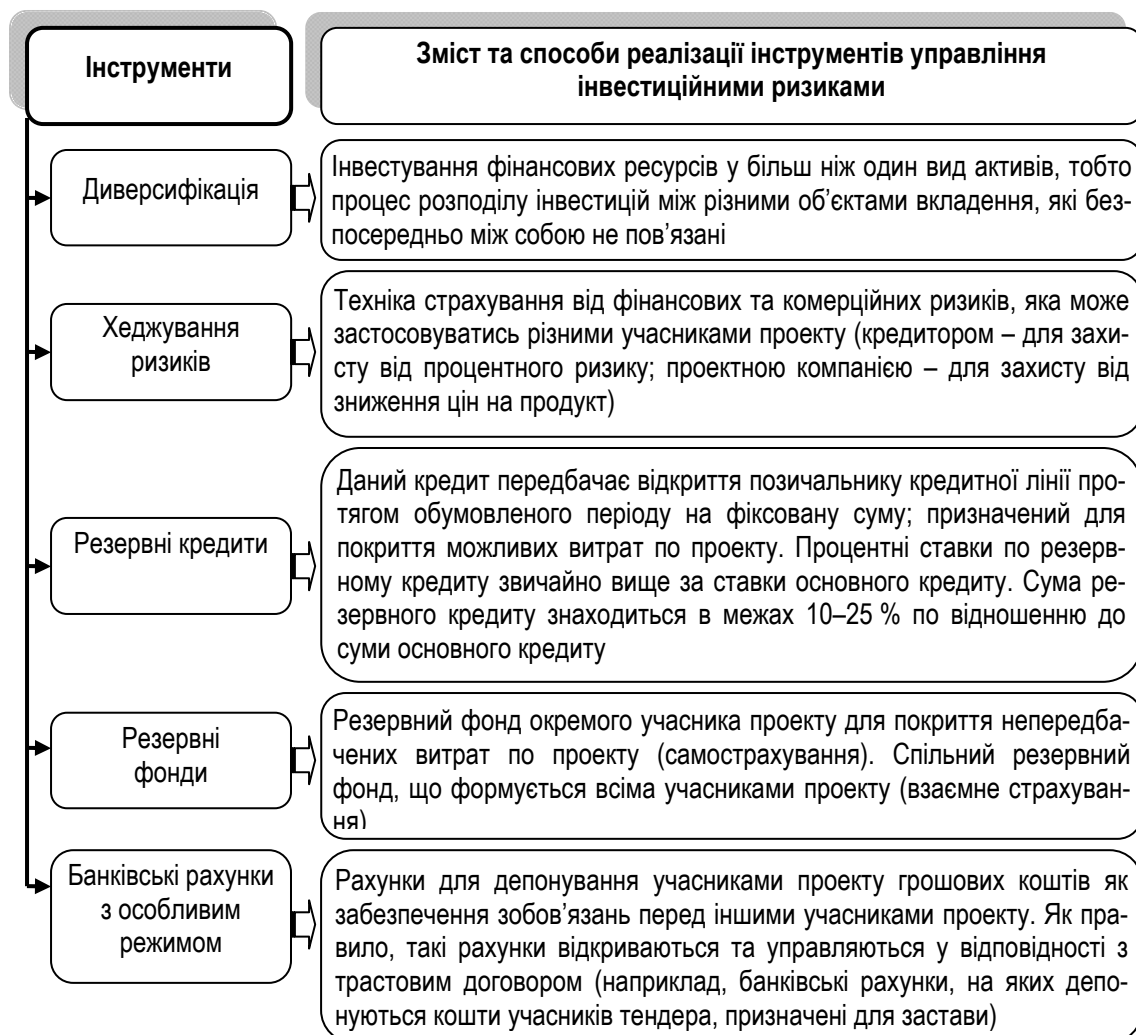

Рисунок 3.10 – Інструменти нейтралізації інвестиційних ризиків

Вищевикладений матеріал дозволяє визначити основні постулати ефективного управління даним видом ризиків:

1) усвідомлення усіма учасниками проектного фінансування ризику та його адекватне сприйняття;

2) всебічне охоплення можливих факторів ризику, що дасть змогу знизити ступінь невизначеності до мінімуму та ідентифікувати ризик на кожному етапі життєвого циклу інвестиційного проекту;

3) своєчасна розробка механізму нейтралізації ризику за допомогою існуючих заходів його обмеження.

Підсумовуючи результати дослідження особливостей управління інвестиційними ризиками у системі проектного фінансування, зауважимо, що запропоновані теоретичні узагальнення та розроблена система управління інвестиційними ризиками можуть бути корисними не лише для банків, а для всіх учасників проектного фінансування. Запропоновані підходи можуть бути цінними для вирішення широкого кола проблем, пов'язаних з формуванням ефективного, гнучкого, системно орієнтованого та адекватного механізму ідентифікації, оцінювання та регулювання інвестиційних ризиків у системі проектного фінансування.

3.4. Концесія як інструмент управління інвестиційними ризиками

Важливою складовою формування сприятливих умов для забезпечення економічного зростання та соціально-економічного розвитку країни є стан та динаміка розвитку інфраструктури. Сьогодні спостерігається ряд проблем, пов'язаних із застарілістю основних фондів практично у всіх сферах економічної діяльності, фізичною та моральною зношеністю обладнання, відсутністю інвестиційних вкладень в об'єкти інфраструктури, недостатністю бюджетного фінансування реалізації інфраструктурних інвестиційних та інноваційних проектів тощо. Тому актуальними питаннями сьогодення є модернізація промислових та соціальних об'єктів інфраструктури, залучення інвестицій в економіку України, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Саме побудова ефективної системи взаємовідносин між державою та приватним сектором у межах державно-приватного партнерства дозволить здійснювати інвестування у розвиток виробничих потужностей, прискорить промислове зростання, забезпечить розширення внутрішніх та зовнішніх ринків, підвищить якість товарів, робіт і послуг, поліпшить інвестиційну привабливість країни.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин підвищується актуальність розвитку концесійної діяльності в Україні. Світова прак-

тика реалізації інвестиційних проектів на концесійній основі свідчить, що *концесія – це форма залучення інвестицій приватного сектора, якому держава передає права володіння і користування інфраструктурними об’єктами на період будівництва та експлуатації*. У рамках концесійної діяльності здійснюється поєднання інтересів держави та суб’єктів підприємницької діяльності з метою забезпечення соціально-економічного зростання України та розвитку реального сектора економіки на основі залучення інвестицій у виробничу інфраструктуру країни, регіону, міста. До особливостей концесійної діяльності можна віднести такі: концесія використовується щодо об’єктів державної і комунальної власності; держава в особі різних органів влади є одним з суб’єктів концесійних відносин; метою концесії є задоволення суспільних потреб; концесійна діяльність здійснюється на підставі концесійного договору; термін дії концесії складає 10-50 років; статус концесіонера – вітчизняні та іноземні інвестори; процедура залучення концесіонера – концесійний конкурс; сплата концесійних платежів; концесіонер самостійно приймає управлінські рішення та веде поточну виробничу, фінансову, інвестиційну, адміністративно-господарську діяльність без втручання державних органів влади відповідно до умов концесійного договору; об’єкти концесій залишаються у державній власності та ін.

Основні підходи до визначення терміна “концесія” систематизовано у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 – Систематизація науково-методичних підходів до трактування поняття “концесія”

Автор, джерело	Зміст визначення
<i>Концесія як угода</i>	
Л. М. Горбач, О. Б. Каун [102, с. 328]	Концесія (від латинського <i>concessio</i> – поступка) – це договір, який держава укладає з суб’єктом підприємницької діяльності (як правило, іноземним інвестором), на експлуатацію промислових підприємств, земельних ділянок, природних ресурсів або підприємство, створене на основі такого договору
<i>Концесія як система відносин</i>	
Закон України “Про концесії” [277]	Концесія – це надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній та фізичній особі (суб’єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об’єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб’єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов’язань по створенню (будівництву) та (або) управлінню (експлуатації) об’єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику

Автор, джерело	Зміст визначення
Закон України "Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг" [278]	Концесія – це надання концесієдавцем на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній особі права на будівництво та управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття концесіонером на себе зобов'язань щодо будівництва та управління (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику
Господарський кодекс України [103]	Концесія – це надання з метою задоволення суспільних потреб уповноваженим органом державної влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі вітчизняним або іноземним суб'єктам господарювання (концесіонерам) права на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) об'єктом концесії за умови взяття концесіонером на себе відповідних зобов'язань, майнової відповідальності і підприємницького ризику
Ю. Хілінський [355, с. 23]	Концесія – це окремих вид правовідносин, який виникає між органом публічної влади і суб'єктом підприємницької діяльності (на підставі відповідного договору), який треба відрізнити від оренди, комерційної концесії, підряду і тим більше від комісії та консигнації
В. Варнавський [305, с. 75]	Концесія: 1) система відносин між державою і юридичною або фізичною особою (концесіонером), що виникають в результаті надання концесіонеру прав на володіння, користування, а при певних умовах і розпорядження державною власністю по договору, за плату і на підставі повернення, а також прав на здійснення видів державної діяльності; 2) передача концесіонеру об'єкта державної власності для будівництва, модернізації, реконструкції, експлуатації, управління, обслуговування тощо на певних, закріплених у договорі умовах і у відповідності з концесійним законодавством
М. Мельник [211, с. 30]	Концесія (концесійна угода) – специфічна форма відносин між державою і приватним партнером, згідно з якою держава (регіон) у рамках партнерських відносин, залишаючись повноправним власником майна, надає право приватному суб'єкту виконувати протягом визначеного строку певні функції згідно з договором і наділяє його з цією метою відповідними правами, необхідними для забезпечення функціонування об'єкта концесії. За користування державною чи муніципальною власністю концесіонер вносить плату на умовах, обумовлених у концесійній угоді. Право власності на вироблену по концесії продукцію передається концесіонеру
<i>Концесія як форма</i>	
М. Свістунов [305, с. 75]	Концесія – це форма залучення інвестицій приватного сектора, коли приватним компаніям передаються права володіння та користування об'єктами на період будівництва та експлуатації
С. Сосна [305, с. 75–76]	Концесія – це особлива форма надання приватній особі на тимчасовій основі права на господарське використання державного майна
Тлумачний словник [317]	Концесія – це форма залучення іноземного капіталу, коли держава (місцеві органи влади) здають в експлуатацію на конкретний строк на певних умовах землю, джерела природних багатств, підприємства, інші господарські об'єкти іноземним фірмам або приватним особам; концесіонер вкладає свої кошти в розробку корисних копалин і освоєння районів, організацію виробництва яких-небудь виробів, одержуючи за це відповідний прибуток і сплачуючи обумовлену договором плату державі, що здала йому в концесію об'єкт; з розвитком концесійної території часто виникають спільні підприємства з використанням капіталу концесіонера й підприємства країни або держави; відповідно до міжнародного права держава може припинити дію концесії після закінчення договірної строку

Отже, **концесії** – це цивільно-правові форми взаємовідносин держави з суб'єктами господарювання, які оформляються у вигляді договору, мають обмежені строки дії та передбачають умови переходу об'єкту концесії у власність та користування концесіонера.

Сфери господарської діяльності, в яких можуть використовуватися концесійні відносини щодо об'єктів права державної чи комунальної власності:

- водопостачання, відведення й очищення стічних вод, забезпечення функціонування зрошувальних і осушувальних систем;
- надання послуг міським громадським транспортом;
- збирання та утилізація сміття, оброблення відходів;
- пошук, розвідка родовищ корисних копалин і їх видобування;
- будівництво та/або експлуатація автомобільних доріг, об'єктів дорожнього господарства, інших дорожніх споруд;
- будівництво та/або експлуатація залізниць, аеропортів, злітно-посадкових смуг на аеродромах, мостів, шляхових естакад, тунелів, інших шляхів сполучення, метрополітенів, морських і річкових портів та їх інфраструктури;
- машинобудування;
- охорона здоров'я;
- надання телекомунікаційних послуг, у тому числі з використанням телемереж;
- надання поштових послуг;
- виробництво, транспортування і постачання тепла та розподіл і постачання природного газу;
- виробництво та (або) транспортування електроенергії;
- громадське харчування;
- будівництво жилих будинків;
- надання послуг у житлово-експлуатаційній сфері;
- використання об'єктів соціально-культурного призначення (за винятком тих, що розташовані у рекреаційних зонах);
- створення комунальних служб паркування автомобілів;
- надання ритуальних послуг;
- будівництво та експлуатація готелів, туристських комплексів, кемпінгів та інших відповідних об'єктів туристичної індустрії;
- будівництво, реконструкція та експлуатація внутрішньогосподарських меліоративних систем та окремих об'єктів їх інженерної інфраструктури [277].

Далі розглянемо різновиди концесійних схем у межах державно-приватного партнерства, основними з яких є наступні:

- **BOT** (*Build, Operate, Transfer*) – класичний варіант концесії, коли концесіонер на основі права власності здійснює будівництво та експлуатацію об'єкта за рахунок власних коштів та на власний ризик, окрім випадків, коли відповідно до положень концесійної угоди між державою та концесіонером розподіляються ризики та витрати щодо створення об'єкта концесії. Протягом строку дії такої угоди концесіонер отримує прибуток з експлуатації об'єкта та відшкодування збитків щодо будівництва. Після закінчення визначеного строку об'єкт концесії передається у власність державі. Однак у концесійній угоді може бути зафіксовано право концесіонера на продовження управління об'єктом. Концесії BOT зазвичай використовуються для будівництва автострад (Італія, Іспанія, Малайзія, Південна Корея), трубопроводів, електростанцій (Туреччина, Індія, Таїланд), аеропортів (Єгипет, Греція, Канада), тунелів (Франція), стадіонів та інших об'єктів інфраструктури, які потребують значних капіталовкладень;
- **ROT** (*Rehabilitate, Own, Transfer*) – подібна до BOT модель концесії, яка передбачає замість створення нового об'єкта реконструкцію вже існуючого;
- **BTO** (*Build, Transfer, Operate*) – вид концесійної схеми, в рамках якої концесіонер одразу після завершення будівництва передає об'єкт у власність державі, а потім відповідно до концесійної угоди здійснює експлуатацію або управління ним для відшкодування витрат, пов'язаних із будівництвом, та отримання прибутку;
- **BOOT** (*Build, Own, Operate, Transfer*) – специфічна модель концесії, яка передбачає, що право власності на об'єкт після закінчення строку дії концесійної угоди зберігається або передається інвестору;
- **BOO** (*Build, Own, Operate*) – подібна до BOOT модель концесії, в рамках якої концесійна угода укладається на невизначений термін. BOOT та BOO – види концесій, які практично не використовуються;
- **BOMT** (*Build, Operate, Maintain, Transfer*) – концесійна схема, що передбачає, в основному, експлуатацію газопроводів.

В Україні поки що відсутній практичний досвід використання концесій у різних сферах економічної діяльності, тому досконало вивчити механізми взаємовідносин з державою та розкрити їх в нормативно-правовій базі досить складно.

У цілому **концесійна діяльність повинна передбачати дотримання наступних принципів**: законність; державне регулювання та контроль; укладення взаємовигідного концесійного договору; виконання та стабільність умов концесійного договору; залучення концесіонера на конкурсній основі; врахування особливостей окремих сфер

господарської діяльності; отримання державних гарантій; оплатне використання об'єкта концесії; забезпечення законних прав та інтересів споживачів товарів, робіт, послуг, що надаються концесіонером; розподіл проектних ризиків між учасниками концесійної діяльності; участь держави, органів місцевого самоврядування у частковому фінансуванні соціально значущих концесійних проектів.

Основними чинниками, що стримують розвиток концесійного інвестування в Україні, можна вважати:

- нестабільність макроекономічного середовища;
- недосконалість нормативно-правової бази;
- регуляторні та правові обмеження здійснення концесійної діяльності відповідно до концесійного законодавства;
- відсутність необхідних навичок та рівня кваліфікації спеціалістів з питань управління інфраструктурними об'єктами інвестиційної діяльності та прогнозування тенденцій їх розвитку;
- відсутність достатніх стимулів та мотиваційних факторів стосовно залучення інвестиційного капіталу до фінансування концесійних інвестиційних проектів (в тому числі конкурентоспроможність продукції та послуг, рівень оподаткування тощо);
- недостатньо розвинута інфраструктура, що забезпечить ефективну роботу в системі концесійного інвестування;
- відсутність чіткого механізму впровадження та реалізації системи концесійного інвестування;
- відсутність достатньої кваліфікації та фахових знань у спеціалістів, що займаються розробкою, експертною оцінкою та реалізацією великомасштабних інвестиційних проектів;
- відсутність нормативно закріплених концесійних схем та повноважень всіх учасників концесійної діяльності;
- недостатній рівень підтримки державних та недержавних структур в організації системи концесійного інвестування;
- концентрація значних концесійних ризиків;
- слабка інтеграція вітчизняної економіки у світову економічну систему та ін.

У нормативно-правовій базі досить складно досконало прописати механізми взаємовідносин учасників концесійної діяльності, оскільки в Україні поки що недостатньо практичного досвіду використання концесій для різних сфер економічної діяльності. Для того, щоб розробити нормативно-правову базу взаємовідносин держави і приватних структур щодо концесійної діяльності, необхідно також розуміти всі нюанси фінансових, операційних, соціальних, інвестиційних та інших

показників економічного розвитку країни, виходячи з визначених стратегічних пріоритетів. На сьогоднішній день розрахунки таких даних відсутні, хоча концесії можна розглядати як інструмент активізації економічної, інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні, реальну можливість фінансування цільових інвестиційних проектів та програм загальнонаціонального та регіонального значення.

Практика фінансування масштабних інфраструктурних проектів свідчить про важливість участі банків в операціях проектного фінансування. Участь банків в інвестиційних процесах, як правило, здійснюється в умовах стабільного економічного розвитку та спрямована на отримання прибутку при допустимому рівні ризику. На сьогодні роль банківського сектора в інвестуванні економіки країни досить незначна, оскільки обсяг банківських кредитів та інвестицій знижується, погіршується ліквідність та платоспроможність підприємств. При цьому відбувається зростання кредитних та інвестиційних ризиків, що, в свою чергу, стримує інвестиційну діяльність банків та призводить, відповідно, до збільшення розміру відсоткових ставок та зменшення рентабельності виробництва.

Рішення вказаних проблем потребує належної організації роботи з проектного фінансування, яке повинно займати важливе місце у кредитній діяльності банків. Слід зазначити, що створення досконалої системи проектного фінансування, з одного боку, дозволить банку підвищити свою конкурентоспроможність та забезпечить прийнятний рівень дохідності за проектами, а з іншого – надасть можливість ефективного вкладання коштів інвесторів у концесійні проекти.

При цьому участь банківських установ у фінансуванні стратегічних інвестиційних проектів може бути як активною, так і пасивною. Активна робота спрямована на безпосередню участь банків у проведенні експертизи та здійсненні оціночних процедур щодо доцільності фінансування та реалізації концесійних проектів, а також контролю за реалізацією інвестиційного кредитного портфеля проектів. Пасивна стратегія проектного фінансування передбачає надання кредитних ресурсів за високою відсотковою ставкою та проведення тільки поточного моніторингу, тобто банк не контролює поетапного впровадження проектів і не бере безпосередньої участі у їх реалізації.

Основними чинниками, що перешкоджають активізації банківського інвестування у концесійні інфраструктурні проекти, ми вважаємо:

- високий рівень ризику інвестиційних вкладень у довгострокові концесійні проекти у секторі інфраструктури;
- недостатність ресурсної бази банків;

- втрату можливостей залучення кредитів від іноземних кредитних інститутів та фінансових компаній;
- припинення міжбанківського кредитування; зниження рівня банківського капіталу та порушення фінансової стійкості банків;
- відсутність сформованого ринку ефективних інвестиційних проєктів та ін.

Тому доцільним є створення системи державної підтримки проєктного фінансування в Україні, оскільки держава зацікавлена в інвестуванні вкладень у проєкти, що спрямовані на підтримку та розвиток стратегічно значущих галузей, але не має відповідного ресурсного потенціалу і не бажає втратити контроль над такими сферами господарської діяльності.

Також слід відмітити, що однією з важливих умов розвитку концесійної діяльності в Україні є розробка комплексного підходу до оцінки ефективності інфраструктурних проєктів, що можуть бути реалізовані на умовах концесії. У процесі оцінки концесійних інвестиційних проєктів та відбору їх для фінансування значну увагу необхідно приділяти аналізу проєктно-кошторисної документації проєктів, досліджувати результати інтегральної оцінки проєктів відповідно до методичних рекомендацій з експертної оцінки, а також результати оцінки ефективності таких інвестиційних проєктів. Дані процедури повинні передбачати оцінку:

- 1) інвестиційної привабливості регіону (міста), в якому планується реалізація концесійного проєкту;
- 2) відповідності проєкту стратегії соціально-економічного розвитку регіону (міста);
- 3) комерційної ефективності концесійного проєкту;
- 4) бюджетної ефективності концесійного проєкту на регіональному (місцевому) рівні;
- 5) соціально-економічної ефективності концесійного проєкту на регіональному (місцевому) рівні;
- 6) фінансової реалізаційної здатності та потенційної можливості концесійного проєкту генерувати ефект;
- 7) стійкості проєкту до змін зовнішніх параметрів його реалізації, в тому числі оцінку ймовірних проєктних ризиків;
- 8) багаторівневої експертної оцінки концесійного проєкту.

Експертиза проєктів повинна бути одним з основних етапів системи оціночних процедур щодо відбору та ухвалення рішення про фінансування концесійних проєктів. Методичні аспекти оцінки ефективності концесійних інвестиційних проєктів повинні містити основні критерії ухвалення інвестиційних рішень за проєктом, рекомендації

щодо встановлення граничних значень для певних показників, їх диференціації залежно від рівня соціальної значущості проекту, умов його фінансування та інших факторів, а також з урахуванням інтересів всіх його учасників.

Створення ефективного механізму концесійного інвестування повинно ґрунтуватися на таких основних принципах, як: системність, комплексність, перспективність, довгостроковість, спільного фінансування концесійних проектів, субоптимальності, динамічності, адаптації.

Наведемо змістовну характеристику даних принципів. **По-перше, принцип системності.** Реалізація концесійного проекту здійснюється у зовнішньому середовищі, що характеризується певними внутрішніми взаємозв'язками, відносинами між учасниками концесійної діяльності, впливає на діяльність суб'єктів господарювання. Відповідно до даного принципу необхідно враховувати роль і місце проектів у механізмі концесійного інвестування та багаторівневій системі управління соціально-економічним розвитком країни, регіону або міста, масштаб цих проектів і ступінь їх впливу на взаємодіючі з ним елементи економічної системи, обсяги ресурсів, що використовуються, наявність і інтенсивність внутрішніх, зовнішніх і синергетичних ефектів, які виникають внаслідок реалізації концесійного проекту і т. д. Принцип системності розглядає проект і зовнішнє середовище як єдину систему, виходячи з чого, найкращим варіантом організації інвестиційного проекту, що реалізується в рамках концесійної угоди, повинен бути визнаний такий його сценарій, при якому забезпечується загальний оптимум по всій системі (з теорії систем відомо, що досягнення локальних оптимумів далеко не завжди приводить до оптимізації стану всієї системи).

По-друге, принцип комплексності. Даний принцип передбачає, що в рамках процедури концесійного інвестування необхідно враховувати всебічні наслідки реалізації проекту: як прямі фінансові результати, так і наслідки соціального, екологічного та іншого характеру. Особливо важливо в числі цих наслідків аналізувати результати впливу даного проекту на інтенсивність і темпи соціально-економічного розвитку економічної системи, що досліджується. Ще одним аспектом прояву принципу комплексності є врахування всіх етапів життєвого циклу концесійного інвестиційного проекту. Крім того, принцип комплексності передбачає необхідність врахування багатогранності процесу реалізації концесійного проекту, а саме: можливості використання альтернативних схем і джерел його фінансування, зміни умов його реалізації та ін., а також того, що концесійний ін-

вестиційний проект і процес його реалізації є складним організаційно-управлінським комплексом зі своїми внутрішніми взаємозв'язками.

По-третє, принцип перспективності. Ініціатор проекту повинен визначити стратегічну мету проекту. Значення етапу формування стратегічної мети неможливо перебільшити, оскільки у разі її відсутності менеджери не матимуть логічної точки опори для вибору найкращої альтернативи і при прийнятті інвестиційних рішень будуть виходити тільки зі своїх індивідуальних систем цінностей, схильності до ризику, переваг, стандартів та ін. Така ситуація може привести до суттєвої розбіжності в пріоритетах, появі конфліктних ситуацій, відсутності чіткої програми дій на подальших етапах управління проектом та ін. Від чіткості й правильності формування стратегічної мети проекту залежить вибір критеріїв, форм, методів обґрунтування інвестиційних рішень, іншими словами – весь механізм концесійного інвестування.

По-четверте, принцип довготривалості передбачає, що концесійні проекти характеризуються довготривалим терміном реалізації (до 50 років), великими термінами окупності і повернення вкладених капіталів.

По-п'яте, принцип спільного фінансування концесійних проектів. Оскільки в стратегічній меті синтезовані інтереси всіх учасників концесійного проекту, то наступним етапом повинно стати структурування цієї мети, яке може бути здійснене за допомогою побудови дерева цілей, що забезпечує узгодженість інтересів усіх сторін. При цьому варто брати до уваги можливі розбіжності інтересів учасників реалізації проекту, неоднозначність оцінювання ними ресурсного забезпечення проекту, варіантів і результатів управлінських рішень. Даний принцип передбачає процедуру узгодження цілей всіх учасників проекту, його оцінку з позицій кожного з них: держави й суспільства, регіональних органів влади, банків, підприємницьких структур, інвесторів, підрядних будівельно-монтажних організацій, страхових компаній та ін.

По-шосте, принцип субоптимальності. Оцінюючи небажані соціальні, екологічні та інші наслідки реалізації концесійного проекту і їхню економічну значущість, варто розглядати всі альтернативні варіанти компенсаційних і превентивних заходів, включаючи в бюджет видатків найекономніші з них. Безумовно, концесійні проекти характеризуються високим рівнем ризику. Саме тому досить виправданим для багатьох інвесторів і кредиторів є бажання максимально убезпечити себе на випадок настання несприятливих ситуацій, впровадити всі можливі запобіжні заходи. Однак даний принцип свідчить, що при описі й оцінці даних небажаних наслідків варто виходити з принципу

розумної достатності, розуміючи, що ймовірність одночасного настання всіх прогнозованих наслідків у край малю. У цьому випадку виникає небезпека перестраховування, тобто того, що витрати на превентивні заходи, зарезервовані в бюджеті проекту, можуть у кілька разів перевищити реальні втрати. Тому принцип субоптимальності припускає, що оцінюючи потенційні небажані наслідки проекту й видатки на їхню компенсацію, варто розуміти, що в більшості випадків доцільно резервувати кошти для компенсації тільки частини даних наслідків, яка повинна бути визначена в результаті проведення оптимізаційних розрахунків.

По-сьоме, принцип динамічності. У межах процедури концесійного інвестування повинна бути врахована динамічність економічних і соціальних процесів, причому не тільки за допомогою використання процедури дисконтування, але й за рахунок урахування: лагів доходів і видатків, мінливості цін на продукцію, тарифів на послуги, фізичного й морального зношення техніки, інфляції, сезонності виробництва й продажів, зміни в часі параметрів зовнішнього середовища та ін. Дотримання даного принципу є обов'язковим при проведенні практично всіх економічних розрахунків, що зачіпають певний часовий горизонт.

По-восьме, принцип адаптації. У зв'язку з неповнотою інформації у рамках концесійного інвестування доцільно передбачити можливість адаптації, під якою ми розуміємо передбачену заздалегідь можливість зміни функцій учасників проекту або параметрів дій, що ними виконуються, корегування набору заходів та їхніх характеристик, викликаних зміною умов, відмінністю фактичного ходу подій від запланованого, настанням певних непередбачених ситуацій. Адаптаційні механізми передбачають, що в план реалізації проекту (в умови кредитного договору, умови взаєморозрахунків між контрагентами, договір підряду та ін.) заздалегідь вносяться так звані "умовні рішення", тобто різні альтернативні варіанти ухвалення рішення в "позаштатних ситуаціях" залежно від поточного стану об'єкта й прогнозу його економічного оточення. Відповідно до даного принципу у бюджет витрат доцільно закладати певний резерв на адаптацію (досвід країн Заходу допускає збільшення вартості проекту на 7-10 %, а російський досвід – на 10-20 % за рахунок резервування коштів на форс-мажор). При оцінці концесійних проектів адаптаційні механізми набувають особливої актуальності, оскільки такі проекти відносять до проектів з підвищеним рівнем ризику.

Аналіз поточного стану концесійної діяльності свідчить про те, що механізму реалізації повноважень у сфері концесійного інвесту-

вання нашим законодавством не встановлено. Ми вважаємо за необхідне розробити зацікавленими органами державної влади даний механізм у сфері, що розглядається, шляхом внесення змін у законодавство. Відсутність такого механізму дозволяє стверджувати, що принцип спільного фінансування концесійних інвестиційних проектів на практиці неможливо реалізувати. Наприклад, є сенс зосередити основні законодавчі і контрольні функції у даній сфері на рівні уряду, а виконавчо-розпорядницькі перерозподілити між уповноваженими органами державної влади України та суб'єктами господарювання залежно від їх функцій загального характеру, що закріплені законодавством. Слід зазначити, що зміни у нормативно-правовій базі повинні підвищити інвестиційну привабливість загальнонаціональних та регіональних проектів та знизити ризики.

Необхідно зазначити, що вирішення вказаних проблем дозволить організувати більш ефективну співпрацю всіх учасників концесійної діяльності і надасть можливість використати переваги застосування концесійної схеми відносин суб'єктів економічної діяльності у процесі реалізації інфраструктурних проектів на умовах концесії. **Перевагами концесії для основних учасників концесійних відносин є:**

1) для держави, органів місцевого самоврядування:

- концесія є інструментом активізації інвестування в об'єкти державної і комунальної власності; концесія дозволяє забезпечити інвестування в малорентабельний сектор економіки, створити для інвесторів умови довгострокового вкладення капіталу в концесійні інвестиційні проекти та забезпечити розвиток сучасної інфраструктури;
- на концесійних засадах здійснюється будівництво, вдосконалення, реконструкція і технічне переоснащення об'єктів інфраструктури за рахунок коштів концесіонера відповідно до умов концесійного договору, при цьому контроль та право власності на майно зберігається за державою та органами місцевого самоврядування;
- концесія є ефективним механізмом управління об'єктами державної і комунальної власності;
- концесія дає можливість впроваджувати новітні науково-дослідницькі і дослідно-конструкторські розробки, використовувати сучасну інноваційну продукцію, сприяє застосуванню передового устаткування та удосконалених технологій для оптимізації витрат при будівництві нових об'єктів, а також для гарантування екологічних і санітарних норм та ін.;

2) для концесіонера:

- можливість досягнення певного рівня прибутковості від управління об'єктом концесії;

- отримання пільг від державної фінансової установи для будівництва, реконструкції і модернізації об'єкта концесії;
- покращення іміджу і підвищення рівня конкурентоспроможності концесіонера;
- одержання певних державних гарантій відповідно до умов концесійного договору [9].

Прикладами державних гарантій можуть бути гарантії мінімальної норми доходності, забезпечення стабільності законодавчо-правового режиму протягом терміну концесії, стабільного обмінного курсу, погашення боргу, дострокового викупу об'єкта концесії у разі виникнення проблем з поверненням вкладених інвестицій тощо.

Види гарантій, що були надані урядами різних зарубіжних країн, наведені в таблиці 3.3 [259].

Таблиця 3.3 – Гарантії урядів зарубіжних країн при здійсненні концесійної діяльності

Види гарантій	Сфери концесійної діяльності	Країни
Гарантії закупівлі продукції, постачання палива	Електроенергетика	Китай, Туреччина, Індія, Філіппіни, Угорщина, Колумбія, Пакистан
Гарантії конвертованості валюти	Електроенергетика	Пакистан, Китай
Гарантії стабільності законодавчо-правової бази	Електроенергетика. Водопостачання	Пакистан, Китай, Туреччина
Гарантії норми прибутку	Швидкісні магістралі	Малайзія, Колумбія, Мексика
Гарантії обмінного курсу	Швидкісні магістралі	–
Гарантії погашення боргу	Електроенергетика. Швидкісні магістралі	–
Гарантії щодо зростання тарифів	Швидкісні магістралі	Таїланд, Гонконг, Мексика, Колумбія
Гарантії доходу	Швидкісні магістралі	Угорщина

Наведені приклади державних гарантій, пов'язані з виникненням інвестиційних ризиків. Для вітчизняної економіки проблема управління інвестиційними ризиками є особливо актуальною, оскільки при здійсненні концесійного інвестування через недосконалість та неузгодженість нормативно-правової бази, нестабільність податкового режиму, волатильність курсу національної валюти, низьку купівельну спроможність значної частини населення, необхідно проводити посилену оцінку та моніторинг рівня ризиків. Тому важливо виявити та оцінити можливий вплив інвестиційних ризиків, здійснити справедливий їх розподіл між учасниками концесійної діяльності з метою уникнення або мінімізації фінансових втрат.

У межах концесійного інвестування здійснюється розподіл значних ризиків (соціально-економічних, фінансових, правових та інших), пов'язаних із залученням довгострокових інвестицій між учасниками концесійного проекту (державою, концесіонером, банками, інвесторами, страховими компаніями та іншими учасниками). Отже, ефективне управління ризиками при здійсненні концесійного інвестування є одним з найскладніших завдань організації концесійної діяльності в Україні.

У липні 2010 року було прийнято Закон України “Про державно-приватне партнерство” № 2404-VI [11], відповідно до якого реалізація проектів державно-приватного партнерства (ДПП), у тому числі і на умовах концесії, здійснюється на основі результатів аналізу їх ефективності та виявлення можливих ризиків шляхом:

- детального обґрунтування соціально-економічних та екологічних наслідків здійснення ДПП;
- порівняння основних показників реалізації проекту (рентабельності, рівня витрат, якості послуг тощо) із залученням приватного партнера та без такого залучення;
- виявлення видів ризиків здійснення ДПП, їх оцінки та визначення форми управління ризиками, що здійснюється відповідно до методики, затвердженої Кабінетом Міністрів України;

При викладенні положень Методики виявлення видів ризиків здійснення ДПП, їх оцінки та визначення форми управління ризиками, що висвітлюють питання виявлення та передачі ризиків у процесі здійснення ДПП, доцільно розкрити методологічні засади управління ризиками у процесі реалізації проектів ДПП. При цьому при викладенні фінансових аспектів управління ризиками в рамках ДПП необхідно навести повну класифікацію видів ризиків, що можуть виникати в процесі реалізації проектів ДПП для всіх його учасників, детально описати методологію проведення їх оцінки та аналізу, запропонувати механізми нейтралізації фінансових ризиків та шляхи мінімізації можливих фінансових втрат.

У вітчизняній економічній літературі та у практиці господарської діяльності поки відсутні загально визнані теоретичні принципи й методичні положення щодо управління інвестиційними ризиками, зокрема їх оцінки. Оцінка ризику передбачає аналіз походження й виявлення масштабів ризику в конкретній ситуації, а управління ризиком – аналіз ризикової ситуації, розробку й обґрунтування управлінського рішення, спрямованого на мінімізацію ризику. Політика управління ризиками повинна розроблятися в рамках структуризації управлінських впливів у процесі аналізу й оцінки ризику з метою розробки та

впровадження конкретних заходів, спрямованих на вибір варіанта рішення в ризиковій ситуації, способу фінансування відповідно до ціни ризику. Використання недостатньо обґрунтованих науково-методичних підходів до зменшення, запобігання й уникнення ризиків здебільшого є наслідком слабкої розробки методології й способів розрахунку рівня ризику. Вирішення завдання по моделюванню й прогнозуванню ризиків істотно ускладнюється мінливістю й невизначеністю економічного середовища, різноспрямованим впливом на результати роботи концесіонера безлічі випадкових зовнішніх і внутрішніх факторів.

У міжнародній концесійній практиці застосовується так званий “змішаний підхід” [259]. Мова йде про те, що всі групи ризиків взаємопов’язані між собою та мають причинно-наслідковий зв’язок. У роботі [91] розглянуто підхід до поділу ризиків концесійного проекту на три рівні – країна, макроекономіка та проект. Отже, оцінка ризиків концесійних проектів здійснюється за схемою, поданою на рис. 3.11.

Рисунок 3.11 – Структура ризиків концесійного проекту [91]

Слід використовувати комплексний підхід до виокремлення видів ризиків, що виникають у процесі реалізації концесійних проектів (рис. 3.12).

На практиці використовується широкий спектр методів та прийомів оцінки та врахування концесійних ризиків у процесі обґрунтування та прийняття інвестиційних рішень.

Рисунок 3.12 – Основні види концесійних ризиків учасників концесійного проекту

Різноманіття форм прояву ризику, частота й вага наслідків його прояву, неможливість абсолютного його усунення обумовлюють необхідність дослідження причинно-наслідкових зв'язків і напрямків мінімізації негативних наслідків від настання ризикових подій.

Оскільки концесійні проекти потребують довгострокових капіталовкладень, мають високу вартість, велику кількість учасників, комплексну систему фінансування, складну організаційну структуру, то виникає необхідність врахування ризиків інвестування у такі проекти та створення ефективної системи управління ними.

Отже, система управління ризиками концесійного інвестування повинна бути зорієнтована на забезпечення всебічної оцінки всіх видів ризиків і нейтралізацію їх можливих негативних наслідків в процесі розробки і реалізації концесійних проектів. Виділимо основні завдання системи управління ризиками концесійного інвестування:

- виявлення і оцінка можливих ризиків у ході здійснення концесійного інвестування;
- об'єктивна оцінка імовірності настання ризикових випадків у процесі реалізації концесійних проектів;
- забезпечення мінімізації рівня ризику по відношенню до запланованого рівня доходності проектів;
- розробка найбільш прийнятних шляхів нейтралізації ризиків;
- прогнозування рівня можливих втрат та забезпечення їх мінімізації при настанні ризикової події.

Ефективна система управління концесійними ризиками передбачає реалізацію певної послідовності дій при аналізі та мінімізації ризиків концесійного інвестування: ідентифікація можливих інвестиційних ризиків концесіонера, пов'язаних з його майбутньою інвестиційною діяльністю; ухвалення найбільш прийнятних інвестиційних рішень та запобігання окремим з них за рахунок відмови від надмірно ризикованих концесійних проектів, фінансових операцій і угод; визначення остаточного складу інвестиційних ризиків концесіонера; вибір методів оцінки інвестиційних ризиків; формування необхідної інформаційної бази й забезпечення високої кваліфікації фінансових менеджерів; створення ефективного дієвого механізму управління концесійними ризиками.

Під *механізмом управління інвестиційними ризиками* розуміють сукупність методів, форм, інструментів, важелів впливу на економічні відносини й процеси, що існують у процесі розробки й реалізації ризикових рішень у сфері інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання.

Механізм управління ризиками концесійного інвестування повинен включати правове, нормативне та інформаційне забезпечення реалі-

зації концесійних проектів. Правове забезпечення передбачає вивчення правової бази, що регулює концесійні відносини в економіці країни, а саме: закони, укази, постанови, накази й інші законодавчі акти. Нормативне забезпечення ґрунтується на аналізі нормативних документів (методичні рекомендації, методичні вказівки, інструкції й т.ін.).

Важливою складовою формування механізму управління ризиками концесійного інвестування є створення ефективної системи інформаційного забезпечення, яка необхідна для обґрунтування доцільності прийняття певних інвестиційних рішень, вибору найбільш прийнятних з можливих альтернативних проектів і т.д.

На основі інформаційної бази управління ризиками здійснюється ідентифікація ризиків концесійного інвестування, тобто виявляються фактори, що впливають на рівень ризиків, визначається перелік можливих ризиків, формується портфель ризиків, визначаються найбільш ризикові сфери господарської діяльності, в яких можуть використовуватися концесійні відносини, та виявляються найбільш ризикові концесійні проекти. Ідентифікація ризику – оцінка зовнішнього та внутрішнього середовища суб'єкта господарювання з метою виявлення можливих факторів виникнення інвестиційних ризиків, визначення наявних ризиків. Отже, спочатку ідентифікуються фактори ризику, пов'язані з інвестиційною діяльністю суб'єктів господарювання в цілому.

Система основних факторів, що впливають на рівень інвестиційних ризиків у межах фінансування та реалізації концесійних проектів, наведені на рис. 3.13.

Таким чином, для здійснення об'єктивної оцінки рівня ризиків концесійного інвестування, перш за все, слід виділити можливі фактори виникнення таких ризиків. Зазначені фактори впливають на рівень ризиків концесійного інвестування, які, в свою чергу, розподіляються між учасниками концесійного проекту. Основними кредиторами таких проектів є національні комерційні банки, іноземні комерційні банки та міжнародні фінансово-кредитні організації. Розподіл інвестиційних ризиків здійснюється також серед інших сторін концесійного проекту, таких як: держава, концесіонер, постачальники, підрядники, інвестори, акціонери, страховики, консультанти, експерти, спеціалісти тощо.

Процес управління фінансовими ризиками суб'єктів господарювання при здійсненні концесійного інвестування включає ряд етапів щодо виявлення видів ризиків, їх оцінки, прийняття інвестиційного рішення, вибору форми управління ризиками та заходів для їх мінімізації та розподілу ризиків між учасниками концесійної діяльності.

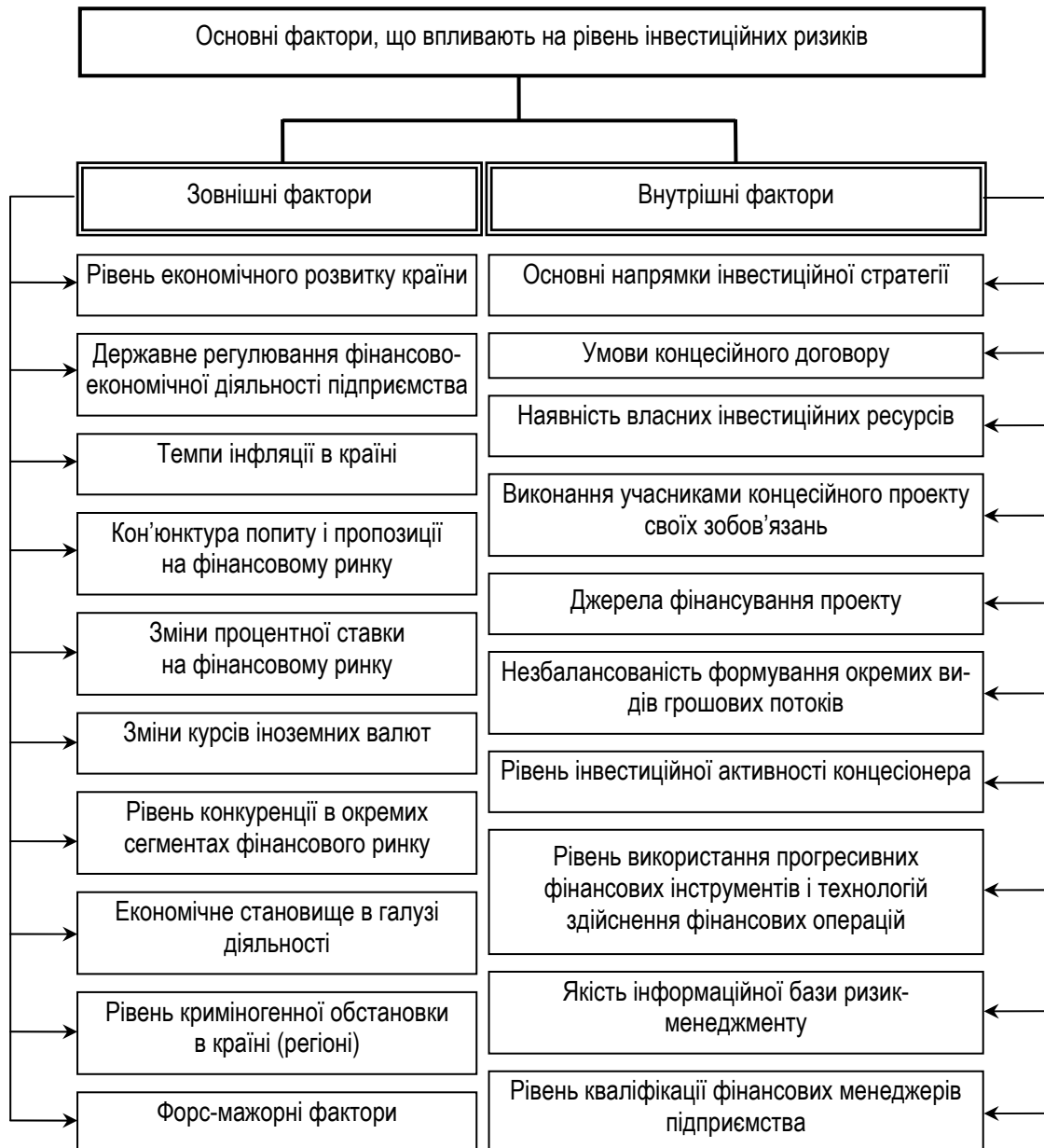

Рисунок 3.13 – Система факторів, що впливають на рівень інвестиційних ризиків концесійних проектів

Серед цих етапів:

1. Визначення напрямків концесійної діяльності, джерел фінансування концесійного проекту, видів здійснюваних фінансових операцій.
2. Формування інформаційної бази управління фінансовими ризиками.
3. Ідентифікація фінансових ризиків, визначення переліку систематичних та несистематичних фінансових ризиків, формування портфеля фінансових ризиків, визначення найбільш ризикових видів і напрямків концесійної діяльності).

4. Аналітична оцінка фінансових ризиків (визначення ймовірності можливого настання ризикової події за кожним видом ідентифікованих фінансових ризиків, вибір методів їх оцінки, оцінка рівня ймовірності фінансових ризиків, визначення розміру можливого фінансового збитку при настанні ризикової події, ранжування фінансових операцій за розміром можливих фінансових втрат, визначення загального рівня фінансового ризику за окремими фінансовими операціями або окремими видами інвестиційної діяльності).

5. Оцінка можливостей зниження рівня, вартості фінансових ризиків.

6. Встановлення системи критеріїв прийняття ризикових рішень (наприклад, встановлення значень гранично допустимого рівня фінансового ризику).

7. Прийняття ризикових рішень (процедура прийняття рішення передбачає вибір двох альтернатив – прийняття фінансового ризику або запобігання йому).

8. Вибір і реалізація методів нейтралізації можливих негативних наслідків фінансових ризиків (обґрунтування альтернатив здійснюється шляхом застосування обраних методів, розробка й здійснення конкретних заходів щодо зменшення ймовірності виникнення окремих видів ризиків і зниження розміру пов'язаних з ними очікуваних фінансових втрат, оцінка результатів і коригування обраних методів).

9. Моніторинг і контроль фінансових ризиків (моніторинг факторів ризику, моніторинг шляхів нейтралізації можливих негативних наслідків фінансових ризиків, моніторинг бюджету витрат, пов'язаних з управлінням фінансовими ризиками, моніторинг результатів реалізації фінансових операцій, здійснення інвестиційної діяльності, контроль фінансових ризиків на основі результатів моніторингу та аналізу, при необхідності здійснюється коригування інвестиційних рішень).

У межах концесійного інвестування під час розподілу ризиків між учасниками концесійного проекту необхідно зосередити увагу на виявленні всіх можливих остаточних ризиків концесіонера та своєчасно вжити заходів щодо їх зниження.

Таким чином, необхідно зазначити, що концесійну діяльність в Україні можна вважати одним з важливих перспективних інструментів управління інвестиційними ризиками. Розвиток дієвого механізму концесійного інвестування, який на пряму пов'язаний з активізацією інвестиційної діяльності в Україні, забезпечить соціально-економічний розвиток країни, дозволить виявити перспективні напрямки розвитку на шляху інтеграції до світового фінансового простору.

РОЗДІЛ 4

Управління депозитним ризиком

4.1. Економічна природа та сутність депозитних ризиків банку

Специфіка банківської діяльності обумовлює можливість виникнення ризиків як за активними, так і за пасивними операціями банків. Серед останніх важливе значення мають ризики, пов'язані із здійсненням депозитних операцій, які є головним джерелом формування банківських ресурсів.

Незважаючи на важливість ефективного управління депозитними ризиками банків, в економічній літературі їм приділяється недостатньо уваги порівняно із ризиками активних операцій. У зв'язку з цим досить актуальним є дослідження сутності депозитних ризиків банків, закономірностей їх прояву, особливостей оцінки та формування комплексу заходів щодо їх мінімізації на основі врахування всієї сукупності факторів, що призводять до виникнення відповідної ризикової ситуації.

Теоретичні та практичні підходи до ідентифікації, оцінки та регулювання депозитних ризиків банків відображені у працях вітчизняних та російських науковців: О. Вожжова, І. Волошина, І. Вишнякова, В. Зотова, М. Лапусти, О. Пернарівського, О. Суворова. Слід зауважити, що тільки незначна їх частина присвячена практичним аспектам подолання депозитного ризику банку, зокрема, В. Вітлінський та А. Гай [76] розробили методологічні положення та запропонували модель управління депозитним портфелем домогосподарств; Т. Раєвська [286] запропонувала систему аналітичних коефіцієнтів для оцінки ризиків вкладників – фізичних осіб. Недостатній рівень наукового опрацювання проблеми ефективного управління депозитними ризиками зумовлює відсутність відповідних нормативних рекомендацій Національного банку України.

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних вчених вказує на відсутність єдиного підходу до трактування терміна “депозитний ризик банку”. Перші спроби наукового обґрунтування природи депозитного ризику були зроблені у працях таких зарубіжних вчених, як Р. Портер (Porter R.) [452], Д. Хестеру (Hester D.) [426], І. Кейн (Kane E.J.) та Б. Мелкил (Malkiel B.G.) [431], Е. Балтенспергер (Baltensperger E.) та Г. Майлд (Milde H.) [392], і містили розробки моделей взаємозв'язку між мінливістю депозитних коштів банків та інтенсивністю здійснення ним активних операцій.

Слід зазначити, що зарубіжними авторами, як правило, депозитний ризик не розглядається як самостійна категорія. Разом з тим опосередковане відображення цього ризику, викликаного вилученням депозитів, зустрічається у визначеннях ризику ліквідності. Наприклад, у праці Дж. Аллана (J. Allan), П. Буча (P. Booth), Р. Веролла (R. Verrall) та Д. Уолша (D. Walsh) наводиться опис ризику ліквідності, який полягає у нестачі готівки в достатніх обсягах (дефіциті ліквідності) у результаті неочікуваних вилучень депозитів [386]. У банківському економічному словнику *Dictionary of Banking Terms* [407] під ризиком ліквідності розуміється ризик того, що банк буде продавати активи для виконання вимог готівки, наприклад, з боку вкладників.

Наслідуючи думки зарубіжних авторів, певна група вітчизняних вчених (С. Коновалов, Т. Осипенко, С. Светлова, Б. Пшик, Л. Примостка та ін.) не схильна вивчати депозитний ризик відокремлено від ризику ліквідності, наголошуючи на тому, що він є невід'ємним елементом останнього. Деякі провідні вчені, серед яких С. Козьменко, Ф. Шпиг, І. Волошко, І. Бурденко, О. Пожар, В. Зотов, О. Суворов, Ю. Потийко, О. Пернарівський, відносять депозитний ризик до окремого виду банківських ризиків, але відмічають його зв'язок з ризиком ліквідності.

Основні визначення депозитного ризику, що використовуються вітчизняними авторами, подано у таблиці 4.1.

Таблиця 4.1 – Огляд визначень депозитного ризику

Автор	Визначення (характеристика) депозитного ризику
С. Козьменко, Ф. Шпиг, І. Волошко [168, с. 390]	Непередбачене зменшення ресурсної бази у зв'язку із закриттям вкладів
О. Пернарівський [242]	Міра (ступінь) невизначеності відносно можливості переведення розрахункового або поточного рахунку в інший банк або дострокового вилучення вкладу
А. Суворов [330]	Ризик, який виникає при формуванні депозитів, пов'язаний із втратами при достроковому вилученні вкладів
Ю. Потийко [261]	Ризик, пов'язаний із погіршенням фінансового стану або банку, або вкладника, або економіки в цілому
І. Бурденко, О. Пожар [56], Л. Гіляровська, С. Паневіна [95]	Ризик, пов'язаний з втратами при достроковому вилученні вкладів
М. Лапуста, Л. Шаршукова [188]	Ризик, пов'язаний із достроковим відкликанням вкладниками своїх внесків із банку, що примушує банк проводити значну роботу щодо залучення різного роду вкладів

Аналіз наведених трактувань дозволяє зробити висновок, що депозитний ризик полягає у неочікуваному зменшенні ресурсної бази банку, викликаному частковим або повним зняттям коштів з депозитних та поточних рахунків клієнтів.

Отже, з огляду на пов'язаність ресурсної бази проведення активних і пасивних операцій банками, дослідження економічної природи та сутності депозитних ризиків слід проводити, насамперед, з позиції їх впливу на кредитний потенціал банківських установ. Банківська система за рахунок проведення кредитно-депозитних операцій та розрахункового обслуговування своїх клієнтів здатна до багаторазового збільшення грошової маси в процесі руху грошових коштів між банками. Це явище в економіці загальновідоме як “ефект банківської мультиплікації” [115]. У випадку вилучення банківських депозитів відбувається зворотний процес – мультиплікативне скорочення депозитів, що супроводжується зниженням обсягів надання банками кредитів.

Незалежно від набутої форми та досліджуваного виду всі депозитні ризики мають спільну природу виникнення та, відповідно, однакові фактори формування – рівень довіри клієнтів до банків, а також банків один до одного; стан фінансової системи у цілому та банківської системи зокрема; сезонні зміни потреби населення та підприємств у грошових коштах, коливання та рівень ставок відсотка (рис. 4.1).

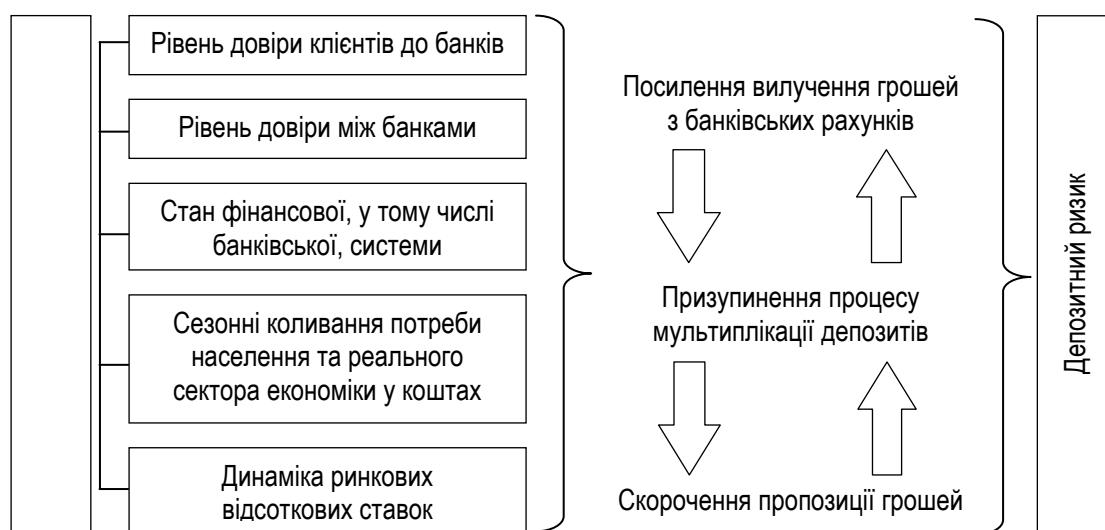

Рисунок 4.1 – Зовнішні фактори формування депозитного ризику

Вказані фактори негативно впливають на процес мультиплікативного розширення кредитних ресурсів, оскільки зумовлюють прискорення вилучення коштів з банківських рахунків, а також скорочення пропозиції грошей у національній економіці.

Необхідно зазначити, що серед вказаних факторів досить важливим, з точки зору формування внутрішньобанківських механізмів протидії виникненню депозитних ризиків, є рівень довіри клієнтів до банку. У сучасних умовах господарювання ненадійність банківських інститутів України є однією з головних причин слабого розвитку депозитного ризику.

зитного ринку. Вона посилюється за рахунок відсутності ефективної та дієвої системи страхування вкладів фізичних та юридичних осіб, що сприяє збереженню загальної ризикованості провадження операцій на депозитному ринку.

Разом з тим поточний стан ризикованості операцій на депозитному ринку країни, а, відповідно, і депозитний ризик окремих банків, є похідними від загального стану та тенденцій розвитку грошово-кредитного ринку в умовах високої динамічності макроекономічних і політичних чинників. Це обумовлює неможливість істотного впливу антикризових управлінських заходів окремого банку на виникнення і розвиток депозитного ризику, якщо він має систематичний характер, тобто зумовлений негативними проявами ситуації на ринку в цілому. Проте при наявності високого рівня впевненості клієнтів у тому, що керівництво банку здатне оперативно розв'язувати проблеми фінансово-економічного, організаційного та іншого характеру, то вони менш інтенсивно реагують на виникнення чинників погіршення ситуації на депозитному ринку.

Зауважимо, що зростання попиту на грошові кошти з боку вкладників, яке виявляється у вилученні ними своїх внесків з рахунків банку, може бути викликано різними факторами зовнішнього та внутрішнього походження по відношенню до суб'єктів депозитної операції. Наприклад, О. Суворов вважає, що на дострокове вилучення вкладів впливає неочікувана зміна фінансового стану вкладників, нестійкість політичного та економічного становища в країні, виникнення кризових ситуацій [330, с. 54]. На думку Т. Осипенко [233], також можливе виникнення депозитного ризику внаслідок дій конкурентів в умовах незадоволення клієнтів спектром, якістю та вартістю послуг, що надаються, зокрема: появи нових або підвищення якості фінансових інструментів та послуг, зміни вартості обслуговування, ставки відсотка та інших умов, що пропонується за депозитними угодами іншими банками. Кількість клієнтів банку, а також величина залишків на їх депозитних рахунках значною мірою визначаються макроекономічними показниками розвитку країни, наприклад, рівнем інфляції, рівнем доходів населення, зміною валютних курсів тощо.

Характер депозитної активності у банківській системі, а, відповідно, і рівень депозитного ризику залежить також і від зміни нормативно-правових положень, що регулюють питання здійснення операцій з вкладами фізичних та юридичних осіб, нарахування та оподаткування доходів за ними. Впровадження Податкового кодексу України зумовило певні зміни у порядку оподаткування доходів за депозитами, а саме передбачило сплату фізичними особами податку на ці доходи, які раніше не оподатковувалися. Це, зокрема, породжує для банків

виникнення ситуації невизначеності щодо можливої очікуваної поведінки вкладників в нових змінених умовах.

Розглядаючи можливі реакції вкладників на зміни рівня доходності депозитних операцій для них (в тому числі і за рахунок впровадження оподаткування доходів за депозитами), слід враховувати, що вони не обов'язково негативно позначаються на рівні депозитного ризику. Відповідне явище, що виявляється у зростанні обсягів депозитів при зниженні процентних ставок та навпаки, отримало назву “ефект Гіффена” [51]. Він виникає за умови відсутності альтернатив розміщення коштів та є ознакою відносно низького рівня розвитку ринку фінансових послуг. Зауважимо, що динаміка відповідних показників функціонування депозитного ринку України протягом 2004-2010 рр. (рис. 4.2) вказує на присутність в закономірності їх зміни ефекту Гіффена.

Таким чином, депозитний ризик визначається, насамперед, особливостями формування залишків коштів на рахунках клієнтів банку, які у свою чергу знаходяться під впливом низки кількісних та якісних факторів. При цьому необхідно враховувати, що не всі чинники, що впливають на залишки коштів клієнтів на депозитних рахунках банку, наприклад, ризик репутації банку, юридичний ризик, можуть бути оцінені у кількісних вимірниках.

Рисунок 4.2 – Динаміка обсягів та ставок відсотка за депозитами в банківській системі України протягом 2004–2010 рр. (складено за даними [326])

Аналіз розвитку депозитних ринків, як вітчизняного, так і зарубіжних, вказує на циклічний характер цього процесу. Зокрема, експериментальне підтвердження того, що динаміка обсягів депозитів на вимогу є сезонною та циклічною, здійснили У. Дювалд (Dewald W.G.) і Р. Дриз (Dreese G.R.) [406]. Їх дослідження дозволили виявити існу-

вання взаємозв'язку між кількістю вкладників у депозитному портфелі банку та рівнем депозитного ризику: чим більшою є кількість клієнтів, тим більшою мірою депозитний ризик розподіляється між ними та підвищуються можливості банку щодо прогнозування майбутніх депозитних потоків і пов'язаного з їх рухом депозитного ризику, зростає точність таких прогнозних оцінок. У подальшому ця думка була розвинута в роботі Г. Кауфмана (Kaufman G.) [432], а її модифікована версія (взаємозв'язок між масштабами філіальної мережі банку та рівнем депозитного ризику) наведена у науковій праці Р. Андерсена (Anderson R.N.), Д. Хеслема (Haslem J.A.), Д. Леонарда (Leonard J.B.) [389].

Циклічність розвитку депозитного ринку України, у тому числі з позиції інтенсивності прояву ризиків вилучення коштів вкладниками, розглядається у працях, присвячених вивченню загальних тенденцій становлення банківської системи в країні, зокрема таких науковців, як О. Васюренко [59], І. Лютий [200], О. Заруцької [138], Д. Трегуба [336], Д. Гладких [97].

Періодизація розвитку депозитного ринку України, з урахуванням зміни факторів та рівня прояву депозитного ризику, подана у табл. 4.2.

Таблиця 4.2 – Періодизація розвитку депозитного ринку України з урахуванням зміни факторів і рівня прояву депозитного ризику

Часові межі етапу	Фактори, що вплинули на виникнення депозитного ризику	Результат впливу факторів	Оцінка ризику
1991–1994 рр.	Високі темпи інфляції (гіперінфляція), економічна нестабільність	Знецінення національної грошової одиниці та, як наслідок, зменшення частки заощаджень у національному доході, занепад економіки	Високий рівень депозитного ризику за вкладками в національній валюті
1995–1997 рр.	Зниження темпів інфляції (стабілізація грошового ринку), стабілізація курсу національної грошової одиниці, впровадження нової національної грошової одиниці (політичний фактор)	Поліпшення стану грошово-кредитного ринку, зниження процентних ставок за депозитами, збільшення доходів та заощаджень населення, посилення довіри до національної грошової одиниці	Незначний рівень депозитного ризику
1998–1999 рр.	Валютна криза	Соціально-економічні диспропорції (зниження доходів та заощаджень, зростання цін), забезпечення національної грошової одиниці	Високий рівень депозитного ризику за строковими депозитами у національній валюті
2000–2003 рр.	Економічне зростання в економіці	Зростання грошових доходів та витрат, збільшення частки строкових вкладів	Незначний рівень депозитного ризику

Часові межі етапу	Фактори, що вплинули на виникнення депозитного ризику	Результат впливу факторів	Оцінка ризику
2004 р.	Інфляція, політична криза	Банківська паніка та, як наслідок, банківська криза	Високий рівень депозитного ризику
2005 р. – I квартал 2008 р.	Вихід з кризової ситуації, стабілізація банківської системи	Зростання доходів, збільшення обсягів залучення депозитів банками, активний розвиток карткових платіжних систем, реструктурування вкладень клієнтів банків	Незначний рівень депозитного ризику
IV кв. 2008 р. – 2010 р.	Економічна криза, зумовлена значною мірою внутрішніми факторами неекономічного характеру (політичною кризою)	Банківська криза	Високий рівень депозитного ризику
2011 по теперішній час	Поступова стабілізація макроекономічних параметрів та показників діяльності банків	Поступове відновлення обсягів депозитних ресурсів	Прийнятний рівень депозитного ризику

Джерело: [198]

Важливим методологічним аспектом дослідження депозитних ризиків банку є виділення основних змістовних характеристик відповідного економічного поняття (рис. 4.3).

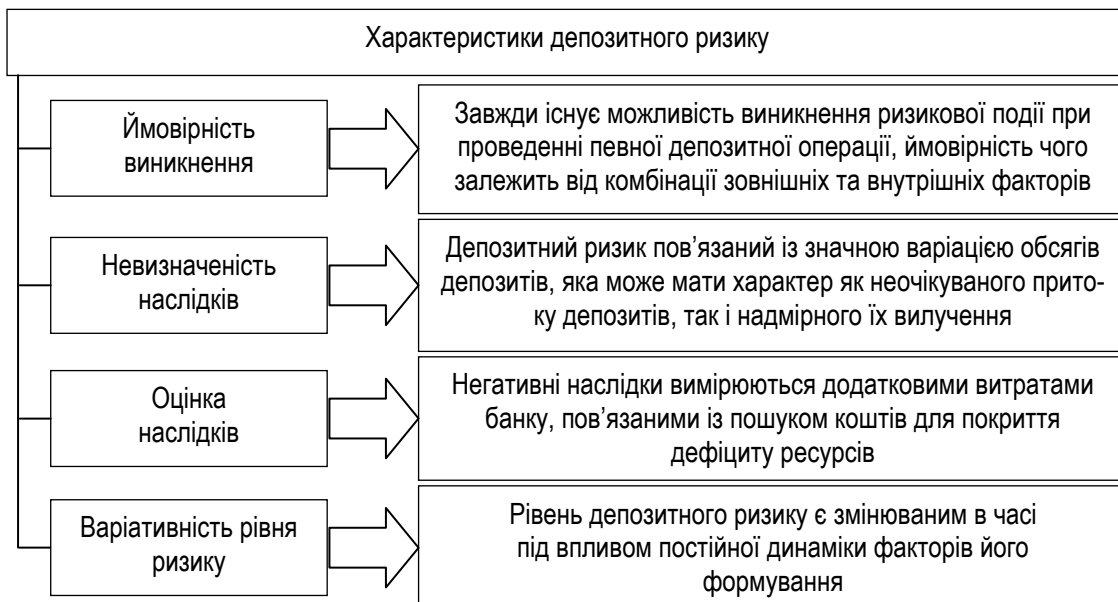

Рисунок 4.3 – Основні змістовні характеристики депозитного ризику

Вилучення депозитів може призводити до ситуації, коли у межах окремого банку виникає проблема термінового поповнення коштів для покриття неочікуваного раніше дефіциту грошових ресурсів. Терміновість такого поповнення призводить до виникнення додаткових витрат банку, які формують вартісну оцінку депозитного ризику.

Депозитні ризики банків у цілях ефективного управління ними можуть бути класифіковані за такими ознаками, як вид залучених ресурсів, вид вкладника, джерела виникнення, валюта депозиту, можливість прогнозування та рівень очікуваних збитків (табл. 4.3).

Таблиця 4.3 – Класифікація депозитних ризиків банків

Класифікаційна ознака	Види депозитних ризиків
Вид залучених ресурсів	депозитний ризик коштів до вимоги; депозитний ризик строкових коштів
Джерела виникнення	зовнішній депозитний ризик, що не залежить від діяльності банку; внутрішній депозитний ризик, який залежить від діяльності банку
Вид вкладника	депозитний ризик, зумовлений відтоком коштів юридичних осіб (включаючи інші банки); депозитний ризик, зумовлений відтоком коштів фізичних осіб
Валюта депозиту	депозитний ризик в національній валюті; депозитний ризик в іноземній валюті
Можливість прогнозування	прогнозований депозитний ризик; непрогнозований депозитний ризик
Рівень збитків	мінімальний депозитний ризик; допустимий депозитний ризик; критичний депозитний ризик

Джерело: складено на основі [1]

Проектування систем управління фінансовими ризиками у банках вимагає чіткої диференціації рівнів депозитного ризику:

- **мінімальний депозитний ризик**, що відповідає такій оцінці очікуваних збитків, що неістотно впливає на ліквідність банку та не призводить до порушень, встановлених НБУ, нормативів ліквідності (миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5), короткострокової ліквідності (Н6));
- **допустимий депозитний ризик**, при якому очікувані наслідки збільшення дисбалансу пасивів за строками можуть призвести до проблем з ліквідністю, оперативне розв'язання яких за рахунок залучення готівки на фінансовому, зокрема, міжбанківському ринку буде супроводжуватися загальним виконанням нормативних вимог НБУ щодо ліквідності;

- **критичний депозитний ризик** характеризується різким зниженням середньої величини коштів на рахунках клієнтів, що може істотно вплинути на стан ліквідності, а ускладнення з виконанням нормативів ліквідності можуть призвести до банкрутства банку.

Також, з точки зору наступного обґрунтування методичних підходів до оцінювання рівня депозитного ризику, доцільно докладніше зупинитися на розгляді видів депозитного ризику за ознакою прогнозованості. Прогнозований депозитний ризик банку характеризується високою передбачуваністю залишків коштів на рахунках клієнтів та, відповідно, є керованим з боку банківського менеджменту. Непрогнозований депозитний ризик виявляється у неочікуваному вилученні депозитів, викликаному дією зовнішніх факторів, що є неконтрольованими для банку. Прикладами таких ризиків є кризові явища в економіці, форс-мажорні обставини та деякі інші події, які неможливо достовірно передбачити та запобігти їх появі.

Отже, депозитний ризик тісно пов'язаний із ризиком ліквідності банку, оскільки є однією з передумов виникнення останнього. Він може перерости в ризик ліквідності, якщо банку не вдається своєчасно покрити нестачу грошових коштів для виконання зобов'язань. При цьому навіть незначні проблеми із погашенням зобов'язань банку, пов'язаних з поверненням депозитів, можуть викликати паніку серед вкладників, провокуючи появу ризиків системних характеристик – втрати ліквідності, фінансової нестійкості та неплатоспроможності банку.

Непрогнозований депозитний ризик обумовлюється лише зовнішніми факторами, які за своїм впливом є масштабними та охоплюють не тільки окремих банків, а й банківську систему в цілому. Негативний вплив таких факторів є недиверсифікованим та некерованим для банку.

Таким чином, депозитні ризики, що виникають в умовах невизначеності банківської діяльності щодо можливої зміни рівня залишків коштів на рахунках клієнтів, є однією з передумов виникнення дисбалансу грошових потоків банку, який може призвести до втрати ним ліквідності та фінансової стійкості.

4.2. Система показників та методика оцінювання депозитних ризиків

Важливою проблемою управління депозитним ризиком банку є пошук ефективного інструментарію його оцінювання. В економічній літературі оцінку ризику депозитів на вимогу здебільшого пропонується проводити на основі використання математичного апарату теорії ймовірності [84, 451, 8, 354].

Сучасна теорія та практика оцінки депозитного ризику пропонує широкий спектр підходів та показників для розв'язання поставленого

завдання. Зокрема, К. Рангараян [454] для оцінки депозитного ризику пропонує використовувати коефіцієнт варіації обсягів депозитних рахунків. У свою чергу, аналітичні та діагностичні можливості статистичного інструментарію оцінки рядів динаміки, зокрема, виявлення часових трендів, у практиці вивчення величини банківського депозитного ризику розглядали Л. Гремлі, Г. Моррісон, Р. Селден [450].

Слід зауважити, що запропонований ними підхід передбачав використання як вхідних даних для аналізу агрегованих показників за тиждень щодо обсягів депозитів до запитання. За цих умов виникала певна похибка у розрахунках, зумовлена відхиленням щоденних залишків від їх середньої тижневої величини. Саме це спонукало Н. М'юрфі (Murphy N.) [451] до розробки власного підходу до кількісної оцінки депозитного ризику. Його особливістю є застосування коригуючих коефіцієнтів, що враховують похибку, яка виникає за умови агрегування вхідних даних.

Дещо спрощений підхід, використання якого доцільне лише у випадку експрес-аналізу депозитного ризику зовнішніми користувачами фінансової звітності банків, пропонується А. Герасимовичем [8, с. 81], О. Пернарівським [242, с. 46]. Розроблені ними методики як вимірників рівня депозитного ризику передбачають **застосування коефіцієнтів нестабільності депозитів**:

- за обсягом коштів – відношення суми достроково вилучених депозитів протягом певного періоду часу до загальної суми коштів на депозитних рахунках станом на початок періоду з урахуванням термінів залучення коштів;
- за кількістю депозитних угод – відношення кількості депозитних угод, за якими відбулося дострокове вилучення коштів протягом певного періоду, до загальної кількості укладених угод станом на початок цього періоду.

Узагальнюючи результати досліджень з цієї проблематики [82; 87; 88; 178; 354, 197], можна стверджувати, що на сьогоднішній день основу інструментарію оцінки рівня депозитного ризику становлять традиційні показники кількісного аналізу варіації – математичне очікування, стандартне відхилення, коефіцієнт варіації (табл. 4.4).

Отже, цей підхід засновано на тому, що фактичні залишки коштів на рахунках клієнтів станом на кінець кожного операційного дня банку формують певну статистичну сукупність, аналіз якої надає можливість виявити найтипівіші варіанти розподілу залишків у часі. При цьому робиться припущення, що сума залишків коштів на депозитних рахунках є величиною випадковою, змінюваність якої відповідає нормальному закону розподілу. Також, відповідно до базових положень теорії ймовірностей, при великій кількості спостережень середньоа-

рифметичне значення цієї випадкової величини наближається до її математичного очікування.

Таблиця 4.4 – Система показників оцінки депозитного ризику*

Назва показника	Алгоритм розрахунку	Характеристика показника
Математичне очікування залишків коштів на рахунках, $M(x)$	$M(x) = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n},$ <p>де x_i – залишок коштів на депозитних рахунках станом на кінець дня, грош. од.; n – загальна кількість спостережень, од.</p>	Показує середньоденну величину залишків коштів на депозитних рахунках банку
Стандартне (середньоквадратичне) відхилення, σ	$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - M(x))^2}{n - 1}}$	Є абсолютним вимірником депозитного ризику у вигляді середньоденного очікуваного відтоку грошових коштів з рахунків банку
Коефіцієнт варіації денних залишків коштів на рахунках банку, K_{var}	$K_{var} = \frac{\sigma_i}{M(x)}$	Відносна міра депозитного ризику, що характеризує середній рівень можливих відхилень денних залишків коштів на рахунках від їх очікуваної величини

*Складено на основі [87, 88, 178; 354; 197]

Наведена вище сукупність показників може бути доповнена оцінкою загального середньоквадратичного відхилення залишків у цілому за портфелем депозитів банку. Обґрунтування формули для його розрахунку наводиться в роботі О. Вожжова [82], а саме:

$$\sigma_{port} = \sqrt{\sum \sigma_i^2}. \quad (4.1)$$

де σ_{port} – середньоквадратичне відхилення сукупних залишків коштів на рахунках в депозитному портфелі банку, грош. од.;
 σ_i – середньоквадратичне відхилення залишків коштів на i -му рахунку із складу депозитного портфеля банку, грош. од.;

Н. Луняковою [198] проведено моделювання динаміки залишків коштів на поточних рахунках клієнтів банків з виділенням нормальних (в термінології автора – ординарних) і аномальних (неординарних) ситуацій, що відповідають відповідно виникненню прогнозованих та непрогнозованих депозитних ризиків (рис. 4.4).

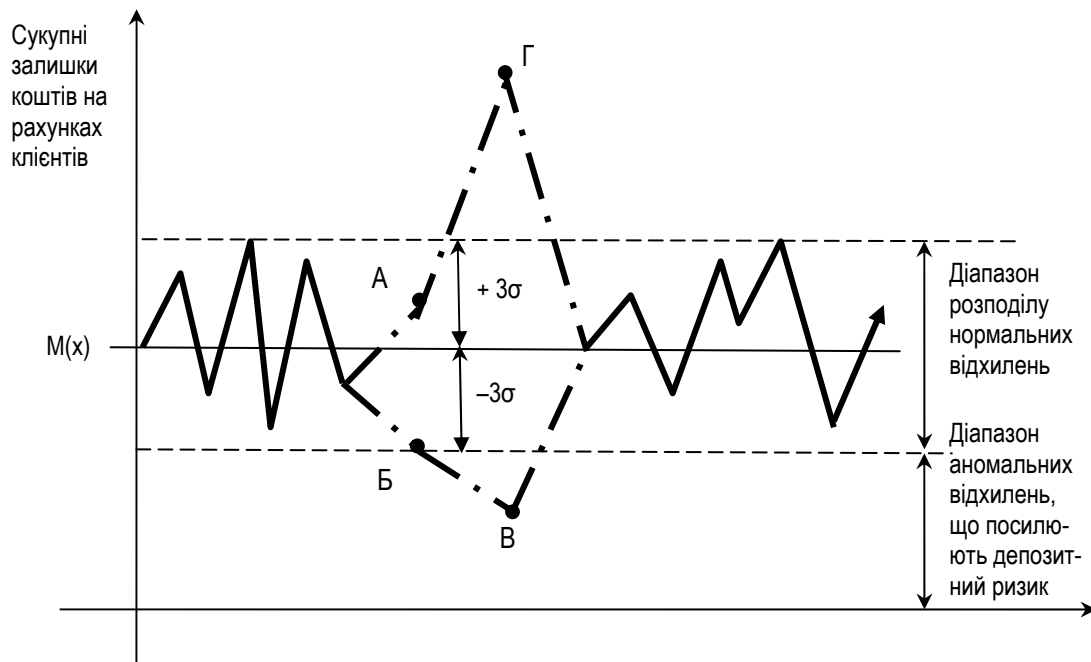

Рисунок 4.4 – Графічна модель виникнення нормальних та аномальних відхилень у динаміці сукупних залишків на рахунках клієнтів банку [198]

Дана модель дозволяє прогнозувати обсяги залишків коштів на рахунках, виходячи із тенденцій їх зміни, що склалися на момент прогнозування. У нормальних умовах діяльності банку сукупні залишки коштів на рахунках банку варіюються у межах діапазону розподілу нормальних відхилень. На рисунку 4.4 позиція А відображає прогностичний обсяг залишків коштів, яку банк розрахував, базуючись на даних стосовно їх динаміки у попередніх періодах. Позиції Б та В відповідають величині залишків коштів на рахунках, які потенційно можуть сформуватися внаслідок, наприклад, негативного впливу зовнішніх факторів, викликаючи посилення депозитного ризику банку. При цьому аномальні відхилення, що створюють основу кількісної оцінки не прогнозованого депозитного ризику, спостерігаються лише у випадку виникнення розбіжностей між прогностичною та фактичною величиною залишків, які перевищують діапазон розподілу нормальних відхилень (позиція В та Г на рис. 4.4). Серед них авторами моделі пропонується розрізняти відхилення, названі для означення надзвичайності ситуації їх виникнення “піковими”. Такі відхилення, використовуючи термінологію ризикології, за суттю є проявом стану “антиризик” або “шансу”, оскільки вони формуються у випадку значних неочікуваних надходжень грошових коштів на рахунки [84, с. 67].

Таким чином, основною відмінністю прогнозованих депозитних ризиків від непрогнозованих є різний рівень відхилення фактичних залишків коштів від середньої очікуваної величини. Загальне правило математичної статистики щодо оцінки варіації (“правило трьох сигм”) передбачає, що для прогнозованого депозитного ризику обсяги залишків коштів на рахунках клієнтів банку будуть коливатися близько до їх середньої величини (або математичного очікування) в інтервалі $\pm 3\sigma$.

На основі оцінки стандартного відхилення та значень коефіцієнта варіації можна виділити такі зони розмежування депозитного ризику за рівнем можливих втрат:

- *зона мінімального депозитного ризику* – характеризується незначним депозитним ризиком, який характеризується коливанням залишків коштів на рахунках у діапазоні $(M(x) - \sigma < X < M(x) + \sigma)$ та має достатньо стабільний характер, про що свідчить величина коефіцієнту варіації менше 33 %;
- *зона контрольованого ризику* – поведінка залишків характеризується мінливістю в інтервалі $(M(x) - 2\sigma < X < M(x) - \sigma)$, тобто відносний рівень варіації знаходиться у межах від 33 до 66 %;
- *зона надмірного ризику* – поведінка залишків характеризується мінливістю в інтервалі $(M(x) - 3\sigma < X < M(x) - 2\sigma)$, що вказує на можливість прогнозування такого ризику та необхідність вжиття активних заходів щодо запобігання втраті ліквідності банком внаслідок реалізації ризику; відносний рівень варіації знаходиться в межах від 33 до 66 %;
- *зона критичного депозитного ризику* – характеризується тим, що математичне очікування важко (майже неможливо) спрогнозувати, варіювання залишків коштів на рахунках знаходиться діапазоні $(X > M(x) - 3\sigma)$, тобто фактично залишки коштів не розподіляються відповідно до закону нормального розподілу і є неконтрольованими з боку менеджменту банку, що вказує на можливість повної втрати ліквідності та банкрутства.

На рисунку 4.5 подано графічну інтерпретацію зазначених вище меж зон депозитного ризику банку.

Подальший розвиток інструментарію оцінки депозитного ризику у межах даного підходу відображено в наукових розробках І. Волошина [86]. Крім вивчення варіації обсягів залишків коштів на депозитних рахунках, він пропонує використовувати як вимірника відносного рівня депозитного ризику також і показники варіації доходності депозитних рахунків (оцінені із використанням інструментів управлінського обліку, зокрема, трансфертних цін) за допомогою наступних показників [88]:

- стандартне відхилення (середній темп приросту) денної доходності залишків коштів на рахунках:

$$\sigma_i = \sqrt{\frac{1}{T-1} \cdot \sum_{t=1}^T (r_{t,i} - \mu_i)^2}, \quad (4.2)$$

де T – кількість спостережень за денною доходністю залишків коштів на депозитних рахунках;

$r_{t,i}$ – доходність залишків коштів на i -му рахунку станом на початок t -го робочого дня;

$\mu_i = \frac{1}{T} \cdot \sum_{t=1}^T r_{t,i}$ – середня (очікувана) доходність залишків на i -му рахунку;

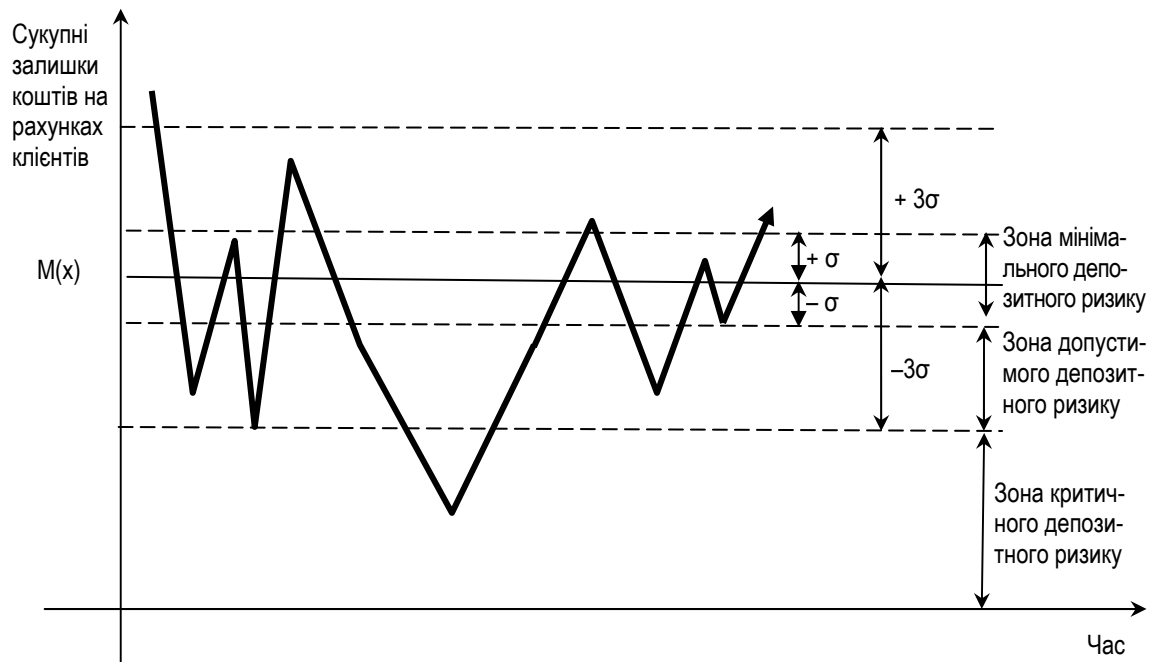

Рисунок 4.5 – Графічна модель оцінки рівня депозитного ризику за коефіцієнтом варіації залишків коштів на рахунках (побудовано на основі [198])

- стандартне відхилення (середній темп приросту) денної доходності депозитного портфеля банку:

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{T-1} \cdot \sum_{t=1}^T (r_t - \mu)^2}; \quad (4.3)$$

- портфельний депозитний ризик банку з урахуванням зміни складу клієнтів:

$$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N (X_i \cdot X_j \cdot p_{ij} \cdot \sigma_i \cdot \sigma_j)}, \quad (4.4)$$

де p_{ij} – коефіцієнт парної кореляції між доходністю залишків на i -му и j -му рахунках;
 σ_i, σ_j – щоденні стандартні відхилення доходностей i -го та j -го рахунків.

Запропонована система показників передбачає, що відносний рівень ризику відтоку коштів з депозитного портфеля банку визначається стандартним відхиленням доходності портфеля. При цьому збільшення кількості рахунків призводить до зменшення стандартного відхилення доходності портфеля, тобто зниження рівня депозитного ризику. З іншого боку, в міру зростання концентрації залишків коштів на невеликій кількості рахунків відбувається збільшення депозитного ризику.

На нашу думку, принциповим недоліком такого підходу, заснованого на розрахунку показників варіації, є неврахування закономірностей формування пасивів у практичній діяльності банку, що виявляється саме у порушенні ознак нормального розподілу при оцінці фактичних статистичних даних щодо динаміки обсягів та доходності залишків коштів на депозитних рахунках банку. Таке порушення може свідчити про значний вплив на досліджувані показники додаткових чинників, якими, наприклад, є кількість клієнтів, кількість рахунків, сезонність [196, 195]. Зауважимо, що проблема врахування вказаних кількісних факторів формування залишків коштів за рахунками клієнтів банків все ще залишається недостатньо дослідженою.

Для усунення цього недоліка І. Вишняков [70] запропонував стохастичні моделі динаміки обсягів депозитів до запитання, що враховує невизначеність поведінки двох груп вкладників, реальних та потенційних, побудовану на основі елементів теорії надійності та теорії масового обслуговування. Їх застосування у банківській практиці дозволяє підвищити ефективність системи управління депозитними ризиками за рахунок посилення надійності прогнозу загального обсягу депозитів на запитання. Разом з тим значна трудомісткість процесу збирання та аналітичної обробки емпіричного матеріалу зумовлює низький рівень практичного використання цих моделей банками на сьогоднішній день.

Одним із актуальних завдань розвитку методології оцінювання депозитного ризику залишається розробка ефективних методик, що забезпечують високу якість прогнозування часу та спрямованості очікуваного руху коштів за рахунками клієнтів. При цьому якість тут передбачає досягнення максимальної точності з урахуванням того, що "...прогнозування із 100 %-ним результатом надійності виключає явище, яке вивчається, з категорії ризиків [43]".

Цій проблемі присвячена робота І. Волошина [86], в якій передбачено умовний поділ грошових коштів на поточних рахунках на "старі" та "нові" з метою моделювання процесу вимивання коштів з рахунку та оцінки тривалості їх перебування в розпорядженні банку. У цілому процес вимивання коштів у даній моделі формалізовано наступним чином:

$$X_t = X_0 \cdot \exp\left(-\frac{t}{\tau}\right), \quad (4.5)$$

де X_0 – концентрація коштів на день, що прийнято за початок вимивання "старих" грошей;

τ – час релаксації;

t – поточний день.

Для прогнозування очікуваних моментів списання та надходження грошових коштів на поточні рахунки клієнтів банки можуть також використовувати індикатори технічного аналізу фінансових ринків, наприклад, індекс відносної сили, індекс товарного каналу та стохастичний осцилятор [198] (табл. 4.5).

Таблиця 4.5 – Індикатори технічного аналізу депозитного ризику*

Назва показника	Алгоритм розрахунку	Характеристика показника
Індекс відносної сили (Relative Strength Index, RSI)	$100 - \frac{100}{1 + RS}$ <p>де RS – відношення середнього приросту обсягів (або кількості) вилучених депозитів до середнього значення приросту обсягів (або кількості) відкритих депозитів</p>	<p>Якщо індекс дорівнює 100 %, то залишки коштів на вимогу безперервно зростають, якщо дорівнює 0 % – знижуються.</p> <p>Якщо індекс перевищує 70 %, то рахунки будуть "перенасичені" грошовими коштами, що вказує на доцільність очікування в найближчому майбутньому їх вилучення вкладниками.</p> <p>Якщо індекс менше 30 %, то на рахунках мало готівки, а в найближчий період можна очікувати нових надходжень від клієнтів</p>

Продовж. табл. 4.5

Назва показника	Алгоритм розрахунку	Характеристика показника
Індекс товарного каналу (Commodity Channel Index, CCI)	$\frac{TP_i - \overline{TP}}{0,15 \cdot MD}$ <p>де TP – типова позиція (середнє арифметичне між кількістю (обсягами) вилучених, залучених за день депозитів та показником станом на кінець дня);</p> <p>\overline{TP} – середнє за період досліджень значення типової позиції;</p> <p>MD – середня арифметична величина відхилення типової позиції i-го дня від середньої за період досліджень значення типової позиції</p>	Більшість випадкових значень індексу знаходиться в межах $[-100\%, +100\%]$. Якщо індекс піднімається вище 100% , слід очікувати вилучення коштів з депозитних рахунків; якщо знижується нижче -100% – надходження грошових коштів на рахунки клієнтів
Стохастичний осцилятор (Stochastic Oscillator, SO)	$\frac{CL - \min(\downarrow(\%K))}{\max(\uparrow(\%K)) - \min(\downarrow(\%K))}$ <p>де CL – обсяг (кількість) вилучених депозитів на день оцінки осцилятора;</p> <p>$\min(\downarrow(\%K))$ – найменша кількість (найменший обсяг) депозитів за період спостережень;</p> <p>$\max(\uparrow(\%K))$ – найменше надходження депозитів за період спостережень</p>	Індикатор наводиться у вигляді графіка з двома лініями: - головна лінія (%K); - середня ковзна лінія %D (%D). Зниження залишків коштів на рахунках клієнтів є найбільш ймовірним при значеннях осцилятора (%K або %D) $85-90\%$; зростання залишків ймовірне при його величині $10-15\%$

*Складено на основі [87]

Зауважимо, що ці індикатори не прогнозують точних дат зміни залишків коштів та величину пов'язаного з цим депозитного ризику, але можуть використовуватися як інструмент загальної діагностики поточної якості сформованого портфеля депозитів щодо загальних тенденцій зміни обсягів його складових у межах наявної статистичної бази даних.

Таким чином, сучасна методологія оцінки депозитного ризику ґрунтується на дослідженні динаміки залишків коштів на рахунках клієнтів та доходності депозитних операцій за допомогою інструментарію математичної статистики та теорії ймовірностей. Основним напрямом подальшого розвитку наявних методик залишається врахування впливу кількісних факторів (кількість клієнтів, обсяги залишків грошових коштів, обсяги та інтенсивність надходження та вилучення коштів на рахунках), а також часового чинника, зокрема сезонності, на рівень депозитного ризику банку.

4.3. Методичне забезпечення мінімізації депозитних ризиків банку

Одним з ефективних способів подолання депозитного ризику є активізація роботи із залучення клієнтів, зокрема шляхом розширення та оновлення спектра послуг, що надаються, оскільки ці заходи сприяють нарощенню депозитних ресурсів банків та мінімізації їх вартості.

Досліджуючи вплив клієнтської бази, необхідно враховувати, що суб'єкти господарської діяльності зі значними оборотами і залишками на рахунках спричиняють більший вплив на характер і параметри формування залишків коштів. Тому рекомендується розділяти всіх клієнтів банку з метою адекватної оцінки депозитних ризиків на групи залежно від розміру (масштабів діяльності), наприклад, на базових (великих) та інших (середніх і малих).

Необхідно відзначити, що важливу роль в “утриманні” клієнта відіграє фінансовий інжиніринг, під яким розуміється “фінансове забезпечення клієнта з використанням різних банківських продуктів, зокрема, власних банківських фінансових технологій і фінансових інструментів ринку, що відповідає потребам клієнта та інтересам банку” [208]. На думку колективу науковців Київського національного економічного університету [24, с. 379], фінансовий інжиніринг – “... цілеспрямована розробка і реалізація нових фінансових інструментів і (або) нових фінансових технологій, а також творчий пошук нових підходів до вирішення фінансових проблем за допомогою вже відомих фінансових інструментів і технологій”. Отже, фінансовий інжиніринг призначений для розробки і реалізації нових фінансових інструментів і (або) технологій з метою вирішення відповідних фінансових проблем. Важливу роль у ефективному його проведенні відіграє двосторонній контакт між клієнтом і банком, заснований на постійному опитуванні клієнтів з метою з'ясування їх поточних та перспективних фінансових потреб, очікувань щодо банківських продуктів.

Деякі українські банки застосовують у своїй діяльності такий перспективний спосіб залучення заощаджень, як *supernow*-рахунки, що є модифікацією розповсюдженого у банківській практиці США *now*-рахунків (*negotiable order of withdrawal*) [1]. Цей різновид банківського продукту поєднує в собі окремі риси рахунків до запитання та строкових депозитів, що дозволяє вкладникам як отримувати процентний дохід від інвестування коштів на депозитних рахунках, так і за потреби здійснювати платежі коштами з *now*-рахунку.

Крім того, зарубіжні банки в умовах зниження ставок за банківськими депозитами для стимулювання зростання попиту вкладників на цей вид послуг вийшли на ринок із пропозицією так званих “*синтезованих*” продуктів, які поєднують переваги інвестиційних

та індексованих депозитів. Така інтеграція двох різновидів банківського продукту створює можливість для клієнтів збільшити доходність своїх вкладів порівняно із традиційним набором послуг. Це забезпечується за рахунок того, що:

- індексований характер депозиту полягає у прив'язці його доходності до динаміки вартості одного з інструментів товарного або фінансового ринків (наприклад, вартості нафти, величини певного фондового індексу, облікової ставки відсотка НБУ, валютного курсу тощо), за рахунок чого забезпечується відповідність доходності депозитних вкладень середній прибутковості ринку на момент здійснення виплат банком;
- інвестиційна спрямованість депозиту передбачає інвестування певної частини відсотків за депозитами в інструменти фінансового ринку, як правило, доходні цінні папери.

Поєднання в одному продукті двох різних інструментів фінансового ринку (банківського депозиту і паїв пайових інвестиційних фондів) забезпечує зниження загального депозитного ризику за рахунок ефекту портфельної диверсифікації. Власник “синтезованого” депозиту ризикує лише інвестиційним доходом, але потенційно має можливість компенсувати його втрату при зниженні вартості цінних паперів за рахунок підвищеного доходу за внеском [297].

Також ефективним засобом встановлення міцних і прибуткових ділових зв'язків із власниками рахунків може бути *пропозиція єдиного пакета інвестиційних і кредитних послуг*. Проте, щоб з успіхом продати клієнтам ці пакети, необхідно проводити ретельний попередній аналіз інтересів і потреб різних груп вкладників, відповідним чином готувати персонал, підбирати найбільш оптимальні поєднання умов проведення операцій за окремими складовими [66].

Для активізації роботи з клієнтами важливе значення також має і формування відповідної *системи матеріального заохочення співробітників*. При цьому важливо забезпечувати прив'язку обсягів та часу здійснення преміальних виплат за придбання нових вкладників безпосередньо до успішного ходу операцій з даним клієнтом (наприклад, утримання його протягом певного періоду часу, продаж йому максимальної кількості додаткових продуктів і послуг), а не до факту укладення угоди про відкриття рахунку.

Механізм управління депозитним ризиком банку має бути побудований на використанні системи моніторингу та прогнозування сезонної динаміки залишків коштів на депозитних рахунках.

У дослідженнях методів оцінки впливу сезонності на депозитний ризик переважно розглядаються дві моделі динаміки залишків коштів – адитивна та мультиплікативна. В *адитивній моделі* передбачається

відсутність істотних змін, тобто умовна постійність середньоквадратичного відхилення в аналогічні періоди часу (сезони) року. При цьому істотним спрощенням цієї моделі, що призводить до викривлення реальної динаміки коштів на депозитах в банку, є припущення про стабільний, керований характер їх залишків, пов'язаний із тим, що постійна частина депозитних ресурсів не тільки зберігає свій рівень, але і росте пропорційно позитивним тенденціям в економіці, розширенню клієнтської бази банку, активізації діяльності клієнтів [84, с. 106].

Більш адекватною реальності є *мультиплікативна модель*, яка передбачає істотні зміни середньоквадратичного відхилення в аналогічні періоди часу (сезони). При цьому зміни стандартного відхилення протягом одного сезону можуть мати як характер мультиплікативного зростання, так і мультиплікативного скорочення (з постійним або змінним темпом).

На рис. 4.6 відображено мультиплікативне нарощення залишків коштів. При збільшенні сукупних залишків коштів на вимогу середньоквадратичне відхилення їх обсягів не залишається постійним, а теж збільшується, причому $\sigma_1 < \sigma_2 < \dots < \sigma_t$.

Зауважимо, що для врахування чинника сезонності, на нашу думку, доцільно оперувати не щоденними обсягами сукупних залишків коштів на рахунках клієнтів банку, які можна отримати безпосередньо за даними бухгалтерського обліку, а їх агрегованими, за тижнями або місяцями, величинами. Це зумовлено тим, що зміни щоденних значень носять випадковий характер, а, отже, виявити за ними сезонні закономірності неможливо.

У науковій літературі [198] для визначення впливу сезонності та кількості клієнтів на формування сукупних залишків депозитів, з урахуванням загальних тенденцій їх динаміки, рекомендовано використовувати економетричне моделювання. При цьому Н. Лунякова пропонує наступну багатофакторну регресійну модель, що враховує вплив вказаних вище чинників:

$$\hat{Y}_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot M_t + \beta_2 \cdot N_t^{кл.} + \sum_{j=3}^{13} \beta_j X_j + \varepsilon_t, \quad (4.6)$$

- де \hat{Y}_t – змодельовані значення обсягів сукупних залишків коштів;
 $\beta_0, \beta_1, \beta_2$ – регресійні параметри, що відображають еластичність реакції обсягів сукупних залишків коштів на рахунках клієнтів банку на дію факторних показників моделі (індексів сезонності, місця сезону в році, середньої кількості клієнтів);
 β_j – індекси сезонності;
 J – порядкові номери місяців у році;

- M_t – порядкові значення календарних місяців (тренд);
 $N_t^{кл.}$ – середньомісячна кількість клієнтів;
 X_j – супутня змінна часового ряду;
 ε_i – похибка моделі, що відображає не пояснену моделлю частину варіювання сукупних залишків коштів.

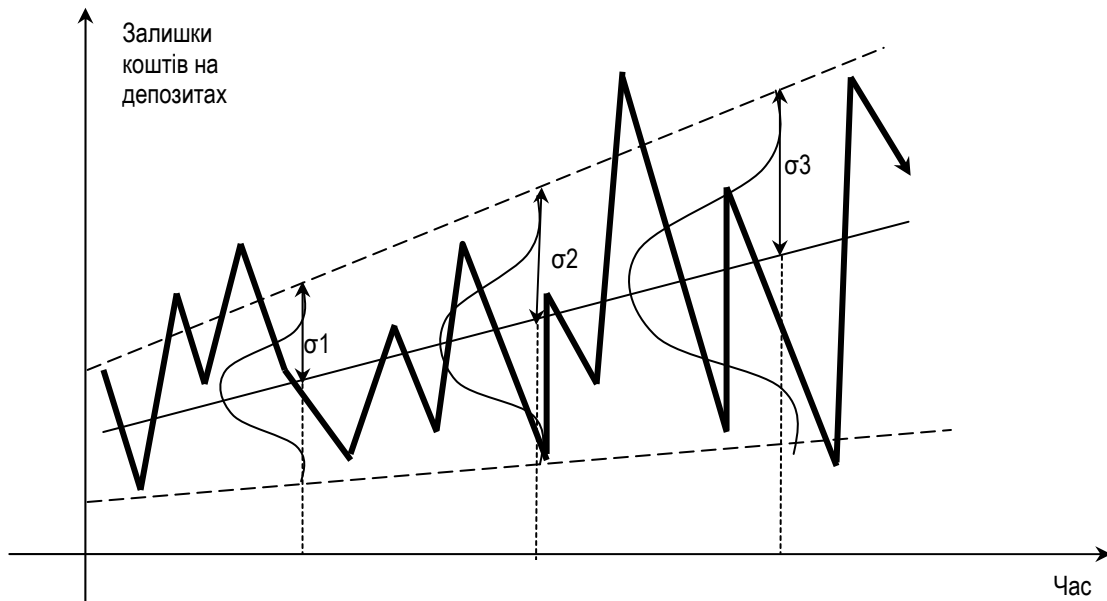

Рисунок 4.6 – Формування сукупних залишків коштів на депозитних рахунках за моделлю мультиплікативного нарощення (побудовано на основі [198])

Оцінка регресійних параметрів моделі проводиться традиційним у цьому випадку методом найменших квадратів за формулою:

$$\beta = (X^T X)^{-1} X^T Y_t, \quad (4.7)$$

де X – матриця вихідних даних для аналізу щодо величини таких факторів моделі, як середня за кожний місяць кількість клієнтів та відповідний їй порядковий номер місяця у році.

Діапазон варіювання похибки ε_i відображає можливі відхилення фактичних значень сукупних залишків коштів (Y_t) від розрахованих за моделлю (\hat{Y}_t), тобто він може розглядатися як абсолютний вимірник прогнозованого депозитного ризику банку:

$$\varepsilon_i = Y_t - \hat{Y}_t. \quad (4.8)$$

Більш об'єктивну оцінку депозитного ризику, на нашу думку, забезпечує дослідження варіації похибки моделі ε_i на основі вивчення сукупності щомісячних прогнозних та фактичних показників обсягів залишків коштів на рахунках. Одним з таких показників депозитного ризику є стандартне відхилення похибки моделі (σ_{ε_i}): чим менше величина стандартного відхилення, тим менше буде рівень депозитних ризиків банків.

Загальний алгоритм розрахунку стандартного відхилення похибки моделі формалізується у такий спосіб:

$$\sigma_{\varepsilon} = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n (Y_t - \hat{Y}_t)^2}{n}}, \quad (4.9)$$

де n – кількість спостережень.

З іншого боку, стандартне відхилення похибки моделі також є показником її якості та адекватності, оскільки чим ближче величина σ_{ε_i} до нуля, тим краще побудована економетрична модель описує вихідну сукупність даних.

Зауважимо, що для оцінки якості та адекватності моделі також доцільно використовувати коефіцієнт детермінації (R^2) [221, с. 468]:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{t=1}^n (Y_t - \hat{Y}_t)^2}{\sum_{t=1}^n (Y_t - \bar{Y})^2}, \quad (4.10)$$

де \bar{Y} – середнє значення обсягів залишків коштів на рахунках клієнтів за сукупністю вихідних даних аналізу.

Для підвищення якості побудованої моделі за фактичними даними доцільно відкоригувати склад введених в неї факторів, виключивши з моделі фактор (або фактори), що в результаті аналізу виявилися незначущими (як правило, такі фактори мають низький рівень параметра регресії). Наприклад, якщо в результаті аналізу буде виявлено незначущий вплив чинника сезонності, то відкоригована формула регресійної моделі (4.6) може бути подана в наступному вигляді:

$$\hat{Y}_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot M_t + \beta_2 \cdot N_t^{кл.} + \varepsilon_t. \quad (4.11)$$

Зауважимо, що індекси сезонності β_j введені Н. Луняковою у базову модель (формула (4.6)) для оцінки впливу сезонних коливань

з використанням супутніх змінних, математичні обґрунтування застосування яких розглянуті, зокрема, в роботах С. Айвазяна [5] та О. Вожжова [84, с. 162–163].

Для отримання кількісного параметра якісної оцінки депозитного ризику необхідно оцінити ймовірність випадкового потрапляння залишку коштів на рахунках клієнтів банку до інтервалів частот їх розподілу (в умовах припущення наявності нормального розподілу), виділених на основі правила “трьох сігм” (рис. 4.7).

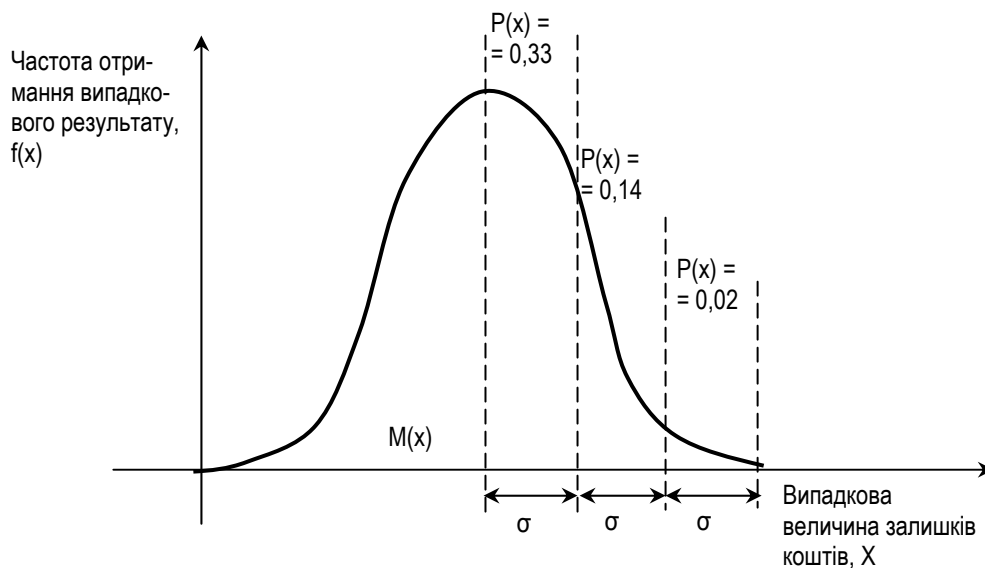

Рисунок 4.7 – Інтервали частот нормального розподілу залишків коштів на рахунках (побудовано на основі [5; 198])

Ймовірність (P) знаходження випадкової величини X , підпорядкованої нормальному закону з параметрами $M(x)$ і σ , в інтервалі від α до β розраховується за формулою [153]:

$$P(\alpha < X < \beta) = f\left(\frac{\beta - M(x)}{\sigma}\right) - f\left(\frac{\alpha - M(x)}{\sigma}\right), \quad (4.12)$$

де f – нормальна функція розподілу.

На основі формули (4.11) Н. Луняковою [198] отримані такі значення ймовірності знаходження залишків коштів на рахунках клієнтів банку в межах інтервалів, нормованих відносно середньоквадратичного відхилення:

- *зона мінімального депозитного ризику* (відхилення залишків коштів не перевищують середньоквадратичного відхилення) – дорівнює 0,341 або 34,1 %;

- *зона контрольованого допустимо ризику* (відхилення залишків коштів більше середньоквадратичного відхилення, але не перевищують 2σ) становить 0,136 або 13,6 %;
- *зона надмірного допустимого ризику* (перевищення зміною залишками коштів величини 2σ , але не більше 3σ) – 0,012 або 1,2 %.

У цілому для нормального закону розподілу ймовірність знаходження залишків коштів у межах діапазону $(M(x) - 3\sigma < X < M(x))$, тобто ймовірність виникнення прогнозованого депозитного ризику банку, приблизно дорівнює 0,5.

Необхідно зазначити, що деякими науковцями у дослідженнях особливостей прояву прогнозованих депозитних ризиків банку рекомендується використовувати допустиме відхилення у розмірі $\pm 1,96\sigma$. Дана пропозиція обґрунтовується тим, що в умовах нормального розподілу ймовірність знаходження залишків коштів на рахунках клієнтів банку у даному діапазоні становить 95 %, а ймовірність їх відхилення від математичного очікування на величину більшу, ніж $1,96\sigma$ у бік зменшення залишків, складає лише 0,025 [65; 198]. Таким чином, допустимий рівень прогнозованого депозитного ризику банку (Expected Deposit Risk, EDR) може бути оцінений за такою формулою:

$$EDR = -1,96 \cdot \sigma_{\varepsilon_i}, \quad (4.13)$$

де σ_{ε_i} – абсолютна міра депозитного ризику (стандартне відхилення похибки прогнозних оцінок залишків коштів на рахунках ε_i за економетричною моделлю).

Таким чином, реалізація банківським менеджментом ефективної маркетингової та комунікативної політик, спрямованих на виявлення очікувань та потреб вкладників, є основним методом мінімізації депозитних ризиків, що дозволяє підтримувати постійну зацікавленість клієнтів у співпраці з банком та нарощувати рівень довіри до нього. З іншого боку, мінімізація депозитних ризиків забезпечується за рахунок постійного моніторингу руху коштів на рахунках клієнтів і прогнозування залишків коштів з урахуванням впливу на них кількості клієнтів, числа та обсягів відкритих ними рахунків, сезонності інвестиційних потреб та схильності клієнтів до заощаджень.

ВИСНОВКИ

У монографії проведено дослідження теоретичних підходів та практичних аспектів управління ризиками базових банківських операцій. Також узагальнено ключові теоретичні положення управління ризиками банківської діяльності. За результатами проведеного дослідження сформульовано наступні висновки.

Специфіка банківських ризиків тісно пов'язана з сутністю банківської діяльності, яка переважно обумовлюється виконанням функцій фінансового посередництва на грошовому ринку. Банківська діяльність передбачає істотний рівень соціальної відповідальності, оскільки банки при здійсненні активних операцій переважно ризикують грошовими коштами клієнтів. З іншого боку, трансформація банками параметрів грошових коштів (валюта, строк, ставка і т.д.), у процесі їх перерозподілу, обумовлює ризиковий характер більшості банківських операцій.

Таким чином, банки повинні формувати комплексну систему ризик-менеджменту, яка б забезпечувала ефективну ідентифікацію, оцінку, регулювання та моніторинг всіх видів банківських ризиків. Дана система повинна враховувати взаємний вплив різних видів ризиків, а також вирішувати проблему забезпечення оптимального співвідношення між прибутковістю та ризиковістю окремих банківських операцій та банківської діяльності у цілому.

Різні види ризиків спричиняються різноманітними факторами та по-різному впливають на стійкість банку. Серед значної кількості ризиків, пов'язаних з банківською діяльністю, винятково важливу роль відіграють фінансові ризики базових (депозитних та кредитних) банківських операцій. Дана теза обумовлюється істотною величиною потенційних втрат, пов'язаних з реалізацією фінансових ризиків та переважаною питомаю вагою базових банківських операцій серед напрямків банківської діяльності.

Особливо важливим у посткризових умовах розвитку банківської системи України, є кредитний ризик. Враховуючи практично безальтернативне формування робочих активів банку за рахунок кредитування, можна стверджувати, що кредитний ризик є домінуючим елементом ієрархічної системи банківських ризиків. Як наслідок, пошук шляхів підвищення ефективності управління кредитним ризиком можна вважати ключовим напрямом розвитку системи ризик-менеджменту банку. Для вирішення даного завдання, у межах монографічного дослідження, проаналізовано наукові підходи до формування механізму управління кредитним ризиком банку, а також

вивчено інструментарій управління індивідуальним та портфельним кредитним ризиком.

В монографії обґрунтовано підходи до оцінювання ймовірності дефолту позичальника на основі комбінації кредитних рейтингів за основною сумою боргу та відсотками. Враховуючи, що виділено по десять класів кредитного рейтингу для кожного виду дефолту, даний методичний підхід дозволяє виділяти сто градацій загального кредитного ризику позичальників залежно від фактичного поєднання кредитних рейтингів для дефолтів за основною сумою боргу та відсотками.

Авторами у монографії представлено методичний підхід до формування та оптимізації кредитного портфеля банку. У межах даного підходу процес оптимізації кредитного портфеля зводиться до послідовного включення в нього кредитів із найвищими коефіцієнтами співвідношення ринкової доходності і обсягів потреби позичальника у кредиті із проранжованого за їх зниженням ряду. Процес оптимізації повинен закінчуватись після вичерпання кредитних ресурсів банку або перевищення середньозваженою ставкою відсотка за депозитами банку середньозваженої ринкової доходності портфеля. Даний підхід доповнює загальний механізм управління портфельним кредитним ризиком, конкретизуючи його у частині оцінки ефективності кредитного портфеля. Також розроблено науково-методичний підхід до оптимізації регіональної структури кредитного портфеля, який дозволяє зменшувати сукупний кредитний ризик банку за рахунок науково обґрунтованого вибору пріоритетних регіонів для розвитку кредитування.

Також розглянуто методи оцінки та мінімізації інвестиційних ризиків. Проаналізовані у монографії моделі формування інвестиційного портфеля за видами цінних паперів дозволяють визначити його оптимальну структуру. Залежно від обраної стратегії формування і управління інвестиційним портфелем можна досягти або мінімізації ризику при прийнятному рівні доходності, або максимізувати доходність при гранично допустимому рівні ризику.

Проведено дослідження концесії як інструмента управління інвестиційними ризиками. Встановлено, що для здійснення об'єктивної оцінки рівня ризиків концесійного інвестування необхідно виокремити фактори виникнення таких ризиків та проаналізувати можливості їх розподілу між учасниками концесійного проекту. Концесійну діяльність можна вважати одним з важливих перспективних інструментів управління інвестиційними ризиками. Розвиток дієвого механізму концесійного інвестування сприятиме формуванню необхідних інвестиційних ресурсів для забезпечення сталого соціально-економічного

розвитку України, а також забезпечить зменшення інвестиційних ризиків банків.

Специфіка банківської діяльності обумовлює можливість виникнення ризиків як за активними, так і за пасивними операціями банків. Серед останніх важливе значення мають ризики, пов'язані із здійсненням депозитних операцій, які є головним джерелом формування банківських ресурсів. Депозитний ризик тісно пов'язаний із ризиком ліквідності банку, оскільки є однією з передумов виникнення останнього. Він може перерости в ризик ліквідності, якщо банку не вдасться своєчасно покрити нестачу грошових коштів для виконання своїх зобов'язань. Навіть незначні проблеми із поверненням депозитів можуть викликати паніку серед вкладників, провокуючи появу ризиків системних характеристик – ліквідності, фінансової стійкості та платоспроможності банку. Непрогнозована та некерована складова депозитного ризику переважно обумовлюється впливом зовнішніх факторів, які необхідно розглядати у масштабах національної (міжнародної) економічної системи.

Сучасна методологія оцінки депозитного ризику ґрунтується на дослідженні динаміки залишків коштів на рахунках клієнтів за допомогою інструментарію математичної статистики і теорії ймовірності. Основним напрямом подальшого розвитку наявних методик залишається врахування впливу кількісних факторів (кількість клієнтів, залишки грошових коштів, надходження та вилучення коштів) на рівень депозитного ризику банку. Для визначення впливу сезонності та кількості клієнтів на формування сукупних залишків депозитів, з урахуванням загальних тенденцій їх динаміки, рекомендовано використовувати економетричне моделювання. У монографії проаналізовано декілька багатофакторних регресійних моделей, що враховують вплив вказаних вище чинників на депозитний ризик.

Автори сподіваються, що систематизовані у монографії теоретичні основи та практичні механізми управління ризиками базових банківських операцій, вітчизняний та зарубіжний досвід банківського ризик-менеджменту стануть у нагоді фахівцям у галузі фінансів і кредиту, студентам та аспірантам, співробітникам банків та науковцям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абралава Н. А. Депозитный потенциал коммерческого банка [Текст] / Н. А. Абралава // Вісник Української академії банківської справи. – 2004. – № 2. – С. 62–66.
2. Адамчук Н. Управление риском на предприятии и страхование [Текст] / Н. Адамчук // Управление риском. – 2001. – № 1. – С. 32–39.
3. Азаренкова Г. М. Моделі та методи аналізу фінансових потоків [Текст] / Г. М. Азаренкова. – Х. : ВКФ “Гриф”, 2005. – 119 с.
4. Азаренкова Г. М. Фінансові потоки в системі економічних відносин [Текст] / Г. М. Азаренкова. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 328 с.
5. Айвазян С. А. Прикладная статистика. Основы эконометрики [Текст] / С. А. Айвазян. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 432 с.
6. Алавердов А. Финансовый менеджмент в банке [Текст] : учебно-практ. пособие / А. Р. Алавердов. – М. : МЭСИ, 1997. – 157 с.
7. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни [Текст] / А. П. Альгин. – М. : Дело, 1989. – 187 с.
8. Аналіз банківської діяльності [Текст] / [Герасимович А. М., Алексеєнко М. Д., Парасій-Вергуненко І. М. та ін.] ; за ред. А. М. Герасимовича. – К. : КНЕУ, 2004. – 599 с.
9. Аналіз діяльності комерційного банку [Текст] : навч. посіб. / за ред. Ф. Ф. Бутинця, А. М. Герасимовича. – Житомир : ПП “Рута”, 2001. – 384 с.
10. Андреева Т. Є. Ризик у ринковій економіці [Текст] : навч. посіб. / Т. Є. Андреева, Т. Е. Петровська. – Х. : Бурун Книга, 2005. – 128 с.
11. Андриевская И. К. Стресс-тестирование: обзор методологий [Электронный ресурс] / И. К. Андриевская. – Режим доступа : <http://d1.hseru/data/378/665/1234>. – 15.02.2011. – Назва з екрану.
12. Антонов Н. Г. Денежное обращение, кредит и банки [Текст] / Н. Г. Антонов, М. А. Пессель. – М. : АО “Финстатинформ”, 1995. – 271 с.
13. Аньшин В. М. Инвестиционный анализ [Текст] : учеб. пособ. / В. М. Аньшин. – М. : Дело, 2000. – 280 с. – ISBN 5-7749-0200-5.
14. Арсанукаева А. С. Кредитный мониторинг как система управления кредитным риском [Текст] / А. С. Арсанукаева // Финансовый менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 85–91.
15. Артеменко В. Б. Комплексная оценка инновационного риска [Текст] / В. Б. Артеменко, Ю. В. Журавлев // Управление риском. – 2003. – № 1. – С. 5–9.
16. Асамбаев Н. Оценка, анализ, измерение и управление рисками [Текст] / Н. Асамбаев // Управление риском. – 2002. – № 1. – С. 9–18.
17. Бабанов В. В. Новый подход к управлению ликвидностью [Текст] / В. В. Бабанов, В. А. Шемпелев // Банковское дело. – 2001. – № 3. – С. 7–12.

18. Бакланова К. О. Проблемы управления відсотковим ризиком комерційного банку [Електронний ресурс] / К. О. Бакланова. – Режим доступу : http://masters.donntu.edu.ua/2003/fem/baklanova_k/library/library/doklad_odessa.html. – 15.02.2011 р. – Назва з екрану.
19. Балабанов, И. Т. Риск-менеджмент [Текст] / И. Т. Балабанов – М. : Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
20. Балабанов И. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом [Текст] / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 382 с.
21. Балашова Н. Е. Построение системы риск-менеджмента в финансовой компании [Текст] / Н. Е. Балашова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 4. – С. 104–111.
22. Банківська енциклопедія [Текст] / Під ред. д-ра екон. наук професора Мороза А. М. – К., 1993 р. – 329 с.
23. Банківський менеджмент [Текст] : навч. посіб. / [О. А. Кириченко, І. В. Геленко, С. А. Роголь та ін.] ; за ред. О. А. Кириченка. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання–Прес, 2002. – 438 с.
24. Банківські операції [Текст] / [Мороз А. М., Савлук М. І., Пуховкіна М. Ф. та ін.] ; за ред. А. М. Мороза. – [2-ге вид.]. – К. : КНЕУ, 2002. – 476, [1] с. – ISBN 966-574-328-7.
25. Банківські операції [Текст] : підручник / за ред. В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янської. – К. : Знання, 2006. – 727 с.
26. Банковские риски. Кредитный риск. Риск инфляции [Электронный ресурс] / Сайт про долгосрочные инвестиции, банковский маркетинг, финансовый менеджмент. – Режим доступа : <http://finance-banks.ru/finansovuj-menedzhment10.html>. – Заглавие с экрана.
27. Банковские риски [Текст] : учеб. пособ. / [кол. авторов]; под ред. д-ра экон. наук, проф. О. И. Лаврушина и д-ра экон. наук, проф. Н. И. Валенцевой. – М.: КНОРУС, 2007. – 232 с. – ISBN 5-85971-602-8.
28. Банковское дело [Текст] : учеб. / под ред. О. И. Лаврушина. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 573 с.
29. Бардиш Г. О. Проектне фінансування [Текст] : підруч. / Г. О. Бардиш. – Львів : ЛБІ НБУ, 2006. – 464 с.
30. Батракова Л. Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка [Текст] : учеб. / Л. Г. Батракова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 2005. – 368 с.
31. Бахчиева М. Н. Страхование имущества предприятия как элемент комплексной системы управления рисками [Текст] / М. Н. Бахчиева // Управление финансовыми рисками, 2005. – № 3. – С. 5–16.
32. Бачкай Т. Хозяйственный риск и методы его измерения [Текст] / Т. Бачкай, Д. Мессена. – М. : Экономика, 1979. – 256 с.
33. Беликова А. Методика оценки кредитного риска: зарубежный опыт и российская практика [Текст] / А. Беликова // Рынок ценных бумаг. – 2006. – № 5. – С. 42–48.

34. Беляков А. В. Кредитный риск: оценка, анализ, управление [Текст] / А. В. Беляков, Е. В. Ломакина // Финансы и кредит. – 2000. – № 9. – С. 20–28.
35. Беляков А. В. Процентный риск: анализ, оценка, управление [Текст] / А. В. Беляков // Финансы и кредит. – 2001. – № 2. – С. 3–19.
36. Бережний О. М. Ризики використання послуг банків для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансування тероризму в системі банківських ризиків [Текст] / О. М. Бережний // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 4. – С. 3–7.
37. Бирман Г. Экономический анализ инвестиционных проектов [Текст] / [Г. Бирман, С. Шмидт] пер. с англ.; под ред. Л. П. Белых. – М. : Банки и биржи: ЮНИТИ, 1997. – 631 с.
38. Благодатин А. А. Финансовый словарь [Текст] / А. А. Благодатин, Л. Ш. Лозовский, Б. А. Райзберг. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 378 с.
39. Благодир Я. Я. Управління кредитними ризиками на основі удосконалення їх оцінки [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / Я. Я. Благодир – Львів : ЛНУ, 2006 – 24 с.
40. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента [Текст] : в 2 т. / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 1999. – Т. 2. – 512 с.
41. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками [Текст] / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 2005. – 600 с.
42. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент [Текст] / И. А. Бланк. – Киев : МП “ИТЕМ” МД “Юнайтед Лондон Трейд Лимитед”, 1995. – 448 с.
43. Бланк И.А. Финансовый менеджмент [Текст] : учеб. курс / И. А. Бланк. – К. : Ника–Центр, 2001. – 528 с. – ISBN 966-521-026-2.
44. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе [Текст] / М. Блауг. – 4-е изд. – М. : Дело, 1994. – 720 с.
45. Блудова Т. До питання управління відсотковим ризиком [Текст] / Т. Блудова, П. Гармидаров // Вісник НБУ. – 2004. – № 10. – С. 34–35.
46. Бобиль В. Становлення сучасної системи ризик-менеджменту в кредитних установах [Текст] / В. Бобиль // Банківська справа. – 2007. – № 3. – С. 65–76.
47. Бобиль В. Трансфертне ціноутворення в системі управлінського обліку сучасного банку [Текст] / В. Бобиль // Банківська справа. – 2007. – № 5. – С. 38–47.
48. Боди Э. Финансы [Текст] / Э. Боди, К. Р. Мертон – М. : Издательский дом “Вильямс”, 2003. – 592 с.
49. Бондаренко А. Ф. Маркетинг у контексті стратегічного управління банком [Текст] / А. Ф. Бондаренко, С. В. Дубовик // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – Вип. 22. – С. 177–187.

50. Бондаренко Л. А. Ризик-менеджмент кредитної діяльності комерційного банку [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 "Гроші, фінанси і кредит" / Л. А. Бондаренко. – К. : КНЕУ, 2007. – 23 с.
51. Ботвинкин В. М. Об эффекте Гиффена на рынке банковских ресурсов [Текст] / В. М. Ботвинкин, Е. П. Заруцкая // Финансовые риски. – 2004. – № 1. – С. 44–46.
52. Бочаров В. В. Управление инвестиционным портфелем [Текст] : учеб. пособ. / В. В. Бочарова. – СПб. : Изд-во СПб УЭиФ, 1997. – 268 с.
53. Брігхем Євген. Основи фінансового менеджменту [Текст] : пер. з англ. / Євген Брігхем. – Київ : Молодь, 1997. – 1000 с.
54. Буздалин А. В. Кредитный риск как мера субъективной уверенности [Электронный ресурс] / А. В. Буздалин. – Режим доступа: http://www.buzdalin.ru/text/Credit_Risk.pdf. – 15.03.2011 р. – Заглавие с экрана.
55. Бузько С. Совершенствование управления экономическим риском на предприятии [Текст] / С. Бузько // Бизнес Информ. – 1998. – № 6. – С. 83–85.
56. Бурденко І. Розкриття інформації про банківські ризики у фінансовій звітності [Текст] / І. Бурденко, О. Пожар // Вісник НБУ. – 2006. – № 7. – С. 52–55.
57. Буряк В. Економічні межі кредиту в забезпеченні ефективності кредитної діяльності банку [Текст] / В. Буряк, В. Волохов // Банківська справа. – 2002. – № 6 (48). – С. 50–56.
58. Бутук О. І. Валютно-фінансові відносини [Текст] : навч. посіб. / О. І. Бутук. – К. : Знання, 2006. – 349 с.
59. Васюренко О. В. Банківський менеджмент [Текст] : посібник / О. В. Васюренко. – К. : Вид. центр "Академія", 2001. – 320 с.
60. Васюренко О. В. Збалансованість структури зобов'язань банку як фактор забезпечення ефективності кредитних операцій [Текст] / О. В. Васюренко, О. М. Христофорова // Банківська справа. – 2004. – № 3. – С. 3–10.
61. Васюренко О. В. Менеджмент кредитних операцій у комерційних банках [Текст] / О. В. Васюренко. – Х. : РВП "Оригінал", 1998. – 72 с.
62. Васюренко О. В. Современные методы управления банковскими ресурсами [Текст] / О. В. Васюренко. – Х.: "Гриф", 1997. – 392 с.
63. Васюренко О. Ціна кредитних ресурсів як ключова складова системи управління кредитним ризиком [Текст] / О. Васюренко, В. Подчесова // Банківська справа. – 2008. – № 1. – С. 28–34.
64. Введение в управление рисками [Текст] // Финансовая консультация. – 2006. – № 15. – С. 10–14.
65. Вентцель Е. С. Теория вероятностей [Текст] / Е. С. Вентцель. – М. : Наука, 1969. – 576 с.
66. Вересюк А. В центре внимания – депозиты [Текст] / А. Вересюк // Банковская практика за рубежом. – 2003. – № 12. – С. 62–65.

67. Вимоги до кваліфікації працівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу, відповідального за проведення фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії запровадженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : наказ Держфінмоніторингу України від 12.05.2003 № 46 [Електронний ресурс] / Бібліотека бухгалтерського обліку. – Режим доступу : <http://www.pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=20&ArtID=1025>. – 15.03.2011 р. – Назва з екрану.
68. Вимоги до організації фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії запровадженню в легальний обіг доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : наказ Держфінмоніторингу України від 24.04.2003 № 40 [Електронний ресурс] / Бібліотека бухгалтерського обліку. – Режим доступу : <http://www.pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=20&ArtID=1025>. – 15.03.2011 р. – Назва з екрану.
69. Винс Ральф. Математика управління капиталом. Методы анализа риска для трейдеров и портфельных менеджеров [Текст] : пер. с англ. / Ральф Винс. – М. : Изд. Дом “АЛЬПИНА”, 2000. – 401 с.
70. Вишняков И. В. Сотхастическая модель динамики объемов банковских депозитов “до востребования” [Текст] / И. В. Вишняков // Экономика и математические методы. – 2002. – № 1. – С. 94–103.
71. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
72. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.
73. Вітлінський В. В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику [Текст] / В. В. Вітлінський. – К. : Деміур, 1996. – 212 с. – ISBN 966-574-019-9.
74. Вітлінський В. В. Концептуальні засади ризикології у фінансовій діяльності [Текст] / В. В. Вітлінський // Фінанси України. – 2003. – № 3. – С. 3–9.
75. Вітлінський В. В. Кредитний ризик комерційного банку [Текст] / В. В. Вітлінський. – К. : Знання, 2000. – 251 с.
76. Вітлінський В. В. Управління депозитним портфелем домогосподарства [Текст] / В. В. Вітлінський, О. М. Гай // Фінанси України. – 2004. – № 10. – С. 131–140.
77. Вітлінський В. Кредитний ризик та його врахування при обчисленні ставки відсотка [Текст] / В. Вітлінський, О. Пернарівський // Банківська справа. – 1997. – № 5. – С. 63–66.
78. Вітлінський В. Поглиблений кількісний аналіз кредитоспроможності позичальника як засіб зниження кредитного ризику [Текст] / В. Вітлін-

- ський, Г. Великоіваненко, Я. Наконечний, О. Пернарівський // Банківська справа. – 1998. – № 6. – С. 45–49.
79. Вітлінський В. Фінансова стійкість як системна характеристика комерційного банку [Текст] / В. Вітлінський, О. Пернарівський // Банківська справа. – 2000. – № 6. – С. 48–51.
80. Внукова Н. М. Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики [Текст] / Н. М. Внукова, В. А. Смоляк. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 184 с.
81. Вовчак О. Д. Інвестування [Текст] : навч. посіб. / О. Д. Вовчак. – Львів : Вид-во “Новий Світ-2000”, 2008. – 544 с.
82. Вожжов А. П. Депозити до запитання у формуванні стабільної і керованої ресурсної бази банків [Текст] / А. П. Вожжов // Вісник НБУ. – 2002. – № 11. – С. 5–7.
83. Вожжов А. П. Природа і механізм трансформації банківських ресурсів [Текст] : автореф. дис. д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / А. П. Вожжов. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 37 с.
84. Вожжов А. П. Процессы трансформации банковских ресурсов : монография [Текст] / А. П. Вожжов. – Севастополь : СевНТУ, 2006. – 339 с.
85. Волик Н. Г. Удосконалення управління кредитним ризиком банку [Текст] / Н. Г. Волик // Держава та регіони. – (Серія “Економіка та підприємництво”). – 2005. – № 4. – С. 41–43.
86. Волошин І. В. Две задачи управления денежными средствами [Текст] / И. В. Волошин // Финансовые риски. – 2003. – № 1. – С. 86–89.
87. Волошин І. В. Оценка банковских рисков: новые подходы [Текст] / И. В. Волошин. – К. : Ника-Центр : Эльга, 2004. – 216 с.
88. Волошин І. Відносний ризик впливу коштів з банківських рахунків [Текст] / І. Волошин // Вісник НБУ. – 2004. – № 7. – С. 6–10.
89. Высоковский Д. В. Управление рисками в коммерческом банке [Текст] / Д. В. Высоковский // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. – 2006. – № 5. – С. 43–52.
90. Габровски Радослав. Корпоративен риск менеджмент [Текст] / Габровски Радослав, Илиев Боян. – Свищов : Академично издателство “Ценов”, 2000. – 279 с.
91. Гайко Є. Ю. Ризики інвестування в концесійні проекти [Текст] / Є. Ю. Гайко // Коммунальное хозяйство городов : научно-технический сборник. – 2007. – № 75. – С. 288–294.
92. Галапуп Н. Д. Управління ризиками в банківській діяльності [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / Н. Д. Галапуп. – Тернопіль : Тернопільська академія народного господарства, 2001. – 225 с.
93. Галицька Е. Удосконалення системи показників ліквідності комерційних банків [Текст] // Елеонора Галицька, Людмила Висоцька // Банківська справа. – 2002. – № 2. – С. 19–25.

94. Гамза В. А. Безопасность коммерческого банка [Текст] : учеб.-практ. пособие / В. А. Гамза, И. Б. Ткачук. – М. : Изд-ль Шумилова И. И., 2000. – 216 с.
95. Гиляровская Л. Т. Комплексный анализ финансово-экономических результатов деятельности банка и его филиалов [Текст] / Л. Т. Гиляровская, С. Н. Паневина. – СПб. : Питер, 2003. – 240 с.
96. Гитман Л. Дж. Основы инвестирования [Текст] : пер. с англ. / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. – М. : Дело, 1997. – 1008 с.
97. Гладких Д. Структура та динаміка зростання банківських пасивів, або колективний портрет українського вкладника [Текст] / Д. Гладких // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 12. – С. 34–40.
98. Глазунов В. Н. Финансовый анализ и оценка риска реальных инвестиций [Текст] / В. Н. Глазунов. – М. : Финстатинформ, 1997. – 135 с.
99. Глущенко В. В. Управление финансовыми рисками в коммерческих банках Украины [Текст] / В. В. Глущенко, В. А. Фурсова. – Х. : ХНУ, 2007. – 275 с.
100. Глущенко В. В. Фінансові ризики комерційного банку [Текст] / В. В. Глущенко, А. І. Граділь. – Х. : ХНУ, 2007. – 202 с.
101. Гончаров Ю.В. Управління проектним фінансуванням комерційного банку (За мат. ЗАТ КБ “Приватбанк”) [Текст] / Ю. В. Гончаров // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9.– С. 196–208.
102. Горбач Л. М. Ринок фінансових послуг [Текст] : навч. посіб. / Л. М. Горбач, О. Б. Каун ; Мін-во освіти і науки України. – К. : Кондор, 2006. – 436 с.
103. Господарський кодекс України (за станом на 20 січня 2007 р.) [Текст]. – Х. : Одиссей, 2007. – 240 с.
104. Граділь А. І. Фінансові ризики у банківській діяльності [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / А. І. Граділь. – Харків : ХНУ, 2006. – 20 с.
105. Гранатуров В. М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения [Текст] : учеб. пособие. / В. М. Гранатуров. – М. : Дело и сервис, 1999. – 112 с. – ISBN 5-8018-0060-3.
106. Грачева М. В. Анализ проектных рисков : учеб. пособие для вузов [Текст] / М. В. Грачева – М. : ЗАО “Финстатинформ”, 1999. – 216 с.
107. Гриджук Д. Співвідношення банківського ризику та засобів забезпечення банківських зобов’язань [Текст] / Д. Гриджук // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 5. – С. 7–9.
108. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации [Текст] / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 144 с.
109. Грушко В. І. Управління фінансовими ризиками [Текст] / В. І. Грушко, О. І. Пилипченко, Р. В. Пікус. – Київ : Інститут економіки та права “Крок”, 2000. – 168 с.
110. Грюнинг Х. Ван. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском [Текст] /

- Х. Ван Грюнинг, С. Брайнович-Братанович ; пер. с англ. – М. : Изд-во “Весь Мир”, 2004. – 304 с.
111. Гуржій Н. М. Управління маркетинговою діяльністю підприємств в умовах ринкової економіки [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Н. М. Гуржій; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського. – Донецьк, 2007. – 19 с.
 112. Дамодаран А. Инвестиционная оценка. Инструменты и техника оценки любых активов [Текст] / А. Дамодаран. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 1342 с.
 113. Демарк Т. Р. Технический анализ – новая наука [Текст] : пер. с англ. / Т. Р. Демарк. – М. : Диаграмма, 1999. – 280 с.
 114. Демкин И. Оценка процентного риска держателей облигаций со встроенным опционом [Текст] / И. Демкин // Управление риском. – 2005. – № 1(33). – С. 49–58.
 115. Деньги. Кредит. Банки [Текст] : учеб. / [Алпатов Г. Е., Базулин Ю. В. и др.] ; под ред. В. В. Иванова, Б. И. Соколова. – М. : Изд-во Проспект, 2003. – 624 с.
 116. Деньги. Кредит. Банки [Текст] : учебник [для студ. вузов, обучающихся по экон. спец.] / [О. И. Лаврушин, М. М. Ямпольский, Ю. П. Савинский, Г. С. Панова и др.]; под ред. О. И. Лаврушина. – 2-изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 461 с.
 117. Десятнюк О. Дефініція ризику податкової системи [Текст] / О. Десятнюк // Світ фінансів. – 2007. – №. 4 (13). – С. 24–34.
 118. Дзюблюк О. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи [Текст] : монографія / О. В. Дзюблюк, Р. В. Михайлюк. – Тернопіль, 2009. – 316 с.
 119. Дікань Л. В. Фінансовий результат підприємств: теоретичні узагальнення та прикладний аналіз [Текст] : монографія / Л. В. Дікань, О. О. Вороніна. – Х. : СПД ФО Лібуркіна Л. М., 2008. – 92 с.
 120. Довгань О. В. Банковские риски как особая сфера предпринимательских рисков [Текст] : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / О. В. Довгань. – СПб., 2005. – 23 с.
 121. Донець Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання [Текст] : навч. посіб. / Л. І. Донець. – К. : ЦУЛ, 2006. – 312 с.
 122. Дорошенко Н. О. Інвестиційний портфель комерційних банків України [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / Н. О. Дорошенко. – Х. : ХНУ, 2005. – 21 с.
 123. Дрю Ж.-М. Разрыв стереотипов в рекламе [Электронный ресурс] / Ж.-М. Дрю. – Режим доступа : <http://www.management.com.ua/marketing/mark192.html>. – 13.04.2011. – Заглавие с экрана.
 124. Егорова Е. Е. Еще раз о сущности риска и системном подходе [Текст] / Е. Е. Егорова // Управление риском. – № 2. – 2002. – С. 9–12.
 125. Економічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К. : Академія, 2002. – Т. 3. – 2002. – 952 с.

126. Економічна енциклопедія [Текст] : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К. : Вид. центр “Академія”, 2000. – Т. 1. – 864 с.
127. Економічний ризик: ігрові моделі [Текст] : навч. посіб. / В. В. Вітлінський, П. І. Верчено, А. С. Сігал, Я. С. Наконечний ; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. В. Вітлінського. – К. : КНЕУ, 2002. – 446 с.
128. Економічний словник-довідник [Текст] / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.
129. Ендовицкий Д. Систематизация методов анализа и оценка инвестиционного риска [Текст] / Д. Ендовицкий, С. Коменденко // Инвестиции в России. – 2001. – № 3. – С. 39–46.
130. Енциклопедія банківської справи України [Текст] / редкол.: В. С. Стельмах (голова) та ін. – К. : Молодь. Ін Юре, 2001. – 679, [1] с.
131. Ермасова Н. Б. Управление кредитными рисками в банковской сфере [Текст] / Н. Б. Ермасова // Финансы и кредит. – 2004. – № 4. – С. 16–20.
132. Євтух О. Типові ризики іпотечного капіталу та управління ними [Текст] / О. Євтух // Вісник НБУ. – 2001. – № 11 – С. 42–45.
133. Єпіфанов А. О. Операції комерційних банків [Текст] / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми : “Університетська книга”, 2007. – 523 с.
134. Жоваников В. Н. Риск-менеджмент в коммерческом банке в условиях переходной экономики [Текст] / В. Н. Жоваников // Деньги и кредит. – 2002. – № 5. – С. 60–65.
135. Жуков В. В. Проектне фінансування [Текст] : навч. посіб. / В. В. Жуков. – 2-ге вид. [випр. і доп.]. – Х. : Вид-во “ІНЖЕК”, 2004. – 236 с.
136. Завадська Д. В. Фінансове забезпечення розвитку банківського маркетингу [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / Д. В. Завадська. – Одеса : Одес. держ. екон. ун-т., 2006. – 19 с.
137. Загородній А. Г. Фінансовий словник [Текст] / Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. – К. : Знання. – 2000. – 587 с.
138. Заруцька О. Деякі тенденції ринку депозитів [Текст] / О. Заруцька // Вісник НБУ. – 2001. – № 10. – С. 7–10.
139. Заярна Н. М. Інвестиційний ризик та його кількісна оцінка [Електронний ресурс] / Н. М. Заярна, А. А. Гузеєва. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/16_6/282_Zajarna_16_6.pdf. – 15.04.2011. – Назва з екрану.
140. Зотов В. А. Банковские риски на практике [Текст] / В. А. Зотов. – Бишкек : [б.и.], 2000. – 128 с.
141. Ибраимова А. Управление кредитным риском коммерческого банка в современных условиях [Текст] / А. Ибраимова // Проблемы материальной культуры. – (Серия “Экономические науки”). – С. 43–46.
142. Ивасенко А. Г. Банковские риски [Текст] / А. Г. Ивасенко. – М. : “Вузовская книга”, 1998. – 104 с.
143. Івасів І. Б. Ліквідність банку в умовах маркетингоорієнтованого менеджменту [Текст] / Івасів І. Б. // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 109–116.

144. Іващук І. Кількісна оцінка банківських ризиків [Текст] / І. Іващук, О. Оконська // Банківська справа. – 2000. – № 5. – С. 7–8.
145. Івченко І. Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій : навч. посіб. [Текст] / І. Ю. Івченко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
146. Ілляшенко С.М. Економічний ризик [Текст] : навч. посіб. / С. М. Ілляшенко. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с. – ISBN 966-8365-75-5.
147. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>. – 15.03.2011. – Назва з екрану.
148. Іщук С. І. Методи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій [Текст] / С. І. Іщук, О. В. Гладкий // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – 2008. – № 17. – (Серія “Географія”). – С. 23–36.
149. Кабушкин С. Н. Управление банковским кредитным риском [Текст] / С. Н. Кабушкин. – М. : Новое издание, 2004. – 336 с.
150. Камінський А. Аналіз систем ризик-менеджменту в банках України [Текст] / А. Камінський // Банківська справа. – 2005. – № 6. – С. 10–20.
151. Камінський А. Б. Економіко-математичне моделювання фінансових ризиків [Текст] : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.11 “Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці” / А. Б. Камінський. – К. : КНУ, 2007. – 25 с.
152. Касимов Ю. Ф. Основы теории оптимального портфеля ценных бумаг [Текст] / Ю. Ф. Касимов. – М. : Информационно-издательский дом “Филинь”, 1998. – 144 с.
153. Качаєв Ю. Географічні підходи до визначення та зменшення ризику банківської діяльності [Текст] / Ю. Качаєв // Вісник НБУ. – 2001. – № 8. – С. 15–18.
154. Кашафетдинов Ш. В. Метод оценки процентными рисками [Текст] / Ш. В. Кашафетдинов // Банковские услуги. – 2003. – № 1. – С. 13–17.
155. Кейнс Дж. М. Избранные произведения [Текст] : пер. с англ. / [Кейнс Дж. М.] ; предисл., коммент., сост. А. Г. Худокормов. – М. : Экономика, 1993. – 543 с.
156. Кинев Ю. Ю. Оценка рисков финансово-хозяйственной деятельности предприятий на этапе принятия решения [Текст] / Ю. Ю. Кинев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 5. – С. 73–83.
157. Клапків М. С. Питання етимології економічного ризику [Текст] / М. С. Клапків // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 14–20.
158. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків [Текст] : монографія / М. С. Клапків. – Тернопіль : Економічна думка, Карт-бланш. – 2002. – 570 с.

159. Клейнер Г. Риски промышленных предприятий (как их уменьшить и компенсировать) [Текст] / Г. Клейнер // Российский экономический журнал. – 1994. – № 5–6. – С. 85–92.
160. Ковалев В. В. Финансовый анализ : Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности [Текст] / В. В. Ковалев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 512 с.
161. Ковалев П. П. Категория “риск”: сущность, качества, функции (вопросы теории) [Текст] / П. П. Ковалев // Банковский бизнес. – 2005. – № 3. – С. 17–24.
162. Ковалев П. П. Концептуальные вопросы управления кредитными рисками [Текст] / П. П. Ковалев // Управление финансовыми рисками. – 2005. – № 4. – С. 12–21.
163. Ковальов О. П. Класифікація банківських ризиків. Фактори, що впливають на кредитні ризики, і підходи до їх класифікації [Текст] / О. П. Ковальов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 2. – С. 63–70.
164. Ковальов О. Стратегічне управління кредитними ризиками [Текст] / О. Ковальов // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 5. – С. 21–30.
165. Ковальчук А. Т. Фінансовий словник [Текст] / А. Т. Ковальчук. – К. : Знання, 2005. – 287 с.
166. Ковальчук Т. Т. Ліквідність комерційного банку [Текст] : навч. посіб. / Т. Т. Ковальчук, М. М. Коваль. – К. : Знання, КОО, 1996. – 120 с.
167. Козак П. Процентный риск в банковской сфере. Информационный проект “Финансы” [Электронный ресурс] / П. Козак. – Режим доступа : http://www.finances.kiev.ua/theory/Rysk_menedzhmen. – 12.03.2011. – Заглавие с экрана.
168. Козьменко С. М. Стратегічний менеджмент банку [Текст] : навч. посіб. / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : Університетська книга, 2003. – 734 с.
169. Колодізев О. М. Фінансовий менеджмент у банках: концептуальні засади, методологія прийняття рішень у банківській сфері [Текст] : навч. посіб. / О. М. Колодізев, І. М. Чмутова, І. О. Губарева. – Х. : Инжек, 2004. – 405, [3] с.
170. Коломина М. Е. Сущность и измерение инвестиционных рисков [Текст] / М. Е. Коломина // Финансы. – 1994. – № 4. – С. 12–16.
171. Комаринський Я. Фінансово-інвестиційний аналіз [Текст] : навч. пос. / Я. Комаринський, І. Яремчук. – К. : Книга пам'яті України, 1996. – 298 с.
172. Коновалов С. Об оптимизации состава показателей, характеризующих банковские риски / С. Коновалов // Деньги и кредит. – 1997. – № 8. – С. 47–50.
173. Копбаева Г. Ш. Управление кредитными рисками [Текст] / Г. Ш. Копбаева // Деньги и кредит. – 2002. – № 1. – С. 48–51.

174. Королев О. Г. Анализ и управление рисками в деятельности малых и средних кредитных организаций / О. Г. Королев // Деньги и кредит. – 2002. – № 2. – С. 43–49.
175. Королева Л. А. Функциональные методы управления стратегическими рисками в структуре обеспечения экономической безопасности предприятия [Текст] : монография / Л. А. Королева, А. И. Александрова, А. Н. Литвиненко. – СПб. : ИВЭСЭП, 2010. – 120 с.
176. Кох Тимоти У. Управление банком [Текст] : пер. с англ., Ч. II / Тимоти У. Кох. – Уфа : Спектр, 1993. – 164 с. – ISBN 5-9811-9309-3.
177. Коцин О. Е. Причины возникновения валютных рисков и их классификация [Текст] / О. Е. Коцин // Организационно-экономические основы банковского менеджмента : сб. статей / отв. ред. Гага В. А. – Томск : изд-во Том. ун-та, 2006. – Выпуск 5. – С. 82–84.
178. Кочетков В. Н. Анализ банковской деятельности: теоретико-прикладной аспект [Текст] : монография / В. Н. Кочетков. – К. : МА-УП, 1999. – 192 с.
179. Кочович Е. Финансовая математика: Теория и практика финансово-банковских расчетов [Текст] : пер. с сербского / Е. Кочович ; предисл. Е. М. Четыркина. – М. : Финансы и статистика, 1994. – 268 с.
180. Кривов В. Проблема рисков при принятии управленческих решений [Текст] / В. Кривов // Управление риском. – 2000. – № 4. – С. 15–17.
181. Криклій О. А. Управління кредитним ризиком банку [Текст] : монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 86 с.
182. Крушвиц Л. Финансирование и инвестиции. Неоклассические основы теории финансов [Текст] : пер. с нем. / Л. Крушвиц ; под общей ред. В. В. Ковалева и З. А. Сабова. – СПб. : Изд-во “Питер”, 2000. – 400 с.
183. Крюков А. Ф. Анализ методик прогнозирования кризисной ситуации коммерческих организаций с использованием финансовых индикаторов [Текст] / А. Ф. Крюков, И. Г. Егорычев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 2. – С. 11–19.
184. Кудрявцев П. М. Управління кредитними ризиками комерційних банків [Текст] / П. М. Кудрявцев // Держава та регіони. – 2006. – № 2. – С. 321–325. – (Серія “Економіка та підприємництво”).
185. Кудрявцева М. Г. Оценка ценового риска на основе индивидуальных стратегий [Электронный ресурс] : дисс. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.10 “Финансы, денежное обращение и кредит” / М. Г. Кудрявцева; Российская академия предпринимательства. – Москва, 2004. – 131 с. – Режим доступа : http://www.mirkin.ru/_docs/dissert030.pdf.
186. Лаврушин О. И. Банковское дело. Современная система кредитования [Текст] / О. И. Лаврушин, О. Н. Афанасьева, С. Л. Корниенко. – М. : КНОРУС, 2007. – 264 с.

187. Лакосник Е. Каждому по способностям, от каждого – по уму [Текст] / Е. Лакосник, О. Зайцев // Банковская практика за рубежом. – 2008. – № 4. – С. 74–80.
188. Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности [Текст] / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 224 с.
189. Ларионова И. В. Реорганизация коммерческих банков [Текст] / И. В. Ларионова. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 159 с.
190. Лепехин Г. Д. Эффективность российского банковского сектора [Текст] / Г. Д. Лепёхин, С. Р. Моисеев // Банковское дело. – 2007. – № 6. – С. 22–27.
191. Леонов С. В. Ризики в системі “банк-клієнт” при здійсненні фінансового моніторингу [Текст] / С. В. Леонов, О. О. Куришко // Вісник СумДУ. – 2010 р. – № 1 : у 2-х томах. – Т. 2. – С. 173–181. – (Серія “Економіка”).
192. Лис І. М. Вдосконалення управління капіталізацією та ліквідністю банківської системи [Текст] / І. М. Лис, В. В. Салтинський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр. – Т. 14. – Суми : УАБС НБУ, 2005. – 368 с.
193. Лопатин Е. Ваши стратегические клиенты: оценка состояния наиболее важных активов [Электронный ресурс] / Евгений Лопатин, Юрий Усов, Боб Миллер. – <http://www.management.com.ua/marketing/mark213.html>. – 12.04.2011. – Заглавие с экрана.
194. Лукашов А. В. Международные корпоративные финансы и управление валютными рисками в нефинансовых корпорациях [Текст] / А. В. Лукашов // Управление корпоративными финансами. – 2005. – № 1. – С. 36–52.
195. Лунякова Н. А. Особенности формирования остатков средств по счетам клиентов [Текст] / Н. А. Лунякова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. тез доп. XI Всеукр. наук.-практ. конф. (30–31 жовтня 2008 р.) : у 2-х т. / Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми : УАБС НБУ, 2008. – Т. 2. – С. 80–81.
196. Лунякова Н. А. Количественная оценка депозитного риска в банковской деятельности [Текст] / Н. А. Лунякова // Проблеми і перспективи розвитку банківської ситеми України : зб. тез доп. X Всеукр. наук.-практ. конф. (22–23 листопада 2007 р.) : у 2-х т. / Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – Т. 1. – С. 68.
197. Лунякова Н. А. Оценка депозитных рисков в банковской деятельности [Текст] / Н. А. Лунякова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10. – С. 107–117.
198. Лунякова Наталья Автандиловна. Депозитные риски в банковской деятельности [Текст] : дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.08 – Деньги,

- финансы и кредит / Н. А. Лунякова. – Сумы : УАБД НБУ, 2009. – 227 [4] с.
199. Луців Б. Л. Кредитно-інвестиційна діяльність банків України [Текст] : дис. ... д-ра екон. наук / Б. Л. Луців. – Київ : Київський національний економічний університет, 2004. – 467 с.
200. Лютий І. О. Депозитний ринок в інвестиційній політиці економічного зростання [Текст] / І. О. Лютий // Фінанси України. – 2002. – № 5. – С. 3–8.
201. Макаренко М. І. Система трансфертного ціноутворення в комерційних банках [Текст] : монографія / М. І. Макаренко, Т. Г. Савченко. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – 238 с.
202. Малашихина Н. Н. Риск-менеджмент [Текст] : учеб. пособ. / Н. Н. Малашихина, О. С. Белокрылова. – Ростов н/Д : “Феникс”, 2004. – 320 с.
203. Мараховская Т. А. Анализ маркетинговых рисков с использованием метода иерархий [Текст] / Т. А. Мараховская // Бизнес Информ. – 2009. – № 2. – С. 174–177.
204. Маркетинг: бакалаврський курс [Текст] : підручник / Мін-во освіти і науки України, Сумський державний ун-т, Науково-дослідний ін-т економіки розвитку Мін-ва освіти і науки України та НАН України; ред. Ілляшенко С. М. – Суми : Університетська книга, 2009. – 1134 с. – ISBN 978-966-680-477-1.
205. Маршалл Дж. Ф. Финансовая инженерия : Полное руководство по финансовым инвестициям [Текст] / Дж. Ф. Маршалл, Бансал В. К. ; пер. с англ. – М. : Инфра-М, 1998. – 784 с.
206. Масалітіна В. В. Планування руху грошових коштів в системі управління фінансовими ризиками [Текст] : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / В. В. Масалітіна. – К. : Національний транспортний ун-т, 2003. – 215 с.
207. Масленченков Ю. С. Системное и ситуационное управление банковской деятельностью [Текст] / Ю. С. Масленченков, Ю. Н. Тронин // Бизнес и банки. – 1998. – № 3. – С. 2–5.
208. Масленченков Ю. С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке. Технология финансового менеджмента клиента [Текст]. – М. : Перспектива, 1997. – 222 с.
209. Масленченков Ю. С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке: Фундаментальный анализ [Текст] / Ю. С. Масленченков. – М. : Перспектива, 1996. – 160 с.
210. Международная конвергенция измерения капитала и стандартов капитала: Уточненные рамочные подходы [Электронный ресурс] : перевод Центрального банка России. – Режим доступа : <http://www.cbr.ru/td/Basel.pdf>. – 12.03.2011. – Заглавие с экрана.

211. Мельник М. Партнерство держави і бізнесу як фактор ділової активності в Україні [Текст] / М. Мельник // Вісник КНТЕУ. – 2010. – № 3. – С. 23–40.
212. Методика сертифікації рівня якості системи ризик-менеджменту організацій [Електронний ресурс] : / рейтингове агентство Standard&Poors. – Режим доступу : <http://www.standardandpoors.com/prods/RatingScaleServices.pdf>. – 15.02.2011. – Назва з екрану.
213. Методичні вказівки з інспектування банків “Система кількісної оцінки ризиків” [Електронний ресурс] : постановф Правління Національного банку України від 15.03.2004 №104 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://uazakon.com/big/text1263/pg1.htm>. – 12.03.2011. – Назва з екрану.
214. Методичні вказівки Національного банку України з інспектування банків “Система оцінки ризиків” [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua/nau10/ukr/doc.php?code=v0104500-04>. – 16.04.2011. – Назва з екрану.
215. Методичні рекомендації щодо основних ризиків, пов’язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму, при здійсненні банківськими установами переказів коштів [Електронний ресурс] : наказ Державного комітету фінансового моніторингу України від 30.12.2009 № 184 / Державний комітет фінансового моніторингу України. – Режим доступу : <http://finmon.at.ua/stuff/18-1-0-40>. – 12.04.2011. – Назва з екрану.
216. Милль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии [Текст] / Дж. С. Милль. – М. : ЭК-СМО. – 2007. – 1040 с.
217. Миркин Я. М. Банковские операции. Инвестиционные операции банков [Текст] / Я. М. Миркин. – М., 1996. – Ч. 3. – 360 с.
218. Мишальченко Ю. В. Риски в международной банковской деятельности [Текст] / Ю. В. Мишальченко, И. О. Кролли // Бухгалтерия и банки. – 1996. – № 3. – С. 17–23.
219. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків [Текст] / Ф. С. Мишкін ; пер. з англ. С. Панчишина. – К. : Основи, 1998. – 963 с.
220. Мінін А. Л. Деякі аспекти організації процесу управління ризиками у багатофілійному банку [Текст] / А. Л. Мінін // Финансовая консультация. – 2002. – № 7. – С. 32–47.
221. Многомерный статистический анализ в экономике [Текст] / [Сошникова Л. А., Тамашевич В. Н., Уебе Г., Шефер М.]. – М. : Юнити-Дана, 1999. – 598 с.
222. Мозговой О. Н. Фондовый рынок Украины [Текст] / О. Н. Мозговой. – К. : Феникс, 1997. – 276 с.

223. Мойсеєнко І. П. Інвестування [Текст] : навч. посіб. / І. П. Мойсеєнко. – К. : Знання, 2006. – 458 с.
224. Молчанов О. В. Теоретичні підходи до управління ліквідністю сучасних банків [Текст] / О. В. Молчанов // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 10. – С. 48–51.
225. Набок Р. Аспекти, що можуть призвести до виникнення проблемного банку [Текст] / Р. Набок // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 8. – С. 46–50.
226. Набок Р. Концептуальна схема рейтингування банків України [Текст] / Р. Набок, О. Набок // Вісник НБУ. – 2006. – № 8. – С. 20–25.
227. Найман Э. Л. Малая Энциклопедия трейдера [Текст] / Э. Л. Найман. – К. : ВИРА-Р: Альфа-Капитал, 1999. – 236 с.
228. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль [Текст] / Ф. Х. Найт. – М. : Дело. – 2003. – 360 с.
229. Науменкова С. Стрес-тестування як інструмент діагностики фінансової стійкості банків [Текст] / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2008. – № 5. – С. 18–23.
230. Національний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : підруч. / за ред. д-ра екон. наук., проф. А. М. Мороза та канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 1999. – 368 с.
231. Норткотт Д. Принятие инвестиционных решений [Текст] : пер. с англ. / Д. Норткотт ; под ред. А. Н. Шохина. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 247 с.
232. Оленев Н. Развитие системы рейтингов. Проблемы и перспективы [Текст] / Н. Оленев // Банковское дело в Москве. – 2000. – № 12(72). – С. 13–20.
233. Осипенко Т. В. О системе рисков банковской деятельности [Текст] / Т. В. Осипенко // Деньги и кредит. – 2000. – № 4. – С. 28–30.
234. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс] / Базельський комітет з питань банківського нагляду. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/index.htm. – 14.03.2011. – Назва з екрану.
235. Павлюк С. Кредитні ризики та управління ними [Текст] / С. Павлюк // Фінанси України. – 2003. – № 11. – С. 105–111.
236. Панов М. В. Підходи к ценообразованию на ресурсы коммерческого банка в рамках бюджетного управления [Текст] / М. В. Панов // Деньги и кредит. – 2007. – № 8. – С. 35–38.
237. Панова Г. С. Анализ финансового состояния коммерческого банка / Г. С. Панова. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 270, [2] с.
238. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка [Текст] / Г. С. Панова. – М. : ДИС, 1997. – 464 с.
239. Первозванский А. А. Финансовый рынок: расчет и риск [Текст] / А. А. Первозванский, Т. Н. Первозванская. – М. : ИНФРА – М., 1994. – 234 с.

240. Пересада А. А. Управління інвестиційним процесом [Текст] / А. А. Пересада. – К. : Лібра, 2002. – 472 с.
241. Пернарівський О. Аналіз та оцінка ризику ліквідності банку [Текст] / О. Пернарівський // Вісник НБУ. – 2006. – № 10. – С. 26–29.
242. Пернарівський О. Аналіз, оцінка та способи зниження банківських ризиків [Текст] / О. Пернарівський // Вісник НБУ. – 2004. – № 4. – С. 44–48.
243. Петерс Э. Фрактальный анализ финансовых рынков: применение теории хаоса в инвестициях и экономике [Текст] / Э. Петерс. – М. : Интернет-трейдинг, 2004. – 304 с.
244. Печалова М. Ю. Банковские риски : Распознавание и методы оценки [Текст] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / М. Ю. Печалова. – СПб., 1997. – 190 с.
245. Погайдак О. Управління банківськими ризиками та адміністративним контролем у системі банківсько-кредитних відносин як фактор впливу на успішність конкурентної боротьби (економічні основи взаємозв'язку) [Текст] / О. Погайдак // Конкуренція. – 2003. – № 3(6). – С. 21–23.
246. Подольчак Н. І. Місце та значення маркетингових ризиків у системі ризик-менеджменту лізингової діяльності машинобудівних підприємств [Текст] / Н. І. Подольчак // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2008. – № 633. – С. 548–556. – (Серія “Логістика”).
247. Подольчак Н. Ю. Класифікація ризиків та методи їх зниження [Текст] / Н. Ю. Подольчак // Вісник Національного університету “Львів. політехніка”. – 2002. – № 457. – С. 23–32.
248. Подчесова В. Ю. Кредитний ризик як різновид банківського ризику та його основні класифікаційні ознаки [Текст] / В. Ю. Подчесова // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 2. – С. 70–76.
249. Подчесова В. Ю. Управління кредитним ризиком банку [Текст] : дис. ... канд. экон. наук / В. Ю. Подчесова, Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України. – Х., 2008. – 206 с.
250. Подчесова В. Ю. Управління кредитними ризиками та шляхи їх мінімізації [Текст] / В. Ю. Подчесова // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2005. – Вип. 205. – Т. 4. – С. 967–972.
251. Пожар О. М. Інструментарій оцінки процентного ризику банку [Текст] / О. М. Пожар // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 2. – С. 64–70.
252. Пожар О. М. Інформаційне забезпечення управління процентним ризиком банку [Текст] / О. М. Пожар // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси : ЧДТУ, 2009. – Вип. 22. – С. 279–281. – (Серія “Економічні науки”).

253. Пожар О. М. Механізм моніторингу процентного ризику в системі управління ним [Текст] / О. М. Пожар // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Т. 24. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – С. 334–340.
254. Пожар О. М. Система управління процентним ризиком банку [Текст] / О. М. Пожар // Міжнародна банківська конкуренція : теорія і практика : зб. тез доп. за мат. III Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 травня 2008 р.) / Державний вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2008. – С. 105–107.
255. Пожар О. М. Сутність процентного ризику та його наслідки для банку [Текст] / О. М. Пожар // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Українська академія банківської справи. – Т. 22. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – С. 320–324.
256. Пожар О. М. Сучасні інструменти і технології управління процентними ризиками іпотечного кредитування [Текст] / О. М. Пожар, Г. І. Андреева // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 1. – С. 60–67.
257. Пожаренков С. Анализ состояния банка с помощью средств автоматизации [Текст] / С. Пожаренков, В. Севриновский // Банковские технологии. – 2000. – № 12 (63). – С. 31–35.
258. Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS [Електронний ресурс] : постанова Правління НБУ від 08.05.2002 № 171 (зі змінами та доповненнями) / Національний банк України. – Режим доступу : <http://uazakon.com/document/spart13/inx13565.htm>. – 15.04.2011. – Назва з екрану.
259. Попов А. И. Концессионные риски в государственно-частном партнерстве [Текст] / А. И. Попов // Финансы и кредит. – 2007. – № 19 (259). – С. 34–43.
260. Порох А. Банковские технологии в области управления рисками [Электронный ресурс] / А. Порох // Управление финансовыми рисками – теория и практика. – Режим доступа : http://www.finrisk.ru/article/bank_tech/index.html. – 12.04.2011. – Загол. с екрану.
261. Потійко Ю. Теорія та практика управління різними видами ризиків у комерційних банках [Текст] / Ю. Потійко // Вісник НБУ. – 2004. – № 4. – С. 58–60.
262. Правила організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 19.03.2003 № 124. – Режим доступу :

- <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=za353-03>. – 12.03.2011. – Назва з екрану.
263. Прасолова С. Проблеми оцінки та управління процентним ризиком комерційних банків: актуальні аспекти [Текст] / С. Прасолова // Вісник НБУ. – 2007. – № 9. – С. 36–39.
264. Примостка Л. О. Банківські ризики : теорія та практика управління [Текст] : монографія / Л. О. Примостка, О. В. Лисенюк, О. О. Чуб; Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ “КНЕУ ім. Вадима Гетьмана”. – К. : КНЕУ, 2008. – 456 с.
265. Примостка Л. О. Кредитний ризик банку: проблеми оцінювання та управління [Текст] / Л. О. Примостка // Фінанси України. – 2004. – № 8. – С. 118–125.
266. Примостка Л. О. Управління банківськими ризиками [Текст] : навч. посіб. / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ “КНЕУ ім. Вадима Гетьмана”; ред. Л. Примостка. – К. : КНЕУ, 2007. – 600 с.
267. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку [Текст] : підруч. / Л. О. Примостка. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с.
268. Принципи ефективного управління ліквідністю у банківських установах [Електронний ресурс] / Базельський комітет з банківського нагляду. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Risks/index.htm. – 12.03.2011. – Назва з екрану.
269. Принципи управління ризиком процентної ставки [Електронний ресурс] / Базельський комітет з питань банківського нагляду. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Risks/07.pdf. – 12.03.2011. – Назва з екрану.
270. Притоманова О. М. Моделювання кредитного ризику комерційного банку на основі нейронечітких технологій [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.03.02 “Економіко-математичне моделювання” / О. М. Притаманова. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2004. – 20 с.
271. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України [із змінами та доповненнями]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14&p=1258284687440561> – 23.02.2011. – Назва з екрану.
272. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] : закон України. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2010_05_18/an/7/T102258.html#7. – 15.03.2011. – Назва з екрану.
273. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 14.05.2003 № 189. – Режим доступу : <http://ukraine.uapravo.net/data2008/base51/ukr51914/index.htm>. – 13.03.2011. – Назва з екрану.

274. Про затвердження Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 31.08.2001 № 375. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0906-01>. – 15.04.2011. – Назва з екрану.
275. Про затвердження положення про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 06.07.2000 № 279. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0001-03>. – 15.04.2011. – Назва з екрану.
276. Про затвердження Порядку організації професійної підготовки фахівців з питань фінансового моніторингу професійних учасників ринку цінних паперів, затвердженого рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс] : Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 10.12.2003 № 562 (із змінами та доповненнями). – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0176-04>. – 15.03.2011. – Назва з екрану.
277. Про концесії : закон України від 16 липня 1999 р. № 997-XIV [зі змін та доп.]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – 19.01.2010. – Назва з екрану.
278. Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг : закон України від 14 грудня 1999 р. № 1286-XIV [зі змін та доп.]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. – 19.01.2010. – Назва з екрану.
279. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності [Електронний ресурс] : закон України / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=877-16>. – 24.02.2011. – Назва з екрану.
280. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності [Електронний ресурс] : закон України / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3164-15>. – 15.04.2011. – Назва з екрану.
281. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 28.03.2007 № 98 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1045.7968.0>. – 12.04.2011. – Назва з екрану.
282. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1045.5945.0>. – 16.04.2011. – Назва з екрану.

283. Про схвалення методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України [Електронний ресурс] : постанова Правління Національного банку України від 6 серпня 2009 № 460 / Національний банк України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0460500-09>. – 24.03.2011. – Назва з екрану.
284. Пустовалова Т. А. Теория и практика управления кредитным риском коммерческого банка [Текст] / Т. А. Пустовалова // Вестник СПбГУ. – 1998. – Вып. 4 (№ 26). – С. 127–131. – Сер. 5.
285. Пшик Б. І. Ситуаційне моделювання діяльності банку [Текст] : навч. посіб. / Б. І. Пшик. – Л. : ЛБІ НБУ, 2003. – 191 с.
286. Раєвська Т. Практичні підходи до оцінки ризиків у діяльності банків [Текст] / Т. Раєвська // Вісник НБУ. – 2005. – № 8. – С. 9–14.
287. Райс Т. Финансовые инвестиции и риск [Текст] / Т. Райс, Б. Койли ; [пер. с англ.]. – К. : ВНУ. – 1995. – 592 с.
288. Ребрик М. А. Дослідження впливу реалізації непрямого валютного ризику на діяльність банків окремих країн СНД [Текст] / М. А. Ребрик // Економічний аналіз. – 2009. – № 4. – С. 129–133.
289. Риск-анализ инвестиционного проекта [Текст] : учеб. для вузов / под ред. М. В. Грачевой. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 351 с.
290. Риск-менеджмент [Текст] : учеб. пособ. / В. Н. Вяткин, И. В. Вяткин, В. А. Гамза [и др.] ; под. ред. И. Юргенса. – М. : Дашков и К^о, 2003. – 512 с. – ISBN 5-94798-273-0.
291. Риск-менеджмент инноваций [Текст] : монография / Т. А. Васильева, О. Н. Диденко, А. А. Епифанов [и др.]. – Сумы : Деловые перспективы, 2005. – 260 с. – ISBN 966-96545-0-5.
292. Романенко Л. Ф. Ризики у банківській діяльності [Текст] / Л. Ф. Романенко, А. В. Коротеєва // Фінанси України. – 2003. – № 5. – С. 121–127.
293. Романенко О. Управління процентним ризиком грошових потоків банку [Текст] / О. Романенко // Вісник НБУ. – 2002. – № 3. – С. 21–26.
294. Романов В. Понятие рисков и их классификация [Текст] / В. Романов // Финансовый бизнес. – № 1. – 2001. – С. 40–43.
295. Романов В. С. Классификация рисков: принципы и критерии [Электронный ресурс] / В. С. Романов. – Режим доступа : <http://www.alllinks.ru/articles/business/66/>. – 12.11.09 р. – Заглавие с экрана.
296. Романченко О. В. До питання теорії економічного ризику [Текст] / О. В. Романченко // Фінанси України. – 1997. – № 7. – С. 113–117.
297. Российские банки начали предлагать “синтезированные” продукты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aup.ru/news/2008/01/29/1776.html>. – 12.04.2011. – Заглавие с экрана.
298. Роуз Питер С. Банковский менеджмент [Текст] : пер. с англ. / Питер С. Роуз. – М. : Дело ЛТД, 1995. – 768 с.

299. Рэдхэд К. Управление финансовыми рисками [Текст] / К. Рэдхэд, С. Хьюс ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 288 с.
300. Савицкий С. Хеджирование валютных рисков с использованием срочных контрактов ММВБ [Электронный ресурс] / С. Савицкий. – Режим доступа : http://www.dereh.ru/Upload/633016284672395000/futures_081106_1.pdf. – 14.03.2011. – Заглавие с экрана.
301. Савченко Т. Г. Практика трансфертного ціноутворення в банках України [Текст] / Т. Г. Савченко // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 2. – С. 26–31.
302. Сало І. В. Фінансовий менеджмент банку [Текст] / І. В. Сало, О. А. Криклій. – Суми : “Університетська книга”, 2007. – 314 с.
303. Сало І. В. Управління валютним ризиком банку на основі застосування трансфертного ціноутворення [Текст] / І. В. Сало, М. А. Ребрик // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми : УАБС НБУ, 2009. – Т. 25. – С. 324–330.
304. Светлова С. Риски в банковской практике [Текст] / С. Светлова // Финансовый менеджмент. – 1997. – № 2. – С. 47–53.
305. Свистунов Н. Концессии – инструмент активизации международных инвестиционных проектов в России [Текст] / Николай Свистунов // Проблемы теории и практики управления. – 2004. – № 3. – С. 75–79.
306. Севриновский В. Коэффициентный анализ финансового состояния банков. Проблемы и перспективы [Текст] / В. Севриновский // RS-Club. – 2001. – № 2(21). – С. 42–45.
307. Севрук В. Т. Банковские риски [Текст] / В. Т. Севрук. – М. : Дело, 1995. – 72 с.
308. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли [Текст] / Б. Селигмен. – М. : 1968. – 600 с.
309. Сердюкова И. Д. Управление финансовыми рисками [Текст] / И. Д. Сердюкова // Финансы. – 1995. – № 12. – С. 6–9.
310. Серебрякова Е. А. Управление кредитными рисками коммерческого банка [Текст] / Е. А. Серебрякова // Вестник СевКавГТУ. – 2003. – № 3 (11). – С. 110–114. – (Серия “Экономика”).
311. Серегин Е. В. Предпринимательские риски [Текст] / Е. В. Серегин. – М. : Финансовая академия, 1994. – 364 с.
312. Сигаев А. К вопросу о регулировании банковских рисков [Текст] / А. Сигаев // Экономика Украины. – 1998. – № 6. – С. 31–34.
313. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг [Текст] / Дж. Синки. – Изд. 2-е., перераб. и доп. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1024 с. – ISBN 5-9614-0344-0.
314. Система банківського менеджменту [Текст] / А. Т. Головка, В. І. Грушко, М. П. Денисенко та ін. / за ред. О. С. Любоня та В. І. Грушко : навч. посіб. – К. : Фірма “ІНКОС”, 2004. – 480 с.

315. Слобода Л. Я. Роль та функції кредитних ризиків у банківській діяльності [Текст] / Л. Я. Слобода // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 128–137.
316. Словарь финансовых терминов [Текст] : пер. с англ. – М. : Нимфа М, 1998. – 68 с.
317. Словник.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovnuk.net/index.php?swrd>. – 19.01.2010. – Назва з екрану.
318. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України [Текст] / упоряд.: О. В. Рогачова, К. С. Винокуров, Ю. І. Крусь, О. А. Меню, С. А. Меню. – К. : Оріони, 1999. – 502 с.
319. Смагина Е. Е. Оценка и минимизация процентного риска путем использования гѐп-анализа: практические рекомендации [Текст] / Е. Е. Смагина // Бизнес и банки. – 2002. – 37. – С. 6–8.
320. Смирнова Е. Производственный риск: сущность и управление [Текст] / Е. Смирнова // Управление риском. – 2001. – № 2. – С. 20–23.
321. Соколинская Н. Э. Кредитные риски в российском банковском секторе: факторы и менеджмент [Текст] / Н. Э. Соколинская // Банковские услуги. – 2006. – № 5. – С. 2–29.
322. Сорока П. М. Економічні та фінансові ризики : навч. посіб. для дистанційного навчання [Текст] / П. М. Сорока, Б. П. Сорока ; за наук. ред. О. Д. Гудзинського. – К. : Університет “Україна”, 2006. – 266 с.
323. Стандарты управления рисками [Текст] // Финансовая консультация. – 2006. – № 15. – С. 4–10.
324. Старостіна А. О. Маркетинг [Текст] : підруч. / А. О. Старостіна, Н. П. Гончарова, Є. В. Крикавський ; ред. А. О. Старостіна. – К. : Знання, 2009. – 1070 с. – ISBN 978-966-346-629-3: 211.00.
325. Старостіна А.О. Ризик-менеджмент: Теорія та практика [Текст] : навч. посіб. / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : Політехніка, 2004. – 200 с. – ISBN 966-622-154-3.
326. Статистичний бюлетень (електронне видання) [Електронний ресурс] / Національний банк України // Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>. – 05.02.2011. – Назва з екрану.
327. Стельмах В. С. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду [Текст] / Стельмах В. С., Міщенко В. І. – К. : Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2008. – 287, [1] с.
328. Стрельцов А. Оценка риска при обновлении производственного аппарата / А. Стрельцов, О. Цамутали // Управление риском. – 2000. – № 2. – С. 12–14.
329. Струченкова Т. Современные подходы к регулированию банковских рыночных рисков [Текст] / Т. Струченкова // Банковское дело. – 2004. – № 6. – С. 21–26.

330. Суворов А. В. Управление банковскими рисками [Текст] / А. В. Суворов // Финансы и кредит. – 2002. – № 13. – С. 53–57.
331. Супрунович Е. Б. Лимитирование рисков ликвидности [Текст] / Е. Б. Супрунович // Банковское дело. – 2001. – № 9. – С. 15–17.
332. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ [Текст] : учеб. пособ. / Ю. П. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
333. Тарасюк Г. М. Управління проектами [Текст] : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2006. – 126 с.
334. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства [Текст] : монографія / за заг. ред. Ю. Б. Іванова, О. М. Тищенко. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 384 с.
335. Тищенко А. Н. Стратегия управления развитием предприятия [Текст] / А. Н. Тищенко, О. С. Головкин – Х. : ЭДЭНА, 2003. – 198 с.
336. Трегуб Д. В. Тенденції розвитку сучасного ринку депозитів [Текст] / Д. В. Трегуб // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С. 139–144.
337. Тронин Ю. Н. Можно ли управлять рисками? [Текст] / Ю. Н. Тронин // Банковские технологии. – 2000. – № 3. – С. 60–63.
338. Тэпман Л. Н. Риски в экономике : учеб. пособ. / ред. В. А. Швандра. – М. : Юнити, 2002. – 379 с. – ISBN 5-238-00343-9.
339. Уваров К. В. Управління валютним ризиком у банках України [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.08 “Гроші, фінанси і кредит” / К. В. Уваров. – К. : КНЕУ, 2007. – 19 с.
340. Управління банківськими ризиками [Текст] : навч. посіб. / Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. О. Примостки. – К. : КНЕУ, 2007. – 600 с.
341. Управление риском [Электронный ресурс] / Теория и практика управленческого учета. – Режим доступа : <http://gaap.ru/articles/49723/>.
342. Фабоцци Ф. Управление инвестициями [Текст] : пер. с англ. / Ф. Фабоцци. – М. : Инфра-М, 2000. – 232 с.
343. Фастовець М. Проблемні аспекти ризиковості кредитування малого бізнесу в Україні [Текст] / М. Фастовець // Вісник НБУ. – 2007. – № 2. – С. 38–45.
344. Федоров Е. Практическое применение метода Value-at-Risk для оценки и прогнозирования рыночного риска [Текст] / Е. Федоров // Финансовые риски. – 2007. – № 4. – С. 67–73.
345. Филин С. Неопределенность и риск. Место инновационного риска в классификации рисков [Текст] / С. Филин // Управление риском. – 2000. – № 4. – С. 25–30.
346. Философский энциклопедический словарь [Текст] / под ред. Ильичева Л. Ф., Федосеева Н. П. и др. – М. : “Советская энциклопедия”, 1983. – 836 с.
347. Финансово-кредитный словарь [Текст] : В 3 т. / гл. ред. Н. В. Гаретовский. – 2-е изд., стереотип. – М. : Финансы и статистика, 1994. – Т. 3. – 512 с.

348. Финансовый менеджмент: теория и практика [Текст] : учеб. / под ред. Стояновой Е. С. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Перспектива, 1999. – 656 с. – ISBN 5-94723-388-6.
349. Фінкельштейн О. Б. Фінансові ризики у системі банківських ризиків [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / О. Б. Фінкельштейн. – К. : КНЕУ, 2001. – 24 с.
350. Фрост Стівен М. Настольна книга банківського аналітика : гроші, ризики і професійні прийоми [Текст] / Стівен М. Фрост ; пер. з англ. за наук. ред. М. В. Рудя. – Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2006. – 672 с.
351. Функціонування Служби з управління ризиками у структурі рейтингового агентства “Кредит-рейтинг” [Електронний ресурс] / Агентство “Кредит-рейтинг” // Офіційний сайт агентства “Кредит-рейтинг”. – Режим доступу : <http://www.credit-rating.com.ua/AnalyticsNews.html/> – 24.03.2011. – Назва з екрану.
352. Фурсова В. А. Управління фінансовими ризиками в комерційних банках України [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.02.03 “Організація управління, планування й регулювання економікою” / В. А. Фурсова. – Х. : ХНУ, 2006. – 22 с.
353. Хаймурзина Н. З. Подходы к определению понятия “риск” [Текст] / Н. З. Хаймурзина // Экономические науки: Ученые записки. – Вып. 7. – Часть 1. – Ульяновск : Ульяновский государственный университет, 2003. – С. 76–79.
354. Хвостик В. Удосконалення оцінки ліквідності комерційного банку [Текст] / В. Хвостик // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 5. – С. 45–47.
355. Хілінський Ю. Концесія : перше знайомство [Текст] / Ю. Хілінський // Все про бухгалтерський облік. – 2006. – № 77. – С. 23–28.
356. Ходачник Г. Е. Зарубежный опыт диагностики кризисного состояния в банковской сфере: Финансовый менеджмент [Текст] / Г. Е. Ходачник // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 4. – 87–97.
357. Хохлов Н. В. Управление риском [Текст] : учеб. пособ. / Н. В. Хохлов. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 239 с. – ISBN 5-238-00119-3.
358. Христиановский В. В. Экономический риск и методы его измерения [Текст] / В. В. Христиановский, В. П. Щербина. – Донецк : ДонНУ, 2000. – 197 с.
359. Христофорова О. М. Кредитні потоки банків: теоретичне узагальнення, аналіз управління [Текст] / О. М. Христофорова – Х. : Константа, 2005. – 106 с.
360. Чемерис В. Використання показників дюрації для оцінки процентного ризику [Текст] / В. Чемерис, К. Уваров // Вісник НБУ. – 2002. – № 10. – С. 62–65.

361. Чернадчук В. Д. Правове регулювання неплатоспроможності банків [Текст] : навч. посіб. / В. Д. Чернадчук. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2007. – 230 с.
362. Чернова Г. В. Практика управління ризиком на рівні підприємства [Текст] : учеб. пособ. / Г. В. Чернова. – СПб. : Питер, 2000. – 170 с. – ISBN 5-272-00323-3.
363. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций [Текст] / А. С. Шапкин. – 3-е изд. – М. : “Дашков и К^о”, 2004. – 544 с.
364. Шапран В. Банківські кризи: міжнародний аспект [Текст] / В. Шапран // Цінні папери України. – 2005. – № 44 (384). – С. 20–22.
365. Шарп У. Инвестиции [Текст] / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бейли. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 1028 с.
366. Шаталов А. Н. Управление ликвидностью в рамках фінансового менеджмента банка [Текст] / Шаталов А. Н. // Финансовый менеджмент. – 2004. – № 6. – С. 101–110.
367. Шатковська-Шморгай В. Б. Стрес-тестування валютного ризику в банках: уроки кризи [Текст] / В. Б. Шатковська-Шморгай // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.5. – С. 269–276.
368. Шау С. Сквозь зеркало: трансформация маркетинга [Электронный ресурс] / С. Шау. – Режим доступа : <http://www.management.com.ua/marketing/mark185.html>. – 21.03.2011. – Заглавие с экрана.
369. Шевчук И. Управление процентным риском портфеля ГКО-ОФЗ на основе методологии многофакторной иммунизации [Текст] / И. Шевчук, Г. Гамбаров // Управление риском. – 2005. – № 1(33). – С. 14–26.
370. Шим Дж. К. Финансовый менеджмент [Текст] : пер. с англ. / Дж. К. Шим, Дж. Г. Сигел. – [2-е изд.]. – М. : ИИД “Филинь”, 1997. – 400 с.
371. Шматов О. Методика визначення рейтингу банків України [Текст] / О. Шматов // Вісник Національного банку України. – 1997. – № 5. – С. 39–41.
372. Штефанич Д. А. Підприємницький ризик: суть, оцінка та шляхи попередження [Текст] / Д. А. Штефанич, П. Г. Вашків, С. Ю. Попіна. – Тернопіль : СМП “Астон”, 1995. – 129 с.
373. Шульгин А. В. Внутренний контроль и управление рисками в коммерческом банке [Текст] / А. В. Шульгин // Финансы и кредит. – 2001. – № 13. – С. 15–33.
374. Щибиволок З. Аналіз ліквідності банку [Текст] / З. Щибиволок // Банківська справа. – 2000. – № 5. – С. 33–37.
375. Эволюция концепций риск-менеджмента [Электронный ресурс] / Высшая школа финансов и менеджмента Академии народного Хозяйства при правительстве Российской Федерации. – Режим доступа : <http://www.finmanager.ru/magazin/index.shtml/> – 26.10.2008. – Заглавие с экрана.

376. Энциклопедия финансового риск-менеджмента [Текст] / под ред. А. А. Лобанова и А. В. Чугунова. . – Изд. 2-е., перераб. и доп. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 878 с. – ISBN 5-9614-0285-1.
377. Эрлих А. Технический анализ товарных и финансовых рынков [Текст] / А. Эрлих.– М. : ИНФРА – М, 1996. – 286 с.
378. Юрчак О. Подорож у маркетинг майбутнього [Електронний ресурс] / О. Юрчак. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/marketing/mark205.html>. – 29.03.2011. – Назва з екрану.
379. Юсипович О. І. Економічні ризики та їх вплив на товарооборот [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами (економіка торгівлі та послуг)” / О. І. Юсипович. – Львів : Львівська комерційна академія, 2007. – 21 с.
380. Яворський Р. Розвиток банківської системи в Україні [Текст] / Р. Яворський // Матеріали досліджень переможців всеукраїнського конкурсу “Економічні реформи в Україні”. – Київ, 1999. – 244 с.
381. Ястремський О. Основи теорії економічного ризику [Текст] : навч. посіб. / О. Ястремський. – К. : АРТЕК, 1997. – 248 с.
382. Acerbi C. On the Coherence of Expected Shortfall [Text] / C. Acerbi, D. Tasche // Journal of Banking and Finance. – 2004. – № 26. – P. 1487–1503.
383. Acerbi C. Spectral measures of risk [Text]: A coherent representation of subjective risk aversion / C. Acerbi // Journal of Banking and Finance. – 2002. – № 26. – P. 1505–1518.
384. Adam A. Spectral risk measures and portfolio selection [Electronic resource] / A. Adam, M. Houkari, J.-P. Laurent. – Access : http://www.laurent.jeanpaul.free.fr/Spectral_risk_measures_and_portfolio_selection.pdf. – Title from the screen.
385. Alexander C. Market Risk Analysis [Text] : Volume IV: Value at Risk Models / C. Alexander. – John Wiley & Sons Ltd, 2008. – 494 p.
386. Allan J. N. The Management of Risks in Banking [Text] / J. N. Allan, P. M. Booth, R. J. Verrall, D. E. Walsh // British Actuarial Journal, 1998. – Vol 4. – P. 707–802.
387. Allen F. Credit risk transfer and contagion [Text] / F. Allen, E. Carletti // Journal of Monetary Economics. – 2006. – № 53. – P. 89–111.
388. Amendment to the Capital Accord to incorporate market risks [Electronic resource] / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel, november 2005. – Access : <http://www.bis.org/publ/bcbs119.pdf?noframes=1>. – Title from the screen.
389. Anderson R. N. An Empirical Analysis of the Impact Branching on Demand Deposit Variability [Text] / R. N. Anderson, J. A. Haslem, J. B. Leonard // Journal of Finance and Quantitative Analysis. –1976. – Vol. 7. – P. 455–464.

390. Andre Shih. Transfer Pricing: Pitfalls in Using Multiple Benchmark Yield Curves [Text] / Andre Shih, David Crandon, Steven Wofford // Journal of Performance Management; Jul 2004. – P. 33–46.
391. Arrow Kenneth. Esseje z teorii ryzyka [Text] / Kenneth Arrow – Warszawa: PWN, 1979. – 370 s.
392. Baltensperger E. Predictability of Reserve Demand, Information Costs, and Portfolio Behavior of Commercial Banks [Text] / E. Baltensperger, H. Milde // Journal of Finance. –1976. – Vol. 31. – P. 835–839.
393. Basel Committee on Banking Supervision – The New Basel Capital Accord : consultative document [Electronic resource] / Basel : Bank for International Settlements, 2001. – Access : www.oenb.at/en/img/nbca_total_tcm16-13392.pdf. – Title from the screen.
394. Berkowitz J. A coherent framework for stress-testing [Text] / J. Berkowitz // Journal of Risk. – 2000. – № 2. – P. 1–15.
395. Berkowitz J. Evaluating value-at-risk models with desk-level data [Electronic resource] / J. Berkowitz, P. F. Christoffersen, D. Pelletier. – Access : <http://www.uh.edu/~jberkowi/BCP.pdf>. – Title from the screen.
396. Blaschke W. Stress testing of financial systems: An overview of issues, methodologies, and FSAP experience [Text] / W. Blaschke, M. Jones, S. Peria // IMF Working Paper. – June, 2001. – Vol. 88. – 57 p.
397. Bowers Thomas E. Transfer Pricing Indeterminate-Maturity Deposit [Text] / Bowers, Thomas E. // Journal of Performance Management, Mar. 2006. – P. 26–44.
398. Braess Paul. Versicherung und Riziko [Text] / Paul Braess. – Wiesbaden: Betriebswirtschaftlicher Verlag dr. Th. Gabler, 1960. – 151 s.
399. Cebenoyan S. Risk Management, Capital Structure and Lending at Banks [Text] / S. Cebenoyan, P. Strahan. // Journal of Banking and Finance. – 2004. – № 28. – P. 19–43.
400. Christofferssen P. Evaluating Interval Forecasts [Text] / P. Christofferssen // International Economic Review. – 1998. – № 39. – P. 841–862.
401. Čihak M. Introduction to Applied Stress Testing [Text] / M.Čihak // IMF Working Paper. – March, 2007. – Vol. 59. – 76 p.
402. Culbertson, J. The term structure of interest rates [Text] / J. Culberston. – Quarterly Journal of Economics. – 1957 – № 4. – Vol.72. – P. 485–512.
403. Danhel Jaroslav. Uloha kategorie nahodilosti v definici pojisteni [Text] // Pojistne rozpravy. – 1989. – № 1. – S. 21–26.
404. Daniels J. D. International business: environments and operations [Text] / John D. Daniels, Lee H. Radebaugh. – 6th ed. – Addison-Wesley Publishing Company, Inc., 1994. – 784 p.
405. Denneberg D. Distorted probabilities and insurance premiums [Text] / D. Denneberg // Methods of Operations Research. – 1990. – № 63. – P. 3–5.
406. Dewald W. G. Bank Behavior with Respect to Deposit Variability [Text] / W. G. Dewald, G. R. Dreese // Journal of Finance. – 1970. – Vol. 25. – P. 869.

407. Dictionary of Banking Terms: [Electronic resource]. – Access : www.dicoland.com. – Title from the screen.
408. Dimakos X. K. Integrated Risk Modelling [Text] / X. K. Dimakos, Aas K // Statistical Modelling. – 2004. – № 4. – P. 265–277.
409. Dowd K. Measuring Market Risk [Text] / K. Dowd. – John Wiley & Sons Ltd, 2002. – 395 p.
410. Duffie D. Innovations in Credit Risk Transfer: Implications for Financial Stability [Text] / Duffie D // Stanford University, Draft: July 2, 2007. – 47 p.
411. Dyrbus Sylwia. Rodzaje i funkcje rezerw tworzonych z tytułu ryzyk [Text]: Zeszyty naukowe Akademii Ekonomicznej im K. Adamskiego, № 118. – Katowice: Akademia Ekonomiczna. – 1991. – S. 35–44.
412. Ehrenberg Viktor. Versicherungsrecht [Text] / Viktor Ehrenberg. Tom 1. – Leipzig: 1893. – S. 3.
413. Eiteman David K. Multinational Business Finance [Text] / David K. Eiteman, Arthur I. Stonehill, Michael H. Moffett. – published by Addison-Wesley Longman, Inc. – 9th edition. – 2001. – 784 p.
414. Estrella A. Capital Ratios as Predictors of Bank Failure [Text] / A. Estrella, S. Park, S. Peristiani – FRBNY Economic Policy Review. 2000, July. – P. 164.
415. Elkenbracht Marije. Managing interest rate risk for non-maturity deposits [Text] / Marije Elkenbracht, Nauta, Bert-Jan // Risk magazine. – 2006. – P. 82–87.
416. Engel J. A. Conservatism, Accuracy and Efficiency: Comparing Value-at-Risk Models [Electronic resource] / J. A. Engel, M. Gizycki. – Access : http://www.apra.gov.au/RePEc/RePEcDocs/Archive/working_papers/wp0002.pdf. – Title from the screen.
417. Fisher I. The theory of interest, as determined by impatience to spend income and opportunity to invest it [Text] / I. Fisher. – N.Y., Kelley & McMillan, 1954. – 543 p.
418. Fisher L. Coping with the risk of interest rate fluctuations: returns to bondholders from naive and optimal strategies [Text] / L. Fisher, R. Weil // Journal of business, 1971, vol. 52, №. 1. – P. 51–61.
419. Fong H.G. A risk minimizing strategy for portfolio immunization [Text] / H. G. Fong, O. A. Vasicek // Journal of Finance, vol. 39, issue 5, 1984. – P. 1540–1546.
420. Gastineau G. L., Kritzman M. P. Dictionary of Financial Risk Management. – Access : www.amex.com/servlet/AmexFnDictionary. – 15.11.2010. – Title from the screen.
421. Ghassem A. H. Managing Global Financial and Foreign Exchange Rate Risk [Text] / A. H. Ghassem. – Hoboken, New Jersey : John Wiley & Sons, Inc., 2003. – 400 p.
422. Grzybowski Waclaw. Ryzyka innowacje i decyzje gospodarcze [Text] / Waclaw Grzybowski. – Lublin: SVR, 1984. – 155 s.

423. Gunter Loffler. Avoiding rating bounce: Why rating agencies are slow to react to new information / Gunter Loffler. – Access : [www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6V8F-4D0Y569-1&_user=10&_coverDate=03 %2F01 %2F2005&_rdoc=1&_fmt=high&_orig=search&_sort=d&_docanchor=&view=c&_acct=C000050221&_version=1&_urlVersion=0&_userid=10&md5=3a28317fbb96315a2427600fc1181ca6](http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6V8F-4D0Y569-1&_user=10&_coverDate=03%2F01%2F2005&_rdoc=1&_fmt=high&_orig=search&_sort=d&_docanchor=&view=c&_acct=C000050221&_version=1&_urlVersion=0&_userid=10&md5=3a28317fbb96315a2427600fc1181ca6). – 15.11.2009 p. – Title from the screen.
424. Helten Elmar. Die Erfassung und Messung des Risikos [Text] / Gabler Versicherungsencyklopadie. Band 2. – Wiesbaden : Versicherungsbetriebslehre, 1984. – S. 130.
425. Hendricks D. Evaluation of Value-at-Risk Models Using Historical Data [Electronic resource] / D. Hendricks // Economic Policy Review. – 1996. – April. – Access : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1028807. – Title from the screen.
426. Hester D. D. An Empirical Examination of a Commercial Bank Loan Offer Function [Text] / D. D. Hester // Yale Economic Essays. – 1962. – № 2. – P. 3–57.
427. International Convergence of Capital Measurement and Capital Standarts. A Revised Framework [Electronic resource] / Basle Committee on Banking Supervision. – Access : // www.bis.org. – 15.11.2010. – Title from the screen.
428. Jeffus W. M. Foreign exchange instruments, measuring and managing foreign exchange exposure [Electronic resource] / W. M. Jeffus. – Access : <http://www.wendyjeffus.com/research.html>. – Title from the screen.
429. John H. Boyd The Theory of Bank Risk Taking and Competition Revisited [Text] / John H. Boyd, Gianni De Nicolo // The Journal of Finance. – 2005. – № 3. – P. 1329–1343.
430. Kafafian Robert E. Managing Spreads Through Funds-Transfer Pricing [Text] / Kafafian , Robert E. // American Banker, 6/6/2006. – P. 2–3.
431. Kane E. J. Bank Portfolio Allocation, Deposit Variability, and the Availability Doctrine [Text] / E. J. Kane, B. G. Malkiel // Quarterly Journal of Economics. – 1965. – № 79. – P. 113–134.
432. Kaufman G. Deposit Variability and Bank Size [Text] / G. Kaufman // Journal of Finance and Quantitative Analysis. – 1972. – Vol. 7. – P. 208–218.
433. Kawano Randall T. Funds Transfer Pricing [Text] / Kawano, Randall T. // Journal of Performance Management; Nov. 2005. – P. 35–43.
434. Kim Suk H. Global corporate finance : text and cases [Text] / Suk H. Kim, Seung H. Kim. – 6th edition. – Blackwell Publishing, 2006. – 599 p.
435. Kimball Ralph C. Innovations in performance measurement in banking [Text] / Kimball, Ralph C. // New England Economic Review; May/Jun97. – P. 23–39.
436. Kovalewski Eugeniusz. Ryzyko ubezpieczeniowe – podstawowe pojecia i terminologia [Text] // Prawo Asekuracyjne. – 1996. – № 2. – S. 19.

437. Krishnan C. N. V. Monitoring and Controlling Bank Risk: Does Risky Debt Help? [Text] / C. N. V. Krishnan, P. Ritcher H., J. B. Thomson // *The Journal of Finance*. – 2005. – № 1. – 343–378 p.
438. Krzakiewicz, Kazimierz. Ryzyko w zarządzaniu przedsiębiorstwem [Text] / Kazimierz Krzakiewicz – Poznań : TNO I K, 1990. – 98 s.
439. Kupiec P. Techniques for Verifying the Accuracy of Risk Management Models [Text] / P. Kupiec // *Journal of Derivatives*. – 1995. – № 3. – P. 73–84.
440. Kuritzkes A. What we know, don't know and can't know about bank risk: a view from the trenches [Text] / A Kuritzkes, T. Schuermann // Princeton University Press, Draft: September 2007, This Print: March 23, 2008. – 58 p.
441. Kuzemin A. Analysis of Spatial-temporal Dynamics in the System of Economic Security of Different Subjects of Economic Management [Text] / A. Kuzemin, V. Lyashenko // *Information Technologies and Knowledge*. – 2008. – Vol. 2. – № 3. – P. 234–238.
442. Lange O. Teoria programowania [Text] / O. Lange. – Warszawa : PWN, 1977. – S. 255.
443. Lewellen K. Risk Reputation, and IPO Price Support [Text] / K. Lewellen // *The Journal of Finance*. – 2006. – № 2. – P. 613–653.
444. Lopez J. Methods for Evaluating Value-at-Risk Estimates [Text] / J. Lopez // *Economic Policy Review*. – 1998. – October. – P. 119–164.
445. Lopez J. A. Stress Tests: Useful Complements to Financial Risk Models [Electronic resource] / J. A. Lopez. – Access : http://econpapers.repec.org/article/fipfedfel/y_3a2005_3ai_3ajun24_3an_3a2005-14.htm. – Title from the screen.
446. Los C.A. Financial market risk: measurement & analysis [Text] / C. A. Los. – NY : Routledge International Studies in Money and Banking, 2005. – 493 p.
447. Markowitz Harry M. Portfolio Selection [Text] / M. Harry Markowitz // *Journal of Finance*. – 1952. – Vol. 7. – № 1 (March). – P. 77–91.
448. Minc B. Współczesna ekonomia polityczna. Założenia, aksjomaty, twierdzenia [Text] / Minc B. – Warszawa: PWN, 1981. – S. 11.
449. Modigliany F. Innovations in interest rate policy [Text] / F. Modigliany, R. Sutch. – *American Economic Review*. – 1966. – Vol. 56. – № 2. – P. 406–437.
450. Morrison G. Time Deposit Growth and the Employment of Bank Funds [Text] / G. Morrison, R. Selden, L. Gramley // *Association of Reserve City Bankers*. – Chicago, 1965. – P. 64–75.
451. Murphy N. A Cross-Section Analysis of Demand Deposit Variability [Text] / N. Murphy // *Journal of Financial & Quantitative Analysis*. – 1968. – Vol. 3. – P. 87–89.
452. Porter R. A model of Bank Portfolio Selection [Text] / R. Porter // *Yale Economic Essays*. – 1961. – № 1. – P. 323–359.
453. Principles for sound stress testing practices and supervision [Electronic resource] / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel, may 2009. – Access : <http://www.bis.org/publ/bcbs147.pdf>. – Title from the screen.

454. Rangarajan C. Deposit Variability in Individual Banks [Text] / C. Rangarajan // *Natioanl Banking Review*. – 1966. – № 4. – P. 61–77.
455. Redington F. M. Review of the Principle of Life office valuations [Text] / F. M. Redington // *Journal of the Institute of Actuaries*, vol. 18. – P. 286–340.
456. Revisions to the Basel II market risk framework [Electronic resource] / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel, July 2009. – Access : <http://www.bis.org/publ/bcbs158.pdf>. – Title from the screen.
457. Sahajwala R., van den Bergh P. Supervisory Risk Assessment and Early Warning Systems [Text] / R. Sahajwala, van den Bergh P. – Basel Committee on Banking Supervision Working Papers. – 2000. – № 4. – P. 50.
458. Shapiro Alan C. Multinational financial management [Text] / Alan C. Shapiro. – published by John Wiley and Son, Inc. – 8th edition. – 2006. – 768 p.
459. Shortreed J. H. Benchmark Framework for Risk Management [Electronic resource] / J. H. Shortreed. – Mode of access: <http://www.irr-neram.ca/pubs/rm+c.html>. – Title from the screen.
460. Supervisory Framework for the Use of Backtesting in Conjunction with the Internal Models Approach for Market Risk [Electronic resource] / Basel Committee on Banking Supervision. – Basel, January 1996. – Access : <http://www.bis.org/publ/bcbsc223.pdf>. – Title from the screen.
461. Tobin P. Estimation of Liquidity Risk in Banking [Text] / P. Tobin, A. Brown // *ANZIAM Journal*. – 2004. – Vol 45. – P. 519–533.
462. Vostatek Jaroslav. Risika a jejich významnost v individualnim pojisteni [Text] / Jaroslav Vostatek // *Pojistny obzor*. – 1984. – № 2. – S. 37–41.
463. Wang S. Axiomatic characterization of insurance prices [Text] / S. Wang, V. Young, H. Panjer // *Insurance: Mathematics and Economics*. – 1997. – № 21. – P. 173–183.
464. Warkallo Witold. Prawo i ryzyko – prewencja, represja i kompensacja w polityce przeciwszkodowej [Text] / Witold Warkallo. – Warszawa : PZUW, 1949. – S. 33.
465. Willett A. N. The economic Theory of Risk and insurance [Text] / A. N. Willett. – Philadelphia: 1951. – P. 3–6.
466. Woodward Vince. An Introduction to Risk Transfer Pricing [Text] / Woodward, Vince // *Journal of Performance Management*, Nov. 2007. – P. 3–15.
467. Yaari M. The dual theory of choice under risk [Text] / M. Yaari // *Econometrica*. – 1987. – Vol. 55, issue 1. – P. 95–115.

Додаток А

Таблиця А.1 – Систематизація підходів до трактування категорії “ризик”

№ пор.	Автор, джерело	Суть визначення
“Результативний” напрям		
1	Р. Клейнер [159]	Ризик – це небезпека здійснення непередбачуваних і небажаних для суб’єкта наслідків його діяльності
2	О. Романченко [296]	Ризик – це невизначеність, ймовірність настання непередбачених подій, що спричиняє за собою можливість відхилення від поставленої мети, наявність альтернативних варіантів дії, необхідність їх оцінки і вибору
3	С. Філін [345]	Ризик – це ймовірність (загроза) втрати частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або появи додаткових витрат і (або) зворотне – можливість отримання значної вигоди (доходу) в результаті здійснення підприємницької діяльності в умовах невизначеності
4	А. Стрельцов, О. Цамуталі [328]	Ризик – це можливість (ймовірність), по-перше, втрати підприємством частини своїх існуючих ресурсів, по-друге, втрати ресурсів, що привертаються, для реалізації певної мети і, по-третє, недоотримання доходів або поява додаткових витрат в результаті здійснення господарської діяльності
5	В. Кривов [180]	Ризик – це можливість настання певної несприятливої події
6	Ю. Кіньов [156156]	Ризик – це наслідок дії або бездіяльності, в результаті якої існує реальна можливість отримання невизначених результатів різного характеру, що як позитивно, так і негативно впливають на фінансово-господарську діяльність підприємства
7	В. Жованіков [134]	Ризик – це ймовірність того, що події, які очікувалися або непередбачені, можуть вплинути на здатність господарюючого суб’єкта продовжувати достатньо прибутковий бізнес
8	І. Сердюкова [309]	Ризик – це ймовірність (загроза) втрати підприємством частини своїх витрат в результаті здійснення виробничої або фінансової діяльності
9	Д. Єндовіцький, С. Коменденко [129]	Ризик – це ступінь невизначеності щодо майбутніх доходів і витрат
10	М. Грачова, С. Бабаськін, І. Волков та ін. [289]	Ризик – це можливість виникнення в ході реалізації проекту несприятливих ситуацій і наслідків
11	С. Ілляшенко [146]	Ризик – це можливість або загроза відхилення результатів конкретних рішень або дій від очікуваних

№ пор.	Автор, джерело	Суть визначення
“Процесний” напрям		
12	І. Балабанов [19]	Ризик – це подія, яка може відбутися, а може і не відбутися. У разі настання такої події можливі три економічні результати: негативний (програвш, збиток), нульовий і позитивний (виграш, вигода, прибуток)
13	А. Альгін [7]	Ризик – це діяльність суб’єктів господарського життя, пов’язана з невизначеністю в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість оцінити ймовірність досягнення бажаного результату, невдачі і відхилення від мети, що міститься у вибраних альтернативах
14	Ю. Масленчиков, Ю. Тронін [207]	Ризик – дія, направлена на привабливу мету, досягнення якої пов’язане з елементом небезпеки, загрозою втрати або неуспіху
15	Є. Серьогін [311]	Ризик – це діяльність суб’єктів господарського життя, пов’язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість оцінити ймовірність досягнення бажаного результату, невдачі, відхилення від мети, що містяться у вибраних альтернативах
16	А. Івасенко [142]	Ризик – це ситуативна характеристика діяльності будь-якого суб’єкта ринкових відносин, що відображає невизначеність її результату і можливі несприятливі (або, навпаки, сприятливі) наслідки у разі неуспіху (або успіху)
17	В. Вітлінський [71]	Ризик – це економічна категорія, яка відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб’єктами економічних відносин об’єктивно існуючої невизначеності і конфліктності, властивих процесам встановлення цілей, управління, ухвалення рішень, оцінювання, які ускладнені можливими погрозами і невикористаними можливостями
18	Ю. Тронін [337]	Ризик – це характеристика рішення, що приймається суб’єктом за ситуації, коли можливі альтернативи, що реалізуються в багатьох (більше одного) результатах, існує невизначеність відносно конкретного результату, і, принаймні, один з результатів небезпечний
19	М. Хохлов [357]	Ризик – це подія або група споріднених випадкових подій, що завдають збитку об’єкту, який володіє даним ризиком

Додаток Б

Таблиця Б.1 – Огляд спрямованості сучасних наукових досліджень з питань управління ризиками банків

Науковець	Сутність наукових досліджень у розрізі управління ризиками
О. Г. Королев [174], Н. Асамбаєв [16]	Методи оцінки та управління банківськими ризиками
І. Ю. Івченко [145]	Формування стратегії, принципів, етапів ризик-менеджменту; система управління ризиками
П. М. Сорока [322]	Принципи та напрямки політики управління ризиками, контроль та аналіз економічної ефективності управління ризиками
Н. Н. Малашихіна, О. С. Белокрилова [202]	Методи управління рівнем ризику у банківській системі
А. О. Старостіна, В. А. Кравченко [325]	Загальна схема ризик-менеджменту, практика управління ризиками
Т. Є. Андрєєва, Т. Е. Петровська [10]	Методи виявлення ризику та проблеми управління ризиком
Ц. Н. В. Крішнан, П. Рітчен, Дж. Б. Томсон [437], А. В. Шульгін [373]	Моніторинг та контроль банківських ризиків
Джон Бойд, Джанні де Ніколо [429]	Методи управління банківськими ризиками
К. Левеллен [443]	Оцінка банківських ризиків
О. В. Васюренко [62]	Основні напрямки банківського менеджменту, ризик-менеджмент
Н. Д. Галапуп [92], Д. В. Високовський [89]	Управління ризиками у банківській діяльності
В. В. Масалітіна [206]	Планування руху грошових коштів у системі управління фінансовими ризиками
В. А. Фурсова [352]	Управління фінансовими ризиками комерційних банків України
О. В. Довгань [120]	Банківські ризики як особлива форма підприємницьких ризиків
М. Ю. Печалова [244]	Ідентифікація та методи оцінки банківських ризиків
І. В. Сало, О. А. Криклій [302], А. В. Бєляков [35]	Управління процентним ризиком (стратегії та форми управління)
К. О. Бакланова [18]	Завдання, методи управління процентним ризиком
І. Шевчук, Г. Гамбаров [369], Дж. Фонг, О. А. Войцек [419]	Управління процентним ризиком портфеля на основі методології імунізації
І. Демкин [114]	Оцінка процентного ризику
Ф. М. Редінгтон [455]	Введення поняття імунізації як однієї із стратегій управління процентним ризиком
Л. Фішер, Р. Вейл [418]	Вивчення впливу зміни процентної ставки на прибутковість

Додаток В

Таблиця В.1 – Основні завдання колегіальних органів у системі ризик-менеджменту*

Колегіальний орган банку	Основні завдання у сфері управління ризиками
Правління	<ul style="list-style-type: none"> - визначення стратегії банку та цільові орієнтири розвитку банківської діяльності з урахуванням ризику; - затвердження політики управління активами і пасивами та кредитної політики
Комітет з управління активами і пасивами	<ul style="list-style-type: none"> - управління фінансовими ризиками (крім кредитного); - контроль рентабельності операцій банку; - формування процентної політики; - затвердження внутрішньобанківських документів щодо оцінки фінансових ризиків
Кредитний комітет банку	<ul style="list-style-type: none"> - організація розробки та реалізація кредитної політики; - координація кредитного процесу в банку; - визначення методів оцінки кредитних ризиків та встановлення лімітів для кредитних продуктів; - розробка політики по роботі з проблемною заборгованістю за кредитами; - оцінка адекватності резервів під можливі втрати за кредитами; - затвердження внутрішньобанківських документів щодо оцінки кредитоспроможності та інших документів банку щодо організації кредитування
Комітет з корпоративного управління	<ul style="list-style-type: none"> - координація роботи з управління операційним ризиком; - забезпечення умов для ефективної реалізації політики управління операційним ризиком; - затвердження внутрішньобанківських документів з управління операційними ризиками

*Побудовано за даними [357, 376, 43, 21, 323]

Наукове видання

Єпіфанов Анатолій Олександрович
Васильєва Тетяна Анатоліївна
Козьменко Сергій Миколайович та ін.

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ БАНКІВ

Монографія

У двох томах

Том 1

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ БАЗОВИХ БАНКІВСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ

Редактор *Н. І. Козьменко*

Комп'ютерна верстка *Н. А. Височанська*

Підписано до друку 05.07.2012. Формат 60х90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 16,65. Умов. друк. арк. 17,75. Тираж 300 пр. Зам. № 1146

Видавець і виготовлювач

Державний вищий навчальний заклад

“Українська академія банківської справи Національного банку України”
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, Україна, тел. 0(542) 61-93-37

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 3160 від 10.04.2008